

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ХРУСТОВСЬКИЙ Сергій Григорович

УДК 351/354 + 322. 1 + 711.4

ДИСЕРТАЦІЯ
КАТЕГОРИЗАЦІЯ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ В МЕХАНІЗМІ ОПТИМІЗАЦІЇ
ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОСНОВИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В
УКРАЇНІ

Спеціальність 281 – Публічне управління та адміністрування
Галузь знань 28 – Публічне управління та адміністрування

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідні джерела

_____ С.Г. Хрустовський

Науковий керівник: доктор наук з державного управління, професор
САХАНЕНКО СЕРГЕЙ ЄГОРОВИЧ

ОДЕСА – 2026

АНОТАЦІЯ

Хрустовський С.Г. Категоризація населених пунктів в механізмі оптимізації територіальної основи місцевого самоврядування в Україні. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 – Публічне управління та адміністрування. Національний університет «Одеська політехніка», МОН України, Одеса, 2026.

У роботі здійснено комплексне теоретико-методологічне обґрунтування категоризації населених пунктів як інструменту оптимізації територіальної основи місцевого самоврядування та просторового розвитку. Доведено, що якщо категоризація базується на багатофакторному аналізі та відповідає фактичним характеристикам територій, то вона істотно підвищує інституційну спроможність громад і забезпечує збалансований розвиток системи розселення. Обґрунтовано науковий зміст категоризації як багатовимірного концепту, що поєднує правові, історичні, просторові, демографічні, соціально-економічні й функціональні параметри, та визначено її місце в системі підходів і доктрин публічного управління, урбаністики, соціології, регіоналістики й геоekonomіки.

Здійснено історичну реконструкцію еволюції категоризації населених пунктів та виявлено тенденції переходу від демографічно орієнтованих моделей до сучасних багатофакторних, функціонально-просторових і мережових підходів. Узагальнено зарубіжні моделі класифікації населених пунктів, включно з морфологічними, функціональними, мережевими типологіями та європейськими стандартами DEGURBA, FUA, ESPON, які визначають міжнародний контекст реформування категоризації. Доведено актуальність урахування цих стандартів у національній політиці.

Проаналізовано статистичні та просторові тенденції розвитку населених пунктів України, що свідчать про депопуляцію периферій, зростання агломерацій, урбанізацію приміських зон і структурну поляризацію.

Обґрунтовано, що ці процеси вимагають переосмислення ролі категорій як показників реальної функціональної здатності населених пунктів.

Удосконалено теоретико-правове розмежування понять «категорія населеного пункту», «статус населеного пункту» та «статус територіальної громади», а також юридично уточнено співвідношення території населеного пункту й території громади. Показано, що категоризація є аналітичною процедурою, а статус – юридичним результатом її застосування.

Запропоновано та апробовано Методику комплексної оцінки умов та показників категоризації населених пунктів, що інтегрує демографічні, економічні, інфраструктурні, просторові, соціальні та інституційні критерії. Доведено, що така методика забезпечує науково верифіковане, прозоре й стандартизоване прийняття рішень, узгоджене з управлінськими та планувальними потребами територіальних громад.

Сформульовано систему практичних пропозицій щодо вдосконалення державної політики категоризації населених пунктів, включно з прийняттям Концепції просторового розвитку, кодифікацією законодавства у сфері територіальної організації влади, впровадженням єдиної методики, розвитком реєстрово-інформаційної бази, створенням міжвідомчого органу та запровадженням освітніх і кваліфікаційних програм.

Результати роботи мають теоретичне й практичне значення для формування сучасної політики просторового розвитку, удосконалення адміністративно-територіального устрою, зміцнення місцевого самоврядування та впровадження європейських стандартів управління територіями.

Ключові слова: населений пункт; село; селище; місто; категоризація населених пунктів; статус населеного пункту; місцеве самоврядування; територіальна громада; система розселення; урбанізація; територіальна організація; просторовий розвиток; державна політика управління територіальним розвитком.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, які відображають основні результати дисертації:

1. Хрустовський С., Слободянюк Ю. Просторове планування розвитку територій громад під час та після війни: правові аспекти. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*: електрон. наук. фах. вид. Вип. 27. Одеса: Асоц. досл. держ. упр.; Одес. ін-т соц. технол., 2022. С. 128-134. DOI: <https://doi.org/10.35432/tisb272022276820>
2. Хрустовський С. Планування й організація відновлення та розвитку територіальних громад в умовах збройної агресії. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*: електрон. наук. фах. вид. Вип. 29. Одеса: Асоц. досл. держ. упр.; Одес. ін-т соц. технол., 2023. С. 423-425. DOI: <https://doi.org/10.35432/tisb292023289790>
3. Хрустовський С., Куспляк Г., Куспляк І. Фінансова спроможність Авангардівської селищної територіальної громади здійснювати визначені законом повноваження на відповідній території. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*: електрон. наук. фах. вид. Вип. 31. Одеса: Асоц. досл. держ. упр.; Одес. ін-т соц. технол., 2024. С. DOI: <https://doi.org/10.35432/tisb312024307382>
4. Хрустовський С.Г. Еволюція категорій населених пунктів в адміністративно-територіальному процесі України. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*: електрон. наук. фах. вид. Вип. 34. Том 1 Одеса: Асоц. досл. держ. упр.; Одес. ін-т соц. технол., 2025. С. 291-308. DOI: <https://doi.org/10.35432/tisb342025351538>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

Khrustovskyi S.. Spatial planning of the development of territories: The experience of european countriesю. *Сучасний менеджмент : моделі, стратегії, технології* : матеріали XXIV Всеукр. щоріч. студент. наук.-практ. конф. за

міжнарод. участю. 27 квіт. 2023 р. Одеса : Одеська політехніка. 2023. С. 207-208.

Хрустовський С.Г., Саханенко С.Є., *Зміцнення довіри до місцевої влади через комунікацію у процесах просторового розвитку. Зміцнення потенціалу державної служби та громадян щодо співпраці через комунікацію*. Матеріали літньої школи. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2025. URL: <https://www.youtube.com/@ipacsknu>

ABSTRACT

Khrustovskyi S. H. Categorization of settlements as a mechanism for optimizing the territorial ground of local government in Ukraine. Manuscript-based qualification research paper.

The thesis for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in specialty number 281 «Public Management and Administration». Odesa Polytechnic National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Odesa, 2026.

The dissertation provides a comprehensive theoretical and methodological substantiation of the categorization of settlements as an instrument for optimizing the territorial foundation of local self-government and spatial development. It is demonstrated that when categorization is based on multifactor analysis and reflects the actual characteristics of territories, it significantly enhances the institutional capacity of communities and ensures the balanced development of the settlement system. The scientific content of categorization is substantiated as a multidimensional concept integrating legal, historical, spatial, demographic, socio-economic, and functional parameters, and its place within the system of approaches and doctrines of public administration, urban studies, sociology, regional science, and geoeconomics is defined.

A historical reconstruction of the evolution of settlement categorization has been carried out, revealing a shift from demographically oriented models to modern multifactor, functional-spatial, and network-based approaches. Foreign models of settlement classification, including morphological, functional, and network

typologies, as well as European standards such as DEGURBA, FUA, and ESPON, have been systematized, outlining the international context for reforming categorization practices. The relevance of incorporating these standards into national policy is demonstrated.

Statistical and spatial trends in the development of Ukraine's settlements have been analysed, indicating the depopulation of peripheral areas, the growth of agglomerations, suburban urbanization, and structural polarization. It is substantiated that these processes necessitate rethinking settlement categories as indicators of real functional capacity.

The theoretical and legal differentiation of the concepts "settlement category," "settlement status," and "status of a territorial community" has been improved, and the legal correlation between the territory of a settlement and the territory of a community has been clarified. It is shown that categorization is an analytical procedure, whereas status constitutes the legal outcome of its application.

A Methodology for the Comprehensive Substantiation of Settlement Category Change has been proposed and tested. This methodology integrates demographic, economic, infrastructural, spatial, social, and institutional criteria. It is demonstrated that such a methodology ensures scientifically verified, transparent, and standardized decision-making aligned with the managerial and planning needs of territorial communities.

A system of practical recommendations for improving state policy on settlement categorization has been formulated. These include adopting a Spatial Development Concept, codifying legislation on territorial organization of government, implementing a unified methodology, developing a registry and information base, establishing an interagency coordination body, and introducing educational and qualification programs.

The results of the research possess theoretical and practical significance for shaping contemporary spatial development policy, improving administrative-territorial organization, strengthening local self-government, and introducing European standards of territorial governance.

Keywords: settlement-type locality; settlement; village; town (city); settlement categorization; settlement status; local self-government; territorial community; settlement system; urbanization; territorial organization; spatial development; public policy of territorial development.

LIST OF PUBLISHED PAPERS ON THE TOPIC OF THE PHD THESIS

Papers in which the main scientific results of the PhD thesis are published

1. Khrustovskiy S. Evolyutsiya kategoriyn naselennykh punktov v administrativno-territorial'nom protsesse Ukrainy. Teoreticheskiye i prikladnyye voprosy sozdaniya gosudarstva. Teoreticheskiye i prikladnyye voprosy sozdaniya gosudarstva: elektron. nauch. spetsial'nost'. izd. Vyp. 34. Odessa: Asots. opyt. gos. upr.; Odessa. in-t sots. tekhnol., 2025. S. DOI:

2. Khrustovskiy S., Kusplyak G., Kusplyak I. Finansovaya sposobnost' Avangardovskogo poselkovogo territorial'nogo obshchestva osushchestvlyat' opredelennyye zakonom polnomochiya na sootvetstvuyushchey territorii. Teoreticheskiye i prikladnyye voprosy sozdaniya gosudarstva: elektron. nauch. spetsial'nost'. izd. Vyp. 31. Odessa: Asots. opyt. gos. upr.; Odessa. in-t sots. tekhnol., 2024. S. DOI: <https://doi.org/10.35432/tisb312024307382>

3. Khrustovskiy S. Planirovaniye i organizatsiya vosstanovleniya i razvitiya territorial'nykh obshchin v usloviyakh vooruzhennoy agressii. Teoreticheskiye i prikladnyye voprosy sozdaniya gosudarstva: elektron. nauch. spetsial'nost'. izd. Vyp. 29. Odessa: Asots. opyt. gos. upr.; Odessa. in-t sots. tekhnol., 2023. S. 423–425. DOI: <https://doi.org/10.35432/tisb292023289790>

4. Khrustovskiy S., Slobodyanyuk YU. Prostranstvennoye planirovaniye razvitiya territoriy obshchin vo vremya i posle voyny: pravovyye aspekty. Teoreticheskiye i prikladnyye voprosy sozdaniya gosudarstva: elektron. nauch. spetsial'nost'. izd. Vyp. 27. Odessa: Asots. opyt. gos. upr.; Odessa. in-t sots. tekhnol., 2022. S. 128–134. DOI: <https://doi.org/10.35432/tisb272022276820>

Scientific works that confirm the approval of the dissertation materials

Khrustovskyi S. Spatial Planning of Territorial Development: The Experience of European Countries. In: Modern Management: Models, Strategies, Technologies: Proceedings of the 24th All-Ukrainian Annual Student Scientific and Practical Conference with International Participation, April 27, 2023. Odesa: Odesa Polytechnic, 2023, pp. 207–208.

Khrustovskyi S.H., Sahanienko S.Ye. Strengthening Public Trust in Local Authorities through Communication in Spatial Development Processes. Summer Scientific School–2025 “Strengthening the Capacity of Civil Service and Citizens for Cooperation through Communication” [Electronic resource]: information leaflet. Chernivtsi: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2025. Access mode: <https://www.youtube.com/@ipacsknu>

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АРК - Автономна Республіка Крим

ВР України – Верховна Рада України

ДБН – державні будівельні норми

Закон – Закон України «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України» від 28 липня 2023 року № 3285-IX

КМУ – Кабінет Міністрів України

ПМД – первинна медична допомога

СМТ – селище міського типу

СГД – суб'єкти господарської діяльності

ТГ – територіальна громада

ЗМІСТ

Вступ	11
1 Теоретико-методологічні засади розвитку населених пунктів у територіальній організації суспільства	24
1.1 Наукові підходи, концепції, теорії та моделі формування та управління системою розселення	24
1.2 Категоризація населених пунктів в історичній ретроспективі	52
1.3 Компаративний аналіз класифікації поселень та зміни категорій населених пунктів	75
Висновки до розділу	95
2 Управлінські та правові чинники категоризації населених пунктів	98
2.1 Статистичні та просторові тенденції розвитку системи населених пунктів в Україні	98
2.2 Нормативно-правові та інституційні чинники категоризації населених пунктів	135
2.3 Європейські підходи та стандарти щодо системи розселення та типології населених пунктів	175
Висновки до розділу	186
3 Стратегічні, методичні та прикладні засади зміни категорії населених пунктів	189
3.1 Стратегічне цілепокладання щодо трансформації категорії населених пунктів територіальної громади	189
3.2 Методика комплексної оцінки умов та показників категоризації населених пунктів	216
3.3 Кейс-аналіз зміни категорії населеного пункту	247
Висновки до розділу	280
ВИСНОВКИ	283
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	291
ДОДАТКИ	327

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Вибір теми дослідження зумовлений сукупністю теоретичних, нормативно-правових, інституційних та прикладних обставин, які актуалізують категоризацію населених пунктів як вагомого елемента оптимізації територіальної основи місцевого самоврядування. У сучасних наукових дослідженнях з публічного управління, регіоналістики, муніципального права та просторового планування значна увага приділяється проблемам децентралізації, формуванню територіальних громад та удосконаленню системи розселення. Проте питання категоризації населених пунктів, попри його суспільно значущу та управлінську роль, досі залишається недостатньо опрацьованим і переважно розглядається як формально-статистичний або техніко-юридичний аспект. Це створює суттєвий розрив між реальними просторовими й функціональними трансформаціями та практиками врядування.

Критичний аналіз сучасного наукового доробку свідчить, що проблематика населених пунктів здебільше досліджується у площині урбанізації, агломераційного розвитку, трансформації сільських територій, розвитку територіальних громад, однак роль категорії населених пунктів у цих процесах висвітлено фрагментарно. Наукова лакуна полягає у відсутності цілісного уявлення щодо того, яким способом категоризація населених пунктів може стати ефективним інструментом управління розвитком територій і зміцнення місцевого самоврядування.

Вибір теми також значною мірою обумовлений державною політикою децентралізації, що активно запроваджується з 2015 р. і яка докорінно змінила структуру системи розселення, розподіл повноважень, логіку функціонування більшості населених пунктів, особливо тих, які не є адміністративними центрами територіальних громад. У нових умовах категорії «місто», «селище», «село» часто не відповідають реальній функціональній та інфраструктурній спроможності населених пунктів. Це породжує дисбаланси

у розміщенні послуг, інвестицій та управлінських ресурсів, ускладнює стратегічне планування розвитку територій.

Актуальність дослідження додатково підсилюється набуттям чинності на початку 2024 р. Закону України «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України», який вперше за часів незалежності України на законодавчому рівні закріпив вимоги до категорії населених пунктів та процедури їх надання. Закон по суті відкрив можливість системного оновлення категорій населених пунктів, але одночасно його реалізація виявила проблеми із обґрунтуванням відповідних пропозицій. У 2024-2025 рр. вже зафіксовано понад сорок випадків зміни категорії населених пунктів, що переконливо свідчить не лише про відповідні потреби територіальних громад, але й дозволило виявити прогалини у процедурах та підставах, різномірність практики, ризики кон'юнктурної інтерпретації та вільного тлумачення підстав зміни категорії.

Важливим аспектом є й те, що Україна перебуває на шляху європейської інтеграції, а отже має узгоджувати свої системи класифікації населених пунктів і просторової статистики з європейськими стандартами та рекомендаціями. Їх імплементація потребує адаптації української моделі категоризації, відходу від демографічної одномірності та врахування комплексу інших характеристик населених пунктів.

Окрему групу чинників формують обставини воєнного часу, які радикально змінили систему розселення, як в регіонах, де ведуться бойові дії, так й в Україні в цілому. Фактичне знищення або значне пошкодження ряду населених пунктів, вимушене переміщення мільйонів осіб призвело до зміни демографічних, соціальних та економічних параметрів територій, формування нових центрів тяжіння та полюсів розвитку. У цих умовах категоризація населених пунктів набуває функції, яка непридатна закордонним моделям – фіксації реального стану населених пунктів, визначення їх потенціалу відновлення та формування управлінських пріоритетів для післявоєнного розвитку.

Сукупність зазначених чинників дозволяє сформулювати наукову проблему, що покладена в основу вибору теми дисертації й яка полягає у протиріччі між об'єктивною потребою в розробленні теоретико-методологічних засад і методичного інструментарію категоризації населених пунктів як механізму оптимізації територіальної основи місцевого самоврядування, що відповідає сучасним європейським стандартам, викликам децентралізації і трансформаціям воєнного часу та відсутністю цілісного наукового уявлення щодо того, яким способом категоризація населених пунктів може стати ефективним інструментом управління розвитком територій і зміцненням місцевого самоврядування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дослідження виконувалося в межах планової науково-дослідної теми кафедри публічного управління та регіоналістики Національного університету «Одеська політехніка» «Забезпечення сталого розвитку територіальних громад та регіонів в умовах політико-управлінських трансформацій» (ДР № 0122U002195), госпрозрахункової науково-дослідної теми Національного університету «Одеська політехніка» «Впорядкування статусу населених пунктів Авангардівської селищної територіальної громади у рамках Закону України № 3285-IX «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України». Дослідження також здійснювалося під час реалізації грантів з проєктів «Впровадження інструментів народовладдя в практику місцевого самоврядування» (Одеський інститут соціальних технологій, 2024), «Інституалізація процесів адаптації ВПО у громадах через місцеву демократію» (Одеський інститут соціальних технологій, 2023). Дослідження здійснювалося в межах міжнародного проєкту «Strategic planning for sustainable development» (програма Interreg Europe 2025), що реалізовувалося в Авангардівській селищній територіальній громаді та на розвиток Стратегії розвитку Авангардівської територіальної громади на період до 2027 року.

Об’єкт дослідження – територіальна основа місцевого самоврядування, як сукупність суспільних, просторових, правових і публічно-управлінських відносин, що формуються у процесі функціонування та розвитку територіальних громад.

Предмет дослідження – категоризація населених пунктів як складова муніципально-територіального процесу та інструмент оптимізації територіальної основи місцевого самоврядування.

Гіпотеза дослідження базується на припущенні, що якщо категоризація населених пунктів буде здійснюватися за комплексом об’єктивних просторових, демографічних, інфраструктурних та функціональних критеріїв, що відбивають їх реальну роль у системі розселення та врядуванні, то вона стане вагомим чинником розвитку та оптимізації територіальної основи місцевого самоврядування, забезпечення підвищення інституційної спроможності територіальних громад і збалансованого територіального розвитку України.

Мета й завдання дослідження. Метою дослідження є розроблення теоретико-методологічних засад та методичного інструментарію категоризації населених пунктів як механізму оптимізації територіальної основи місцевого самоврядування України в умовах децентралізації, просторових трансформацій та наближення до європейських стандартів класифікації населених пунктів.

Для досягнення даної мети поставлено наступні завдання:

- проаналізувати наукові підходи, концепції, теорії, наукові школи та моделі формування й управління системою розселення, виявити їх методологічне значення для категоризації населених пунктів;
- розглянути історичну еволюцію категоризації населених пунктів в Україні та визначити зміни її змісту в різні історичні періоди;
- систематизувати зарубіжні моделі класифікації поселень, а також існуючі європейські стандарти та оцінити можливості їх адаптації до українських умов;

- дослідити тенденції розвитку системи населених пунктів України та виявити основні напрями їх трансформацій, що впливають на категоризацію;
- узагальнити засади муніципально-територіального процесу та проаналізувати нормативно-правові та інституційні чинники категоризації населених пунктів;
- дослідити існуючі практики та проблеми категоризації населених пунктів;
- виробити методичні підходи до комплексної оцінки умов і показників категоризації населених пунктів, що включає демографічні, економічні, просторові, інфраструктурні, соціальні, інституційні тощо критерії та оцінити їх практичну ефективність та управлінську релевантність в умовах конкретного населеного пункту;
- сформулювати пропозиції щодо вдосконалення державної політики та інструментів оптимізації територіальної основи місцевого самоврядування та категоризації населених пунктів.

Методи дослідження. Окрім загальнонаукових (аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, узагальнення), у роботі використаний комплекс спеціальних методів дослідження властивих для наукової галузі «Публічне управління та адміністрування», у тому числі:

бібліографічного аналізу – для системного огляду, відбору та структурування наукових публікацій, законодавчих актів, міжнародних стандартів, що стосуються теоретичних засад системи розселення, підходів до класифікації населених пунктів, історичних моделей та зарубіжного досвіду. Застосування методу дозволило визначити наукову новизну теми, окреслити еволюцію поглядів на категоризацію, ідентифікувати ключові концепції та доктрини, сформулювати базу джерел, а також встановити прогалини у наявних дослідженнях. Достовірність методу забезпечувалася використанням рецензованих академічних джерел, нормативних документів офіційного походження, а також застосуванням чітких критеріїв відбору й систематизації літератури;

контент-аналізу – для системного опрацювання наукових джерел, нормативно-правових актів, статистичних звітів, що визначають підходи до класифікації та категоризації населених пунктів. За допомогою цього методу було виокремлено ключові концепти, повторювані ідеї та загальні критерії, які формують теоретичну й правову основу категоризації, а також простежено, як різні наукові школи та міжнародні практики трактують поняття «категорія», «статус», «тип», «функція» населеного пункту. Контент-аналіз дозволив узагальнити різнорідний текстовий матеріал, виявити спільні структурні елементи та суперечності у підходах, сформувавши понятійно-категоріальний апарат дослідження й визначити місце категоризації населених пунктів в системі сучасного публічного управління та просторового розвитку. Достовірність контент-аналізу забезпечувалася репрезентативністю відібраних джерел, стандартизованими критеріями систематизації інформації, а також перехресною перевіркою результатів між різними групами документів і наукових праць;

ретроспекції – для відтворення еволюції підходів до категоризації населених пунктів та осмислення змін у правових, адміністративних, демографічних і просторових критеріях, що визначали статус населених пунктів у різні історичні епохи. Завдяки цьому методу простежено становлення понять «місто», «селище», «село», виявлено соціально-економічні та інституційні чинники, які зумовлювали підвищення чи пониження категорії, проаналізовано моделі адміністративного устрою дореволюційного, радянського та пострадянського періодів. Достовірність історичного аналізу забезпечувалася використанням первинних нормативних та статистичних джерел, а також зіставленням різних типів історичних даних;

компаративного аналізу – для зіставлення української та зарубіжних моделей категоризації населених пунктів, включно з правовими підходами, процедурними вимогами, функціонально-просторовими критеріями та системами типологізації. Завдяки цьому методу були порівняні різні системи визначення категорій населених пунктів у країнах Європейського Союзу,

США, пострадянських та постсоціалістичних державах, а також оцінено відповідність українських підходів європейським стандартам. Достовірність компаративного аналізу забезпечувалася опорою на офіційні нормативно-правові акти іноземних держав, міжнародні стандарти та зіставленням критеріїв на основі уніфікованих показників;

статистичного аналізу – для дослідження змін у чисельності населення, темпів урбанізації, динаміки кількості населених пунктів, змін у структурі міського та сільського населення, частоти та структури випадків зміни категорії населених пунктів. Достовірність методу ґрунтується на офіційних даних Державної служби статистики;

класифікації – для систематизації населених пунктів за їхніми демографічними, функціональними, просторовими, соціально-економічними та інституційними характеристиками, а також упорядкування різнорідного емпіричного матеріалу. Достовірність методу забезпечувалася узгодженими критеріями групування;

спостереження – для фіксації реального стану населених пунктів, їх просторової організації, рівня інфраструктурної забезпеченості, характеру забудови, доступності послуг та фактичного виконання тими чи іншими поселеннями функцій локальних, субрегіональних або регіональних центрів. Достовірність методу забезпечувалася системною фіксацією емпіричних даних за заздалегідь визначеними показниками, застосуванням однакових критеріїв оцінювання для всіх населених пунктів;

дискурс-аналізу – для вивчення того, як категоризація населених пунктів інтерпретується у політичному, науковому та управлінському середовищах, а також для виявлення домінантних аргументів, смислових рамок і ціннісних настанов, що впливають на формування управлінських рішень. За допомогою цього методу аналізувалися дискусії щодо категорій населених пунктів, експертні висловлювання, медійні матеріали, пояснювальні записки до законопроектів та комунікації органів влади щодо зміни категорій. Дискурс-аналіз дав змогу виявити приховані смисли, інституційні упередження,

риторичні стратегії та соціальні очікування, що супроводжують процес категоризації населених пунктів. Достовірність методу забезпечувалася опорою на широке коло автентичних джерел та використанням стандартизованих процедур інтерпретації текстів і висловлювань;

кейс-метод – для системного представлення властивостей, характеристик та особливостей селища Авангард, яке було обране для впровадження результатів дослідження. Метод дозволив структуровано подати інформацію про реальні особливості населеного пункту, узагальнити багатофакторні характеристики, зіставити їх із нормативними критеріями та виявити відповідність формального статусу селища Авангард його фактичному стану як міста. Достовірність методу забезпечувалася використанням перевірених, офіційно підтверджених статистичних, картографічних та інших емпіричних даних;

експеримент був використаний для апробації запропонованої Методики комплексної оцінки умов та показників категоризації населених пунктів та перевірки її застосовності в реальних умовах селища Авангард. Експеримент передбачав тестування різних комбінацій критеріїв (демографічних, економічних, просторових, інфраструктурних, функціональних), а також формування альтернативних сценаріїв управлінських рішень. У ході експерименту здійснювалася перевірка чутливості Методики до різних параметрів, оцінка її здатності адекватно відображати фактичний стан населеного пункту та встановлювати обґрунтовану відповідність між даними та запропонованим управлінським рішенням щодо зміни категорії. Достовірність експерименту забезпечувалася можливістю відтворити результати на прикладах інших населених пунктів;

методи анкетування, опитування, інтерв'ювання були застосовані для збору стандартизованої інформації від посадових осіб територіальних громад щодо їхнього бачення зміни категорії населених пунктів, для виявлення позицій представників місцевого самоврядування, експертів, науковців та практиків щодо ефективності чинних підходів до категоризації, існуючих

проблем, очікувань та ризиків, що супроводжують зміну статусу населених пунктів, з'ясування реальних мотивів, труднощів, очікуваних ефектів та інституційних обмежень з якими стикаються територіальні громади під час ініціювання зміни категорії населених пунктів. Достовірність забезпечувалася репрезентативністю вибірки, застосуванням однакових інструментів збору інформації, фіксацією відповідей у стандартизованій формі;

метод моделювання застосовувався для відтворення механізмів зміни категорії населених пунктів на основі системи кількісних і якісних критеріїв, що відображають демографічний, економічний, просторовий, функціональний та інфраструктурний стан населених пунктів. За допомогою моделювання створювалися інтегральні оцінки розвитку, визначалися вагові коефіцієнти ключових факторів, прогнозувалися наслідки управлінських рішень. Достовірність результатів моделювання забезпечувалася використанням офіційних статистичних і просторових даних, застосуванням стандартизованих критеріїв та валідацією моделей на прикладах реальних територіальних громад.

Емпіричною основою дослідження стали дані Державної служби статистики України, нормативно-правові акти та офіційні документи з питань адміністративно-територіального устрою, практичні кейси зміни категорій населених пунктів, містобудівна та геопросторова інформація, аналітичні та експертні джерела. В роботі використані документи та матеріали, розроблені автором під час роботи Авангардівським селищним головою (з 2010 року), головою (з 2012 р.) Одеського регіонального відділення Всеукраїнської асоціації сільських та селищних рад (реорганізовано у Всеукраїнську асоціацію громад).

Наукова новизна отриманих результатів обумовлена тим, що в дослідженні вперше серед дисертаційних досліджень за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» обґрунтовані концептуальні підходи та практичні методики щодо категоризації населених пунктів в процесі оптимізації територіальної основи місцевого самоврядування в Україні. У

результаті проведеного дослідження отримано нові наукові й практичні результати:

сформульовано цілісну теоретико-методологічну концепцію категоризації населених пунктів як багатовимірного інструменту оптимізації територіальної основи місцевого самоврядування. На відміну від наявних підходів, що трактують категоризацію переважно як демографічний або формально-адміністративний поділ, у роботі доведено її комплексний характер, який інтегрує правові, просторові, інфраструктурні, соціально-економічні та інституційні параметри;

доведено, що категоризація населених пунктів є ключовим інструментом стратегічного управління розвитком територіальних громад, а не лише елементом муніципально-територіального процесу. На відміну від існуючих досліджень обґрунтований вплив категоризації на посилення інституційної спроможності територіальних громад, просторову збалансованість, доступність послуг.

здійснено чітке теоретико-правове розмежування між поняттями «категорія населеного пункту», «статус населеного пункту», «категорія та статус територіальної громади». Запропонований підхід відрізняється від попередніх тим, що закріплює категоризацію як аналітичну процедуру, а статус – як юридичний наслідок її застосування, що усуває існуючу у публічно-управлінській практиці змішуваність цих понять;

на відміну від існуючих досліджень, які аналізували розвиток населених пунктів лише в окремі історичні періоди, реконструйовано історичну еволюцію категоризації населених пунктів України в логіці зміни парадигм – від станової моделі, через радянську демографічно-індустріальну, до сучасної багатофакторної, що ґрунтується на функціонально-просторових критеріях;

науково обґрунтовано типологізацію сучасних західних моделей категоризації населених пунктів (морфологічних, функціональних, мережевих, багатофакторних) та визначено можливості їх адаптації до

української практики, тоді як раніше ці моделі розглядалися фрагментарно або поза контекстом української системи розселення;

запропоновано нову модель правового розмежування «території населеного пункту» та «території територіальної громади», що відсутня у попередніх дослідженнях і нормативних документах. У зв'язку із цим обґрунтовано потребу прийняття Закону України «Про територіальну громаду»;

створено та апробовано Методику комплексної оцінки умов та показників категоризації населених пунктів, яка вперше інтегрує демографічні, економічні, інфраструктурні, просторові, соціальні та інституційні критерії у єдину багатофакторну модель. Її наукова новизна полягає у відмові від одномірних демографічних підходів та переході до стандартизованої, прозорої процедури оцінювання, придатної для масштабування на всю країну.

Апробація результатів дисертації. Дисертацію виконано на кафедрі публічного управління та регіоналістики Національного університету «Одеська політехніка» та обговорено на публічній презентації серед фахівців Навчально-наукового інституту публічної служби та управління. Основні положення дослідження висвітлено в доповідях на науково-практичних конференціях і семінарах, а саме:

Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю «Забезпечення стійкості системи публічної влади та управління в умовах воєнного стану та відновлення України» (Одеса, 18 травня 2023);

XXIV Всеукраїнської щорічної студентської науково-практичної конференції за міжнародною участю «Сучасний менеджмент: моделі, стратегії, технології» (Одеса, 27 квітня 2023 р.);

Міжнародній науково-практичній конференції «Забезпечення стійкості системи публічної влади та управління в умовах спеціальних адміністративно-правових режимів та відновлення України» (Одеса, 17 травня 2024 р.);

Матеріали дисертації були також апробовані на методологічному семінарі кафедри публічного управління та регіоналістики Національного університету «Одеська політехніка» 29 грудня 2025 року.

Практичне значення отриманих результатів. Отримані в дисертації результати мають практичне значення для формування, реалізації та оцінювання державної політики у сфері територіальної організації влади, місцевого самоврядування та просторового розвитку. На основі проведеного дослідження обґрунтовано можливості впровадження науково верифікованих інструментів і процедур категоризації населених пунктів, що забезпечують підвищення ефективності управління та оптимізацію територіальної основи громад.

Розроблена Методика комплексної оцінки умов та показників категоризації населених пунктів може бути використана Міністерством розвитку громад та територій України при підготовці рішень щодо зміни категорії поселень; органами місцевого самоврядування для самооцінки відповідності категорії; експертами для стандартизації підходів до аналізу функціонально-просторових параметрів населених пунктів.

Запропоновані теоретико-правові підходи до розмежування понять «категорія населеного пункту», «статус населеного пункту» та «статус територіальної громади» можуть бути використані у нормотворчій діяльності під час розроблення Закону України «Про територіальну громаду», внесення змін до Закону «Про місцеве самоврядування в Україні»; нової редакції Закону «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України», а також підзаконних актів.

Результати дослідження можуть бути використані у практиці освітніх організацій для розроблення програм підвищення кваліфікації посадових осіб місцевого самоврядування, підготовки кадрів у галузі публічного управління.

Впровадження результатів дисертаційного дослідження в практику діяльності органів публічної влади та громадських організацій підтверджено:

Одеською районною радою (лист про впровадження від 20.01.2026);

Слобожанською селищною радою Дніпропетровської області (акт про впровадження від 15.01.2026);

Всеукраїнською асоціацією громад (довідка про впровадження від 27.01.2026);

Одеським регіональним відділенням Асоціації міст України (довідка про впровадження 15.01.2026);

Асоціацією дослідників державного управління (довідка про впровадження 19.10.2025);

Центром підвищення кваліфікації кадрів Національного університету «Одеська політехніка» (довідка про впровадження 12.12.2025);

Одеською обласною радою (лист про впровадження від 20.01.2026)

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота виконана автором самостійно, всі наукові результати та науково-практичні рекомендації отримані на базі особистих досліджень, зокрема у складі тимчасових творчих колективів ad hoc. У статті, опублікованій разом із Юлією Слободянюк, щодо просторового планування розвитку територій громад під час та після війни, автором дисертації досліджувалася роль категоризації населених пунктів у просторовому розвитку територіальної громади. У статті, опублікованій разом Ганною Куспляк та Ігорем Куспляком, щодо фінансової спроможності територіальних громад, автором дисертації визначені фінансові показники та умови як елемент категоризації населеного пункту.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг дисертаційної роботи становить 396 сторінок, з яких 242 сторінки основного тексту. Список використаних джерел та літератури містить 343 найменування.

1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

У розділі передбачається здійснити теоретико-методологічне обґрунтування категоризації населених пунктів у контексті територіальної організації суспільства. Розділ спрямований на висвітлення ключових підходів, доктрин, концепцій і теоретичних моделей, що формують наукове підґрунтя управління системою розселення. Особлива увага буде приділена еволюції системи населених пунктів в Україні та механізмів визначення їх категорії. До завдань розділу належить також вивчення закордонного досвіду правового статусу населених пунктів, а також засад їх категоризації.

1.1 Наукові підходи, концепції, теорії та моделі формування та управління системою розселення

Система розселення, одним із проявів якої виступає категоризація населених пунктів, належить до предметного поля реалізації публічної політики, оскільки саме в ній проявляється взаємодія державних інституцій, місцевого самоврядування, господарюючих суб'єктів, акторів громадянського суспільства та населення конкретних територіальних одиниць. Ефективність управління розвитком населених пунктів, відповідною ієрархією населених пунктів (ієрархія розуміється не як субординація, а як системна впорядкованість населених пунктів за різними ознаками), просторовою організацією територій та балансом в межах континууму «місто-село», безпосередньо впливає на якість життя, рівень конкурентоспроможності територіальних громад, стійкість демографічних процесів і здатність держави забезпечувати інтегрований територіальний розвиток. Однак впровадження відповідної політики буде провальним, якщо не буде посаджене на міцний «теоретичний стрижень», що передбачає аналіз моделей та концептуальних засад публічного управління системою розселення.

Наукове управління розселенням сформувалося на перетині кількох дисциплін – публічного управління, права, урбаністики, регіоналістики, соціології міста та руралістики, економічної географії, просторового планування. У результаті виник широкий спектр концепцій і шкіл, які по-різному інтерпретують природу територіальних систем, чинники розміщення населення, логіку розвитку населених пунктів та механізми впливу держави на їх динаміку. Класичні теорії заклали підвалини сучасного бачення територіальної організації суспільства, а новітні концепції дозволяють розкрити механізми прийняття управлінських рішень, взаємодію суб'єктів врядування та формування публічної політики у сфері просторового розвитку.

Однак у науковій літературі досі не існує (загалом, і не може існувати) єдиної інтегральної теорії публічного управління системою розселення, що обумовлює потребу в узагальненні та критичному аналізі різних теоретичних традицій. У цьому контексті огляд підходів і концепцій виступає важливим елементом наукового дослідження щодо категоризації населених пунктів, який дозволяє визначити логіку функціонування системи розселення, виявити чинники, що обмежують або стимулюють її розвиток, та сформувати інструментарій для наукового обґрунтування управлінських рішень щодо трансформації категорії населених пунктів, розвитку територіальних громад до яких вони належать та просторової інтеграції територій.

Якщо казати загалом, то широкий спектр теоретичних уявлень, які наразі існують, щодо проблематики дослідження може бути зведений до кількох підходів як певної методологічної рамки та «загальної оптиці аналізу», що обумовлюють принципи та спосіб пізнання. Абрисне розглянемо кожен з них, виокремлюючи в їх межах існуючі доктрини, концепції, теорії, моделі, наукові школи, а також їх вплив на норми та практики публічного управління.

Перший підхід ми визначаємо як *загально-системний* або *класичний*. Попри певне «затаскування» системного підходу, притягуванні його до місця й не до місця у наукових дослідженнях, все ж таки вважаємо, що саме він посідає базове місце у дослідженні й управлінні системою розселення,

оскільки дозволяє розглядати мережу населених пунктів як цілісний, багаторівневий та динамічний соціально-територіальний об'єкт дослідження. Його застосування забезпечує можливість комплексного аналізу взаємозв'язків між елементами системи, визначення закономірностей функціонування і розвитку населених пунктів, а також формування управлінських механізмів, спрямованих на забезпечення збалансованості територіальної організації суспільства.

Виходячи із загальної теорії систем Людвіга фон Берталанфі (*Ludwig von Bertalanffy*) [265], можна стверджувати, що будь-яке утворення в межах системи розселення – від невеличкого села й аж до агломерації – розглядається як система, що складається з взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів. Система розселення, у цьому розумінні, розглядається як:

- цілісний комплекс поселень різної категорії, розмірів і функцій;
- ієрархічна структура, що включає локальні, субрегіональні, регіональні й національні рівні;
- динамічна структура, що змінюється під впливом демографічних, економічних, соціальних, природно-ландшафтних і політичних чинників;
- керована система, у межах якої державні та муніципальні інституції впливають на розвиток населених пунктів засобами політики, планування та регулювання.

На основі системного підходу до розуміння територіальної організації суспільства сформувалися основні доктрини, які безпосередньо впливають на теоретичні та практичні засади категоризації населених пунктів. Насамперед йдеться про доктрину поліцентричного розвитку, відповідно до якої система розселення розглядається не як вертикально вибудована структура з одним домінуючим центром, а як мережа множинних центрів різного рівня – локальних, субрегіональних і регіональних. Ця доктрина підкреслює, що категорія села, селища чи міста має визначатися не лише демографічними показниками, а реальним виконанням населеним пунктом функцій певного рівня. Відтак, категорія населеного пункту відображає його фактичну роль у

поліцентричній мережі, а зміна категорії є результатом розвитку або втрати таких функцій.

Доктрина збалансованого просторового розвитку, яку також можна виокремити в межах класичного підходу, спрямована на уникнення надмірної концентрації населення та ресурсів у великих містах, а також на запобігання депопуляції периферійних територій. За її засадами держава має оцінювати статус та категорії населених пунктів через призму їхньої спроможності підтримувати життєздатність локальних систем розселення. Так, селища, які виконують роль опорних центрів у депопуляційних зонах, або малі міста, що стабілізують периферійні території, можуть виступати інструментами збалансування простору. Тому категорія відповідних населених пунктів повинна відображати не лише чисельність населення, а й системну роль території у збереженні просторової цілісності.

Важливою є доктрина інтегрованого управління територією, у межах якої населені пункти розглядаються не як ізольовані одиниці, а як взаємопов'язані складові територіальної громади або регіону у цілому. Зміна статусу та категорії окремого населеного пункту впливає на всю систему населених пунктів у межах як територіальної громади, так й регіону, тобто на розподіл сервісних функцій, навантаження на інфраструктуру, транспортні потоки й організацію публічних та громадських послуг. Тому категорія населеного пункту повинна визначатися з урахуванням інтегрованості функцій та ролі, яку він відіграє в загальній структурі територіальної системи.

У межах загальносистемного підходу та визначених доктринальних положень сформувалися кілька концептуальних рамок, що виступають методологічними інструментами для аналізу та перегляду категорій населених пунктів.

Першою серед них є концепція просторової цілісності системи розселення, згідно з якою території розвиваються як інтегровані комплекси, у межах яких функції населених пунктів не дублюють одна одну, а доповнюють. Це означає, що категорія населеного пункту має відповідати його

функціональному місцю в системі. Поселення, яке фактично виконує функції локального центру, не повинно залишатися в нижчій категорії, оскільки це знижує ефективність просторового управління.

Наступною є концепція взаємопов'язаності елементів системи розселення, яка наголошує, що реальна ієрархія поселень визначається потоками трудової, транспортної та соціальної мобільності. Населені пункти, через які проходять ключові потоки, або ті, які генерують власні центральні потоки, не можуть розглядатися як периферійні, навіть якщо їхня чисельність населення невисока. Іншими словами, мобільність та поселенські зв'язки є важливішими за формально-демографічні критерії.

Концепція стійкості (resilience) територіальних систем фокусується на здатності населених пунктів адаптуватися до демографічних, економічних, інфраструктурних чи безпекових викликів. Від так категорія населеного пункту повинна відображати не лише теперішню чисельність і забудову, а й потенціал відновлення та стійкості до криз. Наприклад, населені пункти, які зберегли здатність виконувати базові функції в умовах війни або демографічного спаду, можуть мати вищий функціональний ранг, що повинно бути втілене в їхній формальній категорії.

Окреме значення має концепція системної рівноваги, що трактує розселення як процес, який прагне до збалансованості між ядрами та периферіями, між пропозицією і попитом на ресурси, між навантаженням і спроможністю інфраструктури. Тому надання тієї чи іншої категорії населеному пункту має ґрунтуватися на оцінці структурної рівноваги території, розумінні чи дозволяє система підтримувати функції міського поселення, чи спроможна інфраструктура, чи забезпечується мінімальний рівень послуг, чи не порушує підвищення або зниження категорії стабільність локальної системи тощо.

Провідним теоретичним конструктом в межах класичного підходу ми визначаємо теорію міської динаміки (Urban Dynamics), створену Джейєм Форрестером (*Jay Forrester*) [278], яка стала однією з перших теорій, що

дозволила розглядати місто та будь-який інший населений пункт не як статичну одиницю адміністративно-територіального устрою, а як живу, динамічну систему, котра проходить послідовні етапи розвитку, занепаду, адаптації та трансформації. Це означає, що належність до певної категорії (село, селище, місто) не може розумітися як фіксований статус, а є результатом системних взаємодій, що визначають реальні функції, структуру та потенціал території. Форрестер довів, що поведінка міста, його здатність зростати чи втрачати властиві йому функції залежить не від формального статусу, а від внутрішньої структури взаємозв'язків і потоків, які він описав як «замкнені петлі зворотного зв'язку».

Сутність теорії полягає у трактуванні населеного пункту як сукупності взаємодіючих підсистем – людського капіталу, житлового фонду та економічної бази. У процесі категоризації чи зміни категорії ці підсистеми відіграють вирішальну роль, оскільки саме вони формують фактичні критерії придатності населеного пункту щодо виконання міських функцій чи функцій інших категорій населених пунктів. Кваліфіковані та некваліфіковані працівники, підприємства різних життєвих циклів і житловий фонд певного рівня якості визначають рівень функціональності території [222, с. 110]. Тому, згідно з уявленнями Форрестера, будь-яка категоризація населеного пункту має спиратися не на одномоментні статистичні показники, а на аналіз динаміки, тобто на здатність системи підтримувати певний рівень функцій у довгостроковій перспективі.

Одним із ключових внесків Форрестера є розуміння того, що розвиток та деградація населених пунктів відбуваються унаслідок взаємодії двох типів зворотних зв'язків. Підсилювальні петлі забезпечують зростання, наприклад, збільшення економічної активності стимулює притік населення, що підвищує шанси населеного пункту перейти у вищу категорію. Натомість стримуючі петлі (виснаження інфраструктури, відтік населення, занепад житлового фонду) можуть поступово позбавляти населений пункт функцій, що робить його статус невідповідним фактичному потенціалу [112, с. 49-50]. У системі

розселення це створює реальні підстави для перегляду категорії населеного пункту, адже подекуди населений пункти формально зберігають статус міста, але фактично вже не мають міських функцій. В інших випадках селища досить часто виконують роль локальних центрів, перевищуючи свою офіційну категорію сільських поселень.

Базова модель «Urban Dynamics» (адаптований приклад такої моделі наданий на рисунку 1.1) дала змогу описати довгострокову поведінку таких систем і виявити закономірності, важливі для процесів категоризації. Модель показала, що міський або селищний статус не може бути ефективним інструментом розвитку, якщо він не підкріплений відповідною структурою житла, зайнятості та інфраструктури. Це пояснює, чому зміна категорії населеного пункту без системного підходу може мати обмежений або навіть негативний ефект. Форрестер наголошував, що будь-яка зміна формального статусу (яка у його моделях відповідає переходу між фазами розвитку) має узгоджуватися зі здатністю системи підтримувати зростання людського і економічного потенціалу.

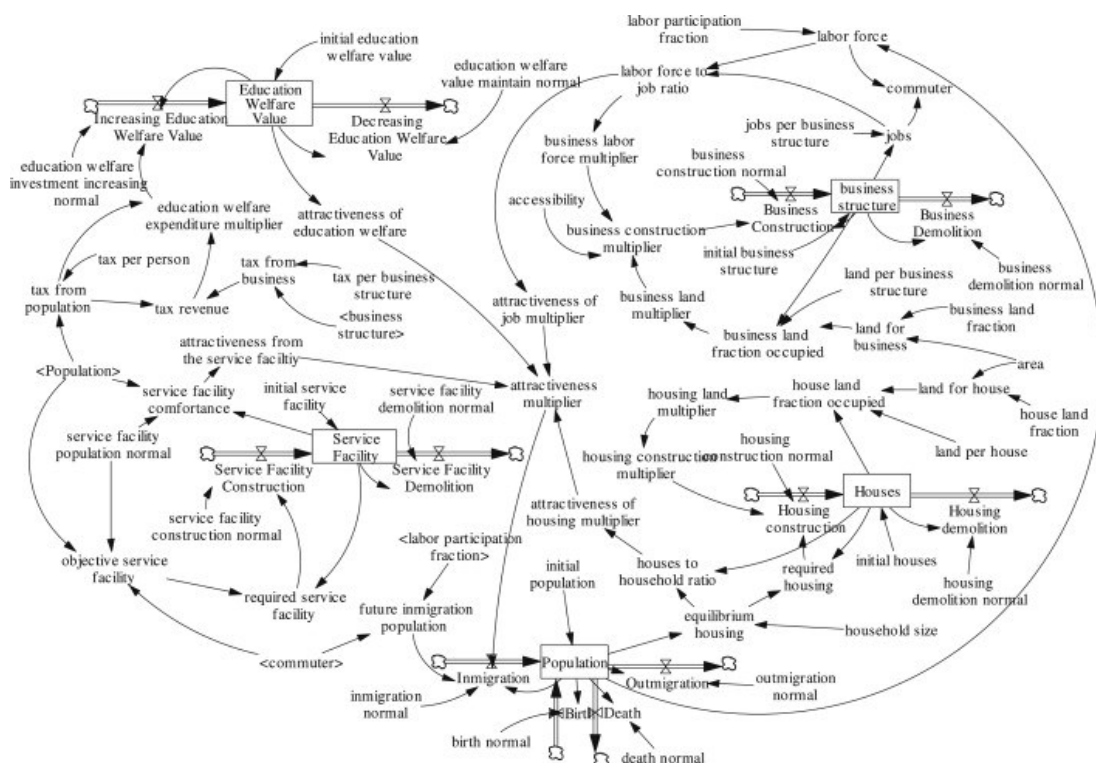


Рисунок 1.1 – Системно-динамічна модель для аналізу розвитку міста

Принципи теорії міської динаміки стали методологічною основою для того, що ми називаємо динамічним підходом до категоризації населених пунктів. Зокрема, принцип цілісності вимагає оцінювати не лише чисельність населення як формальний критерій, а всю систему взаємозв'язків між соціальними, економічними та інфраструктурними характеристиками. Принцип нелінійності пояснює, чому невеликі зміни у структурі зайнятості чи якості житлового фонду можуть суттєво змінити статусність населеного пункту. Принцип часових затримок показує, що ефекти рішень про зміну категорії проявляються не одразу, що особливо актуально при перетворенні селищ на міста або навпаки – при деградації міських систем. А принцип зворотних зв'язків пояснює, чому населені пункти з формально міським статусом можуть занепадати та перетворюватися на «велике село», якщо структурні петлі системи підтримують деградаційні процеси.

У межах загальносистемного підходу Вільямом Рейлі (*William Reilly*) також була розроблена теорія просторової взаємодії, яка пізніше уточнена й формалізована Девідом Хаффом (*David Huff*). У її основі лежить уявлення про те, що кожен населений пункт діє як центр певного «тяжіння», інтенсивність якого залежить від його розміру, функціональної потужності, доступності та взаємного розташування щодо інших центрів. Виходячи з аналогії з фізичною гравітацією, В. Рейлі доводив, що здатність населеного пункту притягувати жителів навколишніх територій прямо пов'язана з його демографічною та економічною масою, тоді як вплив відстані є фактором, що послаблює взаємодію [322]. Таким чином, зона впливу міста, селища чи великого села не є довільною або адміністративно визначеною, а формується під впливом об'єктивних закономірностей просторової поведінки населення.

У контексті категоризації населених пунктів такі закономірності дають змогу оцінювати не лише чисельність населення, а й фактичну функціональну роль населеного пункту у структурі території, що у багатьох випадках є більш вагомим критерієм, ніж формально встановлені числові пороги. Теорія Рейлі дає можливість визначити, який з населених пунктів виступає реальним

центром тяжіння для мешканців навколишніх територій, тобто до якого населеного пункту вони спрямовують свої повсякденні потоки – трудові, сервісні, освітні, медичні. Саме ці потоки є показником того, чи виконує населений пункт функції локального, субрегіонального або регіонального центру, а отже, чи відповідає його фактична зона впливу офіційному статусу. У багатьох випадках селища або навіть великі села можуть мати зону тяжіння, пов'язану з містами, тоді як окремі міста втрачають свій вплив унаслідок депопуляційних або економічних процесів.

Д. Хафф запропонував удосконалення моделі В. Рейлі, наголошуючи на тому, що вибір населенням того чи іншого центру не є механічним і може мати ймовірнісний характер. Його модель дозволяє враховувати різноманітні детермінанти привабливості населеного пункту, причому не лише його розмір, а й торговельні, сервісні, адміністративні можливості, а також реальну транспортну доступність. Це забезпечує можливість встановити не просто формальні зони впливу, а й інтенсивність конкурентної взаємодії між кількома центрами. Від так виникає можливість оцінювати, на які населені пункти орієнтується населення за ключовими життєвими послугами, та як ця поведінка змінюється в часі під впливом інфраструктурних, економічних чи демографічних чинників. Таким чином, модель Хаффа дозволяє формувати більш гнучкі та реалістичні критерії статусності, орієнтовані на фактичну поведінку населення, а не лише на нормативні параметри.

Отже, у системі публічного управління ці теоретичні засади дозволяють відійти від суто демографічного підходу до визначення категорії населених пунктів. Замість фіксованих порогів чисельності пропонується враховувати функціонально-просторові параметри: масштаби мобільності, рівень доступності послуг, інтенсивність міжпоселенських потоків, економічну привабливість та ступінь централізації сервісних функцій. Як результат, категоризація набуває значно точнішої характеристики, відображаючи реальну роль кожного населеного пункту в системі розселення.

Загальносистемний підхід знаходить конкретне втілення у чинній нормативно-правовій базі та практиці регулювання територіального розвитку в Україні. Так, Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» [206] закріплює принципи інтегрованості та комплексності планування, зокрема у вигляді Комплексних планів просторового розвитку території територіальної громади. Державна стратегія регіонального розвитку до 2027 р. [147] побудована навколо ідей поліцентричної та збалансованості системи розселення. Нарешті, як ми будемо доводити далі (у другому та третьому розділах), обґрунтування зміни категорій населених пунктів відповідно до Закону здійснюється багато в чому через системні показники (демографічні, функціональні, просторові).

Другий ключовий підхід, що дозволяє цілісно пояснити природу категоризації населених пунктів, ми визначаємо як *структурно-функціональний*. Попри те, що його часто подають у спрощеному вигляді як суто описову методологію, спрямовану на фіксацію ролей і функцій поселень, насправді він має набагато глибший зміст і становить одну з базових рамок для аналізу територіального розвитку та формування рішень щодо категорії населених пунктів. Структурно-функціональний підхід дає змогу розглядати поселенську мережу як організовану сукупність елементів, кожен з яких займає певну позицію у структурі системи розселення та виконує визначені функції, необхідні для забезпечення життєдіяльності територіальної громади, субрегіону чи регіону.

В основу покладені ідеї Талкотта Парсонса (*Talcott Parsons*) й Роберта Мертона (*Robert Merton*), які розглядали будь-яку соціальну систему як таку, що складається зі структур, які забезпечують виконання функцій, необхідних для її стабільного існування [304], [317]. Перенесені на площину територіальної організації, ці положення дозволяють трактувати село, селище чи місто не як формально визначені адміністративні одиниці, а як структурні елементи системи розселення, що підтримують її функціональну рівновагу. У цьому сенсі категорія населеного пункту виступає похідною від набору

функцій, які поселення виконує – сервісних, економічних, управлінських, транспортних, соціальних, культурних.

Якщо загальносистемний підхід наголошує на взаємозв'язках і потоках, то структурно-функціональний робить акцент на ролях і функціях, які ці потоки обслуговують. Населений пункт оцінюється не стільки через його чисельність, скільки через функціональну спроможність забезпечити певний рівень послуг – освітніх, медичних, адміністративних, комунальних, логістичних – та сформувати навколо себе поле впливу. Звідси випливає, що підвищення або зниження категорії населеного пункту залежить від того, наскільки він здатний виконувати функції, притаманні відповідному рівню просторової ієрархії.

На основі структурно-функціонального підходу сформувалася доктрина територіального розвитку, згідно з якою система розселення постає як багаторівнева структура центрів і периферій. Міста, селища та села у цій доктрині мають різний ступінь функціональної насиченості й різні зони впливу. Статус міста або селища в такому розумінні є не стільки формальним визначенням, скільки відображенням позиції населеного пункту у функціональній організації простору, завдяки чому одні поселення утворюють локальні центри, інші – виконують роль проміжних вузлів, а треті – забезпечують базові життєві потреби населення.

У межах цієї доктрини сформовано кілька концепцій та теорій, які також можуть становити методологічну основу для аналізу категоризації населених пунктів.

Теорія центральних місць (Central Place Theory), розроблена Вальтером Крісталлером (*Walter Christaller*), є однією з фундаментальних теоретичних моделей, що пояснює закономірності просторової організації поселень та формування ієрархії населених пунктів. Вона виникла як спроба описати раціональний, економічно обумовлений спосіб розташування міст і селищ у просторі, а також визначити механізми виникнення центротворювальних функцій, які формують територіальні «осередки» – центральні місця [238].

У центрі теорії лежить ідея про те, що населені пункти розташовуються в просторі не хаотично, а згідно з певними закономірностями, які визначаються потребами населення у товарах, послугах та адміністративних функціях. Кожне поселення, що виконує функції забезпечення товарів і послуг для навколишньої території, виступає як «центральне місце». Радіус впливу такого місця (його «ринкова зона») залежить від кількості, різноманітності й рівня спеціалізації послуг, що в ньому надаються. Відповідно, населені пункти, які забезпечують лише базові потреби населення (наприклад, початкова освіта, базова торгівля, первинна медична допомога), утворюють нижчі рівні ієрархії, тоді як центри, що надають послуги високої спеціалізації (університети, спеціалізовані лікарні, диверсифіковані послуги), формують вищі ступені [269].

Одним із ключових понять теорії є так званий «порядок центральності», що відображає рівень функціональної насиченості населеного пункту. Таким чином, села зазвичай є центральними місцями нижчого порядку, селища – середнього, а міста – вищого (рисунки 1.2.). Принцип ієрархічності у моделі Крісталлера передбачає, що кожне місце вищого порядку обслуговує певну кількість місць нижчого порядку, утворюючи геометрично впорядковану мережу у вигляді шестикутників. Хоча ця геометрична абстракція і не відбиває реальний ландшафт повністю, однак вона дає змогу пояснити фундаментальні закономірності розміщення населених пунктів.

Важливим компонентом теорії є також поняття «порогового значення» та «дальності поїздки». Порогове значення означає мінімальну кількість населення, необхідну для функціонування певної послуги або підприємства. Дальність поїздки визначає максимальну відстань, на яку населення готове пересуватися, щоб отримати певну послугу. Ці два параметри пояснюють, чому, наприклад, невеликі населені пункти можуть мати лише базові послуги, тоді як у містах доступні різноманітні функції вищого порядку. У сучасному просторовому плануванні ці параметри фактично визначають рівні доступності публічних послуг.

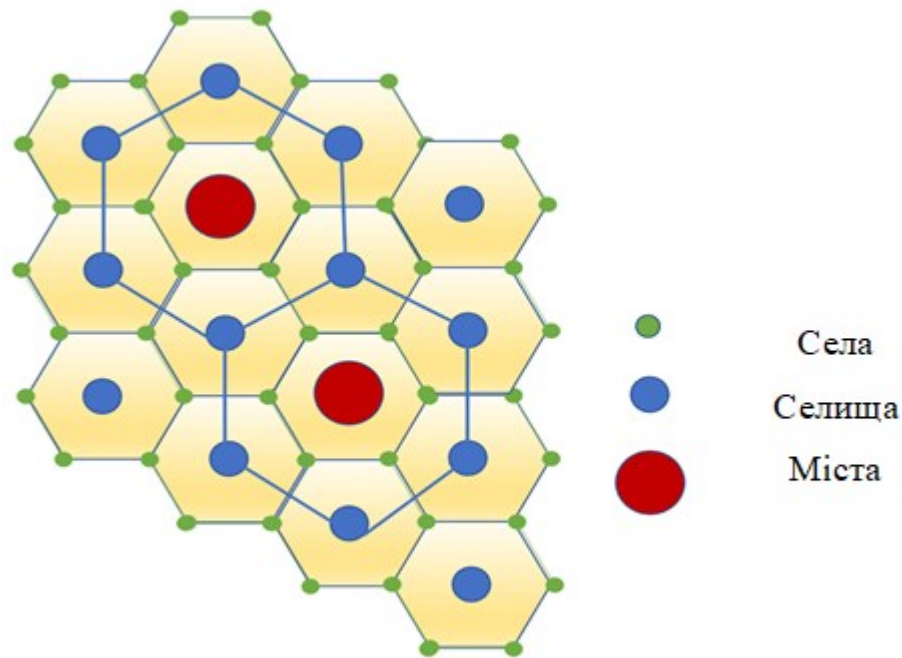


Рисунок 1.2 – Теорія центральних місць за Вальтером Крісталлером

Теорія центральних місць відіграє значну роль у визначенні категорій населених пунктів, оскільки вона пропонує об'єктивні критерії, що лежать в основі статусності – функціональне навантаження, рівень послуг, зона впливу, структурна складність економіки та участь у регіональних потоках мобільності. У сучасній Україні ці положення дедалі частіше використовуються в просторовому плануванні територіальних громад, визначенні опорних центрів, розбудові мережі надання адміністративних та соціальних послуг, а також у дискусіях щодо критеріїв зміни категорій населених пунктів. Малі міста як центри локальних систем розселення, селища як функціональні вузли проміжного рівня та великі міста як ядра регіонального розвитку – така класифікація повністю узгоджується з логікою теорії центральних місць, про що неодноразово зазначалося у літературі (див., напр.: [27]).

В межах структурно-функціонального підходу також помітною є теорія «центр-периферія», яка пояснює просторову, економічну та соціальну диференціацію територій. Вона виникла як реакція на очевидні асиметрії

розвитку, коли певні території набувають ознак «центрів» – осередків концентрації економічних функцій, політичної влади, інновацій, капіталу та людських ресурсів, тоді як інші формують «периферію», тобто залежну від цих центрів і позбавлену рівноцінних можливостей розвитку.

Концептуальні витoki теорії пов'язують передусім з роботами Гуннара Мюрдала (*Gunnar Myrdal*) і Франсуа Перру (*François Perroux*), які у середині ХХ століття обґрунтували ідею кумулятивного причинного зв'язку та полюсів росту. Г Мюрдаль показав, що нерівності між територіями не зменшуються автоматично, а навпаки можуть самопідсилюватися. Його концепція «кумулятивної причинності» передбачає, що економічне зростання в центрі притягує ресурси з периферії, посилюючи її відставання. Ф Перру, у свою чергу, розвинув концепцію «полюсів розвитку», згідно з якою розвиток є нерівномірним за своєю природою, оскільки відбувається через домінування певних центрів, що концентрують інновації та економічну активність.

У класичному вигляді теорія «центр-периферія» пояснює, що територіальні системи мають внутрішню ієрархію, де центр виконує роль ядра, яке акумулює ресурси, управлінські та сервісні функції, а периферія — постачальника ресурсів, робочої сили, сировини чи простору для розміщення функцій нижчого порядку. Центр характеризується високою щільністю населення, розвиненою інфраструктурою, інституційною спроможністю, великою кількістю економічних зв'язків та інноваційним потенціалом. Периферія, навпаки, має меншу щільність населення, менш диверсифіковану економіку, нижчий рівень доступу до послуг, транспортної та соціальної інфраструктури. Взаємозалежність між центром і периферією може бути як взаємовигідною, так і експлуатаційною залежно від моделі взаємодії та сили інституцій.

У просторовому вимірі теорія пояснює нерівномірність розвитку системи розселення. Центральні місця, що виконують більше функцій та мають ширшу зону впливу, притягують ресурси й формують стійкі «гравітаційні поля», тоді як периферійні поселення потрапляють у залежність

від рішень, інвестицій і сервісної доступності, які формуються у центрі. З цієї логіки впливають такі явища, як маятникова міграція, концентрація робочих місць у містах-центрах, відтік трудових ресурсів і молоді з периферії, диспропорції у розвитку інфраструктури та доступі до соціальних послуг.

У контексті публічного управління теорія «центр-периферія» надає інструментарій для аналізу та регулювання територіальних дисбалансів. Вона показує, що без активного втручання держави, спрямованого на вирівнювання умов доступу до послуг і інфраструктури, периферії мають схильність до деградації, депопуляції та «сповзання» вниз по ієрархії. У національних політиках просторового планування ця теорія лежить в основі ідеї поліцентричного розвитку, яка визначає необхідність розбудови кількох сильних центрів на різних рівнях – регіональних, субрегіональних, локальних, для того щоб зменшити надмірну концентрацію функцій у мегаполісах та посилити розвиток середніх і малих міст.

У сфері категоризації населених пунктів теорія «центр-периферія» дозволяє оцінювати категорію населеного пункту не лише через його розмір, а через його роль у просторовій ієрархії, зокрема через ступінь центротворення, обсяг послуг, зону тяжіння, рівень транспортної доступності та економічної активності. Відповідно, міста – це просторові центри вищого рівня, селища – проміжні центри, що поєднують локальну периферію з вищими центрами, а села формують основу периферійного шару, забезпечуючи базові функції. Зміна категорії населеного пункту у такій моделі полягає у фактичному переміщенні населеного пункту між рівнями ієрархії, що відбувається внаслідок зміцнення або ослаблення його центрових функцій.

Однак за уявленнями Джона Фридмана (*John Friedmann*) центр-периферійні відносини у розвитку урбанізованих систем можуть призвести й до ліквідації периферії й створення єдиного урбанізованого простору з майже відсутніми відмінностями просторової нерівності (рисуюнок 1.3) [279].

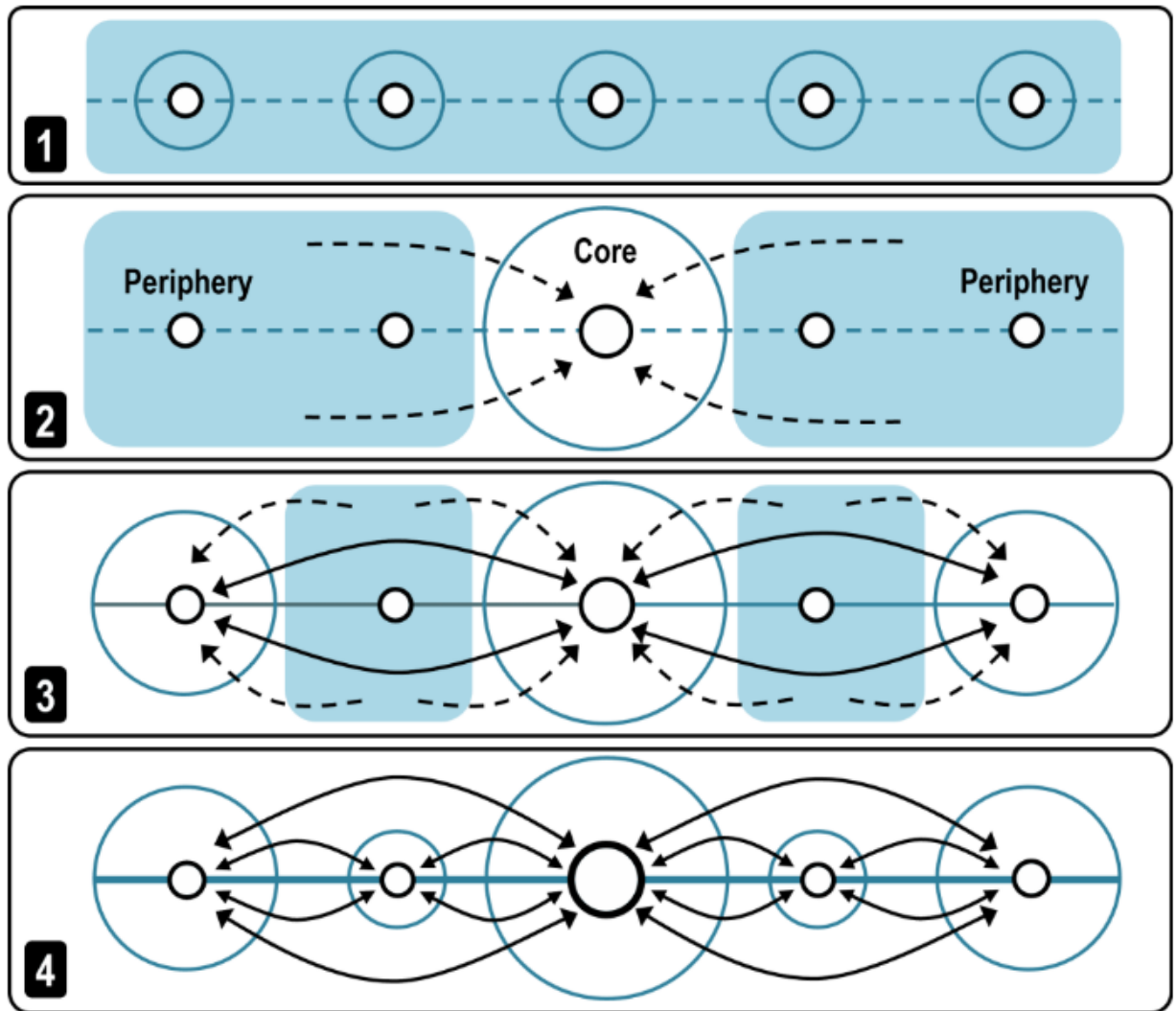


Рисунок 1.3 – Етапи розвитку центру та периферії у міській системі за Джоном Фридманом

Структурно-функціональний підхід знайшов реальне закріплення у вітчизняних документах, що вимагають визначати функціональну роль населених пунктів в процесі здійснення врядування або передбачають класифікацію поселень за функціями (наприклад, Генеральна схема планування території України [127]). Як засвідчив аналіз політики децентралізації, обґрунтування рішень про визначення адміністративних центрів територіальних громад багато в чому здійснювалося на основі їх функціональної ролі у системі розселення, оцінці доступності та транспортної

зв'язності тощо (наприклад, Методика формування спроможних територіальних громад [162]).

Третій підхід – *інституційний*. На відміну від структурно-функціонального чи системного, які зосереджуються передусім на внутрішніх характеристиках поселенської мережі й функціональних зв'язках між її елементами, інституційний підхід акцентує увагу на тому, як формальні та неформальні правила, правові норми, процедури, інституції влади та управлінські практики визначають категорії населених пунктів, підтримують або змінюють їхню позицію у системі розселення. У такому розумінні категорія населеного пункту постає не лише як просторово-функціональний конструкт, а як інституційна форма, що закріплює певні права, обов'язки, компетенції та стандарти публічного управління.

Інституційний підхід спирається на класичні положення інституціоналізму, розроблені Дугласом Нортон (*Douglas North*) [311], Полом ДіМаджіо (*Paul DiMaggio*) та Вальтером Пауеллом (*Walter W. Powell*) [319]. Не зупиняючись на них окремо, зазначимо, що інституційний підхід знайшов своє втілення в доктринах інституційного структурування території та інституційної відповідності, концепціях «інституційних правил гри», інституційних режимів населених пунктів, інституційної залежності від попередньої траєкторії, інституційної спроможності тощо.

Прибічники інституційного підходу розглядають інституції як «правила гри», які структурують поведінку акторів та задають рамки розвитку організацій і територій. Перенесення цих положень у площину територіальної організації дозволяє стверджувати, що категорія населеного пункту є одним із ключових інструментів інституційного оформлення територіального управління. Категорія визначає доступ населеного пункту до ресурсів, повноваження органів місцевого самоврядування, правила використання земель, стандарти надання адміністративних послуг, можливості залучення інвестицій, а також канони просторового планування, що фактично впливають на всі подальші вектори його розвитку.

Інституційний підхід підкреслює, що категоризація населених пунктів не є природним або «об'єктивним» процесом – вона є результатом інституційних рішень, які ухвалюються парламентом, урядом, органами місцевого самоврядування. Саме інституційні норми визначають критерії того, що вважається «містом» або «селищем», яких функцій має бути досягнуто для отримання того чи іншого статусу, як здійснюється процедура зміни категорії, і які інституційні наслідки має таке рішення. Важливими є попередні інституційні рішення, які багато в чому визначають сучасні (наприклад, категорії населених пунктів, встановлені у радянський період, суттєво впливають на сучасні процедури їхньої зміни, навіть якщо реальна функціональність змінилася).

Таким чином, категорія населеного пункту є юридично-адміністративним інструментом, який забезпечує упорядкування територіальної системи, закріплює її ієрархію та формує рамки взаємовідносин між рівнями влади (див., напр.: [25]; [36]).

Наявність формального статусу не лише визначає позицію населеного пункту у системі розселення, а й задає очікування щодо рівня інфраструктури, управлінських послуг та стандартів благоустрою. Це означає, що категорія населеного пункту формується як результат взаємодії правових норм, управлінських практик та інституційної культури. У такому розумінні зміна категорії є не просто трансформацією просторової ролі населеного пункту, а трансформація інституційної системи, що його обслуговує, тобто механізмів бюджетування, процедур надання адміністративних послуг, режимів земельного використання.

Інституційний підхід також дозволяє пояснити нерівномірність категоризації населених пунктів у різних країнах. Як буде показано у п. 1.3 критерії визначення «міста» можуть суттєво різнитися залежно від інституційних моделей державного управління, традицій самоврядування, пріоритетів просторової політики та історичної спадщини.

Важливим елементом цього підходу є також дослідження інституційних змін, що впливають на категоризацію населених пунктів. Процеси децентралізації, об'єднання територіальних громад, зміни у фінансовому вирівнюванні, модернізація системи містобудівної документації – все це трансформує інституційне середовище, в якому розвиваються населені пункти, і часто створює необхідність перегляду їхнього статусу. Інституційний підхід пояснює, що такі зміни впливають не лише на формальну зміну категорій, а й на реальні механізми управління розвитком населених пунктів, адже кожна категорія передбачає власний набір управлінських інструментів та інституційних зобов'язань.

В українському контексті, який здебільшого ґрунтується на адміністративній управлінській культурі, інституційний підхід має особливе значення, оскільки саме інституційні норми визначають практично всі аспекти категоризації населених пунктів. Законодавство, що буде розглянуто у другому розділі, чітко фіксує критерії, процедури, органи ухвалення відповідних рішень, а також правові наслідки зміни категорії.

Урбаністичний підхід також виходить із того, що міські та сільські населені пункти не можна розуміти лише як адміністративні одиниці, оскільки їхнє існування ґрунтується на складних просторових, соціальних та економічних процесах. Особливе значення має морфологія простору, що знаходить своє втілення у формі забудови, структурі кварталів, транспортних взаємозв'язках, масштабності та ритмі забудови, які разом формують як фізичне обличчя населеного пункту, так і соціальні моделі поведінки його мешканців. За таких умов простір стає не лише фоном життєдіяльності, а чинником, що безпосередньо впливає на якість життя, мобільність, доступність послуг та можливості для розвитку.

Урбаністичний підхід послідовно підкреслює, що населені пункти розвиваються під дією системних процесів урбанізації, субурбанізації, руралізації, метрополітизації та поліцентризації. Він дозволяє аналізувати трансформації у територіальній структурі як результат еволюції соціально-

економічних відносин, технологічних змін, переміщення населення й капіталу, а також впливу інфраструктурних інвестицій. Особливе значення мають просторові потоки у вигляді маятникового руху населення, міграції, транспортних маршрутів, потоків товарів і послуг, які разом визначають реальні межі ареалів населених пунктів.

У межах урбаністичного підходу публічне управління розглядається як система рішень, здатних формувати та регулювати просторові структури. Це стосується містобудівної політики, управління землею, транспортного планування, розвитку громадських просторів, охорони історичного середовища та забезпечення стійкості урбанізованих територій. На відміну від, наприклад інституційного підходу, урбаністичний наголошує на необхідності комплексного бачення простору, де категорія та фізична структура населеного пункту узгоджується з потребами територіальної громади, економічними процесами й екологічними вимогами.

Однією з центральних ідей урбаністичного підходу є необхідність узгодження просторових структур із соціальними процесами. Тому велике значення приділяється участі територіальної громади у процесах змін населених пунктів, партисипативним моделям планування, відкритості інформації та прозорості процедур прийняття рішень.

Урбаністичний підхід має виразну практичну орієнтацію, оскільки спирається на такі інструменти аналізу, як GIS-технології, зонування, сценарне моделювання розвитку тощо. Використання цих інструментів дає змогу ухвалювати обґрунтовані рішення щодо функціональної структури території, оптимізації мережі послуг, розвитку транспортних систем і формування комфортного міського середовища.

Сучасна урбаністична думка сформувала низку концепцій та моделей, які визначили способи розуміння розвитку населених пунктів, у першу чергу міст, їхньої просторової організації та ролі в соціально-економічних процесах. Хоча кожна з них має власне походження та теоретичні рамки, усі вони тією чи іншою мірою впливають на сучасні уявлення про категоризацію населених

пунктів, оскільки пропонують критерії оцінювання життєздатності, функціональності, компактності та інституційних ролей.

Так, концепція «міста-саду», яка була розроблена Ебенезером Говардом (*Ebenezer Howard*) стала однією з перших системних моделей урбаністичного планування, у якій місто розглядається як гармонійне поєднання урбанізованого простору, зелених зон і сільськогосподарських територій [247]. Е. Говард пропонував створювати автономні міста середнього розміру, пов'язані між собою транспортними коридорами і розміщені в системі рівновіддалених центрів. Кожне таке місто мало мати власну функціональну самодостатність, з акцентом на доступності праці, житла та рекреаційних територій (рисунк 1.4).

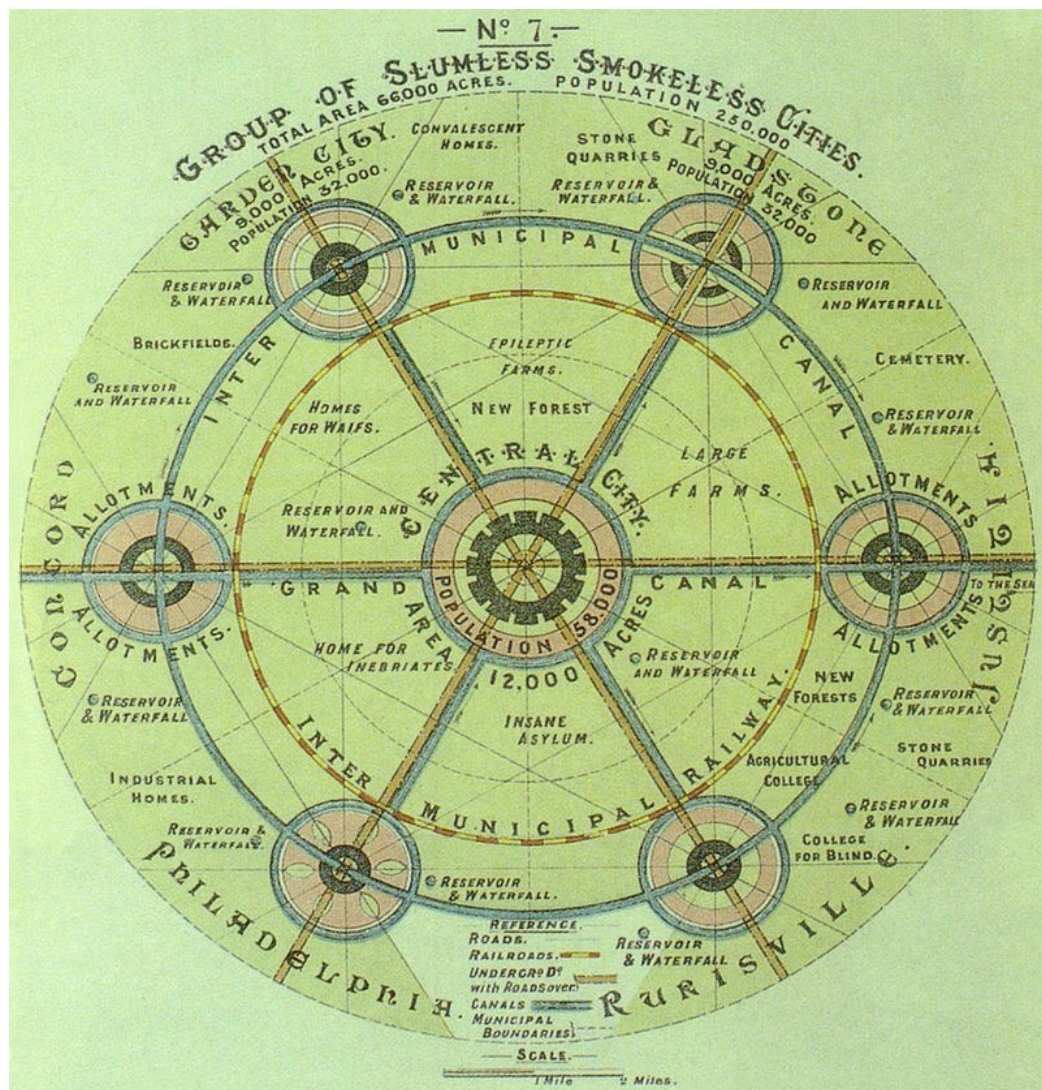


Рисунок 1.4 – Урбаністична концепція «Місто-сад» за Е. Говардом

У межах концепції пріоритет надавався середнім та малим містам як базовим елементам структури розселення. Наголос також робився на функціональній самодостатності, орієнтації на плановість і структурованість простору, що пов'язує концепцію з сучасними вимогами щодо розвитку опорних центрів громад.

Інша концепція – «компактного міста», обґрунтовує необхідність високої щільності забудови, змішаного використання територій, коротких відстаней між місцями проживання і праці, розвитку громадського транспорту та зменшення урбаністичного розповзання [221]. Такий тип міського розвитку розглядається як більш екологічний, економічний і територіально ефективний. Концепція формує уявлення про те, які поселення здатні функціонувати як центри тяжіння та виконувати міські функції вищого рівня. У зв'язку із цим не є випадковим, що відповідно до Закону чітке розрізнення міських і не міських морфотипів територій на основі щільності забудови є підставою для визначення статусу «місто».

Ще одна концепція, яка отримала назву «новий урбанізм» постулює необхідність створення міст, орієнтованих на людину, з компактною структурою кварталів, розвиненою пішохідною мережею, «живими» вулицями, змішаними функціями та соціальною інтеграцією (рисунки 1.5). Ідея, спрямована проти автомобілецентричної моделі міста, натомість пропонує багатофункціональні райони та локальні центри, здатні підтримувати громадське життя [48]. Завдяки цьому, уявлення про людиноцентричність інфраструктури формує критерії до того, що вважається «містом, а підтримка локальних центрів орієнтує на поліцентричну логіку визначення категорій населених пунктів у територіальній громаді.

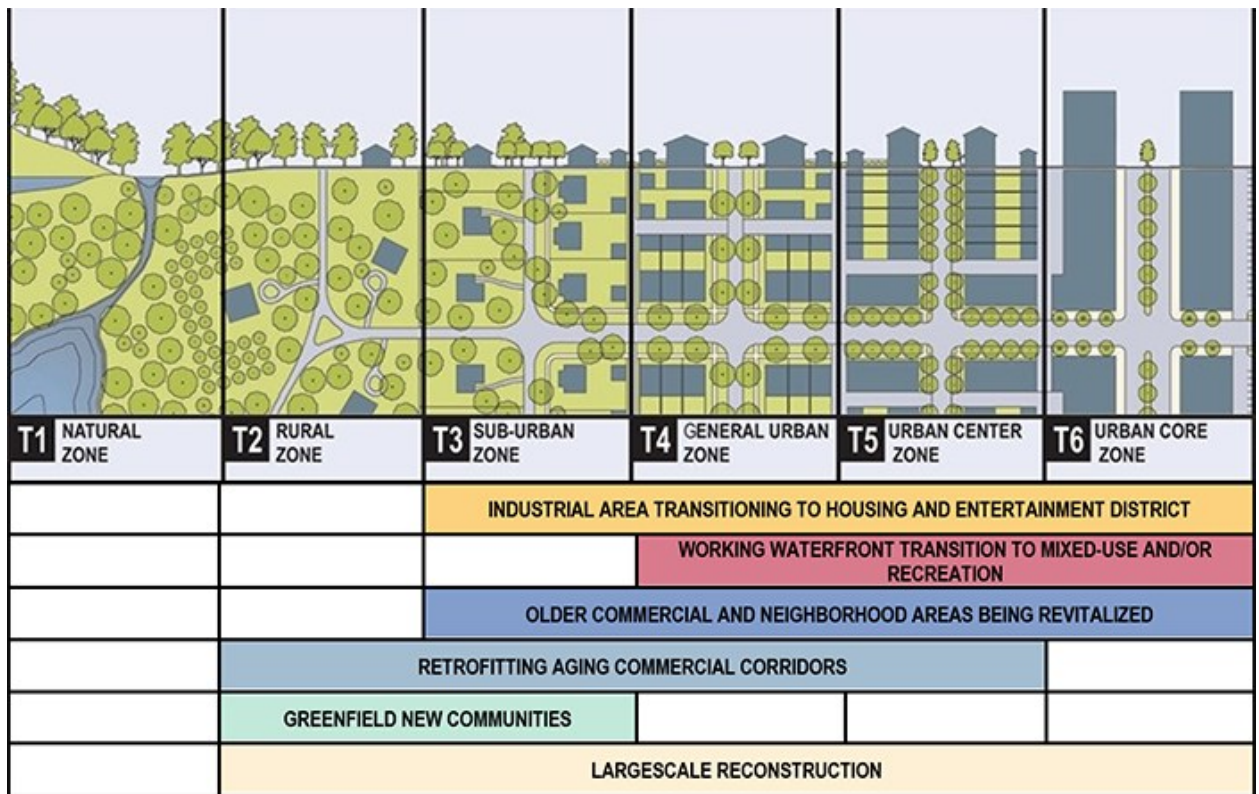


Рисунок 1.5 – Перехід від села до міста із зонами наступності [262]

Попри те, що українське законодавство тривалий час розвивалося переважно в руслі радянських містобудівних традицій, орієнтованих на масштабні планувальні схеми та адміністративну ієрархію населених пунктів, з 2010-х років у ньому дедалі більш помітними стають положення, характерні для сучасного урбаністичного підходу, хоча й не завжди прямо, а через адаптовані формулювання – «сталість», «функціональна змішаність», «комфортність», «збалансований розвиток», «людиноцентричність» тощо.

Соціологічний підхід до категоризації населених пунктів виходить із фундаментального положення про те, що населені пункти є не лише просторовою і функціональною структурою, а передусім соціальним простором, сформованим у процесі взаємодії спільнот, інститутів, груп інтересів та соціальних практик. На відміну від суто адміністративних чи економічних моделей, соціологічний підхід наголошує на тому, що категорія населеного пункту («село», «селище», «місто») відображає не лише кількість населення чи набір функцій, а й соціальну якість території, тобто характер

соціальних відносин, рівень соціальної мобільності, спосіб життя, ідентичність мешканців та структуру соціальної взаємодії.

Соціологічний підхід спирається на низку класичних і сучасних теоретичних напрямів, що пояснюють, як соціальні процеси впливають на формування територій і, відповідно, на визначення їхнього статусу. Одним із ключових теоретичних джерел цього підходу є концепція соціального простору П'єра Бурдьє (*Pierre Bourdieu*), відповідно до якої територія формується через розподіл різних типів соціального капіталу – економічного, культурного, соціального та символічного [9]. У цьому вимірі категорія населеного пункту є формою інституційного закріплення певної конфігурації соціальних ресурсів. Міста мають ускладнену ієрархію соціальних полів і більший потенціал капіталізації, тоді як села формують іншу структуру соціальних відносин, що впливає на їхні можливості розвитку. Соціологічний підхід підкреслює також важливість соціальної мобільності, оскільки категорія населеного пункту визначає доступ населення до освіти, медицини, праці та інфраструктури. Теоретичні моделі Талкотта Парсонса (*Talcott Parsons*) щодо соціальних систем і ролей дозволяють інтерпретувати зміну категорії як перехід до іншого типу соціальної ролі населеного пункту в системі – від базового аграрного осередка до локального або регіонального центру взаємодії [98].

Важливим внеском до соціологічного підходу є соціальна екологія Чиказької школи, яка, відштовхуючись від класичної праці Макса Вебера (*Max Weber*) «Місто» [95], розглядала місто як соціально-екологічну систему, де форми розселення та просторові структури є наслідком взаємодії груп населення, циклів домінування і витіснення, міграційних процесів та економічних змін. У цьому контексті категоризація населених пунктів має враховувати не лише формальні ознаки населеного пункту, а й те, як у ньому відтворюються соціальні екосистеми в вигляді різноманітності населення, характеру соціальної сегрегації, інтенсивності маятникової міграції, ступеня залежності від міських центрів. Луїс Вірт (*Louis Wirth*) визначає місто як

форму соціальної організації, що характеризується великою чисельністю, щільністю та різноманітністю населення. Статус «міста» повинен відповідати не лише демографічним порогам, а й ступеню соціальної складності, масштабу взаємодій, різноманітності соціальних ролей та інтенсивності комунікацій, адже великими за чисельністю можуть бути й села [1].

Теорія соціальних мереж Марка Грановеттера (*Mark Granovetter*) підкреслює значення «слабких зв'язків» як основи мобільності і соціальної інтеграції. Міські поселення зазвичай характеризуються розгалуженими мережами різного типу – економічними, інформаційними, комунікативними, що створює основу для підприємництва та інновацій. У селах, навпаки, домінують сильні зв'язки, але менш розвинені горизонтальні інституції [46].

Сучасні інтерпретації соціологічного підходу ґрунтуються також на теорії просторової справедливості Девіда Гарві (*David Harvey*) та концепції «права на місто» Анрі Лефевра (*Henri Lefebvre*), які розглядають місто як простір рівного доступу до благ і механізмів впливу на міську політику. Місто має забезпечувати рівність прав населення у доступності сервісів, участі в управлінні та можливостях розвитку. Якщо територія позбавлена належної мережі закладів і сервісів, вона фактично втрачає можливість реалізувати «право на місто», навіть якщо формально має статус міста [114].

Таким чином, соціологічний підхід, доповнюючи інституційні та урбаністичні підходи, формує уявлення про те, що категоризація населеного пункту це не просто юридичний акт, а соціальний процес, який змінює соціальну структуру ТГ, рівень її інтегрованості, форми взаємодії. Він дозволяє оцінювати населені пункти як соціальні системи, де категорія має відображати реальну соціальну динаміку, а не суто формальні критерії. Невипадково, що в Законі прямо передбачене враховувати соціальні особливості розвитку населених пунктів, зокрема культурні та етнічні при вирішенні питань їх категорії.

Останній визначений нами підхід – *геоекономічний* – ґрунтується на розумінні території як простору економічної взаємодії, у межах якого

локалізація поселень, їхні розміри, функції та статуси визначаються закономірностями розміщення продуктивних сил, агломераційної концентрації, транспортної доступності та участі територій у регіональних і глобальних економічних мережах. Геоеткономічний підхід пропонує розглядати категорію населеного пункту як форму закріплення його економічної ролі, місця в системі ринкових зв'язків, рівня конкурентоспроможності та здатності генерувати додану вартість.

Ідейне підґрунтя цього підходу було закладено у вищезгаданих класичних теоріях центральних місць, центру-периферії. Положення нової економічної географії Пола Кругмана (*Paul Krugman*) доводять, що економічна активність має тенденцію до концентрації через ефекти масштабу, транспортні переваги й кумулятивну причинність [78]. Ці положення дозволяють трактувати категорію населеного пункту як характеристику локального економічного потенціалу. Міста формуються там, де взаємодіють великі ринки праці, інфраструктурні вузли та інноваційні середовища, тоді як села й селища відображають низький рівень концентрації таких ефектів.

В окрему групу геоеткономічних інструментів входять моделі оптимізації просторово-еткономічних рішень, розроблені Джорджем Данцігом (*George Dantzig*) та Томасом Сааті (*Thomas Saaty*). Вони дають змогу кількісно визначити оптимальне розташування ееткономічних центрів, транспортних вузлів, логістичних маршрутів. Для категоризації населених пунктів це означає, що статус поселення має відповідати його інфраструктурній значущості, транспортній доступності та ролі в мережі ееткономічних потоків.

Отже, у геоеткономічному підході категорія населеного пункту не є лише формальною характеристикою, а відображає рівень економічної інтегрованості території. Зокрема, місто – це не стільки велика кількість населення, скільки концентрація ринків, сервісів, транспортних вузлів; селище є проміжним типом поселення, що виконує обмежені функції, а село є простором мінімальної економічної диверсифікації, переважно аграрного або житлового характеру. Від так, категоризація за геоеткономічним підходом має

спиратися на аналіз економічної ролі поселення, його потенціалу до зростання, функціональної спеціалізації й здатності виконувати функції центру тяжіння у відповідній частині території.

Треба зазначити, що визначені теоретичні конструкти здійснювали суттєвий вплив на вітчизняні дослідження. Причому тут спостерігається кілька «хвиль» зацікавленості питаннями системи розселення та розвитку різних категорії населених пунктів. Найбільш продуктивними у цьому відношенні були 1960-1970-ті роки. В арсеналі української науки визначними є дослідження, які аналізували фактори формування та розвитку міст, визначали закономірності розміщення населених пунктів на території, осмислювали процеси взаємодії головного міста та навколишньої території.

Найбільшого поширення серед українських вчених набула ідея територіальних систем міських поселень. Так, Опанас Ващенко зазначав, що територіальна система міських поселень – це динамічна просторова структура (сукупність) міських поселень, яка характеризується спільністю території, особливістю господарських зв'язків та відповідними функціями у територіальному поділі праці [16]. На думку Юрія Пітюренка, розвиток систем міських поселень відбувається за загальною схемою «від простого до складного» в залежності від рівня розвитку економічної бази і характеру тих функцій, які виконуються містом. Системи населених пунктів здебільшого розвиваються навколо крупних міст і під їх безпосереднім впливом, який залежить від величини міста та його значення у територіальному поділі праці і в розміщенні продуктивних сил [109], [110], [111].

Показовою щодо рівня української науки стала дискусія щодо природи агломерацій. Незважаючи на домінуючий у світовій та радянській науці того часу підхід, відповідно до якого агломерації є специфічним різновидом систем населених пунктів, їх більш розвинутою формою, українські дослідники підвергали цю думку аргументованій критиці. Олександр Лєснєв та Ю. Пітюренко вважали, що міські агломерації – це не «більш розвинута форма і вищий ступінь систем населених місць», а міські утворення зі злитими

ареалами населених місць та їх функціональних зон, які виникли внаслідок несприятливих історичних передумов розвитку міст, стихійної забудови чи проєктування систем населених місць і окремих міст з недостатнім науковим передбаченням. Тобто агломерація міст – це процес їх виродження. Основними негативними наслідками агломераційного процесу вони вважали не стільки злиття міст само по собі, як злиття їх промислових, селищних, паркових, складських та інших функціональних зон, скорочення масивів земель сільськогосподарського призначення і збільшення їх контурності, що ускладнює їх обробку. На їх думку, в архітектурно-художньому аспекті агломерація є змішуванням архітектурних стилів різних епох, порушенням художньої цілісності ансамблів, створених у попередні історичні періоди, і розвитку еkleктичних тенденцій у формуванні архітектурно-художнього вигляду міста. О. Лєснoв та Ю. Пітюренко наголошували, що помилковою є концепція, згідно з якою система населених пунктів, будучи оптимальною формою розселення, ототожнюється з продуктом її деградації – міською агломерацією, адже якщо система населених пунктів розвивається гармонійно, то немає і проблеми міської агломерації. Від так розвиток урбанізованого району можна вважати прогресивним доти, доки головне місто і кожний населений пункт, що є складовою частини системи населених пунктів, зберігає свою індивідуальність, планіровочну структуру і взаємозв'язки, які забезпечують нормальну виробничу діяльність і умови розселення [82].

На жаль, сучасному етапу розвитку української науки притаманні переважно прикладні дослідження, зворотнім боком чого є переважна описовість, втрата зв'язку із ключовими теоріями і концепціями, що пояснюють розвиток населених пунктів [88, с. 27].

Таким чином, не можна не погодитися із Валерією Колтун та Оксаною Бабінець, що розвиток системи населених пунктів та їх категоризація здійснює вплив на середовище публічного управління [67]. При цьому сучасне публічне управління має ґрунтуватися на багатовимірній, міждисциплінарній основі, адже жоден виділений нами підхід не може повністю пояснити складність

розвитку населених пунктів та логіку їхнього статусного позиціювання. У сукупності ці підходи формують цілісну методологічну рамку, що дозволяє по-новому осмислити категоризацію населених пунктів як складний процес визначення їх місця у багаторівневій системі розселення. Теоретичний аналіз лише підтверджує необхідність переходу від формально-статистичних критеріїв до системно-орієнтованої, функціонально-територіальної та інституційно обґрунтованої моделі категоризації.

1.2 Категоризація населених пунктів в історичній ретроспективі

Населені пункти в усі історичні епохи виступали не лише елементом просторової організації, а й індикатором рівня суспільного розвитку, формою закріплення господарських, культурних і політичних відносин. Історичний розвиток системи розселення в Україні відбувався в тісному взаємозв'язку із еволюцією державницького статусу України, адміністративного управління та соціально-економічних процесів. Від давньоруських «градів» до сучасних міських агломерацій – еволюція різних форм населених пунктів відображає процес розвитку просторової структури українського суспільства. Від так дослідження проблеми зміни категорій населених пунктів вимагає необхідності осмислення історичної еволюції категорій населених пунктів, що також забезпечуватиме історичне підґрунтя для удосконалення сучасної системи територіальної організації місцевого самоврядування та держави у цілому, а також дає змогу сформулювати методологічну базу для просторового планування, регіональної політики, що є одним із ключових завдань сучасної науки публічного управління. При цьому треба зазначити, що у дослідженні історичних форм територіальної організації слід уникати модернізму, тобто механічного перенесення сучасних понять та уявлень на давні історичні епохи, що іноді зустрічається в літературі. Такі підходи спотворюють зміст історичних реалій, нівелюють відмінності між адміністративними системами різних періодів і перешкоджають об'єктивному розумінню еволюції

адміністративно-територіального устрою. Принцип історизму вимагає аналізувати кожен систему управління у власних часових і соціально-правових контекстах, із збереженням її автентичних категорій та функцій.

Аналіз літератури свідчить про наявність дискусії в розумінні системи територіального поділу та поселень Давньої Русі, зокрема таких явищ як «земля», «волость», «град», «село», «верв», «погост» [85], [87], [224]. Зокрема літописні свідчення, які розповідають про передачу міст князям, означали і передачу їм земель – волостей, тобто володіння якимось містом в літописах завжди було тотожне володінню його округою (волостью, землею).

Що стосується системи розселення, то в письмових джерелах поряд з терміном «город» («град») закріплені назви «городок», «городець», «городище», що дозволяє припустити відмінність поміж ними як формами населених пунктів за масштабом та статусом. Також літописи свідчать про існування на Русі певної ієрархії міських центрів, а саме – старших і молодших міст. Можна припустити, що старшими – були центрами земель, держав-князівств, молодші – центрами уділів. Хоча на Русі не склалася чітка термінологія для позначення різних типів населених пунктів, але у будь-якому випадку «град» являв собою укріплене поселення, що виконувало адміністративні, військові, економічні і культурні функції. Міста не відокремлювалися від території, центрами якої вони були й разом із сільськими поселеннями перебували під владою князя або правитель, якого призначив князь.

Щодо сільських територій джерела містять поняття «село», «весь», «верв», «погост». На основі аналізу писемних першоджерел можна встановити тотожність понять «село» та «весь», а також виділити два типи сільських поселень. До першого належать приватні села та їх об'єднання – погости, які підпорядковувались певному князю (боярину). Деякі з сіл були заміськими резиденціями князів або центрами розміщення адміністрації князя – центрами погостів. До другого типу належала більшість сіл, які були відносно вільними поселеннями за часів Давньої Русі. Тут не було постійно діючої державної

адміністрації, а об'єднання сіл утворювали сільську громаду – верв.

У будь-якому випадку, треба підкреслити, що обмеженість джерел відносно часів Давньої Русі, а також щодо Великого князівства Литовського, не дозволяє встановити чіткі параметри категорій та статусів населених пунктів. Можна лише погодитися із думкою Юрія Мателешко, що «однією з головних причин вчених спорів є невідповідність між термінами, виділеними наукою, та поняттями, відображеними в письмових джерелах. В цілому, правильно розуміючи сутність того чи іншого явища, багато дослідників не змогли знайти адекватний термін, який би відносно об'єктивно, відповідно до першоджерел, його відображав» [87, с. 155-156].

Треба зазначити, що після входження українських земель до Річ Посполитої лексика щодо поселень значною мірою була не лише розвинена, але й змінена [51]. Зокрема лексема «город» («град») перейшла у мовні запасники й здебільше була замінена лексемою польського походження «місто». За часів Річ Посполитої можна вже достатньо повно реконструювати категорії населених пунктів та їх загальний правовий статус, у першу чергу міст. Так у системі розселення виокремлювалися:

по-перше, самоврядні міста (міста із повним магдебурзьким правом). Зазначені міста на підставі королівського привілея, виокремлювалися із складу повітів (староств) й входили безпосередньо до складу воєводств. Вони мали власний магістрат, право обирати війта (очільника міста), самостійно здійснювати суд і регулювати господарське життя (за сучасною польською термінологією їх можна вважати «містами з правами повіту», або за колишньою вітчизняною термінологією – «містами обласного значення»);

по-друге, міста без магдебурзького права, що входили до складу повіту та керувалися разом із іншими населеними пункту старостою повіту (певною мірою аналог колишніх «міст районного значення»);

по-третє, міста з неповним магдебурзьким правом («під опікою короля»), які мали лише окремі елементи самоврядування й залишалися під владою старости, зокрема у судових питаннях або коли юрисдикція міста не

поширювалася на деякі частини міста (юридики) [23], [64], [290], [314].

За адміністративною функцією міста за часів Річ Посполитої також поділялися на воєводські та повітові центри.

У цей ж період з'являється така форма розселення як містечка (*miasteczko*) – проміжна форма між селом та містом. Містечко не виокремлювалося у складі повіту Річ Посполитої в самостійну територіальну одиницю та не набувало статусу міста, однак на підставі привілеїв на торги і ярмарки, які надавалися власниками, отримувало право на ярмарки, ринок, ремесла. Як й містяни, жителі містечок володіли особистою свободою на відміну від жителів сіл. Як правило, ці населенні пункти виникали при маєтках польської шляхти або монастирів, а мешканці поєднували сільське господарство з ремісничими промислами. Прикметною етносоціальною рисою багатьох містечок була наявність єврейської кагальної громади, на відміну від міст, які мали виключно християнські громади. Різновидом містечка можна також вважати «підмістечко» – поселення під владою (у власності) міста на самоврядних правах [268].

Сільський тип розселення за часів Річ Посполитої характеризувався кількома видами поселень. Основна форма сільського поселення – село (пол. *wieś*), мешканці якого (кріпаки чи вільні селяни) займалися сільськогосподарською працею. Села належали королю, пану-землевласнику, монастирю та входили до складу волостей (об'єднання кількох сіл). Крім звичайних сіл, були також «вільні села» з певними привілеями «*wola*». «Вольні села» звільнялися від ренти/ податків на певний час з метою залучення поселенців. На базі маєтку (панського двору із службовими будівлями та житлом дворових) виникала також така форма поселення як фольварк [29], [289].

Зазначені типи поселень багато в чому продовжували розвиватися під час козацької державності [55], [84], [233]. Зміни відбулися лише в адміністративному статусі міст – виникли категорії полкових міст (центр полку як адміністративної одиниці Гетьманщини) та сотенних міст (центр

сотні). Зберігалося також отримане раніше магдебурзьке право, а деякі міста отримували його вже за гетьманськими універсалами або грамотами.

Своєрідна система розселення буда представлена на Запорізькій Сечі. Поселення Запорізької Січі – це унікальний тип колонізаційно-військової організації українського степу XVI-XVIII ст., що поєднували військовий, адміністративний та господарський характер. Попри власне Січі (укріплений табір-фортеця, що виконувала адміністративно-політичні функції), в мережі поселень були представлені паланкові городки, у яких розміщувався невеликий гарнізон, арсенал, церква; зимівники – невелике господарське поселення, яке мало оборонні елементи (земляний вал, палісад, сторожова вежа); слобідки – поселення колишніх селян-утікачів, які селилися під захистом Січі; перевози – місце переходу через річку з укріпленням та митницею; застава – невелике укріплення, де мешкали також члени козацьких родин.

Суттєві зміни відбулися у системі розселення після інкорпорації Гетьманщини до складу Російської імперії, поділів Речі Посполитої та приєднання до складу Російської імперії Північного Причорномор'я. Зокрема система розселення на українських землях під владою Австрійської (Австро-Угорською) імперії характеризувалися наявністю таких видів населених пунктів (таблиця 1.1).

Таблиця 1.1 – Населені пункти Австрійської (Австро-Угорською) імперії

Вид поселення	Юридичний статус
Місто (Stadt)	Центр округу (Kreis) та повіту (Bezirk). Мало міські права, органи міського самоврядування (магістрат). Регулювалися «Законом про міські статuti».
Містечко (Markt, Miasteczko)	Жителі не належали до селянського стану, однак не володіли правами міщан. Було підлегле повітській адміністрації та регулювалося «Положенням про адміністративні округи (Bezirksordnung)».
Село (Dorf)	Основна одиниця сільського розселення; Центр гміни (Gemeinden) або у складі (гміни). Статус визначався «Патентом про сільські громади» (Gemeindeordnung), а з 1863 (для Буковини), з 1866 р. (для Галичини) «Гмінним статутом» 1866 р. (Gemeindeordnung für Galizien)

Хутір / відруб (Einzelhof, Streusiedlung)	Індивідуальне господарство або невелика група садиб, відокремлена від села.
Маєток/ фольварк (Gutshof)	Садиба поміщика або монастиря; юридично підпорядковане власнику.
Промислове поселення (Industrieort, Werkdorf)	Невелике поселення при мануфактурі або копальні; адміністративно залежне від міста або повіту.

Міський статус на українських землях у складі Австрійської (Австро-Угорської) імперії надавався імператорським указом (Diplom /Patent) або через затвердження місцевого статуту. Чітких критеріїв надання міського статусу не було встановлено, але мінімальна чисельність населення повинна була складати від 2 тис. осіб (залежно від коронного краю). Більшість населення міст мала належати не до селянського стану, а в поселенні переважати кам'яна забудова [115], [294], [292], [303], [312].

За часів Російської імперії адміністративно-територіальний устрій визначався такими актами, як «Установи для управління губерній» (1775 р.), «Жалувана грамота містам» (1785 р.), «Настанова про губернські установи» (1846-1849 рр.), «Міське положення» (1870 р.) [12], [18], [20], [234]. Міста на території сучасної України поділялися на кілька категорій:

- градоначальництва (міста з правами губернії, наприклад Одеса);
- губернські міста (центри губерній);
- повітові міста (міста – центри повітів);
- заштатні міста (міста, які не були центрами повітів).

Рішення про заснування або надання статусу міста ухвалював імператор, що оформлювалося височайшим указом (маніфестом або рескриптом), який публікувався у «Повному зібранні законів Російської імперії» та вносився до офіційного «Списку міст Російської імперії». Губернатори могли ініціювати клопотання про надання статусу міста до Сенату, хоча офіційних критеріїв не було встановлено. Однак за практикою, місто мало мати постійне населення не менше 2-3 тисяч осіб, серед яких повинні бути представлені купці принаймні другої та третьої гільдій, у поселенні мав вестися міський спосіб життя (постійний ринок, ремісництво), наявність регулярного плану забудови,

затвердженого Петербурзьким головним архітектурним комітетом.

Відповідно до «Жалуваної грамоти містам» (1785 р.), статус міста передбачав наділення його окремим юридичним статусом, визначення міщанського стану окремого від інших станів та можливість створювати власну систему станового самоврядування у вигляді міських зібрань, міських дум та міських голів. Проте міське самоврядування займало другорядний характер у системі управління містами й поступалося градоначальникам та поліцмейстерам, які й володіли основними функціями міського управління. Також внаслідок ускладненої системи, міське самоврядування у всіх заштатних та значною мірою повітових містах аж до «Міського положення» (1870 р.) не вдалося сформувати й управління містом здійснювалося городничими, підлеглими губернаторові.

У зв'язку із інкорпорацією Правобережної України, у системі населених пунктів Російської імперії з'явилися також численні містечка (в інших частинах імперії зазначений тип був фактично відсутній). На відміну від міст, статус яких надавався імператором через Сенат, містечка не створювалися спеціальними указами. Їх статус визначала губернська адміністрація на підставі історичної традиції (переважно колишні польські «miasteczko»), демографічних і економічних ознак. Міністерство внутрішніх справ затверджувало містечка у складі губернських «Списків населених місць» і остаточно погоджувало цю категорію. Як правило, містечка повинні були мати населення понад 1 тис., обов'язково мати площу, базар, ремісничі лавки, одну-дві церкви/синагоги. На відміну від міст, містечка перебували або у складі волостей (низова територіальна одиниця в Російській імперії після повіту), або були центрами волостей.

Серед сільських [19] та інших видів населених пунктів на території України у складі Російської імперії були представлені наступні (таблиця 1.2). Зазначені категорії населених пунктів за поданням капітан-справників (повітових справників) Міністерство внутрішніх справ вносило до «Списків населених місць», що й означало погодження відповідної категорії населених

пунктів.

Таблиця 1.2 – Види населених пунктів (окрім міст та містечок) на території сучасної України у складі Російської імперії

Вид	Визначення	Особливості статусу	Населення
Село	Головний тип сільського поселення	Мало церкву, базар, школу. Було центром сільської громади, могло бути центром волості.	Селяни
Деревня	Невелике поселення (як правило на Північному Сході сучасної України)	Входило до складу сільської громади. Не мало церкви	Селяни
Завод/ Шахта	Заводське (промислове) поселення	Підпорядковувалося заводській адміністрації	Робітники
Слобода	Поселення, засноване переселенцями або звільненими солдатами	Осередок ремесл та торгівлі	Ремісники, дрібні торговці
Хутір	Індивідуальне господарство або невелике відокремлене від сіл поселення	Приписувався до ближчого села або деревні	Селяни
Виселок	Нове поселення, що відокремилось від села	Проміжна форма між селом та хутором	Селяни
Колонія	Поселення іноземних колоністів (німців, болгар, сербів, швейцарців, чехів тощо) на Півдні сучасної України	Особливий правовий статус: власне самоврядування, школи, віровизнання	Селяни, ремісники
Станиця	Осередок козацьких родин на Північному сході сучасної України (територія Війська Донського)	Мала елементи самоврядування; підпорядковувалась окрім повіти й військовому начальству	козаки
Курінь/ Заїмка / балка	Сезонне поселення		Селяни
Аул / татарське село	Поселення кримських татар чи ногайців на території Таврійської губернії	Родоплемінна структура, місцеві звичаї	Мусульмани

Отже, на початку ХХ ст. система населених пунктів на території сучасної України представляла з себе досить строкату та неузгоджену систему, що частково пояснювалося відсутністю єдиного нормативного акту, який би чітко визначав критерії віднесення поселення до певної категорії. Різні правові

акти лише частково описували статус міст, але не врегульовували статус інших типів населених пунктів. Через це в офіційних списках одночасно фігурували міста, заштатні міста, містечка, посади, слободи, заводські поселення – без чітких меж між ними. Чимало населених пунктів, які за населенням, забудовою й економічною роллю перетворилися на фактично міста, юридично залишалися поселеннями при заводах («неофіційні міста»). Такі поселення без міського статусу не могло утримувати публічні школи, лікарні, здійснювати належний благоустрій, тут не утворювалися органи поліції. Через це багато які індустріальні центри Донбасу та Придніпров'я залишалися під контролем приватних компаній, а не держави.

Навпаки, частина заштатних міст фактично занепала до рівня великих сіл, але формально зберігала міський статус (наприклад Овідіополь, Маяки). Відсутність регулярних переглядів статусів призводила до дисбалансу у фінансуванні та управлінні: промислові центри не мали міського самоврядування, а занепалі міста отримували державні кошти «за інерцією». Як зазначалося, для того щоб поселення отримало статус міста, потрібен був імператорський указ за поданням Сенату чи губернатора. Процес міг тривати роками або десятиліттями, вимагав політичного сприяння. Наприклад, Юзівка (з населенням понад 30 тис. на початку XX ст.) залишалася «заводським поселенням», тоді як деякі провінційні міста з населенням у 3-5 тис. осіб формально мали повноцінне самоврядування.

У офіційній статистиці й судово-поліційній системі населені пункти поділялися по-різному, а саме: за адміністративним статусом, за соціальними характеристиками населення, віросповіданням. Один і той же населений пункт міг у різних відомствах мати різні статуси (наприклад: у Міністерстві фінансів як місто, у Міністерстві внутрішніх справ як містечко, у церковних списках як село). Крім того, статус населеного пункту визначав станову структуру населення (міщани, купці, дворяни, селяни). Зміна статусу тягла за собою перехід людей в інші стани, що було юридично й фінансово складно. Тому влада часто уникала зміни статусів та категорій населених пунктів, щоб не

порушувати податкові й станові реєстри. До цього додавалися й регіональні відмінності обумовлені збереженням категорій поселень на приєднаних до Російській імперії територіях, які не вкладалися в загальноімперську схему.

Період Визвольних змагань початку ХХ ст. лише посилив зазначені проблеми. Зокрема різні уряди, що створювалися на території України, приймали рішення щодо перетворення статусу населених пунктів, причому це не завжди визнавалося при зміні влади. В умовах Громадянської війни на теренах України дуже часто місцеві органи влади приймали відповідні рішення не ставлячи до відома центральні державні установи.

Намагання вирішити зазначені проблеми припадає на період, пов'язаний із утвердженням радянської форми української державності. Так, вже у 1920 р. Всеукраїнський центральний виконавчий комітет (ВУЦВК) заборонив губернським виконавчим комітетам здійснювати зміни у територіальному поділі без погодження із ВУЦВК, зокрема надавати статус міста. У 1924 р. була прийнята «Інструкція про порядок перерахування залюднених пунктів до розряду міських або сільських осель» [61]. Відповідно до неї всі населенні пункти, що набули статус міста у попередній період, мали не менш як 10 тис. мешканців та де були сформовані міські Ради робітничих депутатів отримували міський статус. Інші населені пункти, зокрема містечка, слободи, села тощо залишалися у незмінному статусі.

Відповідно до Інструкції ВУЦВК міг прийняти рішення про надання населеному пункту статусу міста за клопотанням губернських виконавчих комітетів за умов наявності не менш як 3-х тис. мешканців. До відповідного клопотання треба було надати інформацію щодо кількості жителів, відсотка осіб, що працювали в промисловості та сільськогосподарському виробництві; про кількість домогосподарств, загальну житлову площу; про наявність освітніх установ, електричного освітлення, бруківки на вулицях; про стан торгівлі та промисловості та їх форми власності.

Під час адміністративно-територіальної реформи 1922-1925 рр. пов'язаною із створенням округів та районів [120], [179] більшість міст набули

статусу міст районного підпорядкування, а адміністративні центри округів (близько 50) набули статус міст окружного підпорядкування. Ліквідація округів у 1930 р. й перехід на нетривалий час до дволанкової системи управління [180] призвела до виникнення категорії міст республіканського підпорядкування (загалом 18 міст). Створення у 1932 р. областей [219] призвело до закріплення у системі адміністративно-територіального поділу двох категорій міст – обласного та районного підпорядкування.

Завдяки адміністративно-територіальним перетворенням 20-30-х рр. XX ст. відбулися зміни щодо інших категорій населених пунктів. Зокрема, за рішеннями ВУЦВК та в процесі встановлення категорій населених пунктів в процесі нового районування, на базі містечок, а також деяких сіл та слобод виникла категорія СМТ [126], [141]).

Усього на території України за період 1925-2024 рр. існувало 1299 смт, причому 27 отримували цей статус двічі). З них:

- 231 стали містами;
- 5 об'єдналися з іншими населеними пунктами, утворивши 12 міст;
- 26 об'єдналися з іншими населеними пунктами, утворивши 14 смт;
- 48 стали селами;
- 84 приєднані до міст;
- два об'єдналися з селами, утворивши село [240].

У Конституції УСРР 1929 р. до видів населених пунктів у складі УСРР були віднесені лише міста, смт та села, а «поділ залюднених місць Української соціалістичної радянської республіки на міста, селища міського типу та села встановлює Всеукраїнський центральний виконавчий комітет» [71].

Однак дуже часто на підзаконному рівні категорія «селище» використовувалася як родова, що призвело до появи, окрім смт, фактично інших видів – селищ як сільської форми розселення (часто колишні хутори, деревні, поселення підсобних господарств тощо), курортних селищ, робітничих селищ, дачних селищ. На відміну від смт та більшості сіл, у даних поселеннях не утворювалися місцеві ради. В Конституції УРСР 1937 р. серед

населених пунктів були визначені «промислові пункти», «станичні Ради», «міста та інші населені місцевості» [69].

Слід зазначити, що під час державно-територіальних перетворень 30-х та 40-х рр., всі міські населені пункти Польщі, Румунії та Чехословаччини, що увійшли до складу УРСР зберегли свій статус з віднесенням до певної категорії міст. Інші населені пункти були переведені до категорії смт або сіл. Також Циркулярним листом Центрального статистичного управління СРСР 1956 р. всі столиці союзних республік (включно з Києвом) були визначені в якості міст республіканського підпорядкування, що призвело до закріплення цієї категорії міст у системі населених пунктів.

У зв'язку із застарілістю норм Інструкції 1924 року та необхідності впорядкування системи населених пунктів внаслідок індустріальних процесів, у 1956 р. було прийняте Положення про порядок віднесення населених пунктів до категорій міст, селищ міського типу і робітничих селищ [200]. Відповідно до нього, всі населені пункти поділялися на міські та сільські. Міськими вважалися міста республіканського, обласного і районного підпорядкування, селища міського типу та робітничі селища. Зокрема:

до категорії міст республіканського підпорядкування могли бути віднесені міста з населенням понад 500 тисяч жителів, що були «найбільш великими економічними, культурними і адміністративними центрами, мали інші особливі умови і подальший розвиток яких викликав необхідність в безпосередньому керівництві з боку загальнореспубліканських органів»;

до категорії міст обласного підпорядкування могли бути віднесені міста, що налічували понад 50 тисяч жителів, «мали розвинену промисловість, значне комунальне господарство, житловий фонд, були економічними і культурними центрами для навколишніх районів і потребували безпосереднього керівництва з боку обласних органів. В окремих випадках до міст обласного підпорядкування могли бути віднесені міські поселення з числом жителів менше 50 тисяч чоловік, якщо ці поселення мали велике промислове і культурно-політичне значення та перспективу економічного

розвитку»;

до категорії міст районного підпорядкування могли бути віднесені населені пункти, що мали «промислові підприємства, комунальне господарство, житловий фонд, розвинену сітку учбових, культурно-освітніх, лікувальних і торговельних закладів та налічували не менше 10 тисяч жителів, з яких переважну більшість мали становити робітники, службовці та члени їх сімей»;

до категорії смт могли бути віднесені населені пункти, «розташовані навколо промислових підприємств, залізничних вузлів, гідротехнічних споруд і стаціонарних санаторно-лікувальних та оздоровчих закладів, якщо ці поселення досягли певного рівня благоустрою, мали великий житловий фонд, налічували не менше 2 тис. жителів, з яких понад 60% становили робітники, службовці та члени їх сімей». При цьому населені пункти, що були районними центрами і мали не менше 2 тис. жителів, могли бути віднесені до смт і при наявності меншого числа робітників та службовців, але не нижче 50% від загального числа населення;

до категорії робітничих селищ могли бути віднесені населені пункти, «розташовані навколо промислових підприємств, будов і залізничних станцій, де проживало понад 500 жителів, з яких переважну більшість працюючого населення становили робітники і службовці промислових підприємств або транспорту».

Всі інші населені пункти УРСР вважалися сільськими поселеннями – селами або селищами. Одиночні двори, що знаходилися поблизу населених пунктів, приєднувалися до тих поселень, з якими вони мали зв'язок в господарському та адміністративному відношенні.

Віднесення населених пунктів до категорії міст республіканського і обласного підпорядкування здійснювалося Президією ВР УРСР. Надання категорії міст районного підпорядкування, смт і робітничих селищ, як й визнання належності населених пунктів до числа сіл або селищ належало до повноважень виконавчих комітетів обласних рад.

У 1965 р. зазначені норми були дещо модифіковані [201]. Зокрема, була скасована категорія робітничих селищ, більша частина з них переведена до складу смт, а деякі до статусу селищ як сільської форми розселення. Також до компетенції Президії ВР УРСР було віднесене вирішення питань щодо надання статусу міст районного значення за поданням виконавчих комітетів обласних Рад. Були також вдосконалені норми щодо впорядкування адміністративно-територіального процесу. Зокрема при порушенні питання про віднесення населеного пункту до категорій міст до Президії ВР УРСР мали подаватися клопотання з докладним обґрунтуванням доцільності пропонованих змін, а також довідка щодо загального числа населення, в тому числі окремо – робітників, службовців, колгоспників; перелік основних промислових підприємств, будов, інших господарських одиниць з зазначенням їх потужності і числа працюючих на кожному з них; коротку характеристику комунального господарства, відомості про кількість і обсяг житлового фонду з зазначенням його належності; відомості про соціально-культурні і побутові установи; річний бюджет; відомості про існуючі і передбачувані, у зв'язку з запроєктованими змінами, штати та річний фонд зарплати працівників виконкому Ради, його відділів і управлінь, джерела покриття додаткових видатків на утримання апарату, наявність робочих приміщень для нового апарату; розмір земельної площі населеного пункту з зазначенням основних землекористувачів; назва найближчої залізничної станції і відстань до неї.

При віднесенні населених пунктів до категорії смт до виконавчих комітетів обласних Рад мали подаватися пропозиція районних Рад з обґрунтуванням доцільності віднесення до категорії смт, а також довідка, в якій мало бути зазначено загальне число населення, в тому числі окремо – робітників, службовців, колгоспників, перелік основних промислових підприємств, будов, інших господарських одиниць з зазначенням їх потужності і числа працюючих на кожному з них; коротка характеристика комунального господарства, відомості про кількість і обсяг житлового фонду

з зазначенням його належності; відомості про соціально-культурні і побутові установи; річний бюджет; розмір земельної площі населеного пункту та її основних землекористувачів; назва найближчої залізничної станції і відстань до неї. Утворення смт автоматично передбачало виділення його як територіальної одиниці з формуванням відповідної селищної Ради.

Прийняття Конституції УРСР 1978 р. [70] викликали необхідність чергової модифікації адміністративно-територіального процесу. Відповідно до Указу Президії ВР УРСР від 12.03.1981 № 1654-X «Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР» [199] були модифіковані деякі норми. Так до міст республіканського підпорядкування, могли бути віднесені міста з кількістю населення, як правило, понад 1 млн чоловік. Також уточнювався та уніфіковувався перелік документів, які подавалися до відповідних органів, що включав окрім обґрунтування доцільності пропозицій, також економічну характеристику, яка мала містити відомості про загальну кількість населення, в тому числі робітників, службовців, колгоспників, перелік основних промислових підприємств, будівельних, транспортних та інших організацій з зазначенням їх виробничих показників, кількості працюючих на кожному з них; відомості про комунальне господарство, житловий фонд з зазначенням його належності, соціально-культурні заклади, підприємства торгівлі і побуту, про річний бюджет; відомості про наявні і передбачувані у зв'язку з пропозиціями, що вносяться, структуру і штати виконавчого комітету Ради, його відділів і управлінь, джерела покриття додаткових видатків на утримання працівників органів державного управління, наявність приміщень для них; розмір території населеного пункту з зазначенням основних землекористувачів; найменування найближчої залізничної станції і відстань від населеного пункту.

З 1991 р. функції щодо статусу міст, були покладені на ВР України у цілому, а не на її Президію. Відновленням АРК також призвело до наділення Верховної Ради АРК у період 1991-1996 рр. повноваженнями щодо вирішення питань надання статусу та категорій містам в АРК, чим деякі з них

скористалися.

У зв'язку із прийняттям Конституції України 1996 р. [72] радянська класифікація міст була замінена на міста зі спеціальним статусом, обласного та районного значення. Крім того, з системи поселень України були виключені смт. Однак, аж до 2024 р. СМТ обліковувалися органами статистики у Класифікаторі об'єктів адміністративно-територіального устрою України в якості окремого виду поселень [155].

Треба звернути увагу про неодноразові спроби законодавчого регулювання положень Конституції України щодо категорій населених пунктів та процедур вирішення відповідних питань. Зокрема, у 1998 р. був прийнятий Закон України «Про адміністративно-територіальний устрій України» [121]. Відповідно до нього, до числа населених пунктів належали міські (смт, міста районного, республіканського (Автономної Республіки Крим), обласного значення, міста, що мають спеціальний статус) та сільські (села і селища). При цьому селами визнавалися сільські населені пункти зі сталим складом жителів, які переважно зайняті в сільськогосподарському виробництві. Селищами – сільські населені пункти, що сформувалися при промисловому чи іншому підприємстві, організації або установі. До числа смт пропонувалося віднести міські населені пункти, що розташовані при промислових підприємствах, будовах, залізничних вузлах, гідротехнічних спорудах, підприємствах по виробництву і переробці сільськогосподарської продукції та інші населені пункти, які мають комунальну і соціальну інфраструктуру, з кількістю населення понад 2 тисячі, не менш як дві третини якого зайняте в промисловості чи соціально-культурній сферах. До категорії міст районного значення пропонувалося віднести міста, на території яких розміщені промислові підприємства, комунальне господарство, житловий фонд, мережа соціально-культурних закладів і підприємств, з кількістю населення понад 10 тисяч, не менш як дві третини якого зайняте в промисловості чи соціально-культурній сфері. До категорії міст республіканського (АРК), обласного значення відносилися міста, які є

економічними і культурними центрами, мають розвинуту промисловість, комунальне господарство, значний житловий фонд, з кількістю населення понад 50 тисяч. До зазначеної категорії могли бути також віднесені населені пункти з кількістю населення менше 50 тисяч, якщо вони мали важливе промислове, соціально-культурне, історичне значення, перспективу економічного розвитку, або населені пункти, які включені до курортних зон і на їх території розташовані санаторії, стаціонарні лікувальні та оздоровчі заклади, туристичні бази, інші заклади відпочинку.

Віднесення населених пунктів до категорії міст належало до повноважень Верховної Ради України та здійснювалося за поданням обласних рад. Прийняття рішень щодо віднесення населених пунктів до категорій селищ міського типу, сіл і селищ належало до компетенції обласних рад та здійснювалося за поданням районних або міських рад (міст обласного значення). До відповідних подань з обґрунтуванням доцільності таких пропозицій мали додаватися такі матеріали:

- про загальну кількість населення, його соціальний стан та національний склад;

- про перелік промислових підприємств, будівельних, транспортних та інших господарських організацій із зазначенням кількості працівників на кожному з них;

- про наявність підприємств і організацій комунального господарства, соціально-культурних закладів, підприємств торгівлі і громадського харчування, побутового обслуговування населення, про житловий фонд;

- про річний бюджет відповідної адміністративно-територіальної одиниці;

- про наявні і передбачувані у зв'язку з пропозиціями, що вносяться, структуру і штати органів місцевого самоврядування, а також про джерела покриття додаткових видатків на утримання цих органів;

- про наявність приміщень для апарату місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;

про розмір території населеного пункту;
про відстань від населеного пункту до найближчої залізничної станції та її найменування;
пропозиції щодо найменування;
схематичну карту з пропонованими змінами.

Для населених пунктів, які є курортними зонами, зонами відпочинку, також мали бути додані висновки компетентних органів про перспективу подальшого використання місцевості для лікування і відпочинку громадян.

Рішення ВР України, ВР АРК, обласних, Київської та Севастопольської міських рад з питань адміністративно-територіального устрою, віднесених до їх повноважень, набували чинності через десять днів після опублікування повідомлень про них у «Відомостях Верховної Ради України». ВР АРК, обласні, Київська та Севастопольська міські ради за станом на 1 січня кожного року повинні були складати відомості про адміністративно-територіальний устрій й надсилати їх для узагальнення в цілому по Україні до ВР України. Також ВР України кожні три роки повинна була видавати офіційний довідник «Україна. Адміністративно-територіальний устрій».

Як бачимо, зазначений законопроект переважно відтворював норми радянських актів законодавства й багато в чому не враховував соціально-економічні зміни, що відбулися, а також формування інституту місцевого самоврядування. Законопроект майже дослівно повторював радянську систему відповідно до якої село – поселення при сільськогосподарському підприємстві, селище – при підприємстві, смт – при великому виробництві, місто – центр промисловості. У законопроекті не було критеріїв заснованих на функціональності, структурі забудови, щільності населення, агломераційних зв'язках, доступності послуг тощо. Суттєві проблеми були й з юридичною плутаниною, зокрема понять «населений пункт» та «адміністративно-територіальна одиниця». У законопроекті фактично відтворювалась така форма розселення, як смт попри відсутності такого виду у Конституції України. При категоризації міст в основу було покладено виключно

чисельність, а не функціональні відмінності. У зв'язку із цим не даремно, що Президент України наклав вето на зазначений законопроект, який втім ВР України не змогла подолати.

Наступна активна спроба розв'язати ці проблеми спостерігалася під час каденції ВР України VI скликання (2007-2012 рр.). Зокрема не тільки в законопроектах «Про територіальний устрій України» [216], [217] як й у законопроекті 1998 р. населені пункти відносилися до адміністративно-територіальних одиниць. Хоча й прибиралася категорія смт, однак вводилася категорія міста-району. Селом визначався населений пункт, з переважно сільською садибною забудовою, жителі якого переважно зайняті в сільському, лісовому та рибному господарстві, народних промислах, первинній переробці сільськогосподарської та рибної продукції. Селищем – населений пункт, утворення та розвиток якого пов'язані з розташуванням на його території підприємств, залізничних вузлів, гідротехнічних споруд, яке має соціальну і комунальну інфраструктуру, жителі якого переважно зайняті у промисловій чи соціально-культурній сферах. Містом – населений пункт з компактною забудовою, на території якого розташовані промислові підприємства, комунальне господарство, житловий фонд, мережа соціально-культурних закладів і підприємств, яке має розвинену соціальну, комунальну і транспортну інфраструктуру, з кількістю населення понад 10 тисяч, жителі якого переважно зайняті в промисловій, торгівельній, соціально-культурній, управлінській, сферах і сфері послуг. Містом-районом – місто, яке є економічним і культурним центром, має розвинену промисловість, комунальне господарство, значний житловий фонд, з кількістю населення понад 50 тисяч, або місто з кількістю населення менше 50 тисяч, якщо воно має важливе промислове, культурне, історичне значення, або включено до курортних зон і на його території розташовані санаторії, лікувальні та оздоровчі заклади, туристичні бази, інші заклади відпочинку. Сільськими населеними пунктами вважалися села, а також селища, забудова яких та види зайнятості населення належать до сільського типу. Міськими населеними

пунктами вважалися міста, а також селища, забудова яких та види зайнятості населення належать до міського типу.

Суттєві зміни зазначеним законопроектом передбачалося внести до процедур пов'язаних із населеними пунктами та їх категоріями. Зокрема рішення про утворення або ліквідацію населеного пункту, про віднесення сіл, селищ до категорії міст та віднесення міст до категорії сіл або селищ мало прийматися законом. До законопроекту про надання населеному пункту відповідної категорії мали подаватися висновок КМУ, ВР АРК, обласної ради, районної ради, рішення місцевої ради; довідка про обсяг видатків, пов'язаних зміною категорії населеного пункту та джерела їхнього покриття; кадастровий план та топографічна карта місцевості із зазначенням меж відповідного населеного пункту; експертний висновок уповноваженого органу виконавчої влади з питань географічних назв; відомості про площу та межі території населених пунктів, чисельність населення та інші демографічні показники, наявність підприємств, зокрема підприємств комунального господарства, побутового обслуговування населення, торгівлі і громадського харчування, закладів соціального та культурного призначення, про житловий фонд населених пунктів, обсяг доходів та видатків бюджетів населених пунктів. Законопроектом також передбачалося створення Державного реєстру адміністративно-територіальних одиниць.

Очевидно, основним недоліком зазначеного законопроекту була надмірна централізація прийняття рішень, адже більшість рішень мала ухвалювати ВР України, до того ж у формі закону. Законопроект передбачав обов'язкове подання висновків рад всіх рівнів, що надмірно затягувало процес та містило ризик блокування. Не був визначений правовий статус «міста-району». Нарешті в законопроекті взагалі не простежувалася закладена в Конституції України концепція ТГ.

Інший законопроект мав на меті подолати багато які із зазначених недоліків [142]. Так, замість категорії населений пункт вводилася категорія поселення. Поселенням визнавалося щільно заселене місце постійного

проживання людей, що має сталий склад населення, власну назву, визначені межі та зареєстровано в порядку, передбаченому законом. За чисельністю населення, соціально-економічними та урбаністичними характеристиками визначалися наступні категорії поселень:

місто – поселення з компактною, переважно багатоповерховою забудовою, яке має розвинуту необхідну для надання соціальних послуг на рівні громади соціальну інфраструктуру, комунальну інфраструктуру, що включає принаймні централізоване водопостачання та водовідведення, не менше 80% доріг якого мають тверде покриття, з чисельністю постійного населення не менше ніж 10 тисяч осіб. Статус міста могло мати поселення, що відповідає вищевказаним умовам з меншою чисельністю жителів, якщо воно мало цей статус історично;

селище – поселення з переважно садибною забудовою, яке має елементи соціальної та комунальної інфраструктури, не менше 50% доріг якого мають тверде покриття, з чисельністю постійного населення більше 1 тис. осіб;

село – поселення, що не є містом та селищем.

На відміну від попередніх, у даному законопроекті була здійснена спроба розмежувати поселення та адміністративно-територіальні одиниці, зокрема ТГ, яким мав відповідати власний порядок утворення, перетворення та ліквідації. Віднесення поселення до категорії села чи селища було віднесене до компетенції ради ТГ. Рішення про віднесення поселення до категорії села мало прийматися приймається з урахуванням рішень загальних зборів за місцем проживання жителів відповідного поселення, а селища - з урахуванням результатів консультативного опитування жителів поселення. Рішення про віднесення поселення до категорії міст чи виведення його з цієї категорії мало прийматися ВР України у формі закону з урахуванням результатів консультативного опитування жителів поселення. Для опрацювання відповідних документів до проєктів рішень мали б додаватися обґрунтування доцільності прийняття відповідного рішення, довідка про результати консультативного опитування населення поселення; довідка про обсяг

видатків, пов'язаних з вирішенням зазначених питань та джерела їх відшкодування; кадастровий план та топографічна карта місцевості із зазначенням місцезнаходження поселення; відомості про площу та чисельність постійного населення поселення, основні його демографічні показники, історичні підстави для надання йому відповідного статусу, наявність в межах поселення виробничих підприємств, закладів освіти та охорони здоров'я, соціального та культурного призначення, підприємств комунального господарства, торгівлі і громадського харчування, побутового обслуговування населення, обсяг житлового фонду; обсяг доходів та видатків бюджету ТГ, в межах якої знаходиться поселення. Також передбачалося формування Державного реєстру адміністративно-територіальних одиниць, територіальних одиниць, поселень.

Однак й зазначені заклопоєкти не були прийняті, через те що вони були внесені представниками парламентської меншості.

Черговий етап намагання розв'язати проблему законодавчого регулювання категорій населених пунктів припало по активну реалізацію політики децентралізації. У 2018 р. КМУ був поданий законопроект «Про засади адміністративно-територіального устрою України» [143]. Відповідно до нього населеним пунктом визнавалося компактно заселене місце проживання людей, що утворилося внаслідок історичних традицій, господарської та іншої діяльності, яке мало сталий склад населення, власне найменування, відокремлену територію та зареєстроване у встановленому порядку. До міських поселень були віднесені міста, а до сільських – селища та села.

Відповідно до законопроектів містом визнавався населений пункт з переважно компактною забудовою, сталим складом населення, на території якого розташовані промислові і переробні підприємства, підприємства комунального господарства, житловий фонд, який має розвинуту соціальну, комунальну і транспортну інфраструктуру. Селищем – населений пункт з переважно садибною забудовою, сталим складом населення, утворення та

розвиток якого пов'язані з розташуванням на його території підприємств, залізничних вузлів, гідротехнічних та інших споруд і об'єктів, який має соціальну і комунальну інфраструктуру. Селом – населений пункт із садибною забудовою, сталим складом населення, яке переважно зайняте у сільському, лісовому чи рибному господарстві, народних промислах, первинній переробці сільськогосподарської, лісової чи рибної продукції, наявності у жителів індивідуального господарства, присадибної ділянки.

Передбачалося, що рішення про віднесення поселення до категорії сіл приймається ВР АРК та відповідною обласною радою на підставі клопотання з боку сільської, селищної, міської ради. До клопотань мали додаватися обґрунтування доцільності віднесення поселення до категорії сіл та селищ; рішення загальних зборів громадян за місцем проживання; топографічна карта місцевості; відомості про кількість населення, основні демографічні показники населення; відомості про житловий фонд, про наявність навчальних закладів, закладів охорони здоров'я, підприємств комунальної форми власності, об'єктів соціальної, комунальної та транспортної інфраструктури, інших суб'єктів господарювання; прогнозний розрахунок видатків, пов'язаних з прийняттям рішення, та джерела їх відшкодування. ВР АРК, обласна рада мали прийняти відповідне рішення протягом не більше шести місяців або відхилити клопотання. У свою чергу рішення про віднесення населеного пункту до категорії міст мала приймати ВР України у формі постанови на підставі клопотання сільської, селищної, міської ради підтримане ВР АРК чи обласною радою. Відомості про адміністративно-територіальні одиниці та населені пункти передбачалося включати до Державного реєстру адміністративно-територіальних одиниць та населених пунктів.

Як вбачається, основні недоліки цього законопроєкту полягали у відсутності кількісних критеріїв щодо категоризації населених пунктів, зокрема мінімальної чисельності населення, щільності, частки забудови, рівня інфраструктури тощо. У зв'язку із зазначеним КМУ згодом відкликав даний законопроєкт.

Таким чином, еволюція категорій населених пунктів в Україні засвідчує історичну спадкоємність форм поселенського розвитку, залежність статусу поселення від політичного режиму та економічної системи, а також про зростання ролі публічного адміністрування щодо визначення категорій населених пунктів. Тривалий процес імплементації конституційних положень щодо населених пунктів, наявність значної кількості відповідних законопроектів свідчить про великі труднощі із подоланням радянської моделі населених пунктів.

1.3 Компаративний аналіз класифікації поселень та зміни категорій населених пунктів

Одним із базових наукових інструментів у дослідженнях з публічного управління та адміністрування, окрім ретроспективного, є метод компаративного аналізу, що полягає у виявленні спільних і відмінних рис, закономірностей, тенденцій і результатів функціонування певних систем публічного управління в різних країнах, регіонах чи секторах. Власне завдяки йому багато в чому перетворюється опис політик на науку управління. У контексті публічного управління компаративний метод не просто описує відмінності, а виявляє ефективні управлінські моделі, пояснює причини їхньої результативності, допомагає адаптувати позитивний досвід до національних умов.

У зв'язку із зазначеним розглянемо зарубіжний досвід територіального процесу в частині зміни категорій населених пунктів. При цьому вибір країн-порівнянь має вирішальне методологічне значення, бо саме він визначає валідність і аналітичну глибину компаративного аналізу.

На нашу думку, для дослідження зміни категорій населених пунктів в Україні оптимально поєднати чотири групи держав: (1) постсоціалістичні, (2) пострадянські, (3) західноєвропейські інтегровані системи, (4) міжконтинентальні еталонні моделі. Така вибірка дозволяє використати всі

види компаративного методу, зокрема аналоговий та контрастуючий, бінарний та мультинаціональний, регіональний та макрокомпаративний, типологічний та класифікаційний. До держав першого типу віднесемо Польщу та Чехію, другого типу Литву, Грузію, третього типу Францію, ФНР, четвертого типу – США.

Республіка Польща є багато в чому еталонною країною для компаративного аналізу категорій населених пунктів [3], [13], [50], [54], [75]. Її значення полягає насамперед у географічній близькості та, як було розглянуто у п. 1.2., спільному історичному минулому. Значна частина території сучасної України (зокрема Галичина, Волинь, Поділля) тривалий час входили до складу Речі Посполитої, де діяли ті ж самі категорії населених пунктів. Тим самим Польща виступає як історичний попередник української системи населених пунктів, тому її досвід дозволяє простежити еволюцію категорій від Речі Посполитої до сучасної Європи. Польща є прикладом того, як можна модернізувати соціалістичну централізовану модель територіального устрою без розриву з історичною традицією, що для України особливо актуально. Також Польща за площею та чисельністю населення близька до України, має схожий розподіл міських і сільських населених пунктів. Методологічна релевантність польської моделі забезпечується й тим, що Польща є членом ЄС, яка пройшов шлях адаптації внутрішньої територіальної системи до європейських стандартів, те, що наразі намагається робити Україна.

На відміну від України, Конституція Республіки Польща [293] не містить безпосередніх визначень видів населених пунктів, але гарантує існування первинної одиниці місцевого самоврядування – гміни (*gmina*). Таким чином, категорії та правовий статус населеного пункту у Польщі напрямку пов'язаний із структурою самої гміни. У Законі про гмінне самоврядування [331] визначаються типи гмін і категорії поселень, що входять до них. Зокрема, відповідно до ст. 4 гміни поділяються на:

gmina miejska – міська гміна (охоплює місто) – загалом 302 гміни;

gmina wiejska – сільська гміна (охоплює wieś – село) – загалом 718 гмін;
gmina miejsko-wiejska – змішана (місто + сільські території) – загалом 1459 гмін [281].

Спеціальним актом у цій сфері є Закон про офіційний територіальний поділ країни [330], який визначає офіційні назви та категорії населених пунктів та регламентує компетенцію органів публічної влади з відповідних питань.

У цілому на юридичному рівні населеними пунктами в Польщі вважається лише місто (загалом 1013) і село. Однак у Державному реєстрі територіального поділу (TERYT) [295], Реєстрі географічних назв (PRNG) [315], даних статистичного управління (GUS) використовується деталізована типологія, яка включає 15 офіційних форм розселення, що поділяються на дві групи (таблиця 1.3):

Таблиця 1.3 – Типи розселення в Республіці Польща

Польська назва	Український відповідник	Статус
<i>Урбанізовані типи розселення</i>		
miasto	місто	Офіційно визнаний центр з міською забудовою і самоврядуванням
dzielnica	Район у місті	Частина великого міста, зазвичай із власною адміністрацією
część miasta	частина міста	квартал, район або інша адміністративна одиниця в межах міста
osiedle	житловий масив/ мікрорайон	урбанізована частина в межах міста
kolonia miejska	селище	поселення, що виникло при промисловому чи транспортному об'єкті
<i>Неурбанізовані (сільські) типи розселення (53 334 «місцевостей сільського типу»)</i>		
wieś	село	основна форма сільського розселення
kolonia	селище	невелике поселення при селі, часто історичне
osada	селище	невелике поселення
osiedle wiejskie	селище	компактне поселення у сільській гміні
przysiółek	хутір	кілька садиб, віддалених від головного села
leśniczówka	лісництво	службове поселення лісового господарства
folwark	хутір	господарський комплекс (історична

		форма)
plebania	монастир	церковне поселення
schronisko / przystań	селище	окремі функціональні поселення (туристичні, портові тощо)

Як член ЄС, Польща в офіційну статистику додатково закладає функціональні категорії населених пунктів, гармонізовані з системами Eurostat/ OECD (таблиця 1.4):

Таблиця 1.4 – Функціональні категорії населених пунктів в Польщі

Категорія	Український відповідник	Зміст
Miasto duże / ośrodek miejski	великі міста (повітові, воєводські центри)	понад 50 000 жителів
Miasto średnie / lokalne centrum	середні міста	10 000-50 000 жителів
Miasteczko / małe miasto	мале містечко	2 000-10 000 жителів
Wieś zurbanizowana	урбанізоване село	село з міською інфраструктурою
Wieś typowa	типове село	домінування аграрної функції
Obszar wiejski peryferyjny	периферійна сільська зона	низька густота населення, віддаленість від центрів

Одночасно треба зазначити, що в Польщі не існують чіткі критерії віднесення населених пунктів до категорії міст. Здебільше зазначені критерії можна визначити через практику відповідних розпоряджень Ради Міністрів Республіки Польща. До них можна віднести:

демографічний критерій (орієнтовна чисельність населення – від 2 000 до 3 000 осіб і більше. У виняткових випадках статус міста може бути наданий меншим поселенням, якщо вони мають історичний міський характер або виконують адміністративні функції;

просторово-планувальний критерій (компактна, переважно міська забудова, наявність центральної площі, історичного ядра або адміністративного центру, система вулично-дорожньої інфраструктури міського типу, наявність житлових, промислових і громадських зон);

соціально-економічний критерій (більшість працездатного населення

зайнята поза сільським господарством – промисловість, торгівля, послуги, транспорт, освіта; наявність розвиненої інфраструктури – шкіл, лікарень, установ, комунальних підприємств; розвинена торговельна та сервісна функція – наявність ринків, банків, пошти, підприємств; наявна комунальна інфраструктура – водопостачання, каналізація, транспорт);

адміністративно-функціональний критерій (поселення є адміністративним центром гміни або має статус центру послуг для навколишніх сіл);

історико-культурний критерій (поселення мало статус міста в минулому, збережене історичне планування чи архітектурна спадщина міського типу);

територіальний критерій (поселення має зонування, кадастрові ділянки, його межі узгоджуються з гмінним планом просторового розвитку).

З процедурної точки зору зміна категорії населеного пункту в Польщі відбувається за принципом «знизу догори», коли ініціатива йде від гміни, але остаточне рішення приймає уряд. Зазвичай процедура триває близько 9-12 місяців та включає кілька основних етапів:

Етап 1. Ініціатива. Ініціатором виступає рада гміни, у межах якої розташований населений пункт. Місцева рада ухвалює резолюцію з пропозицією про надання або позбавлення статусу міста. Перед ухваленням резолюції проводяться громадські консультації, іноді – місцевий референдум. Типовими підставами для зміни статусу є для сіл збільшення населення, розвиток несільського сектору, а для міст – депопуляція, втрата міських функцій, економічний занепад.

Етап 2. Підготовка документації. До ухвали додається пакет документів: обґрунтування, карта та план меж населеного пункту, статистичні дані про чисельність населення, структуру зайнятості, інфраструктуру; висновки воєводських служб просторового планування; підтвердження консультацій із мешканцями.

Етап 3. Розгляд на рівні воєводства. Воєвода, як представник уряду в регіоні, перевіряє повноту та законність документів, готує відповідний

висновок, який передає до Міністра внутрішніх справ і адміністрації.

Етап 4. Розгляд Комісією назв місцевостей та географічних об'єктів, що діє в якості експертно-консультативного органу при Міністерстві внутрішніх справ і адміністрації. Комісія перевіряє історичні, демографічні, топонімічні та функціональні аспекти та готує висновок про доцільність надання або позбавлення категорії. Комісія також може запросити додаткові дані або провести виїзну експертизу.

Етап 5. Рішення Ради Міністрів. На підставі висновків Міністерстві внутрішніх справ і адміністрації Рада Міністрів приймає рішення у формі розпорядження, який публікується в офіційному віснику. Рішення набирає чинності з 1 січня наступного року (для забезпечення бюджетної та статистичної узгодженості).

Етап 6. Внесення змін до реєстрів. Нові дані передаються до Державного реєстру територіального поділу, Реєстру географічних назв, Статистичного управління. З цього моменту населений пункт офіційно вважається містом або селом.

Усі види гмін в Польщі регулюються одним законом й закон не створює «ієрархії» між гмінами. Існуючі відмінності здебільше прив'язані до кількості населення в гмінах, а не до статусу їх адміністративних центрів. Тим не менш, у ряді випадків передбачається різний характер організаційної моделі управління. Зокрема керівником виконавчої влади міської гміни, що реалізує рішення ради – є президент (міські гміни на правах повіту) або бурмістр, у той час як у сільських гмінах – вїйт. Значну кількість публічних та громадських послуг щодо сільських гмін надає повіт (ліцеї, спеціалізована освіта, інтернати, спеціалізовані лікарні), у той час як значна кількість міських гмін (зокрема гміни з правами повіту) забезпечують надання відповідних послуг цілком самостійно. Сільські гміни також перебувають під адміністративним наглядом старости повіту, у той самий час як міські гміни – воєводи. Важливими є відмінності ресурсного забезпечення гмін залежно від категорії її центру. Зокрема сільські гміни можуть долучитися до загальнодержавних

програм розвитку сільських територій, а також до програм Європейського фонду розвитку сільських територій, що у цілому ряді випадків обумовлює намагання позбутися статусу міста.

Як й досвід Польщі, досвід Чехії є важливим для України, бо він демонструє, як поєднати історичну спадковість, європейські стандарти й ефективно місцеве самоврядування [237], [248]. Нормативною основою регулювання класифікації та статусу населених пунктів є Конституція Чехії [329], Закон про муніципалітети [332], Закон про столицю Прагу [333], Закон про громади з уповноваженим урядом та громади з розширеною компетенцією [335], Закон про землевимірювання та кадастр нерухомостей [334].

У загальному вигляді система розселення та категорій населених пунктів у Чехії включає міста (*město*) – 610, містечка (*městys*) – 232. Всі поселення, що не є містами або містечками (загалом 5416), формально належать до «інших типів поселень», та включають села (*vesnice*), присілки (*osada*), сполучені громади з кількох дрібних сіл (*část obce*). Населені пункти є складовими муніципалітетів (*obce*) – загалом 6258 [267]. Частини громади (окремі населені пункти, райони або мікрорайони) можуть виступати в якості т.зв. частини муніципалітету (*část obce*), що також фіксується в Реєстрі територіальної ідентифікації, адресів і нерухомостей (RÚIAN).

Хоча законодавство не встановлює жорстких кількісних критеріїв, тим не менш існують загальноприйняті правові та функціональні умови, які використовуються при розгляді відповідних клопотань муніципалітетів. Зокрема, статус міста може бути наданий якщо населений пункт мав статус міста до 1949-1954 рр., коли у Чехословаччині був проведений комплекс адміністративних реформ, спрямований на централізацію влади. Якщо такий статус документально підтверджений, він може бути відновлений. Місто повинно бути центром певної округи та забезпечувати надання базових послуг для навколишньої території. Має значення розмір та функції – зазвичай місто повинно мати понад 3 000 мешканців, розвинену інфраструктуру, міські функції (торгівля, промисловість, освіта, транспорт, адміністративні

установи). Містобудівна структура міста повинна передбачати наявність міської забудови, історичного центру або площі.

У 2006 р. в поселенській структурі Чехії були відновлені містечка (městys). До містечок включаються населені пункти, що мали цей статус до 1954 р. Зазвичай містечко повинно мати понад 1 000 жителів, але може бути й меншим за чисельністю. До функціональних ознак належить наявність поштового відділення, школи, медичного пункту, торгової зони.

З клопотанням щодо зміни категорії населеного пункту може виступати Рада муніципалітету, яка ухвалює офіційне рішення про намір набути статус міста або містечка. До рішення додаються історичне обґрунтування (архівні документи, старі грамоти, карти, записи про ринкові права тощо), статистичні дані про чисельність населення, інфраструктуру, короткий опис сучасної ролі муніципалітету в регіоні. Муніципалітет надсилає звернення з пакетом документів до Департаменту публічної адміністрації та самоврядування при Міністерстві внутрішніх справ. Міністерство перевіряє юридичну правильність звернення, відповідність історичним і функціональним критеріям. За потреби міністерство може запросити додаткові матеріали або провести консультації з архівами, регіональними відомствами чи Чеським статистичним управлінням. На підставі подання міністерства, справу розглядає Комітет з питань публічної адміністрації і регіонального розвитку нижньої палати парламенту (Палати депутатів). Палата депутатів на основі висновків комітету ухвалює постанову про присвоєння статусу. Новий статус фіксується в Реєстрі територіальної ідентифікації, адресів і нерухомостей, Статистичному класифікаторі муніципалітетів (ČSÚ) та офіційному Списку міст і містечок, який веде Міністерство внутрішніх справ.

Однак треба зазначити, що статус міста або містечка має в основному історико-культурне й репутаційне значення, що полягає у праві використовувати у гербі й документах титул «město» або «městys», можливостях підвищити туристичну привабливість, або підвищити престиж у регіональних асоціаціях громад. Жодних фінансових переваг у загальній

бюджетній системі або відмінності у компетенції категорія населених пунктів не надає. З іншого боку, відмінність існує поміж муніципалітетами. Зокрема, на урядовому рівні визначено 205 т.зв. муніципалітетів із розширеною компетенцією (*obce s rozšířenou působností*), та 383 муніципалітети з уповноваженим урядом (*obce s pověřeným obecním úřadem*). Всі зазначені муніципалітети є міськими, а решта – є сільськими або центром яких є містечка. Муніципалітети із розширеною компетенцією та муніципалітети з уповноваженим урядом володіють делегованою повноваженнями від уряду, проте перші виступають суб'єктами контролю за їх виконання з боку муніципалітетів другого рівня. Муніципалітети третьої групи взагалі не володіють делегованими повноваженнями та не надають більшість з публічних послуг.

Обрання Литви та Грузії для порівняння із Україною обумовлено насамперед спільною радянською спадщиною [4], [5], [235], [249]. Незважаючи на певні відмінності в масштабах країн і демографічної структури, загальною для них й України є спільність вихідних умов реформування централізованої моделі управління, зокрема щодо категорій населених пунктів.

У Литовській Республіці структура населених пунктів має чітку законодавчу основу, визначену Законом про адміністративно-територіальні одиниці Республіки Литви та їх межі [296] і Законом про місцеве самоврядування [297]. Загалом в Литві існує 103 міста (*miestai*), 244 містечок (*miesteliai*), понад 20 700 сільських населених пунктів (*kaimai*), що входять до складу 60 муніципалітетів [299]. Адміністративним підрозділом муніципалітету є староство (загалом 546), яке об'єднують кілька сільських населених пунктів. СМТ як поселенський тип був скасований у 1994 р.

Постановою Уряду Литовської Республіки на підставі загальних законодавчих норм визначені конкретні критерії, за якими населені пункти Литви належать до відповідних категорій (таблиця 1.5) [298].

Таблиця 1.5 – Критерії віднесення населених пунктів до категорій у Литовській Республіці

Критерій	Місто	Містечко	Село
Кількість населення	Не менше 3 000 мешканців. Може бути менше, якщо історично має міський статус або виконує міські функції	Від 500 до 3 000 мешканців	Зазвичай менше 500 мешканців, часто 50–200
Характер забудови	Компактна міська забудова, переважають багатоповерхові будинки, чітка вулична мережа, інженерні мережі.	Компактна або лінійна забудова, наявність центральної площі, торгових або адміністративних будівель.	Розосереджена або лінійна аграрна забудова, окремі садиби, хутори.
Функціональна структура	Адміністративний, промисловий, культурний, транспортний центр; розвинена економічна діяльність поза аграрним сектором.	Локальний центр обслуговування навколишніх сіл; торгово-адміністративні функції.	Основна діяльність населення – сільське господарство, лісове господарство, природокористування
Соціальна інфраструктура	Є школи, лікарні, магазини, установи культури, транспорт, пошта, адміністрація, заклади освіти різних рівнів.	Є основна школа, пошта, крамниці, заклад культури, медпункт, адміністративна установа староства.	Мінімальна інфраструктура: початкова школа, фельдшерський пункт, дороги місцевого значення
Інженерна інфраструктура	Розвинена: водопостачання, каналізація, електрика, газ, тверде дорожнє покриття, громадський транспорт.	Частково розвинена, базова комунальна мережа.	Обмежена, переважно автономне забезпечення.
Роль у територіальній системі	Муніципальний або регіональний центр, осередок адміністративного управління.	Локальний центр громади, пункт тяжіння для сусідніх сіл.	Периферійний населений пункт, підпорядкований староству.
Історичні чинники	Може бути визнане містом, якщо історично мало такий статус або функції міського типу.	Може бути визнане містечком, якщо мало статус містечка або зберегло історичні риси торгового поселення.	Не має історичного статусу міста чи містечка
Адміністративна роль	Може утворювати окрему міську адміністрацію.	Не має окремого самоврядування - належить до муніципалітету.	Підпорядковується староству

Ініціювання пропозиції щодо зміни категорії населеного пункту здійснюється з боку муніципалітету або Міністерства внутрішніх справ. Муніципалітет спільно з місцевим староством здійснює збір і подання пакету доказів, а Міністерство внутрішніх справ Литви перевіряє відповідність подання встановленим критеріям. На підставі висновку Міністерства Уряд Литовської Республіки ухвалює постанову про віднесення населеного пункту до відповідної категорії. Після оприлюднення постанови вносяться зміни до Національного реєстру адрес, інформація оновлюється у статистичній базі, а на офіційних картах та у планувальних документах фіксується новий статус.

Система розселення Грузії включає 54 міста (kalaki), 50 СМТ (daba), 3633 сіл (sopeli), що об'єднані у 64 муніципалітети. В якості окремого виду населених пунктів також виокремлюється гірське (високогірне) поселення (загалом різних категорій 1 771 поселення). Муніципалітети також можуть поділятися на сільські округи (temi), що охоплюють кілька сіл.

В Грузії не має окремого закону, який би докладно регулював адміністративно-територіальний устрій країни. Відповідно до Конституції Грузії [270], Органічного закону Грузії про місцеве самоврядування [325], Кодексу місцевого самоврядування Грузії [300] на міський статус може претендувати населений пункт, що:

має постійне населення понад 5 000 осіб (допускаються винятки, якщо населений пункт є адміністративним центром або має перспективу розвитку);

на його території є промислові підприємства, туристичні, медичні, соціально-культурні заклади;

якщо він виконує функції місцевого економічного й культурного центру;

інфраструктура не орієнтована на сільське господарство.

Для СМТ критеріями є чисельність населення не менш 3 000 осіб, хоча можуть бути виключення, якщо смт є адміністративним центром муніципалітету або має перспективи розвитку. На його території мають бути розташовані промислові підприємства, туристично-курортні, соціально-

культурні або медичні установи. Населений пункт повинен виконувати функції локального економічного чи культурного центру, а його інфраструктура не зосереджена на аграрній діяльності.

Села мають охоплювати переважно сільськогосподарські землі та природні ресурси, їх інфраструктура орієнтована на сільське господарство, переважає сільський спосіб життя і низька щільність забудови.

Гірське (високогірне) поселення передбачає розташування на висоті 1 500 м і вище над рівнем моря (або у визначених історико-географічних гірських регіонах). Може отримати статус і при нижчій висоті, якщо відповідає встановленим критеріям щодо крутості схилів, кліматичних умов, ізолюваності, доступності доріг, демографічної вразливості тощо.

Хоча процедура зміни категорій населених пунктів чітко не прописана, однак у загальному вигляді вона включає підготовку пропозиції та обґрунтування змін з боку муніципалітету, на території якого розташований населений пункт. Уряд Грузії розглядає поданий пакет документів та ухвалює рішення про зміну категорії, іноді із супутніми актами (зміна меж або статусу адміністративного центру муніципалітету). Після ухвалення зміни категорії населений пункт офіційно переходить у нову категорію.

Франція та Німеччина є ядром європейської адміністративної традиції, яка вплинула на сучасні стандарти просторової політики ЄС, до якої намагається адаптуватися Україна. Відтак саме французькі та німецькі підходи до класифікації поселень відображають «європейський мінімум» сумісності, а тому обрання зазначених країн для порівняння є релевантним. При цьому чимале значення відіграє й історична релевантність, адже французька модель комун і німецька система громад є прямими спадкоємцями магдебурзького права, яке, як зазначалося, частково впливало і на українські території. Досвід Німеччини особливо релевантний для аналізу колишніх галицьких, буковинських, волинських та подільських земель, що в минулому підпорядковувалися австрійському або пруському законодавству [62], [76], [86], [245].

У Франції не існує юридичного статусу «місто» або «село» як окремої категорії, що закріплено законом. Базовою адміністративною одиницею є комуна (*commune*), і кожна з них може бути як міською, так і сільською за характером. У Франції налічується 34 955 «комун», з яких 34 826 у материковій частині країни та 129 в заморських департаментах. Комуна може складати як місто (*ville*), містечко (*bourg*), так і мале село (*village*) з кількома десятками мешканців (найменша комуна у Франції – Меномонтан, яка нараховує менше 10 мешканців). Усі вони мають однаковий правовий статус незалежно від категорії або розміру.

Однак Національний інститут статистики та економічних досліджень (INSEE) класифікує комуни за щільністю та ступенем урбанізації, виділяючи, зокрема:

commune urbaine (міська комуна), які мають не менш 2 000 жителів у суцільній забудові або входять до агломерації (загалом близько 5 тис. комун);

commune périurbaine (передмістя), які межують з міською зоною, а понад 40% працездатного населення працює у «центральної» агломерації (близько 11 тис. комун);

commune rurale (сільська комуна), де менше 2 000 жителів у щільній забудові, низька густота населення, аграрна територія (близько 19 тис. комун) [284], [327].

Також визначаються агломерації та функціональні типи поселень у складі агломерацій. Агломерацією визнається група комун із суцільною забудовою (менше 20 м між будівлями) із загальною чисельністю понад 2 000 мешканців. Виокремлюється центральна комуна агломерації (*Rôle urbain*), комуни-сателіти (*couronne périurbaine*), функціональна міська зона, що включає центр (*aire urbaine*) і передмістя (*aujourd'hui: aire d'attraction des villes*) [305].

Незважаючи на юридичну рівність комун тим не менш існує їх адміністративна класифікація, обумовлена, зокрема, спробою провести об'єднання комун у 2010-х рр., що, однак, виявилось невдалим:

звичайна комуна (*commune simple*);

нова комуна (*commune nouvelle*), що створена завдяки об'єднання двох чи більше комун у 2010-2020 рр.;

делегована комуна (*commune déléguée*) – колишня самостійна комуна, що зберігає певні функції у складі «нової комуни»;

асоційована комуна (*commune associée*) – колишня самостійна комуна, що має окремого «мера-делегата» після попередніх об'єднань;

комуна зі спеціальним статусом (*commune à statut particulier; communes à arrondissements*) – великі міста з особливою структурою управління, визначеною окремими законами (Париж, Ліон, Марсель);

заморські комуни (*communes d'outre-mer*) – комуни у заморських департаментах [301], [302].

Очевидно, що у Франції не існує окремої процедури зміни категорії населених пунктів. У французькому контексті мова йде про зміну адміністративного статусу комуни, наприклад створення нової комуни, надання комуні особливого статусу, перетворення асоційованої комуни на делеговану комуну. Пропозицію про зазначені зміни може подати муніципальна рада, префект як представник держави, а у випадках злиття – кілька комун одночасно. Пропозиції подаються до префекта департаменту, який готує проєкт урядового указу. Остаточне рішення приймає уряд Франції за поданням міністра внутрішніх справ або парламент (у випадку комун зі спеціальним статусом). Однак INSEE класифікує комуни за ступенем урбанізації, що не є юридичною процедурою, а лише статистичним інструментом. Комуна автоматично переходить із категорії «сільська» до «міської», якщо перевищує 2 000 мешканців у щільній забудові або приєднується до міської комуни. Це робиться під час чергового перепису і не вимагає адміністративного рішення уряду.

Дещо інша модель представлена у Німеччині. Федеральна конституція гарантує громадам право на самоврядування, але не визначає категорій населених пунктів [285]. Всі повноваження щодо адміністративно-

територіального поділу та поселенського рівня належить землям. Внаслідок зазначеного ситуація може відрізнятися в залежності від землі, однак у цілому базова територіальна одиниця Німеччини, що охоплює усі типи поселень, від великих міст до найменших сіл, є громада, загалом 10 786 громад. Проте законодавство розрізняє міські громади (Städte) – загалом 2359 та сільські громади (ländliche Gemeinden) – загалом близько 8400, виходячи із категорії адміністративного центру громади.

У 1960-1980 рр. у Німеччині пройшла комунальна реформа пов'язана із злиттям населених пунктів та громад. У теперішній час в статистичних класифікаторах ФРН представлені понад 56 000 населених пунктів, які поділяються на наступні категорії (таблиця 1.6):

Таблиця 1.6 – Категорії населених пунктів ФРН [324]

Категорія	Німецький термін	Характеристика
<i>Поселенські ознаки</i>		
Сільська громада (8427)	Gemeinde	Громада без міського статусу. Може включати кілька сіл або поселень без міських прав
Містечко / ринок (120)	Marktgemeinde або Markt	Історичний статус, характерний для Південної Німеччини, надавався поселенню з ярмарком чи ринком. Сьогодні має радше символічний характер.
Місто (2359)	Stadt	Статус надається громадам, що відповідають певним критеріям.
Велика громада	Großgemeinde	Утворюється шляхом об'єднання кількох малих сіл; поширена у землях Нижня Саксонія, Гессен.
Округ	Ortsteile	офіційна адміністративна одиниця всередині громади, як правило первинні населені пункти (села, містечка, колишні громади), що мають власну назву та іноді раду (Ortsbeirat). У великих містах – район або мікрорайон. У сільських громадах – окреме село або поселення,
Село/ хутор	Dorf	малий населений пункт у складі громади
<i>Демографічні ознаки</i>		
Маленьке місто (1639)	Kleinstadt	5 000 - 20 000 жителів
Середнє місто (633)	Mittelstadt	20 000 - 100 000 жителів
Велике місто (82)	Großstadt	понад 100 000 жителів

Метрополія (4)	Millionenstadt	понад 1 000 000 жителів
<i>Адміністративні ознаки</i>		
Місто на правах району (107)	Kreisfreie Stadt	Місто, яке не входить до складу жодного району (<i>Landkreis</i>); має статус окремої адміністративної одиниці
Вільне місто (3)	Freie Stadt / Stadtstaat	Має статус федеральної землі
<i>Історичні та функціональні ознаки</i>		
Ганзейське місто	Hansestadt	Колишні члени Ганзи (торговельного союзу).
Університетське місто	Universitätsstadt	Місто з університетом
Курорт	Kurort / Heilbad	Курортне або лікувальне місто

У Німеччині статус міста не закріплюється за населеним пунктом автоматично за чисельністю, а ґрунтується на комплексному підході, що поєднує демографічний, економічний та інфраструктурний розвиток. Це дозволяє, з одного боку, малим історичним громадам (наприклад Арніс із 300 мешканцями) зберігати статус міста, а з іншого, великим поселенням без урбаністичного центру залишатися сільськими громадами.

Зокрема, земельне законодавство Баварії закріплює, що Уряд землі може надати громаді статус міста, якщо вона за чисельністю, економічним та культурним значенням має міський характер [264]. За існуючою практикою порогове значення у Баварії приблизно від 5 000 жителів, хоча жорстка вимога відсутня. В Гессені – понад 10 000 жителів або наявність міської інфраструктури [287]. У Саксонії – в якості критерію – урбанізований характер і економічна самодостатність [287]. У Нижній Саксонії – понад 7 000 мешканців та відповідна інфраструктура [310].

Громада, яка вважає себе здатною виконувати міські функції, звертається до земельного уряду з клопотанням про присвоєння статусу Stadt. Компетентне міністерство (зазвичай Міністерство внутрішніх справ землі) перевіряє відповідність критеріям – демографічним, економічним, інфраструктурним. Уряд землі видає адміністративний акт й після опублікування рішення в земельному офіційному віснику, громада стає містом.

Досвід США може бути надзвичайно цінним саме «на контрасті» з

українською системою категорій населених пунктів. Такий підхід дозволяє побачити системні диспропорції, зрозуміти альтернативну логіку формування поселень і сформуванати більш обґрунтовані пропозиції для українських реформ [28], [91], [94], [99], [242].

Перш за все треба зазначити, що внаслідок федеративного устрою у США система місцевого самоврядування регулюються на рівні штатів і самих муніципалітетів. Категорії та види населених пунктів не визначаються на федеральному рівні й кожен штат має власне законодавство щодо адміністративно-територіального устрою. Відповідно, система категорій є децентралізованою, варіативною й історично сформованою. Внаслідок зазначеного США мають плюралістичну систему й однакові поселення можуть мати різний поселенський статус в різних штатів.

Американська система у цілому фокусується на функціональній ефективності, тоді як українська – на номенклатурі населених пунктів. Основним джерелом у цьому питанні є Census Bureau-Geographic Areas Reference Manual (GARM) – офіційний довідник, який описує всі типи територіальних і статистичних одиниць у США [328]. У загальному вигляді в США представлені наступні види поселень:

місто (city) – найпоширеніша форма для муніципалітету. Статус міста може отримати будь-яке поселення після інкорпорації (утворення самоврядування), якщо це схвалено мешканцями на місцевому референдумі. Критерії щодо міст є різними, зокрема у Техасі для city потрібно мати не менш 5 000 жителів, у Вермонті – достатньо кількох сотень;

містечко / невелике місто (town). Історично town є меншим за city, але межі поміж ними вкрай нечіткі. У Новій Англії town – це основна одиниця місцевого самоврядування, яка охоплює не лише центр, а всю територію громади. У деяких штатах (наприклад, у Вірджинії) towns підпорядковані округу, тоді як cities є відокремленими від нього (independent cities).

село або невелике поселення (village). Зазначена категорія використовується в окремих штатах (наприклад, Нью-Йорк, Іллінойс, Огайо).

Village має невелику чисельність населення, часто перебуває в межах округу або town, не маючи повного самоврядування;

borough - термін використовується нерівномірно. У Пенсильванії це місто середнього розміру, в Алясці – округ, що охоплює кілька поселень, у Нью-Йорку – адміністративні частини мегаполісу;

township – поширені в північних і середньозахідних штатах, може бути як самоврядний округ, що об'єднує кілька поселень, так й простою географічною таксотомією;

hamlet (невелике поселення) – неінкорпороване поселення, частина city, town, township або borough.

census-designated place (CDP) – статистичне поняття, що використовується Бюро перепису США для неінкорпорованих поселень;

unincorporated community – населений пункт без власного самоврядування, який керується окружною владою;

metropolitan area / micropolitan area – функціональні просторові категорії, що визначають міські агломерації за критеріями населення.

Як зазначалося, у США категорію населеного пункту визначає не держава, а громада через закони свого штату. Причому штати також переважно приймають лише загальні закони про інкорпорацію, які встановлюють типи можливих муніципалітетів, мінімальні вимоги (чисельність, площа, процедура голосування), процедуру зміни статусу. Рішення про створення чи зміну категорії населеного пункту часто приймається на місцевому референдумі, а процедура передбачає подання петиції мешканців до влади штату або округу, проведення голосування, у разі схвалення – отримання хартії (municipal charter), яка юридично закріплює статус. Тобто громада самостійно ініціює набуття статусу «city» чи «town». Деякі штати мають спеціальні органи, що попередньо розглядають такі питання (наприклад, у Каліфорнії таким органом є Local Agency Formation Commissions, LAFCO).

Штат Нью-Йорк має одну з найчіткіше прописаних систем класифікації

населених пунктів у США, яку часто наводять у порівняльних дослідженнях муніципального устрою. У штаті визначаються три типи муніципалітетів:

city – створюється окремим актом легістратури (законодавчого органу), загалом утворено 62 city;

town – найбільш поширена адміністративна одиниця, з яких складається округ, загалом утворено 932 town. У складі town можуть існувати hamlet як окрім невеликі поселення без самоврядного статусу;

village – муніципалітет, який створюється у складі city або town з ініціативи місцевих жителів. Village є підпорядкованою, але автономною одиницею, має власні органи та бюджет. Загалом утворено 534 village [306], [307].

Створення village регулюється New York Village Law [309]. Мінімальне населення має складати не менше 500 постійних жителів, максимальна площа – не більше 5 квадратних миль (близько 13 км²), межі мають бути суцільними – без анклавів і розірваних частин, а вся територія village має розташовуватись у межах одного town або, якщо перетинає межі, за згодою відповідних towns. Петицію про інкорпорацію повинні підписати не менше 20% від числа зареєстрованих виборців. Петиція подається на розгляд органів влади town, де перевіряється законність підписів, дотримання критеріїв щодо населення, меж, площі, відповідність формальним вимогам закону. Після цього призначаються публічне слухання, на яких можуть виступати жителі, представники town, суміжних громад тощо. Якщо вимоги дотримано, town оголошує проведення місцевого референдуму серед жителів території, визначеної для village. Якщо більшість голосів подана «за», town офіційно проголошує утворення village, якщо «проти» – процес може бути повторений не раніше ніж через рік. Після позитивного голосування оформлюється Certificate of Incorporation, який подається до штату для офіційного оприлюднення й включення до офіційного переліку муніципалітетів округу. Village отримує право на власний бюджет і податки, повноваження щодо водопостачання, поліції, пожежної охорони, зонування, благоустрою тощо,

решта функцій залишається у віданні town.

Створення і функції town регулюється New York Town Law [308]. Весь штат (окрім територій city) поділений на towns. Нові towns можуть бути утворені легістратурою штату, а місцевий референдум із зазначених питань не відбувається. Підставами для утворення town є зростання населення, територіальне розширення або адміністративна доцільність. Критерії для створення нового town не встановлені у вигляді фіксованих чисел, але є усталена практика, яка ґрунтується на достатньої чисельності населення, фінансовій спроможності виконувати повноваження місцевого самоврядування, суцільності території.

У штаті Нью-Йорк не існує загального закону про створення city, кожне з них створюється індивідуальним законом. Процес зазвичай починається з петиції від мешканців, ради town або village, які прагнуть підвищення статусу. До петиції додаються опис меж, демографічні дані, економічне обґрунтування (доходи, видатки, інфраструктура), проєкт майбутньої хартії міста. Для оцінки впливу на сусідні громади призначаються публічні слухання. Законопроект про утворення city проходить звичайну процедуру – комітет, дебати, голосування в кожній з двох палат легістратури, після ухвалення підписується Губернатором. Сам акт містить City Charter, у який визначається система управління, повноваження, податки, процедура виборів тощо. Після набуття чинності акту нове city виключається з юрисдикції town і стає незалежним муніципалітетом. На відміну від Village Law, закон не встановлює фіксованих порогів, однак історично враховуються кількість населення (від 50 000 осіб), достатні доходи для забезпечення не лише повноважень місцевого самоврядування, але й утримання поліції, пожежної служби.

Таким чином, викладений матеріал дозволяє виокремити три типи категоризації населених пунктів за кордоном.

По-перше, централізований тип (Польща, Литва, Грузія), що характеризується визначенням категорій населених пунктів єдиним національним законом; встановленням кількісно-якісних критеріїв щодо

кожного виду населеного пункту; ієрархічний характер правових статусів населених пунктів; зміна категорії відбувається через рішення центрального уряду.

По-друге, децентралізована модель (Німеччина, США). Тут категорії населених пунктів встановлюються на рівні суб'єктів федерації або самими муніципалітетами; функціональний підхід переважає над демографічним – головне, щоб муніципалітет був здатен самостійно виконувати муніципальні функції; система варіативна та гнучка.

По-третє, інтегрована статистична модель (Франція, Чехія), за якої юридично відсутній формальний поділ на «місто-село», класифікація здійснюється статистично за критеріями щільності, урбанізації, функціональності, постій перегляд категорій виходячи із зміни статистичних даних.

Висновки до розділу 1

1. Теоретичні засади системи розселення та категоризації населених пунктів формуються як результат багаторівневої методологічної взаємодії системного, структурно-функціонального, інституційного, урбаністичного, соціологічного, гео економічного та регіоналістичного підходів. Кожен із них висвітлює власний аспект природи населених пунктів: системний – їхню цілісність і взаємопов'язаність; структурно-функціональний – рольову спеціалізацію; інституційний – нормативні та організаційні режими; урбаністичний – просторово-морфологічні параметри; соціологічний – спосіб життя, ідентичність і соціальні мережі; гео економічний – економічну вагу та мережеву інтегрованість; регіоналістичний – місце поселень у багаторівневій територіальній системі. Разом вони доводять, що населені пункти не є статичними одиницями, а складними соціально-територіальними утвореннями, розвиток і статус яких визначаються дією структурних, функціональних, інституційних і просторових чинників. Інтеграція цих

підходів створює підґрунтя для сучасного розуміння системи розселення як динамічної, поліцентричної, економічно та соціально диференційованої структури у сукупності всіх населених пунктів на території.

2. Історична еволюція категоризації населених пунктів в Україні демонструє, що статус поселень завжди визначався взаємодією політичних інститутів, соціально-економічних структур та форм просторової організації влади. Від давньоруських «градів» і громад-вервей до міських центрів Речі Посполитої, австрійських та російських адміністративних моделей, а потім радянської класифікації міст, СМТ і сіл – кожна епоха формувала власний підхід до ієрархії населених пунктів. Ці підходи ґрунтувалися на різних критеріях: від військово-адміністративних та стано-правових до індустріально-економічних і демографічних. Зазначене спричинило строкатість, невідповідність статусів фактичній ролі населених пунктів та дублювання категорій. Радянська система запровадила більш уніфіковану, але жорстку та індустріально орієнтовану модель. Сучасні законодавчі пошуки показують складність відмови від радянської спадщини та потребу переходу до функціонально-просторових критеріїв, заснованих на реальних характеристиках розвитку населених пунктів.

3. Порівняльний аналіз зарубіжних систем класифікації населених пунктів демонструє, що категоризація поселень є відображенням глибинних інституційних і просторових моделей публічного управління, а не лише формальним поділом на «місто» чи «село». Досвід Польщі, Литви та Грузії показує, що централізовані моделі спираються на законодавчо визначені критерії, історичну спадковість і чітку ієрархію типів поселень, водночас забезпечуючи зв'язок між категорією населеного пункту та організацією місцевого самоврядування. Німеччина та США демонструють альтернативну – децентралізовану логіку, де категорії встановлюються субнаціональними органами або муніципалітетами, а визначальними стають функціональна спроможність і здатність забезпечувати місцеві послуги. Франція та частково Чехія представляють інтегровані статистичні моделі, орієнтовані на фактичну

урбанізованість і тяглість територіальних структур. Ефективна категоризація за кордоном вимагає поєднання історичної обґрунтованості, функціонального аналізу та прозорих процедур, а також усвідомлення того, що категорія населеного пункту є механізмом балансування між територіальною ідентичністю, управлінською спроможністю та просторовою логікою розвитку.

2 УПРАВЛІНСЬКІ ТА ПРАВОВІ ЧИННИКИ КАТЕГОРИЗАЦІЇ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

Розділ присвячено аналізу управлінських і правових чинників, що визначають категоризацію населених пунктів в Україні. У центрі дослідження – статистичні та просторові тенденції розвитку системи розселення, вплив урбанізаційних процесів, демографічних зрушень і нормативно-правових механізмів на формування категорії населених пунктів. Зосереджено на тому, як ієрархія поселень, їх функціональна роль, мережеві взаємозв'язки та регіональні відмінності трансформують підходи публічного управління, впливаючи на структуру міських, селищних і сільських територій. Особлива увага приділяється взаємодії фактичних просторових систем із юридичними критеріями категоризації відповідно до європейських стандартів.

2.1 Статистичні та просторові тенденції розвитку системи населених пунктів в Україні

Узагальнення чинних досліджень доводить, що система розселення є сукупністю населених пунктів різних типів і розмірів, взаємопов'язаних між собою через територіальні, економічні, соціальні, транспортні, інформаційні та функціональні зв'язки, що формують певну просторову організацію життя населення. Вона включає міста, селища та сільські поселення, які утворюють ієрархічно структуровану мережу, де кожен населений пункт виконує специфічні функції у межах регіону чи держави. Структура системи розселення визначається:

- ієрархією поселень (великі – середні – малі);
- функціональними ролями населених пунктів;
- ареалами тяжіння населених пунктів;
- демографічною ємністю території;
- рівнем урбанізації та густотою населення [22], [26], [57], [116].

Система розселення має змішаний характер формування, з одного боку, вона виникає стихійно під впливом природних умов (водні шляхи, ґрунти, клімат, рельєф), історичних та політичних факторів (торговельні шляхи, кордони держав), економічних процесів (індустріалізація, концентрація виробництва, ринки праці), міграції та урбанізації (внутрішні переміщення, маятникова міграція, приміська забудова). Ці процеси відбуваються без прямого планування й формують «природний каркас» поселень. З іншого боку, не будучи створеної адміністративно «з нуля», система розселення може бути змінена, спрямована та структурована через інструменти планування територій, інфраструктурні інвестиції, транспортну політику та управління урбанізацією [7, с. 14].

Закон «Про Генеральну схему планування території України» [127] є ключовим нормативним актом, що закладає основу для формування єдиної системи розселення. Він визначає структуру мережі населених пунктів, їх ієрархію, функціональну роль і перспективні напрями розвитку, формує планувальний каркас держави та встановлює нормативні рамки для регіонального й місцевого просторового планування. Хоча Генеральна схема не визначає категорій населених пунктів, однак вона формує просторові та функціональні умови, необхідні для надання або зміни статусу населеного пункту. Закон України «Про засади державної регіональної політики» [144] розвиває принципи Генеральної схеми планування території України закріплюючи поліцентричну модель розвитку, зокрема регулює формування субрегіональних центрів, опорних центрів, що прямо пов'язано з ієрархією поселень і їх роллю у територіальній структурі.

Система розселення багато в чому була покладена в основу нового районного поділу, а також формування територіальних громад [56], [257], [259]. Так, при визначенні центрів громад (див. відповідну Методику [162]) у більшості випадків бралися до уваги ті населені пункти, які виконували адміністративні та соціальні функції, мали транспортну доступність, виконували ринкову, соціальну та сервісну роль для навколишніх поселень,

що відповідало принципам класичної системи розселення (теорія центральних місць В. Крісталлера), де сильні пункти автоматично стають «ядрами» територіальної організації [27]. При формуванні нових районів бралися до уваги наявність міст-субрегіональних центрів, а також територіальна доступність.

На наш погляд, система розселення здійснює суттєвий вплив не лише на територіальний поділ, але й на категоризацію населених пунктів. Саме вона детермінує категорії населених пунктів, а не навпаки. Тобто категоризація населених пунктів виступає адміністративним закріпленням вже сформованих структур розселення. Тим самим система розселення формує фактичну категорію населених пунктів швидше, ніж юридичні критерії.

Виходимо з того, що слабо вузловій території відповідають виключно села як категорія населених пунктів. Локальним опорним точкам – селища та великі села. Локальним центрам мають відповідати переважно міста (як правило малі) або великі селища, а субрегіональним – виключно міста, причому здебільше середні. Категоризація населених пунктів також залежить від урбанізаційної динаміки. Саме система розселення визначає, які поселення зростають демографічно (міграційний приплив багато в чому впливає на потенціал здобуття статусу міста), які населені пункти є стабільними (за таких умов населений пункт зберігає свою категорію), і які населені пункти втрачають населення (деградація інфраструктури має ризик зниження ролі, зокрема переходу міста у статус селища, а селища – до села).

Основу системи розселення України складають міста, які є опорними точками розвитку територій. Як зазначає Олександр Гладкий, система міського розселення – це сукупність міських населених пунктів на певній території, що поєднані між собою різноманітними комунікаціями та зв'язками, мають специфічну внутрішню структуру і конфігурацію та характеризуються наявністю певних механізмів формування економічної ефективності свого функціонування на основі просторової взаємодії елементів [24].

Загалом в Україні станом на 2025 р. налічується 463 міста (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1 – Розвиток міської мережі у 1991-2025 рр.

Регіон	Кількість міст		Зростання, од	Коефіцієнт зростання, %
	1991	2025		
Вінницька	17	18	1	+5
Волинська	10	12	2	+20
Дніпропетровська	19	20	1	+5
Донецька	49	52	3	+6
Житомирська	9	12	3	+33
Закарпатська	10	11	1	+10
Запорізька	14	14	0	0
Івано-Франківська	14	15	1	+8
Київська, м. Київ	23	27	4	+17
Кіровоградська	12	12	0	0
Луганська	37	37	0	0
Львівська	40	44	4	+10
Миколаївська	7	9	2	+29
Одеська	17	19	2	+12
Полтавська	15	16	1	+7
Рівненська	10	11	1	+10
Сумська	15	15	0	0
Тернопільська	16	18	2	+13
Харківська	16	18	2	+13
Херсонська	9	9	0	0
Хмельницька	12	13	1	+8
Черкаська	16	16	0	0
Чернівецька	10	11	1	+10
Чернігівська	15	16	1	+7
АР Крим, м. Севастополь	15	18	2	+20
Україна	429	463	34	+7,9

*Складено за джерелом [37]

Загальна кількість міст за часів незалежності зросла на 34 міста (+7,9%). Зростання здебільше пов'язане з тим, що деякі СМТ поступово отримували статус міст на підставі демографічних або економічних критеріїв. Лідерами зростання є Київська та Львівська області (+4 міста). Зазначене зростання є помірним, але нерівномірним за регіонами. Зростання кількості міст характерно для більшості регіонів України, проте шість областей не змінили кількість міст й характеризуються стабільною мережею міських поселень.

Міста України представлені здебільше категорією малих – до 50 тис. міст (таблиця 2.2).

Таблиця 2.2 – Характеристика людності міст України

Категорія	Кількість міст	% до кількості міст	Кількість населення	% до міського населення
понад 1 млн.	3	0,66	5 428 266	21,99
500-1 млн.	5	1,09	3 974 694	16,1
250-500 тис.	15	3,28	4 978 440	20,17
100-250 тис.	20	4,37	2 507 820	10,16
50-100 тис.	43	9,39	2 900 030	11,75
20-50 тис.	107	23,36	3 338 971	13,53
10-20 тис.	156	34,06	789 964	3,2
5-10 тис.	88	19,21	700 897	2,84
2,5-5 тис.	13	2,84	51 482	0,21
менше 2,5 тис.	8	1,75	11 613	0,047
Україна	463	100	24 682 177	

*Складено за джерелом [37]

Майже 60% міського населення проживає у містах понад 250 тис. осіб. Міста (до 20 тис.) – основа міської мережі, але з мінімальною демографічною вагою (рис. 2.1).

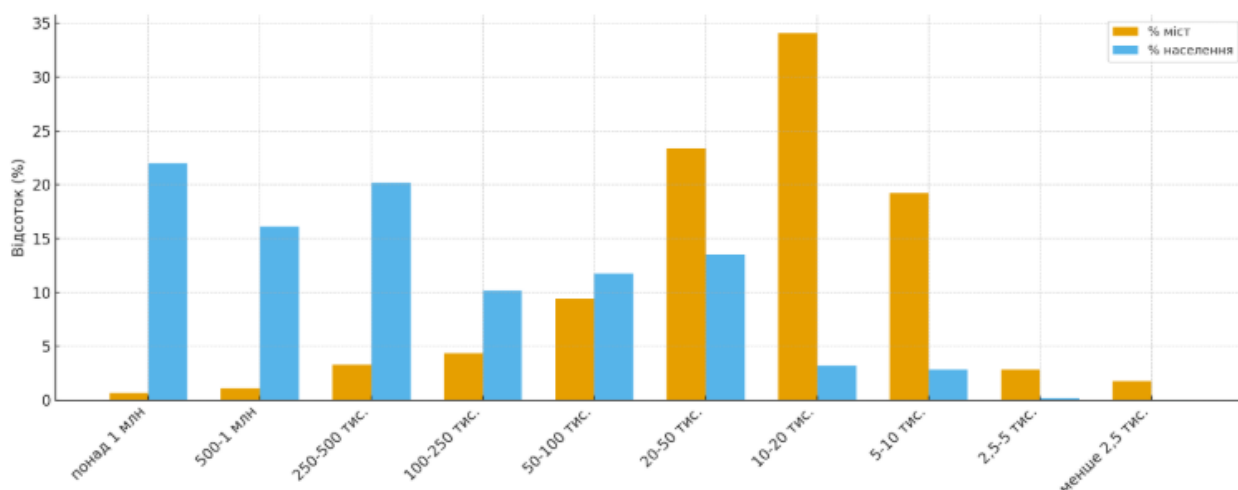


Рис. 2.1 – Структура міст України за кількістю та населенням (складено за джерелом [37])

Міська мережа України характеризується значною диспропорцією між кількістю міських поселень та їх демографічною вагою. Понад 81% усіх міст мають чисельність до 50 тис., однак у них проживає лише 18,73% міського

населення, що свідчить про суттєву структурну незбалансованість і переважання малих міських центрів із низькою соціально-економічною спроможністю.

Великі міста відіграють домінуючу роль у формуванні демографічного та економічного потенціалу урбанізованого простору. Хоча лише 1,75% з числа всіх міст мають чисельність понад 500 тис. жителів, на них припадає понад 58% міського населення. Це підкреслює високу концентрацію людського, економічного та інституційного ресурсу у найбільших міських агломераціях.

Міста середнього розміру (50-250 тис. осіб) становлять збалансовану та функціонально значущу групу міських центрів. Їхній внесок у загальну структуру міського населення сягає 21,91%, а частка за кількістю міст – 17,04%. Саме ці міста виступають ключовими субрегіональними полюсами розвитку, забезпечуючи базову інфраструктуру, адміністративні функції та економічну стійкість територіальних громад.

Найбільш чисельна група міських поселень – міста з населенням 10-20 тис. (34,06%) – має низький демографічний вплив (3,2% всього міського населення). Це є індикатором повсюдної депопуляції малих урбанізованих територій, що супроводжується економічною стагнацією, проблемами зайнятості та деградацією інфраструктури.

Вкрай малі міста (до 10 тис. осіб) мають мінімальну вагу в системі міського розселення – разом менш як 3,3% міського населення. Їхня стійкість напрямку залежить від зовнішніх чинників (державної підтримки, інвестицій, транспортної доступності) та є критично вразливою в умовах кризових процесів, міграції та воєнних дій.

Структура урбанізації України демонструє поліцентричність за кількістю міських поселень, але монополярність за їх населенням. Така модель поєднує широке розгалуження міст з одночасним домінуванням кількох мегаполісів та великих промислових центрів, що формують «каркас» національної урбаністичної системи [8].

Україна характеризується як країна з високим рівнем урбанізації – за даними офіційної статистики на початок 2022 року рівень урбанізації складав 69,7 %. Проте в країні урбанізація не є рівномірною, вона коливається в межах від 37,2 % до 91,0 % в окремих областях (рис. 2.2).

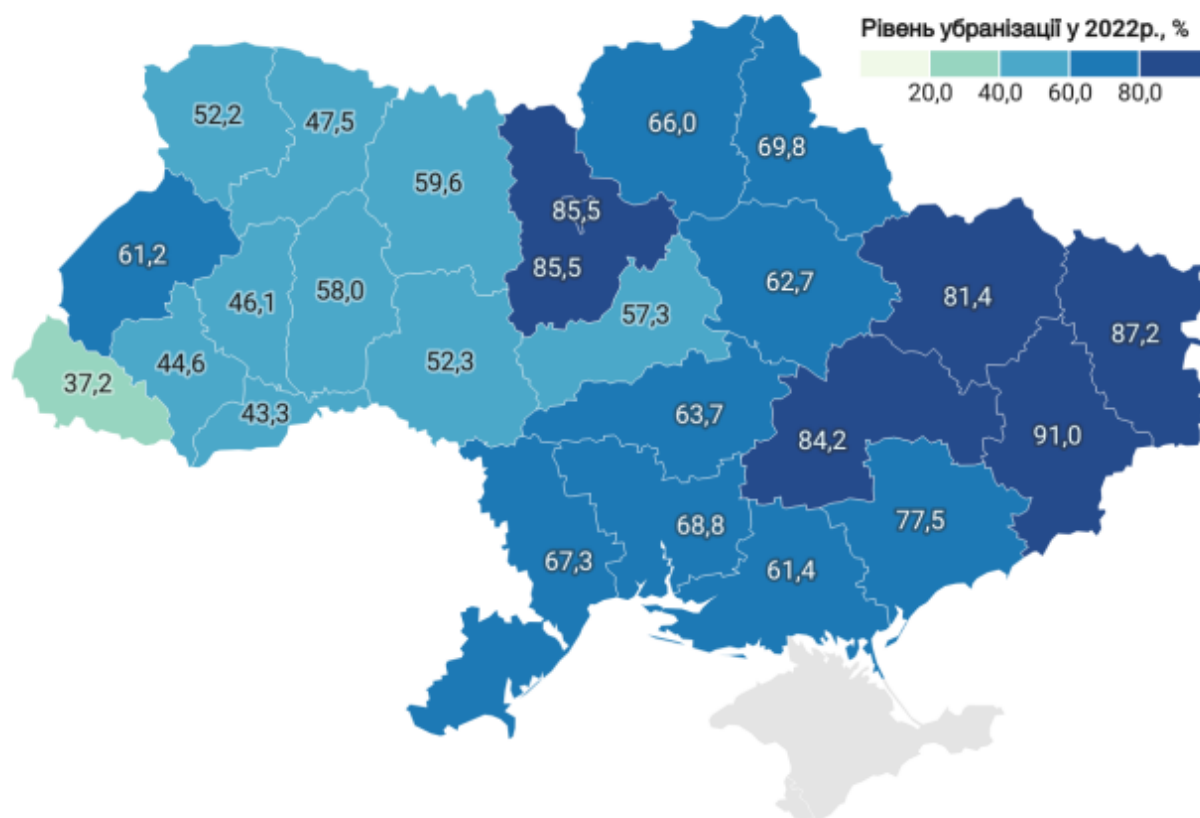


Рис. 2.2 – Рівень урбанізації в Україні за областями (складено за джерелом [37])

Східні та південні області України, а також Київська область, демонструють найвищий рівень урбанізації. Донецька область має найвищий показник (91,0 %), Луганська область (87,2 %), і Дніпропетровська область (84,2%). Це пов'язано з розвиненою промисловістю цих регіонів, яка історично сприяла утворенню міських агломерацій. У центральній частині країни середньо-високий рівень урбанізації демонструють Кіровоградська (63,7 %) та Полтавська (62,7 %) області. Середній рівень характерний для Черкаської (57,3 %) та Вінницької (52,3 %) областей. Західні області мають нижчий рівень урбанізації. Закарпатська область має найнижчий показник

(37,2 %), Чернівецька та Івано-Франківська області також характеризуються низькими рівнями урбанізації (43,3 % і 44,6 % відповідно). Ці регіони є більш аграрними, з меншою кількістю міст [49].

Згідно з даними Державної служби статистики, середній рівень урбанізації в Україні поступово збільшується, незважаючи на загальне зменшення кількості міського населення (таблиця 2.3.). Тобто це зростання здебільшого зумовлено більш значним скороченням чисельності сільського населення порівняно з міським.

Таблиця 2.3 – Розвиток урбанізаційних процесів у період 2011-2022 рр.

Регіон	Рівень урбанізації у 2012 р., %	Рівень урбанізації у 2022 р., %	Δ урбанізації	Δ міського населення, осіб	Темпи приросту міського населення, %
Вінницька	49,9	52,3	2,4	-26198	-3,2
Волинська	51,9	52,2	0,3	-5646	-1,0
Дніпропетровська	83,5	84,2	0,7	-166073	-6,0
Донецька	90,6	91,0	0,4	-293908	-7,4
Житомирська	58,2	59,6	1,4	-37164	-5,0
Закарпатська	37,2	37,2	0	-1911	-0,4
Запорізька	77,0	77,5	0,5	-109418	-7,9
Івано-Франківська	43,3	44,6	1,3	4864	0,8
Київська	85,4	85,5	0,1	187474	4,8
Кіровоградська	62,1	63,7	1,6	-47072	-7,6
Луганська	86,8	87,2	0,4	-137755	-7,0
Львівська	60,8	61,2	0,4	-28481	-1,8
Миколаївська	67,7	68,8	1,1	-47416	-5,9
Одеська	66,8	67,3	0,5	-13442	-0,8
Полтавська	61,3	62,7	1,4	-56766	-6,3
Рівненська	47,8	47,5	-0,3	-10429	-1,9
Сумська	67,6	69,8	2,2	-56-34	-7,2
Тернопільська	44,0	46,1	2,1	-3558	-0,7
Харківська	80,1	81,4	1,3	-82129	-3,7
Херсонська	61,1	61,4	0,3	-47354	-7,1
Хмельницька	55,2	58,0	2,8	-14890	-2,0
Черкаська	56,2	57,3	1,1	-52848	-7,4
Чернівецька	42,3	43,3	1,0	2932	0,8
Чернігівська	63,2	66,0	2,8	-54083	-7,9
АР Крим	67,8	-	-	-	-
Україна	68,8	69,7	0,9	-2687166	-8,6

*Складено за джерелом [37]

Аналіз показників урбанізації та змін чисельності міського населення у 1991-2022 рр. свідчить про структурно-диференційований характер урбанізаційних процесів в Україні, які формувалися під впливом демографічних трендів, економічних змін, а після 2014 р. – також воєнних дій, внутрішньої міграції та втрати частини територій. Загальний тренд полягає у зростанні рівня урбанізації на тлі скорочення міського населення (рисунок 2.3).

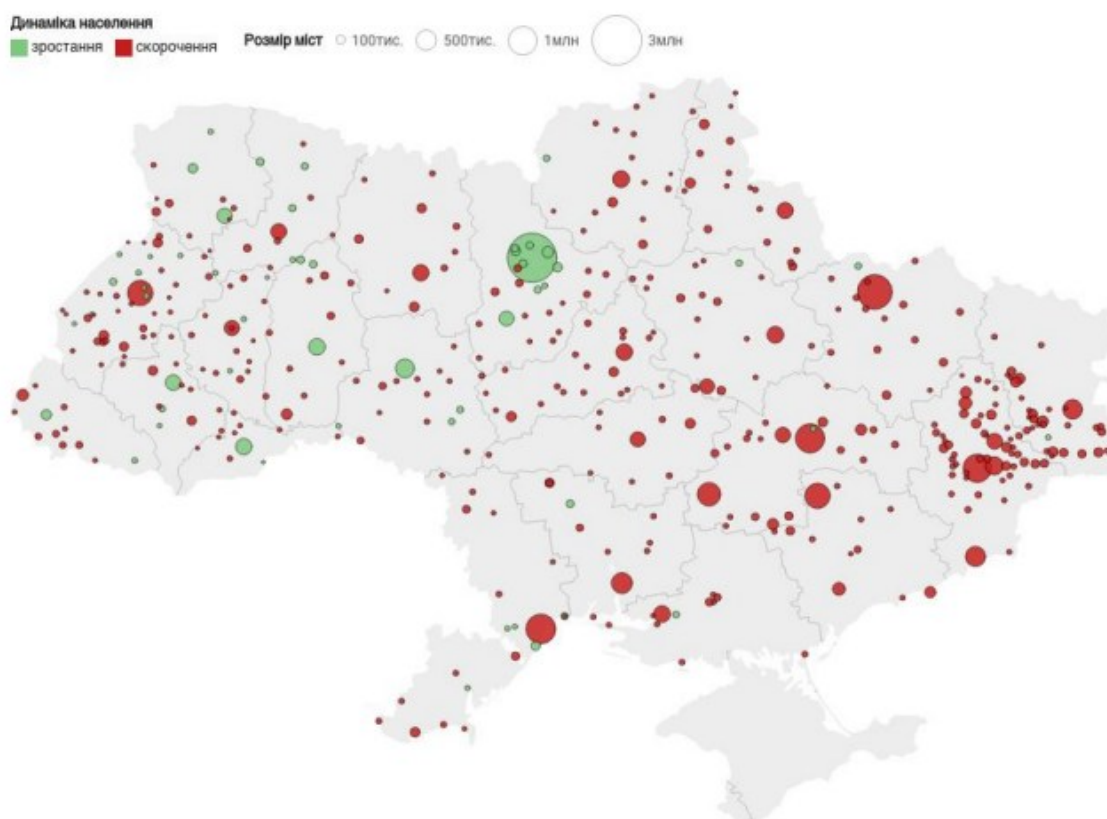


Рисунок 2.3 – Просторовий розподіл міст України, їх розмір та динаміка чисельності населення за період 1991-2022 рр. (складено за джерелом [37])

Загальноукраїнський рівень урбанізації зріс із 68,8% (2012) до 69,7% (2022), тобто лише на 0,9%, однак при цьому міське населення скоротилося на 2 687 166 осіб (-8,6%). Це означає, що зростання рівня урбанізованості є формальним і відбувається на тлі загальної депопуляції, а не за рахунок розширення міського способу життя чи економічного розвитку. Фактично, урбанізація в Україні набуває демографічно-компресійного характеру, коли

село втрачає населення швидше, ніж місто, а міські агломерації концентрують внутрішню міграцію. При цьому абсолютні показники міського населення зменшуються.

Лідери за приростом рівня урбанізації (Хмельницька, Чернігівська, Вінницька, Сумська, Тернопільська області) є регіонами з домінуванням сільського населення, а відтак урбанізація в них зростає через інтенсивну депопуляцію сільських поселень, переміщення населення в районні центри, укрупнення територіальних громад та зміну статусу периферійних територій. У цих регіонах зростання урбанізації не означає розвитку міст, а радше свідчить про критичне скорочення сільського населення.

Єдиною областю, де рівень урбанізованості зменшився є Рівненська (-0,3%), що є наслідком різноспрямованих демографічних процесів, завдяки яким міста втрачали населення швидше за села. Найбільші втрати міського населення характерні також для міст Східної України, яка найбільш уражена промисловим спадом, міграційними втратами, воєнними діями та окупацією. Тут фіксується різке звуження міської мережі та деградація міського способу життя.

Єдиним регіоном із значним приростом населення є Київська область (+4,8%), що пояснюється процесами субурбанізації навколо Києва.

Таким чином, урбанізація в Україні є нерівномірною, переважно не екстенсивна, а інтенсивна, а за змістом – демографічна. Вона відображає не розвиток міст, а їх повільніший занепад в порівнянні з селом.

Міста відіграють різну роль у системі розселення, що також безпосередньо впливає на їх адміністративний статус.

Головними полюсами росту є ядра міських агломерацій, які акумулюють економічну активність, інвестиції, людський капітал та визначають просторову структуру навколишніх територій. До їх рис належить велика чисельність переважно (понад 500 тис.), високий рівень економічної активності та функціональної диференціації. Вони володіють розвиненою інфраструктурою національного значення та виступають магнітом трудової

міграції та маятникових потоків. Більшість з таких міст є обласними центрами, хоча у ряді випадків (наприклад, Кривий Ріг) володіють більш низьким статусом.

Субрегіональні центри забезпечують адміністративні, сервісні, соціально-економічні функції для значної групи територіальних громад. Їх чисельність зазвичай коливається від 100 до 250 тис. Тут представлені спеціалізовані заклади соціальної інфраструктури. У розселенському та адміністративному плані вони виконують функції обласних та районних центрів й тим самим формують опорну сітку розселення між центрами великих регіонів та меншими містами. Зазначені міста часто виступають «запасними центрами зростання» у моделі поліцентричності.

Просторове значення деяких міст обумовлено їх функцією як вузлових точок у національних або міжнародних коридорах (транспортно-логістичні хаби). У випадках, коли вони не належать до попередніх рангів міст у системі розселення їх рисами є розташування на перехресті магістралей, залізничних вузлів, портових комплексів. Для них характерна висока мобільність населення, значний транзитний потенціал, формування логістичних кластерів (Чорноморськ, Південне, Ковель, Лозова, Фастів, Синельникове, Ізмаїл, Рені тощо). Транспортні вузли відіграють ключову роль у зв'язності міської мережі та формують опорний «скелет» просторової структури.

Значна кількість міст входить до складу функціональних міських ареалів і мають високу маятникову міграцію до великого міста. Тобто вони розташовані у радіусі 10-50 км від ядра, мають маятникову міграцію понад 20-30% працездатного населення, спеціалізуються у сфері послуг, житлової забудови, логістики й загальною залежністю від економіки від ядра агломерації.

В українській мережі міст суттєву роль відіграють малі опорні міста (локальні центри територіальних громад) з чисельністю населення до 20 тис., що забезпечують певний набір адміністративних та соціальних послуг для оточуючих сільських територіальних громад.

Дослідженню рівня урбанізації областей України та відповідності розподілу населення сприяє правило «ранг-розмір» або метод Дж. Зіпфа-Медведкова, відповідно до якого людність кожного міста в країні чи регіоні можна виразити через величину найбільшого міста в країні чи регіоні. Тобто людність окремого міста є добутком коефіцієнта першості, людності першого за чисельністю населення міста та коефіцієнта контрастності певної системи розселення (показник, який відображає ступінь гіпертрофованості головного міста: його порядковий номер, підведений у ступінь контрастності, який характерний для даної системи розселення). Аналіз розподілу міст за рангом на основі цього правила (таблиця 2.4) дозволяє говорити про рівень сформованості міської системи країни чи регіону [255].

Таблиця 2.4 – Фактична та теоретична чисельність населення найбільших міст України у 1991 та 2022 рр. за методом Зіпфа-Медведкова

Ранг	Місто	Чисельність населення		Теоретична чисельність населення		Відношення теоретичної та фактичної чисельності населення	
		1991	2022	1991	2022	1991	2022
1	Київ	2587,9	2952,3	3010,2	2880,71	1,163	0,976
2	Харків	1610,0	1421,1	1505,1	1440,4	0,935	1,014
3	Дніпро	1177,9	968,5	1003,4	720,2	0,852	0,744
4	Одеса	1115,4	1010,5	752,6	960,2	0,675	0,950
5	Донецьк	1109,1	901,6	602,0	576,1	0,543	0,639
6	Запоріжжя	883,9	710,1	501,7	411,5	0,568	0,580
7	Львів	790,9	717,3	430,0	480,1	0,544	0,669
8	Кривий Ріг	713,1	603,9	376,3	360,1	0,528	0,596
9	Маріуполь	518,9	425,7	334,5	288,1	0,645	0,677
10.	Миколаїв	502,8	470,0	301,0	320,1	0,599	0,681
11.	Луганськ	496,8	397,7	273,7	261,9	0,551	0,659
12	Вінниця	374,3	369,7	250,9	240,1	0,670	0,649
13	Херсон	355,4	279,1	215,0	180,0	0,605	0,645
14	Полтава	314,7	279,6	177,1	192,0	0,563	0,687
15	Чернігів	296,3	282,7	167,2	205,8	0,564	0,728
16	Житомир	292,1	261,6	158,4	144,0	0,542	0,551
17	Суми	291,3	256,5	150,5	137,2	0,517	0,535
18	Черкаси	290,3	269,8	143,3	160,0	0,494	0,593
19	Чернівці	256,6	264,3	125,4	151,6	0,489	0,574

Порівняння даних за 1991 і 2022 роки демонструє глибокі

трансформації, спричинені як загальносвітовими процесами урбаністичного розвитку, так і унікальними українськими чинниками – постсоціалістичною трансформацією, деіндустріалізацією, зміною міграційних потоків та впливом воєнних дій після 2014 р.

У 1991 р. фактичний розподіл міського населення істотно відхилявся від класичного зіпфівського закону. Єдиним містом, чисельність якого перевищувала теоретичну, був Київ (1,163), що вказує на 16,3% надлишок порівняно з ідеальною моделлю. Це є типовою ознакою монополярної системи, коли столиця концентрує непропорційно велику частку населення, ресурсів та функцій. Усі інші найбільші міста мали коефіцієнти менші за 1 (0,48–0,94), що свідчить про недостатній рівень розвитку або стримування зростання у період планової економіки. Особливо суттєве відставання спостерігалось у Чернівцях, Черкасах, Сумах, Житомирі, Львові, що відображало структурну диспропорцію радянської моделі розселення, де великі індустріальні центри підтримувалися адміністративно, а регіональні та культурно-історичні центри стримувалися у розвитку. Отже, на початок незалежності Україна мала нерівномірну, незбалансовану міську систему, де надмірна концентрація населення у столиці поєднувалася із відставанням регіональних центрів.

Дані 2022 р. демонструють загальну тенденцію до збалансування ієрархічної структури міської мережі. Показник для Києва знизився з 1,163 до 0,976, що означає майже повну відповідність теоретичному рівню. Це вказує на зменшення надконцентрації столиці в системі розселення та на зростання значення великих та середніх міст у національній системі розселення та часткову децентралізацію публічних функцій.

Таким чином, у першій чверті XXI ст. структура міської системи України стала ближчою до поліцентричної моделі, що характерна для європейських країн.

Станом на 2022 р. в Одеській області проживало 2351,3 тис. осіб. До 2023 р. мережа міських населених пунктів Одеської області охоплювала 42

населених пункти, у яких проживало 67% населення області. Однак у зв'язку із адміністративним переведенням СМТ до категорії селищ як сільських поселень, міська система розселення охоплює вже лише 19 міст, у яких проживає 56% населення регіону [7].

Мережа міст Одещини досить розріджена – 0,6 поселень на кожні 10 тис. кв. км, і вона вдвічі поступається середнім значенням в країні у цілому. Це підтверджує той факт, що опорний каркас міського розселення в Одеській області визначається рідкою мережею, а сам розселенський процес в багатьох відношеннях знаходиться ще в стадії незавершеності. Урбаністична структура Одеського регіону наведена у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5 – Урбаністична структура Одеської області

Категорії міст	Кількість	% до кількості міст регіону	Жителів	% до кількості жителів міст
Великі міста (100-500 тис.)	1	5,2	1010,5	70,9
Середні міста (50-100 тис.)	2	15,8	127,9	8,9
Малі міста (менше 50 тис.)	16	79,0	285,8	20,2
Загалом	19	100	1 424 3	100

*складено за джерелом: [37])

З таблиці можна побачити, що абсолютна більша частина міст регіону належить до категорії малих (людність не перевищує 50 тис.), два міста мають ранг середніх, Одеса – місто-мільйонер. Малі міста – це, з одного боку, найчисленніша категорія міст регіону, а з іншого боку в них концентрується лише 17,2% міських жителів. Розміщені вони в Одеському регіоні досить нерівномірно; найбільша їх концентрація спостерігається в Приморській зоні та Придунав'ї, в центральній та північній зоні вони розподіляються більш рівномірно.

В контексті сучасних урбанізаційних процесів і зростання ролі міських поселень і міського способу життя Леся Буяновська та Вікторія Яворська розраховали реальний рівень урбанізації для Одеського регіону (таблиця 2.5),

який дорівнюється 23,1% [14].

Таблиця 2.5 – Рівень урбанізації для Одеського регіону

Показники (частки)	Міста
частка міського населення в населенні регіону	67,3
частка міських поселень у загальній кількості поселень	1,642
частка населення міст більше 100 тис. у міському населенні	70,9
частка міст у загальній кількості міських поселень	36,538
Реальна урбанізація.	23,1

На основі використання метод Дж. Зіпфа за їх висновками фактична та ідеальна (теоретична) чисельність населення міст Одеської області мала б дорівнюватися наступним показникам (таблиця 2.6).

Таблиця 2.6 – Фактична та ідеальна (теоретична) чисельність населення міст Одеської області за методом Зіпфа-Медведкова [14]

Ранг	Місто	Фактична чисельність населення	Ідеальна чисельність населення	Відношення фактичної та ідеальної чисельності населення
1	Одеса	1 010 537	374 282	0,37
2	Ізмаїл	69 932	145 108	2,08
3	Чорноморськ	57 983	83 363	1,44
4	Білгород-Дністровський	47 727	56 258	1,19
5	Подільськ	39 220	41 467	1,06
6	Південне	32 677	32 319	0,99
7	Кілія	17 745	26 178	1,4
8	Балта	17 854	21 811	1,22
9	Рені	17 736	18 567	1,05
10	Роздільна	17 441	16 078	0,92
11	Болград	14 818	14 112	0,95
12	Арциз	14 355	12 530	0,87
13	Біляївка	12 355	11 231	0,91
14	Татарбунари	10 836	10 149	0,94
15	Теплодар	9 958	9 236	0,93
16	Березівка	9 428	8 456	0,90
17	Кодима	8 404	7 783	0,93
18	Вилкове	7 712	7 198	0,93
19	Ананьїв	7626	6 685	0,88

Аналізуючи співвідношення фактичної та теоретичної чисельності населення в Одеському регіоні Леся Буяновська та Вікторія Яворська роблять

обґрунтований висновок про недостатню сформованість системи міських поселень. Це має прояв насамперед у надмірній домінантності Одеси, яка у 2,7 рази «перевищує» ідеальний розмір враховуючи всі міста області. Завдяки цьому формується гіпертрофований моноцентричний тип системи міського розселення, що порушує поліцентричну модель і створює структурну залежність інших міст від агломераційного ядра. Міста другого рангу (Ізмаїл, Білгород-Дністровський, Подільськ) також недостатньо великі для забезпечення збалансованості системи. Це означає, що ці міста виконують роль субцентрів, але не досягають необхідного рівня масштабності, щоб бути справжніми альтернативними центрами розвитку. Найбільш наближеної до моделі є міста середнього рівня (Південне, Кілія, Балта, Рені). Ці міста формують стабільний середній рівень системи розселення, але їхній розвиток не компенсує дисбаланс між Одесою та містами другого рангу. Малі міста регіону (10-19 у ієрархії) системно недорозвинені за масштабом, у них недостатній демографічний потенціал й вони не виконують повністю роль локальних центрів розвитку.

Всі міста Одеської області є адміністративними центрами територіальних громад, а сім - ще й адміністративними центрами районів. З 19 міських територіальних громад чотири утворені на базі одного поселення. Під юрисдикцією 15 міських територіальних громад перебуває 239 населених пунктів (сіл та селищ).

До 2024 р. у системі розселення України були представлені смт, як форма міського розселення та селища, як форма сільського розселення. Станом на 2022 р. в Україні нараховувалося 885 СМТ та 1260 селищ (таблиця 2.7).

Законом України «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України» [198] система населених пунктів була приведена у відповідність із Конституцією України й смт були перетворені у селища з віднесенням цієї категорії населених пунктів до числа сільських. Необхідно також зазначити, що різні словники визначають термін

«селище» як «населений пункт у сільській місцевості».

Таблиця 2.7 – Селища України

Регіони	Селища		З них за чисельністю					
	кількість	у т.ч. колишні СМТ	менше 3 тис.	від 3 до 5 тис.	від 5 до 10 тис.	від 10 до 15 тис.	від 15 до 20 тис.	понад 20 тис.
Україна	2145	885	1996	198	274	41	3	1
АРК	93	56	62	9	15	7		
Вінницька	165	29	144	6	15			
Волинська	22	22	4	10	7	1		
Дніпропетровська	113	46	86	8	15	4		
Донецька	375	131	323	25	20	6	1	
Житомирська	63	43	42	8	13			
Закарпатська		19	2	5	12			
Запорізька	66	22	49	7	8	2		
Івано- Франківська	44	24	29	7	7	1		
Київська	35	30	11	5	12	7		
Кіровоградська	46	27	26	8	12			
Луганська	213	109	169	22	20	1	1	
Львівська	35	34	19	9	7			
Миколаївська	91	17	78	4	9			
Одеська	55	33	14	28	12	2		
Полтавська	36	21	21	5	9	1		
Рівненська	19	16	7	5	7			
Сумська	75	20	65	4	6			
Тернопільська	18	17	6	8	4			
Харківська	75	61	27	16	26	4	1	1
Херсонська	111	31	86	9	12	4		
Хмельницька	29	24	19	2	7	1		
Черкаська	116	15	106	5	5	1	1	1
Чернівецька		8	2	2	4			
Чернігівська	89	29	76	4	9			
Севастопіль	2	1	1		1			

* Складено за джерелом [66]

Ярина Павлович визначає селище як «населений пункт перехідного типу, оскільки йому притаманні ознаки як сільських, так і міських населених пунктів (за чисельністю населення селище можна віднести до сільських населених пунктів, а за видом діяльності населення – до міських). Тож, селище – це населений пункт, що розвивається на базі села в напрямку міста» [104, с.

352].

Аналіз мережі існуючих селищ свідчить, що 41% з них є колишніми СМТ як міської форми розселення. При цьому абсолютна більшість селищ мають до 3 тис. жителів (93%), що підтверджує різке «сільське» домінування цього типу населених пунктів та вказує на депопуляційні процеси. У середніх селищах (3-10 тис.) переважають колишні промислові центри радянського типу. Великі селища (> 10 тис.) є фактично «невизнаними містами», які поки що не отримали статус міста.

Помітними є регіональні диспропорції у мережі селищ. Найбільша кількість з них розташовані у Донецькій (375), Вінницькій (165), Луганській (213) областях; найменша у Чернівецькій (8), Тернопільській (18), Закарпатській (19). На Сході України (Донецька, Луганська, Дніпропетровська) переважають індустриально-урбанізовані селища, у той час як на в Центральній Україні – аграрні (рис. 2.3).

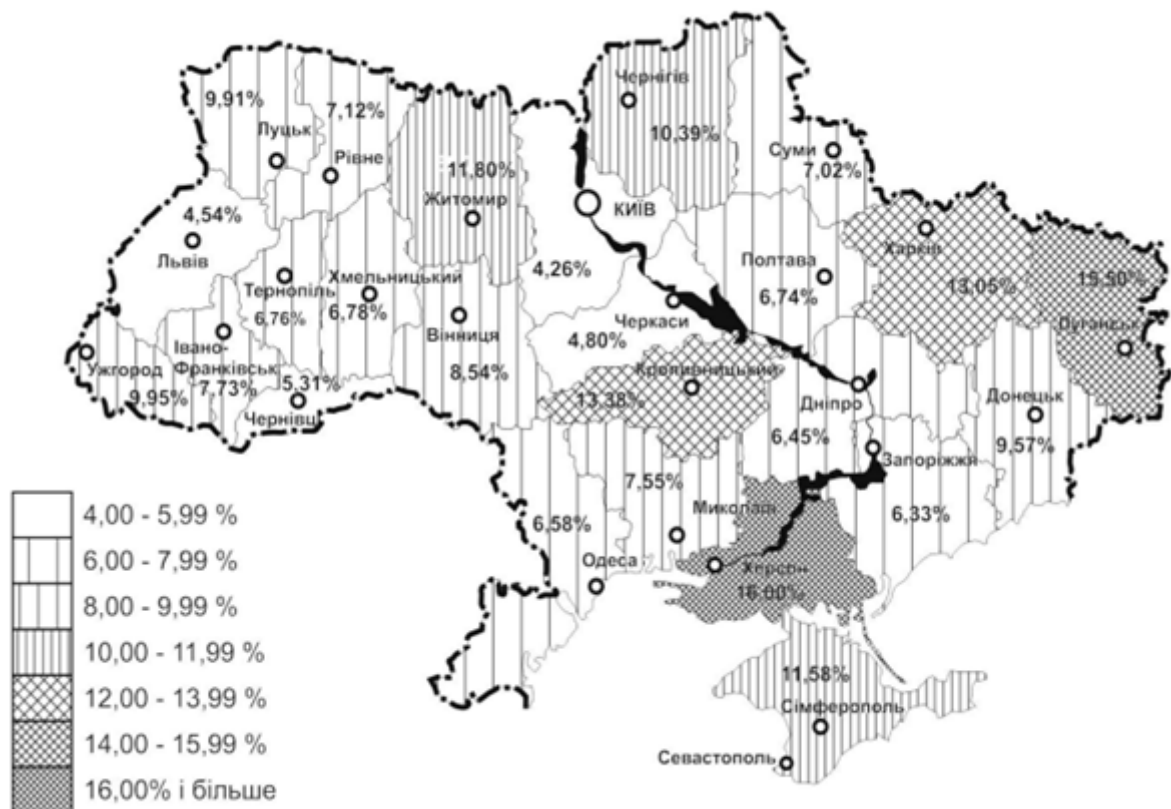


Рис. 2.3 – Частка населення, що проживають у селищах, відносно до загальної чисельності населення регіону [42]

Наталія Дністрянська наголошує, що незважаючи на те, що щільність селищ у таких індустріально розвинутих регіонах, як Донецька та Луганська області, є найбільшою, їхній сукупний рівень значущості в обслуговуванні сільського населення значно менший, ніж у середньому по Україні, оскільки в цих регіонах низька щільність сільського населення і сільських поселень та висока щільність міст, які мають більші переваги в обслуговуванні сільських поселень через загалом вищий демографічний та інфраструктурний потенціал. Найвищий рівень соціально-організаційної значущості селищ виявляється на Заході, що зумовлено високою щільністю сільського населення за наявності достатньо розгалуженої селищної мережі, яка за таких умов набуває важливого функціонального значення навіть з урахуванням дещо вищої, ніж у середньому по Україні, густоти міст. Особливо це помітно в гірській місцевості, де саме селища є головними центрами соціального обслуговування сільської місцевості. Помітна роль селищ для обслуговування сільської місцевості виявляється також у Вінницькій, Волинській, Херсонській та Хмельницькій областях, де щільність міст значно менша від щільності селищ [44].

До 2015 р. 90% смт являли собою самостійну територіальну громаду або були адміністративними центрами територіальних громад. Також смт виступали адміністративними центрами близько 200-х районів зі 490. З іншого боку, селища як сільська форма розселення характеризувалися тим, що майже всі з них входили в якості поселення до складу міських, селищних та сільських громад. Однак за наслідками процесів територіальної реорганізації ситуація докорінним змінилася. Зокрема зі 136 районів України лише чотири мають своїм адміністративним центром селище. Зі 1469 територіальних громад – 435 селищних, тобто фактично 50% колишніх смт втратили статус центра територіальної громади та увійшли до складу інших територіальних громад в якості одного з населених пунктів.

Селища України можна класифікувати на різними критеріями. Зокрема:
за історико-правовим статусом:

колишні селища міського типу (СМТ);
 селища як сільська форма розселення;
 селища, утворені на базі історичних (до XX ст.) містечок.

за кількістю населення:

малі (до 3 тис.)
 середні (3-5 тис.)
 великі (5-10 тис.)
 дуже великі (понад 10 тис.)

за адміністративним статусом:

адміністративні центри територіальних громад;
 центри старостівських округів;
 поселення у складі територіальних громад.

за місцем у системі розселення:

периферійні (ізолювані) – гірські, степові або прикордонні
 з низькою щільністю населення;
 субурбанізовані – у зоні впливу великих міст;
 транзитні – уздовж основних транспортних коридорів
 (автошляхів, залізниць);
 колишні районні центри (центри районних систем
 розселення).

за демографічною динамікою:

стабільні (зберігається існуюча чисельність населення);
 деградує (спостерігається депопуляція);
 динамічні (зростання кількості населення).

за функціональним типом:

промислові (колишні центри шахт, заводів, кар'єрів);
 аграрні (орієнтовані на сільське господарство);
 рекреаційні (розташовані на курортних територіях);
 транспортні (біля транспортних вузлів);
 дачні (на базі садових товариств).

Сучасна мережа селищ Одеської області формується 55 селищами (з яких 33 представляють собою колишні смт), що становить 2,5% від усіх селищ України (таблиця 2.8). Система селищ Одеської області характеризується значною різноманітністю за походженням, функціями, демографічними параметрами та історією набуття статусу. Область має як колишні смт, створені у 1950-1980-х, так і групу дрібних селищ, що завжди були сільською формою розселення. При цьому 9 колишніх смт Одещини отримали статус міста у 1950-1980-х роках. Перехід смт у категорію міст в Одеській області завжди був пов'язаний із виконанням поселенням адміністративних, транспортних або промислових функцій, а не з демографією самою по собі.

Таблиця 2.8 – Селища Одеської області

Район	Громада	Колишні СМТ	Дата надання категорії СМТ	Селища (до 2024 р.)	Населення
Березівський	Іванівська селищна	Іванівка	1962		2 362
	Миколаївська селищна	Миколаївка	1965		2 575
	Раухівська селищна	Раухівка	1998		2 626
	Ширяївська селищна	Ширяєво	1965		6 326
	Великобуялицька сільська	Буялик	1957		4 435
	Знамянська сільська	Радісне	1975		1 496
Білгород-Дністровський	Кароліно-Бугазька сільська	Затока	1965		1 972
	Плахатіївська сільська			Пасічне	450
	Саратська селищна	Сарата	1957		4 159
	Сергіївська селищна	Сергіївка	1975		5 248
	Шабівська сільська			Прибережне	250
Болградський	Арцизька міська			Аліяга	100
	Буджакська селищна	Буджак	1961		1 484
	Бессарабська селищна	Бессарабське	1957		5 692
		Соборне	1957		3 343
		Серпневе	1947		1 743
Ізмаїльський	Вилківська міська			Біле	30
	Катлабухська селищна	Катлабух	1961		4 548
				Дзинілор	150
	Авангардівська селищна	Авангард	1995		7 435
		Хлібодарське	1987		2 555
				Радісне	680
	Великодальницька сільська			Розселенець	900
	Великодолинська селищна	Великодолинське	1957		14 012
	Вигодянська сільська			Дослідне	650
	Дальницька сільська			Богатирівка	230
	Доброславська	Доброслав	1965		6 791

Одеський	селищна			Степове	170
	Нерубайська сільська			Усатове	1200
	Овідіопольська селищна	Овідіополь	1970		11 407
	Таїрівська селищна	Таїрове	1982		3 981
	Усатівська сільська			Набережне	900
				Нова Ковалівка	280
	Фонтанська сільська			Ліски	540
				Світле	660
	Чорноморська міська	Олександрівка	1977		7 495
	Чорноморська селищна	Чорноморське	1988		7 016
Подільський	Південнівська міська	Нові Біляри	1974		0,182
	Зеленогірська селищна	Зеленогірське	1978		1 417
	Куяльницька сільська			Борщи	520
				Чубівка	570
	Любашівська селищна	Любашівка	1957		8 729
		Окни	1959		5 089
	Окнянська селищна			Новий Орач	120
				Орлівка	6
	Савранська селищна	Саврань	1957		6 074
				Ковбасова Поляна	90
Роздільнянський	Слобідська селищна	Слобідка	1938		2 239
	Великомихайлівська селищна	Велика Михайлівка	1961		5 303
	Затишанська селищна	Затишшя	1964		3 488
	Захарівська селищна	Захарівка	1963		5 142
	Лиманська селищна	Лиманське	1957		7 119
	Новоборисівська сільська			Мигаєве	260
	Степанівська сільська			Дружба	20
<i>Колишні СМТ через отримання статусу міста</i>					
			Статус СМТ	Статус міста	
	Арциз		1957	1963	14300
	Березівка		1924	1962	9400
	Біляївка		1957	1979	12100
	Чорноморськ		1952	1973	58000
	Кодима		1938	1979	8400
	Роздільна		1938	1957	17100
	Татарбунари		1957	1976	10800
	Теплодар		1983	1997	9900
	Південне		1978	1993	32600

* Складено за джерелом [66]

Для селищ Одеської області характерні різні моделі розвитку. Зокрема для Березівського району – аграрні селища з демографічною стагнацією та без значних інфраструктурних вузлів. Для Білгород-Дністровського району – курортно-аграрна модель із високим сезонним потенціалом, але низькою постійною чисельністю. Болградський район характеризується селищами

агропереробними функціями. Ізмаїльський район – ротаційні, малорозвинені селища, специфіка яких полягає у близькості до Дунаю та українсько-румунського кордону. Найбільш динамічна частина області в частині селищ – Одеський район. Саме вони беруть активну участь у формуванні Одеської агломерації. Для Подільського району характерні традиційні аграрні селища. Велика різниця у чисельності селищ вказує на диспаритет розвитку в межах району. Нарешті для Роздільнянського району характерні залізничні та колишні військові селища.

Аналіз динаміки кількості населення селищ Одеської області впродовж 2002-2025 років свідчить про те, що людність більшості з них через звуження економічної бази на фоні трансформаційної кризи або від’ємний природний чи міграційний приріст знизилась. Найвищі темпи зменшення кількості населення характерні для селищ, які не були центрами територіальних громад у віддалених від Одеси економічно депресивних районах. Навпаки, позитивна динаміка людності характерна для селищ Одеської агломерації.

Аналіз розміщення селищ та демографічної ваги засвідчують, що найвища густота селищ перебуває в приморській розселенській зоні й значно перевищує відповідні значення в північній та південній частинах регіону. Однак попри високу густоту селищ в межах Одеської міської агломерації (19 селищ), демогеографічне значення селищних мереж тут є найнижчим в області через високу концентрацію міст. Найвищою є демогеографічна вага селищної мережі у південній частині області.

Загальна чисельність населення, що мешкають в селищах – 143,6 тис (5,8% населення області). Середня людність селищ Одеської області складає 2,6 тис. Групування селищ Одеської області за людністю засвідчило, що найбільше в регіоні малих селищ:

великі (понад 10 тис.) – 2;

середні (5-10 тис.) – 13;

малі (до 3 тис.) – 26;

найменші (< 500) – 14.

Привертає увагу, велике відхилення між людністю найбільшого та найменшого селища: Орлівка (6 осіб) – Великодолинське (14 тис.). Незважаючи на переважання в регіоні малих селищ, 50% селищного населення зосереджена у семи селищах. Лише 13 селищ (25%) області перевищують 5 тис. осіб як критерій надання статусу селища за діючим законодавством.

За висновками Лесі Буяновської та Вікторії Яворської фактична та ідеальна (теоретична) чисельність населення колишніх СМТ Одеської області з врахуванням міст мала б дорівнюватися наступним показникам (таблиця 2.9) [14]:

Таблиця 2.9 – Фактична та ідеальна (теоретична) чисельність населення міст Одеської області за методом Зіпфа-Медведкова [14]

Ранг (з врахуванням міст)	Селище	Фактична чисельність населення	Ідеальна чисельність населення	Відношення фактичної та ідеальної чисельності населення
13	Великодолинське	14 012	12 920	0,92
15	Овідіюполь	11 407	10 669	0,94
19	Любашівка	8 729	7 777	0,89
23	Олександрівка	7 495	6 023	0,80
24	Авангард	7 435	5 689	0,77
25	Лиманське	7 119	5 387	0,76
26	Чорноморське	7 016	5 112	0,73
27	Доброслав	6 791	4 860	0,72
28	Ширяєве	6 326	4 629	0,73
29	Саврань	6 074	4 417	0,73
30	Бессарабське	5 692	4 221	0,74
31	Велика Михайлівка	5 303	4 040	0,76
32	Сергіївка	5 248	3 872	0,74
33	Захарівка	5 142	3 716	0,72
34	Окни	5 089	3 570	0,70
35	Катлабух	4 548	3 434	0,75
36	Буялик	4 435	3 307	0,75
37	Сарата	4 159	3 188	0,77
38	Таїрове	3 981	3 077	0,77
39	Затишся	3 488	2 971	0,85
40	Березине	3 343	2 872	0,86
41	Цебрикове	2 709	2 779	1,03
42	Раухівка	2 626	2 691	1,02
43	Миколаївка	2 575	2 608	1,01
44	Хлібодарське	2 555	2 529	0,99
45	Іванівка	2 362	2 454	1,04

46	Слобідка	2 239	2383	1,06
47	Затока	1 972	2315	1,17
48	Серпнєве	1 743	2 251	1,29
49	Радісне	1 496	2 189	1,46
50	Буджак	1 484	2 131	1,44
51	Зеленогірське	1 417	2 075	1,46
52	Нові Біляри	0,182	2 022	11,1

Отже, селищна система Одеської області не відповідає рангово-розмірній моделі. Усі великі та середні селища недотягують до ідеального розміру. Багато селищ занадто малі та не виконують центричних функцій, завдяки чому формується система їх надмірної фрагментації. Приміські селища Одеси є найбільш наближеними до моделі. Однак для півночі області характерна системна демографічна депресія. Також в області є критичні аномалії щодо селищ, що свідчать про певну ситуативну специфіку.

До 2015 р. всі смт, а також одне селище Одеської області були територіальними громадами або центрами територіальних громад. Станом на 2025 р. у системі територіального поділу Одеської області утворено 25 селищних громад (всі на базі колишніх смт), інші 30 селищ перебуває у під юрисдикцією сільських, селищних, міських територіальних громад в якості населеного пункту.

На 1991 р. в Україні було 28 844 села. Протягом 1991-2025 рр. кількість сіл невпинно зменшувалася й станом на 2024 р. складає 26052 (рисунок 2.4)

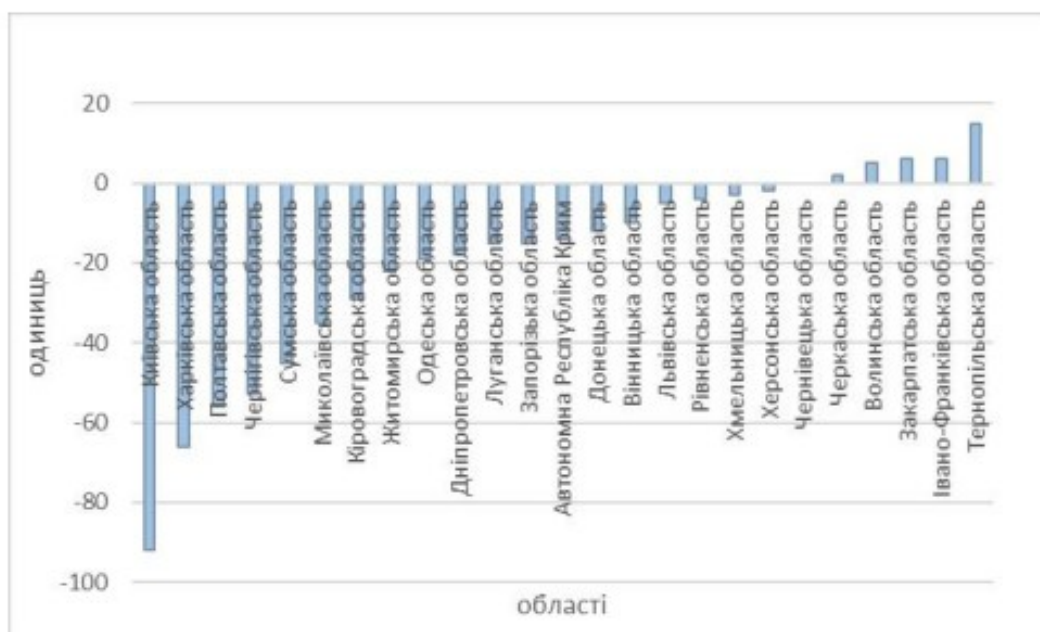


Рисунок 2.4 – Зміна кількості сільських поселень, 1991–2022 рр. (за даними [38])

Загалом в Україні протягом всього XX ст. спостерігалось скорочення сільського населення, значно пришвидшившись у XXI ст., коли воно скоротилося майже на 20% (рисунок 2.5).

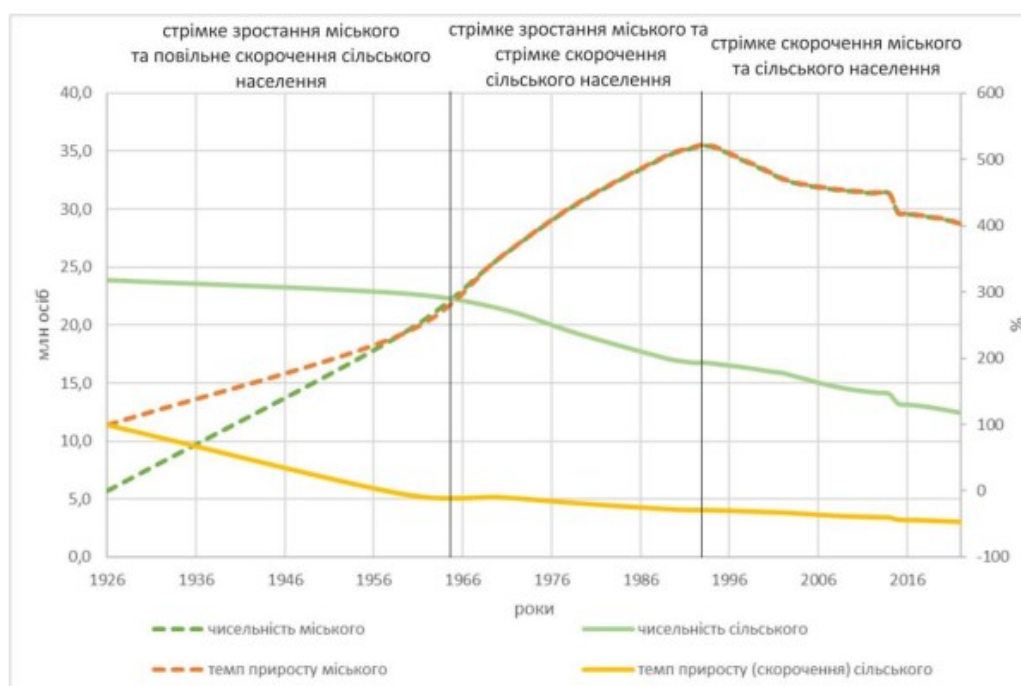


Рисунок 2.5 – Зміна чисельності населення України з 1926 по 2022 рр. (за даними [38])

В Україні масштаб депопуляції сільського населення має значні територіальні відмінності. За рисунком 2.6 можна встановити, що найбільше скорочення кількості людей відбулося у Чернігівській області, майже на половину, (-41,5%), водночас у Закарпатській області населення сіл зросло на 5,5%.

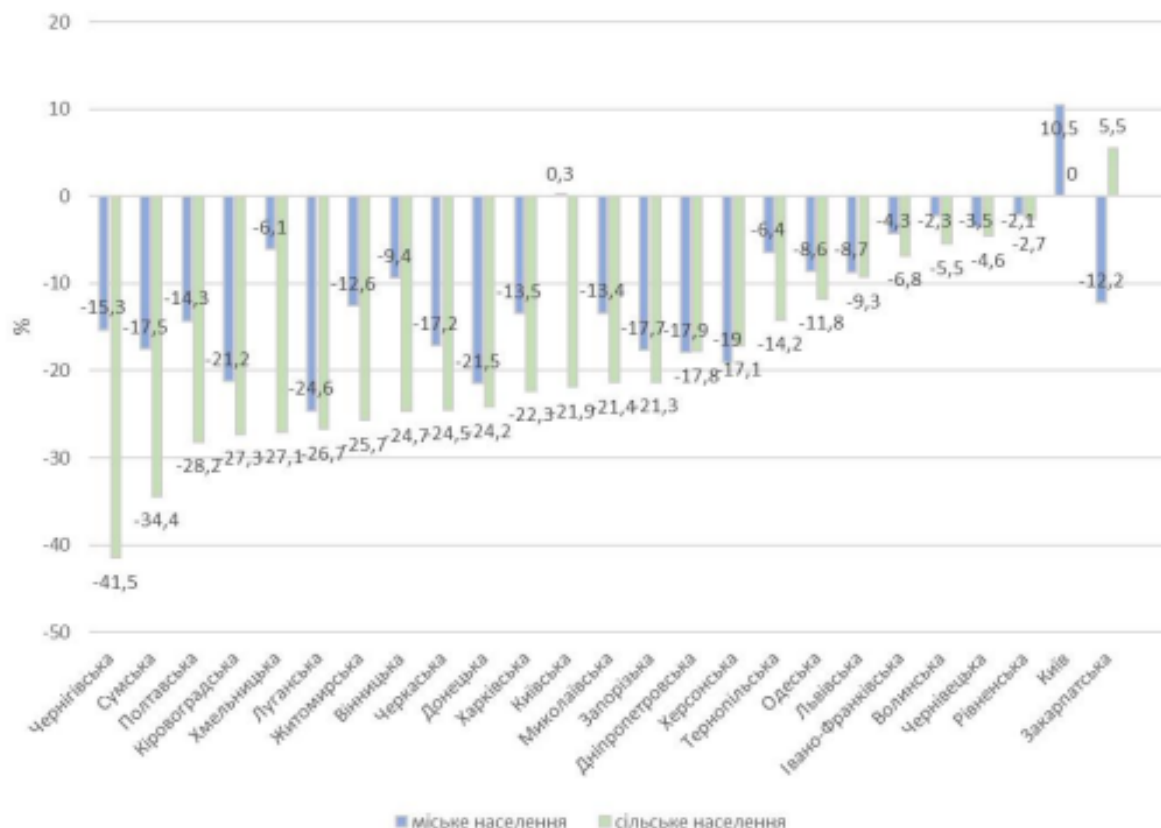


Рисунок 2.6 – Темп приросту (скорочення) у 1995-2022 рр. за типом поселень з (за даними [38])

При цьому можна передбачити, що чинник скорочення сільського населення буде лише пришвидшуватися, чому сприяє відсутність у значній кількості сільських поселень нових народжень (рисунок 2.7). Частка сіл, відносно кількості сільських поселень області, в яких не було народжень найвища у Сумській області й складає 35,0%, Чернігівській 32,2%, Полтавській 24,9%, Харківській 24,7%.

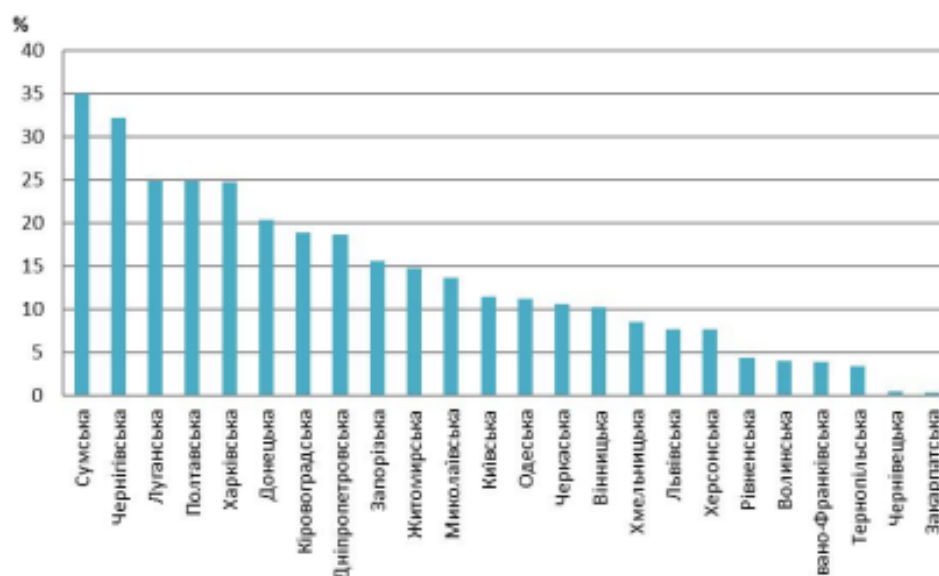


Рисунок 2.7 – Питома вага сільських населених пунктів, де впродовж 2011-2024 рр. не було народжених (за даними [38])

На зазначені тенденції також накладаються негативні дані з коефіцієнту смертності та тривалості життя на селі. Природний приріст (скорочення) у сільській місцевості відображає також неоднорідність показників як в межах країни у цілому, так й в межах областей (рисунок 2.8 – 2.9).

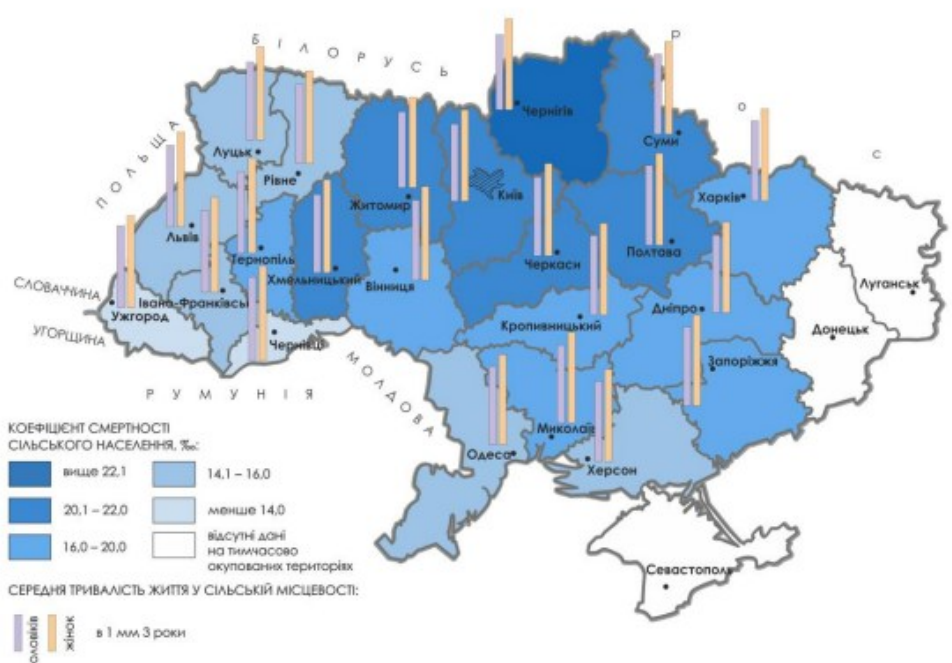


Рисунок 2.8 – Загальний коефіцієнт смертності та середня тривалість життя сільського населення України, 2022 р. (за даними [38])

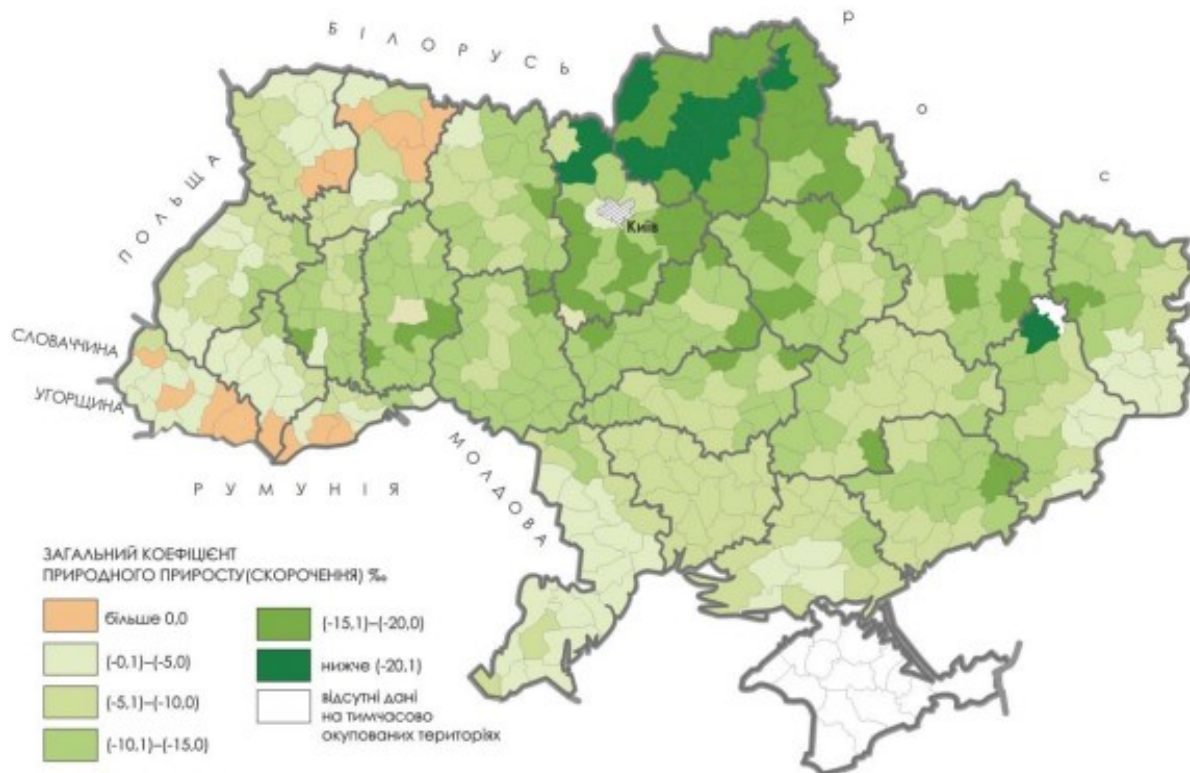


Рисунок 2.9 – Регіональні відмінності природного приросту (скорочення) населення України, 2018 р. (за даними [38])

Скорочення чисельності сіл відбувається в результаті знелюднення і виключення з реєстру, об'єднання з іншим поселенням або включення у межі міста, отримання селом статусу селища. Зростання зараз фіксується через перехід селища в категорію села або розділення одного сільського поселення на декілька. Внаслідок демографічних тенденцій в Україні також представлено понад 350 безлюдних сіл, які ще не зняти з обліку. Найбільша кількість безлюдних сіл, які залишаються в реєстрі, зафіксована в Сумській (59), Полтавській (51), Кіровоградській (41), Дніпропетровській (28), Чернігівській (27) областях (рисунок 2.10).

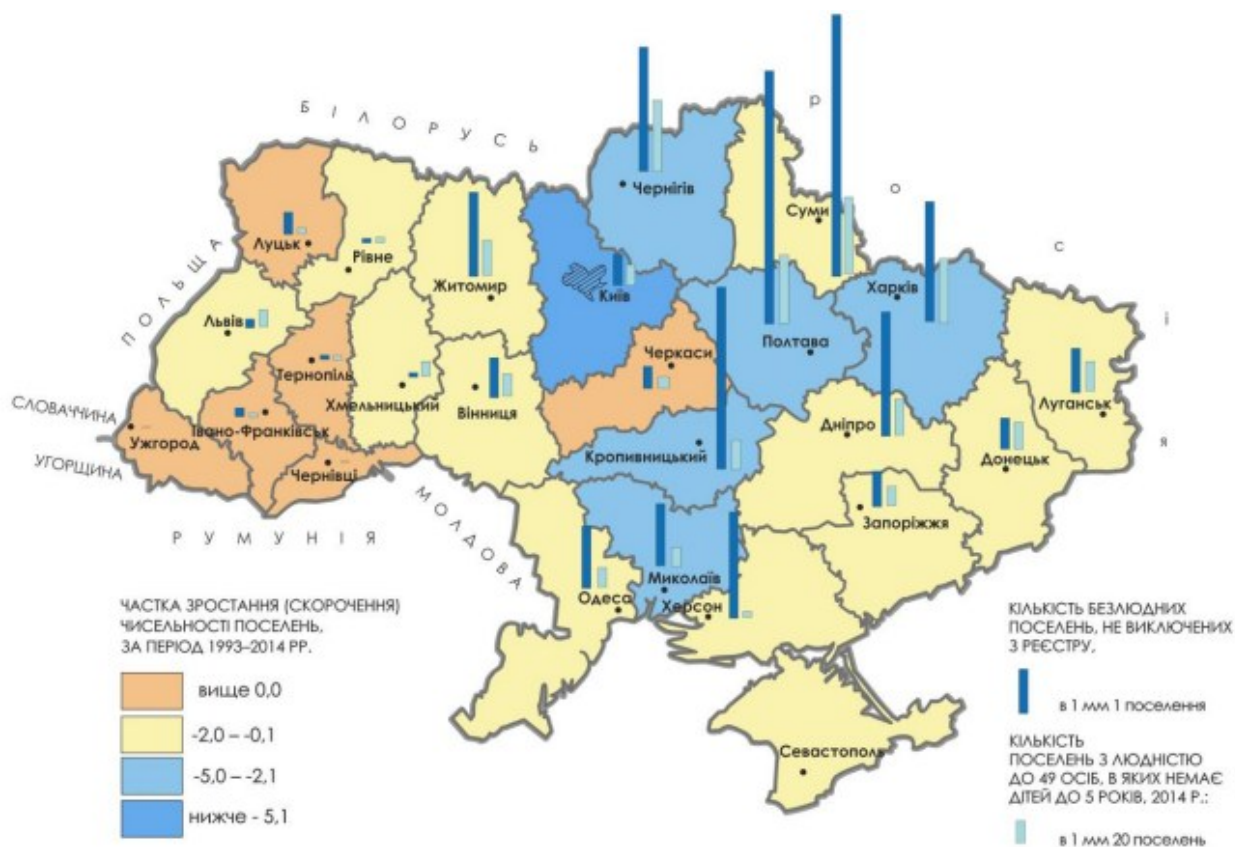


Рисунок 2.10. Трансформація сільської поселенської мережі України (за даними [38])

Статистичні розрахунки співвідношення кількості населення з чисельністю поселень виявляють загальну тенденцію зниження середньої людності сільських поселень, зокрема у 1993 р. середня людність сільських поселень становила близько 600 осіб, а у 2020 р. – менше 450 (рисунок 2.11). Тим не менш, в Україні близько 100 сіл, що мають населення понад 5 тис. осіб. Найбільша кількість таких сіл в Одеській (16 сіл), Закарпатській (15), Чернівецькій (9), Київській (8) та Запорізькій (7) областях. Найбільше село України – Софіївська Борщагівка Київської області (10 999 осіб) та Зимна Вода Львівської області (10 961 особа).

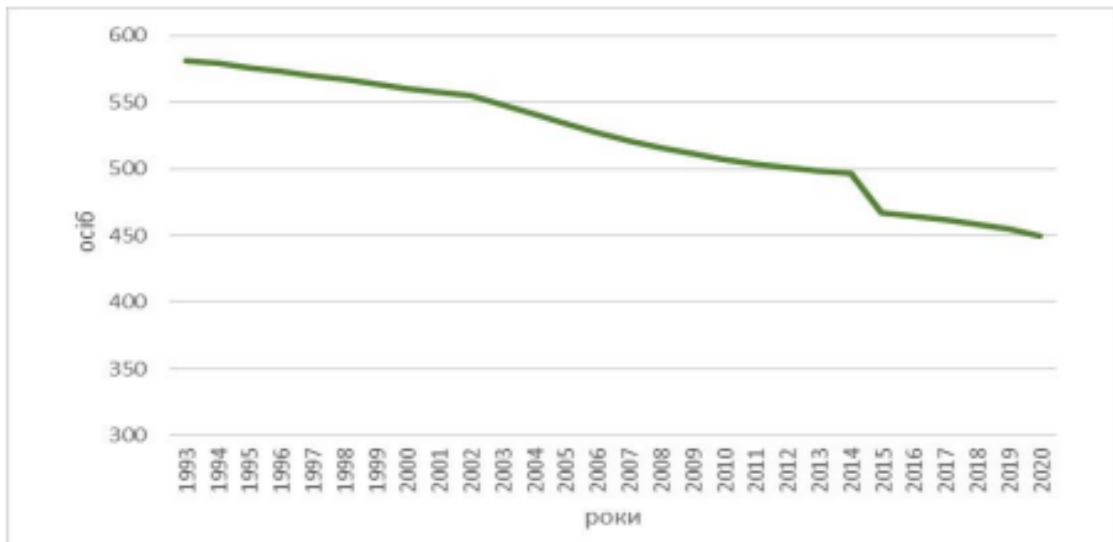


Рисунок 2.11 – Середня людність сільських поселень, 1993-2020 рр. (за даними [38])

Зазначені тенденції безпосередньо впливають на сільську поселенську мережу (рисунок 2.12). Така тенденція в швидшому чи повільнішому темпі фіксується у 23 областях, виняток становить лише Закарпатська область.

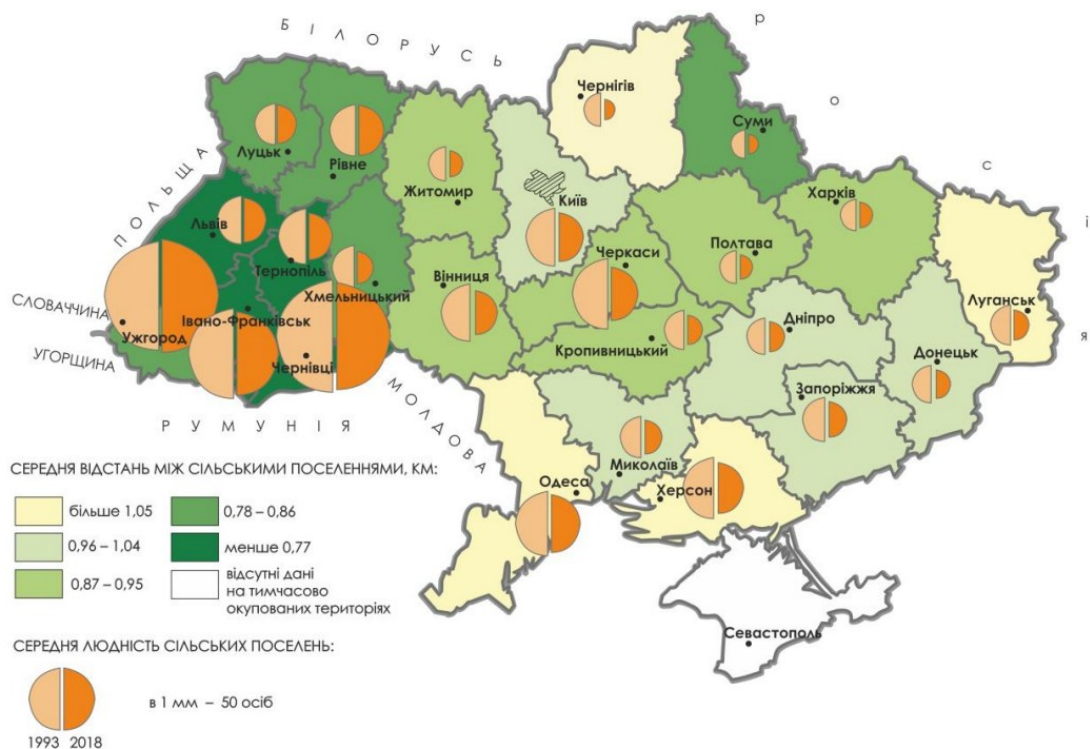


Рисунок 2.12 – Головні параметри сільської поселенської мережі (за даними [38])

На рисунку 2.13 зображено щільність сільського населення та поселень станом на 1993 та 2018 рр. При зіставленні двох картосхем чітко помітно, якими значними масштабами знизилась щільність сільського населення на сході, північному та південному сході України та у центральних областях. З рухом на захід – тенденція йде на спад.

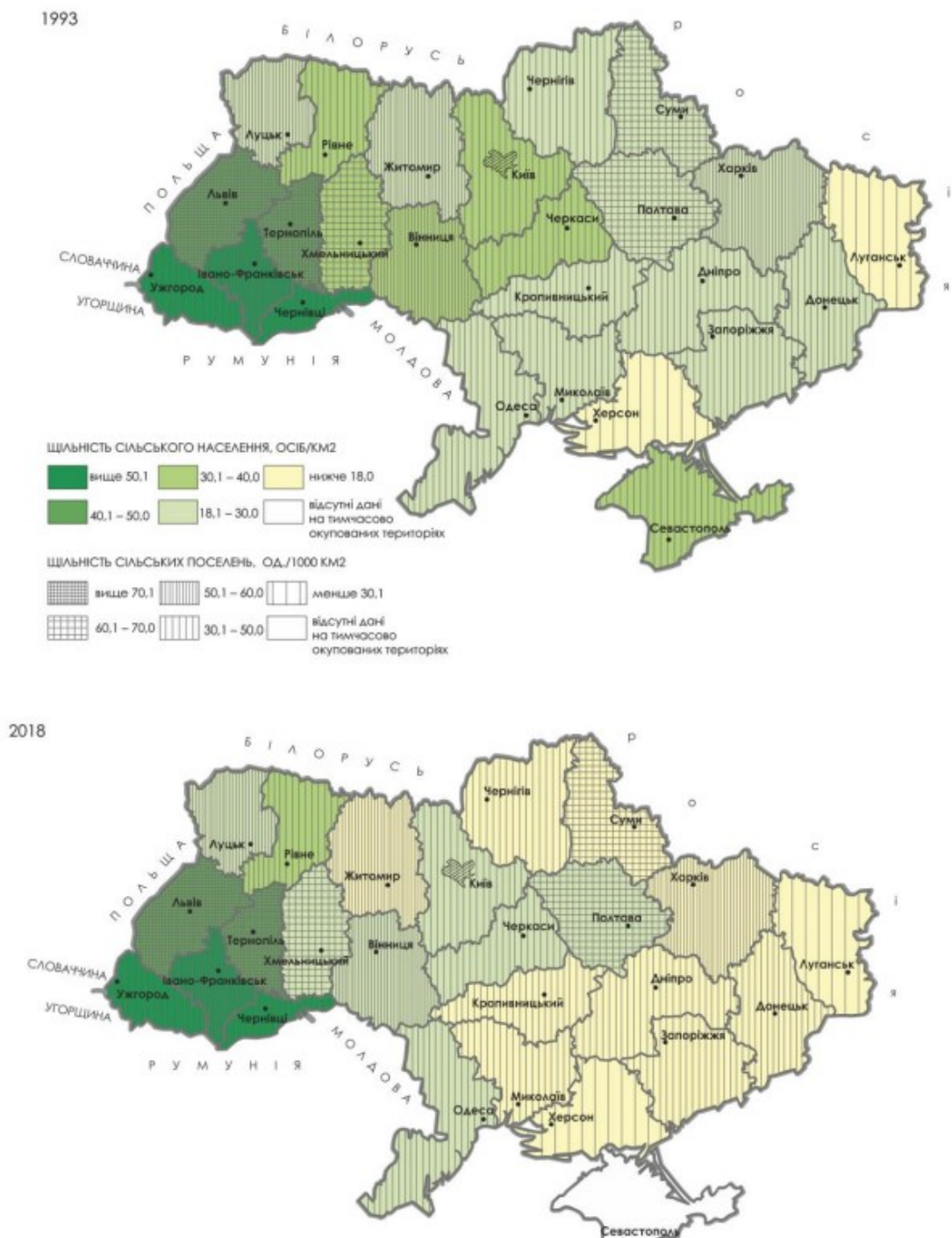


Рисунок 2.13 – Щільність сільського населення та щільність сільських поселень (за даними [38])

Велика кількість сільських населених пунктів дозволяє будувати різні способи їх класифікації. Зокрема Віктор Яценко вважає, що в Україні сформувались три види сільського розселення:

- одиничні (одне велике село, яке має сільськогосподарську виробничу базу та систему обслуговування;
- компактні (кілька поселень в радіусі до 5 км від первинного центру – великого села, в якому, як правило, концентрується соціальна сфера (найбільш поширений в Україні);
- розсереджені (кілька поселень в радіусі більше 5 км) [260, с. 507].

За демографічними критеріями виокремлюються:

- мікросело – до 50 жителів
- мале село – 50-500
- середнє село – 500-1000
- велике село – 1000-3000
- дуже велике село – понад 3000.

За динамікою населення:

- зростаючі (демографічно привабливі;
- стагнуючі;
- депопулюючі;
- старіючі (частка 60+ понад 30%);
- молоді (високий коефіцієнт народжуваності).

За функціональними ознаками:

- аграрні (переважна с/г діяльність)
- несільськогосподарські, у т.ч. курортні / рекреаційні, промислові.

За планувально-морфологічною структурою:

- лінійні (вздовж дороги, річки);
- радіальні (вулиці розходяться від центральної площі / храму);
- кільцеві (забудова утворює кільце навколо церкви чи центральної площі);

- кварталні / регулярні (прямокутно-квартальна сітка);
- розкидані (подвір'я сильно розосереджені).

За рівнем благоустрою та інфраструктури:

- високий рівень розвитку інфраструктури (представлені всі елементи соціальної та комунальної інфраструктури: школа, медзаклад, регулярний транспортний зв'язок, водопостачання, газ, каналізація);
- середній (відсутні окремі елементи соціальної та комунальної інфраструктури);
- низький (відсутні більшість з елементів соціальної та комунальної інфраструктури);
- депресивні (відсутні всі елементи соціальної та комунальної інфраструктури).

За місцем у системі розселення:

- центри локальної системи розселення (центри територіальних громад);
- периферійні села у складі територіальних громад;
- передміські села;
- села у складі міських агломерацій.

За адміністративним статусом:

- села – адміністративні центри громад (понад 400 в Україні);
- села – центри старостинських округів (близько 7 тис.);
- села без адміністративних функцій (близько 20 тис.) [103], [227].

Як зазначалося, сільська мережа має суттєві регіональні особливості. Зокрема, у сільській місцевості Одещини станом на 2022 р. проживало 776,1 тис. або 32,2% загальної чисельності населення регіону. Розміщення сільських жителів Одещини за її територією не є рівномірним – при середній щільності 23,8 особи на 1 кв. км. спостерігаються розселенські сільські зони, де цей показник становить 14% (середня частина регіону). Водночас густота сільського населення у придунайських районах перевищує 30 чол. на кв. км., а у передмісті Одеси – 40 осіб кв. км.

Середня людність одного сільського поселення Одещини (без колишніх СМТ) 706 осіб, тобто перевищує на понад 50% середній по країні. Густота сільської мережі відносно інших регіонів є малою й становить 3,4 поселення на кожні 100 кв. км. (в Україні у цілому 4,5). При цьому в межах області також спостерігаються помітні територіальні відмінності як за показниками густоти розселенської мережі, так і за людністю сільських населених пунктів та їх топографічними й функціональними типами.

У період 1954-2020 рр. розселенська мережа сільських поселень в Одеській області скоротилася на 690 поселень або на 38% (таблиця 2.10.) Причому в різні періоди спостерігалися як фази прискореного, так й уповільненого скорочення, що супроводжувалося відповідною трансформацією мережі.

Таблиця 2.10 – Динаміка кількісних параметрів сільського розселення Одеської області

Показник	1954	1970	1979	1989	2001	2020
Кількість сільських поселень, одиниць	1817	1226	1188	1141	1138	1127
Густота поселенської мережі, од. на 100 кв. км.	5,5	3,7	3,6	3,4	3,4	3,4
Середня відстань між поселеннями, км	4,3	5,2	5,3	5,4	5,4	5,4
Середня людність поселень, осіб	595,1	860,2	804,5	786,2	742,0	706,2
Густота населення, осіб на 1 кв. км.	32,5	31,7	28,7	26,9	25,4	23,8
Кількість сільського населення, тис. осіб	1081,3	1054,6	955,8	897,2	844,4	776,1
Частка сільського населення від загальної кількості населення, %	53,1	44,1	37,6	33,9	34,2	33,2

* складено за даними [37]

В результаті трансформації сільської поселенської мережі її густота в межах Одещини значно зменшилася. Як видно із таблиці 2.10., у зазначений період зменшення відбулося майже у півтора рази: якщо в 1959 р. на 100 кв. км. території припадало 5,5 сільських поселення, то у 2020 р. лише 3,4 поселення. Відповідно середня відстань між сільськими поселеннями зросла з 4,3 км до 5,4 км.

У другій половині ХХ ст. спостерігалася чітка тенденція зменшення сільського населення з 1091,3 осіб у 1954 р. до 776,1 у 2020 р., скорочення

склало 27,5%, що безпосередньо пов'язано із розвитком урбанізаційних процесів. Наслідком зазначеного було не лише звуження поселенської мережі, але й її подрібнення. Так, середня людність одного сільського поселення в області збільшилася з 595,1 у 1959 р. до 706,2 особи у 2020 р. з тенденцією до зменшення.

Найбільш узагальнюючим кількісним показником розселення є густота сільського населення. Так, станом на 2020 р. густота середня густота сільського населення Одеської області становила 23,8 осіб на кв. км., що було фактично тотожне загальноукраїнським показникам. Однак у цілому густота сільського населення області поступово зменшується – з 32,5 осіб на кв. км у 1959 р. до 23,8 у 2020 р. Також слід зазначити, що трансформаційні процеси відбуваються у структурі розселення за людністю поселень (таблиця 2.11).

Таблиця 2.11 – Структура поселенської мережі Одеської області за чисельністю постійного населення

	Людність, осіб								
	безлюдні	до 0,1	0,1-0,2 тис.	0,2-0,5 тис.	0,5-1 тис.	1-2 тис.	2-3 тис.	3-5 тис.	понад 5 тис.
Частка поселень, у % зі 100	0,6	21,4	15,4	22,6	16,8	13,9	4,5	3,3	1,4
Частка населення, у %, зі 100	-	1,4	3,5	9,9	15,9	26,6	14,4	16,6	12,2

* складено за даними [37]

Станом на 2020 р. в Одеській області у мережі сільських поселень нараховувалося 1127 населених пунктів. Найпоширенішою в області є група поселень з людністю у 200-500 осіб. Досить високою є частка малих поселень до 100 осіб. Понад половини всього сільського населення області проживає у поселеннях людністю понад 1 тис. осіб, хоча їх лише близько 250 населених пунктів з 1127. Досить великою є кількість дрібних (до 0,2 тис) поселень в області – 36,8%, однак у яких мешкає лише 4,9% сільського населення. Також

прикметним явищем є безлюдні села (7).

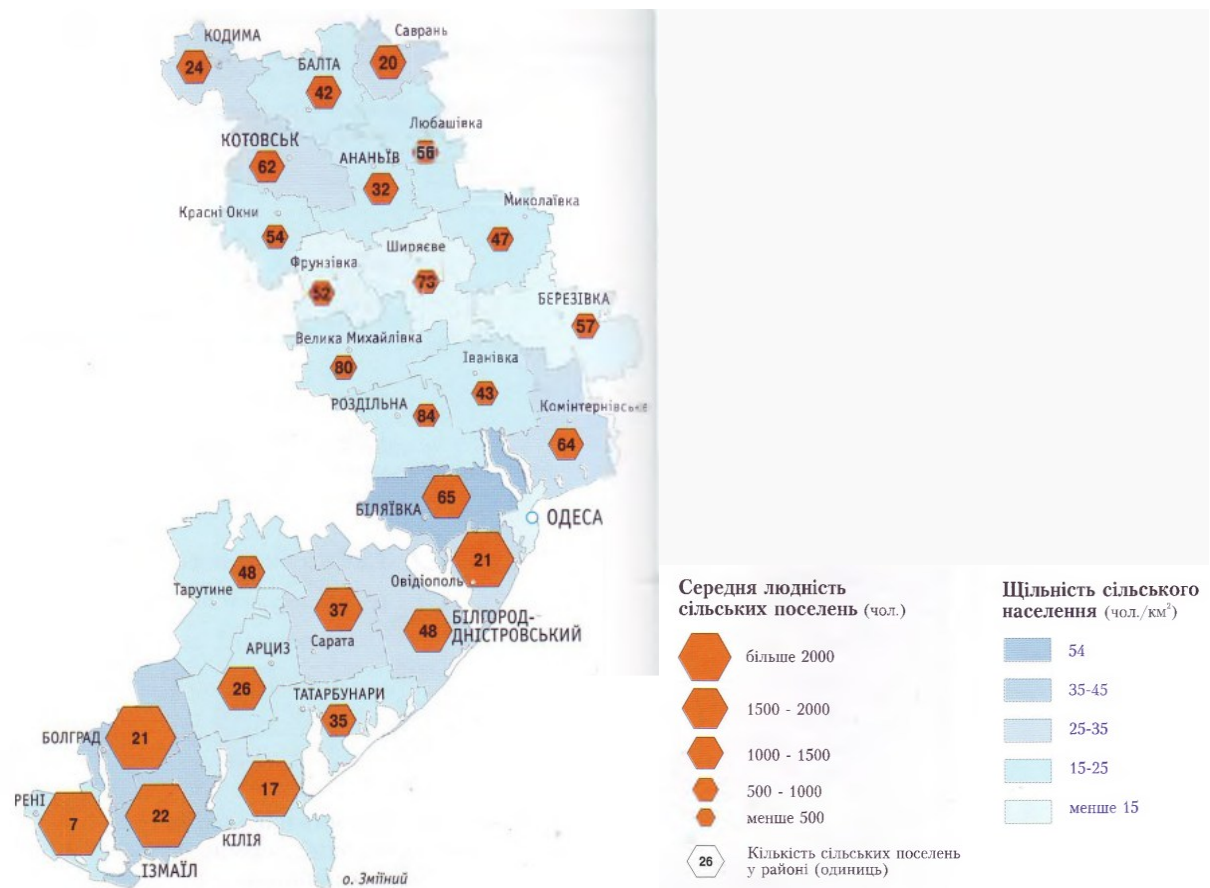


Рисунок 2.14. Сільське розселення Одеської області станом на 2020 р. (складено за даними [37])

За показниками густоти сільського населення, людністю поселень, особливостями конфігурації мережі поселень, розміщення населених пунктів в Одеській області дослідники виділяють п'ять зон сільського розселення (таблиця 2.12) – Північну (Подільський район), Центральну (Березівський та Роздільнянський район), Задністровську (Білгород-Дністровський, Болградський райони), Придунайська (Ізмаїльський район), Одеську приміську (Одеський район) [100]

Таблиця 2.12 – Кількісні параметри сільського розселення Одеської області

	Частка сільського населення від загальної кількості населення (%)	Густина населення (осіб/ кв. км)	Кількість сільських поселенських одиниць	Середня людність поселень (осіб)	Густина розселення	
					густина поселенської мережі, одн на 100 кв. км.	відстань між поселеннями (км)
Північна	56,3	21,2	231	545	3,9	5,1
Центральна	69,8	14,1	408	303	4,7	4,6
Задністровська	65,4	22,9	201	948	2,4	6,4
Придунайська	49,8	30,3	68	2125	1,4	8,4
Приміська	51,6	39,9	219	940	4,2	4,9
В середньому по області	33,2	23,8	1127	706	3,4	5,4

* складено за даними [37]

З 91 територіальної громади Одеської області 43 є сільськими, до складу яких входять 458 сіл. Інші 669 сіл Одеської області входять до складу селищних та міських територіальних громад. Прикметно, що до складу 4-х сільських громад входять колишні СМТ.

2.2 Нормативно-правові та інституційні чинники категоризації населених пунктів

Виходячи із доктринальних положень публічного управління та муніципального права (див., напр.: [2], [53], [81], [93], [97], [118], [239], [252]), під територіальною основою місцевого самоврядування ми розуміємо сукупністю просторових чинників, що забезпечують дієвість муніципальної влади. Територіальна основа місцевого самоврядування включає такі елементи як територія територіальної громади; територія територіальних одиниць у складі територіальної громади (старостівські округи, територія діяльності органів самоорганізації населення, райони у місті, освітні округи тощо); адміністративні межі територіальної громади у цілому та

територіальних одиниць у її складі; просторову базу розвитку територіальної громади (земельні ресурси); розселенську мережу у складі територіальної громади (поселення та населені пункти). Процедурні аспекти вирішення питань територіальної основи місцевого самоврядування визначаються як муніципально-територіальний процес [228].

Відповідно до Закону розселенська мережа України складається із населених пунктів та поселень (рисунок 2.15).



Рисунок 2.15 – Структура розселенської мережі України

Населеним пунктом визнається щільно заселене місце проживання людей, що утворилося внаслідок історичних традицій, господарської та іншої діяльності, має сталий склад населення, власну назву та відокремлену територію із встановленими у передбаченому законом порядку межами.

Для порівняння наведено спроби визначити категорію «населений

пункт» у законопроектах щодо регулювання адміністративно-територіального устрою, які розглядалися Верховною Радою України (таблиця 2.13).

Таблиця 2.13 – Визначення категорії «населений пункт» у проектах законодавчих актів (1998-2018 рр.)

Про адміністративно-територіальний устрій України (1998) [121]	частина комплексно заселеної території України, яка склалася внаслідок господарської та іншої соціальної діяльності, має сталий склад населення, власну назву та зареєстрована в порядку, передбаченому
Про територіальний устрій України (2009) [217]	усталене місце постійного проживання людей, що склалося внаслідок історичних традицій, господарської та іншої діяльності, має сталий склад населення, власну назву, відокремлену межею територію та зареєстровано в порядку, передбаченому Законом.
Про засади адміністративно-територіального устрою України (2012) [142]	компактно заселене місце постійного проживання людей, що має сталий склад населення, власну назву, визначені межі та зареєстровано в порядку, передбаченому Законом
Про засади адміністративно-територіального устрою України (2018) [142]	компактно заселене місце проживання людей, що утворилося внаслідок історичних традицій, господарської та іншої діяльності, має сталий склад населення, власне найменування, відокремлену територію та зареєстровано в порядку, передбаченому Законом.

На наш погляд, представлена еволюція підходів до поняття «населений пункт» свідчить про процес поступового переходу від географічно-територіального підходу до демографічно-соціального та відходу від радянської концепції населеного пункту, як «території з об'єктами господарства» до цілком європейського уявлення «населений пункт, як місця проживання спільноти людей».

Сам термін «населений пункт» ґрунтується на прикметнику «населений», що вживається для означення місця, у якому проживають люди, оскільки утворений від іменника «населення», що означає сукупність людей, які проживають на земній кулі, в якій-небудь країні, області, місці та інше [17, с. 579]. Термін «пункт» тлумачиться як: 1) як певне місце у просторі, на земній поверхні; 2) як місце, що має певне призначення, використовується для яких-небудь цілей, є метою чогось; 3) як місце, заселене людьми (місто, село та ін.)

[17, с. 1004]. Таким чином, із наведених тлумачень випливає, що населений пункт – це певне місце на земній поверхні, яке призначене для проживання людей.

В Юридичній енциклопедії населеним пунктом вважається частина комплексно заселеної території, що склалася у результаті господарської та іншої суспільної діяльності, має стале населення, власну назву та зареєстрована у встановленому законом порядку [256, с. 67].

Існуюче законодавче визначення поняття «населений пункт» дозволяє виокремити основні його ознаки:

по-перше, компактність проживання, що передбачає не розсіяність у просторі, щільність проживання, наявність певного ядра забудови, просторову цілісність;

по-друге, постійність проживання населення, ознаками чого можуть виступати наявність постійних мешканців, а не тимчасового або сезонного проживання, наявність домогосподарств, демографічна сталість тощо;

по-третє, історико-функціональне походження, тобто населений пункт виникає не випадково, а як результат історичного розвитку території, ведення господарства (землеробства, промисловості, торгівля), соціальної чи культурної активності;

по-четверте, наявність власної назви, що фіксує самостійність поселення та його відмінність від інших територій;

по-п'яте, наявність меж, тобто відокремленість території від інших територій.

Однак визначення поняття «населений пункт» у Законі хоча й є значно більш сучаснішим за попередні законопроекти, все ж таки містить, на наш погляд, концептуальні недоліки. Зокрема, ознака «утворилося внаслідок історичних традицій» характеризується надмірним історичним детермінізмом та є непридатним для нових населених пунктів. Також ознака «господарської діяльності» є значною мірою спадком радянського підходу, де поселення існували «при підприємстві». Сьогодні ж значна частина поселень існує не

завдяки наявності певного об'єкту виробництва матеріальної продукції, де зайняті їх мешканці. Сучасні населені пункти, про що свідчить й закордонний досвід, можуть утворювати агломерації, мати розосереджену забудову, функціонувати як приміські території та бути полінуклеарними. Однак жоден з цих аспектів у законодавчому визначенні не врахований. У цілому визначення перенавантажене та містить до восьми ознак, більшість з яких не є сутнісними або дублює одна одну (наприклад «компактно заселене місце», «місце проживання людей», «сталий склад населення» здебільше означатиме одне й те саме).

На ці та інші недоліки вже зверталася увага у науковій літературі. Так, Світлана Глазунова під населеним пунктом розуміє частину комплексної, частково заселеної території України, що сформувалася природним чи штучним шляхом, має сталий склад населення, власну назву, визначені межі та зареєстрована в порядку, визначеному чинним законодавством [25]. Ярина Сенета пропонує наступне визначення: населений пункт – сформоване, з огляду на історичні, демографічні та соціально-економічні чинники, місце постійного проживання людей, що має певний рівень розвитку інфраструктури, а також визначені законом назву, територію, межі та може в установленому законом порядку виступати основою для створення адміністративно-територіальної одиниці [106].

Відштовхуючись від даних визначень запропонуємо свій варіант. Населений пункт – це компактна або функціонально цілісна частина території, на якій сформувалася спільнота жителів, що має сформовану забудову, власну історично або офіційно закріплену назву, визначені у встановленому законом порядку межі та забезпечена базовими елементами соціальної і транспортної інфраструктури. На наш погляд, ознака «компактна або функціонально цілісна частина території» враховує розосереджені поселення, які є характерними для гірських районів України, приміські зони, що мають функціональну єдність навіть при територіальній фрагментації. Через ознаку «на якій сформувалася спільнота жителів» усувається проблема з невизначеністю «сталого складу

населення», адже постійність проживання можна перевірити реєстраційними та демографічними даними на відміну від розмитого «сталий склад». «Сформована забудова» є головним критерієм для міжнародних класифікацій, адже охоплює житлову та виробничу забудову, вулично-дорожню мережу, інженерну інфраструктуру. «Історично або офіційно закріплена назва» враховує не лише старі населені пункти, але й нові. «Базові елементи соціальної і транспортної інфраструктури» становлять головний індикатор життєдіяльності населеного пункту.

Додаткові проблеми створюються у зв'язку із розмежуванням в Законі категорій «населений пункт» та «поселення». Останнє трактується як компактне місце проживання людей за межами населеного пункту, яке не має сталого складу населення та не віднесено до категорії населеного пункту. Проте відповідно до Великого тлумачного словника сучасної української мови поселення тотожне населеному пункту [17, с. 1076]. Від так у законодавчому формулюванні закладена вихідна суперечність – поселення за межами населеного пункту, поселення як антипод населеного пункту. Скоріш за все законодавець мав на увазі дачні масиви, сезонні рекреаційні бази, військові містечка. Вважаємо, що ознака «не має сталого складу населення» є занадто широкою, адже під неї підпадає частина офіційних населених пунктів, наприклад село з депопуляцією, приміські населені пункти, де населення постійно змінюється, рекреаційні населені пункти з великим сезонним коливанням населенням. Виникає й суттєва управлінська проблема – якщо поселення не населений пункт, то у нього немає меж й території, а від так їм неможливо керувати. Територія поза межами населених пунктів також має інше цільове призначення (ліси, землі сільськогосподарського призначення, водний фонд), не може мати вулично - дорожню мережу без зміни призначення землі.

Відповідно до Закону до категорій населених пунктів віднесені міста, селища та села. Порівняємо підходи щодо їх визначення під час юридичного осмислення зазначених категорій (таблиця 2.14)

Таблиця 2.14 – Підходи щодо визначення категорій населених пунктів

Джерело	Місто	Селище	Село
Про адміністративно-територіальний устрій України (1998) [121]	населені пункти на території яких розміщені промислові підприємства, комунальне господарство, житловий фонд, мережа соціально-культурних закладів і підприємств, з кількістю населення понад 10 тисяч, не менш як дві третини якого зайняте в промисловості чи соціальнокультурній сфері.	сільські населені пункти, що сформувалися при промисловому чи іншому підприємстві, організації або установі	сільські населені пункти зі сталим складом жителів, які переважно зайняті в сільськогосподарському виробництві.
Про територіальний устрій України (2009) [217]	населений пункт з компактною забудовою, на території якого розташовані промислові підприємства, комунальне господарство, житловий фонд, мережа соціально-культурних закладів і підприємств, яке має розвинену соціальну, комунальну і транспортну інфраструктуру, з кількістю населення понад 10 тисяч, жителі якого переважно зайняті в промисловій, торгівельній, соціально-культурній, управлінській, сферах і сфері послуг.	населений пункт, утворення та розвиток якого пов'язані з розташуванням на його території підприємств, залізничних вузлів, гідротехнічних споруд, яке має соціальну і комунальну інфраструктуру, жителі якого переважно зайняті у промисловій чи соціально-культурній сферах.	населений пункт, з переважно сільською садибною забудовою, жителі якого переважно зайняті в сільському, лісовому та рибному господарстві, народних промислах, первинній переробці сільськогосподарської та рибної продукції.
Про засади адміністративно-територіального устрою України (2012) [142]	поселення з компактною, переважно багатоповерховою забудовою, яке має розвинуту необхідну для надання соціальних послуг на рівні громади соціальну інфраструктуру, комунальну інфраструктуру, що включає принаймні централізоване водопостачання та водовідведення, не менше 80% доріг якого мають тверде покриття, з чисельністю постійного населення не менше ніж 10 тисяч осіб, Статус міста може мати поселення, що відповідає вищевказаним умовам з меншою чисельністю жителів, якщо воно мало цей статус історично.	поселення з переважно садибною забудовою, яке має елементи соціальної та комунальної інфраструктури, не менше 50% доріг якого мають тверде покриття, з чисельністю постійного населення більше 1 тис. осіб.	поселення, що не є містом та селищем.
Про засади адміністративно-територіального устрою України (2018) [142]	населений пункт з переважно компактною забудовою, сталим складом населення, на території якого розташовані промислові і переробні підприємства, підприємства комунального господарства, житловий фонд, який має розвинуту соціальну, комунальну і транспортну інфраструктуру.	населений пункт з переважно садибною забудовою, сталим складом населення, утворення та розвиток якого пов'язані з розташуванням на його території підприємств, залізничних вузлів, гідротехнічних та інших	населений пункт із садибною забудовою, сталим складом населення, яке переважно зайняте у сільському, лісовому чи рибному господарстві, народних промислах, первинній переробці сільськогосподарської,

		споруд і об'єктів, який має соціальну і комунальну інфраструктуру.	лісової чи рибної продукції, наявності у жителів індивідуального господарства, присадибної ділянки
Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України [198]	населений пункт з переважно компактною забудовою, загальна чисельність жителів якого становить не менш як 10 тисяч	населений пункт з переважно садибною забудовою, загальна чисельність жителів якого становить не менш як 5 тисяч	населений пункт із садибною забудовою, загальна чисельність жителів якого становить менше 5 тисяч

Як можна помітити, у наведених документах зафіксовані певні етапи осмислення представлених категорій населених пунктів. Першому етапу (віддзеркалений у проєкті закону 1998 р.) був цілком притаманний радянсько-індустріальний підхід з його опорою на зайнятість населення (промисловість, сільське господарство), а не на просторово-урбаністичну сутність населених пунктів. Другому етапу (втілений у проєкті закону 2009 р.) властивий перехід до більш комплексної моделі, де, з одного боку, спостерігається перехід від трудової класифікації до функціональної, хоча все ще через промисловий фокус, а з іншого – ж з'являються перші урбаністичні критерії, які, проте, залишаються нечіткими. Проєкт закону 2012 р. вже орієнтований на інфраструктурно-просторовий (урбаністичний) підхід, що засвідчило про перехід до європейської логіки класифікації поселень за типом забудови, інфраструктурою, транспортною доступністю. У проєкті закону 2018 р. закладено поєднання інфраструктурного та демографічного підходів. Особливістю діючого Закону, який, на нашу думку, здебільше є технічним документом перехідного типу, є спрощений демографічний підхід, який відповідає потребам тимчасового регулювання, а не системної реформи.

У чинному законодавчому визначені міста містяться дві ключові ознаки – переважно компактна забудова та загальна чисельність жителів не менш як 10 тисяч. Перевагами саме такого визначення, на наш погляд, є чіткий кількісний критерій (10 тис. населення), що спрощує процес прийняття рішень щодо категорій та забезпечує формальну однозначність. Критерій компактності відповідає європейському урбаністичному підходу, адже

прив'язує визначення до просторової, а не лише економічної структури й дозволяє відмежувати міста від розосереджених сільських поселень. Ці критерії досить легко застосувати при встановленні статусу міста, проведенні статистичних досліджень, плануванні територій, врешті-решт при формуванні територіальних громад на базі міста або з центром у місті.

Проте, з іншого боку, чисельність в якості головного критерію створює певну спрощеність. 10 тисяч є достатньо умовною та історично довільною цифрою, яка не відображає функціональної ролі поселення, рівень розвитку соціальної та інженерної інфраструктури, щільності населення, ранг в системі розселення, історію та культурну ідентичність. Прикметно, що незважаючи на жорстку норму закону, яка не передбачає виключень щодо чисельності, у 2025 р. селище Олика отримало міський статус, хоча його населення ледве перевищує 3 тис [125].

Це ж саме багато в чому стосується категорії селище. З одного боку, встановлення мінімальної чисельності населення у 5 тис. створює формалізований підхід до класифікації населених пунктів. Уточнення про садибну забудову дозволяє відмежувати селище від міста, окреслює не лише морфологічну структуру селищ, але й відповідає реаліям більшості українських селищ (за виключенням колишніх СМТ). З іншого боку, одновимірність, тобто зведення «селища» лише до кількості населення і типу забудови ігнорує функціональні характеристики селищ, без яких вони можуть бути формально великими, але не виконувати роль центру локального розвитку. Крім того, числовий поріг у 5 тис. є умовним і не зовсім універсальним, адже досить часто селища з меншим населенням мають повноцінну інфраструктуру і функції центру громади. «Переважно садибна забудова» може інтерпретуватися широко, адже не встановлено який відсоток садибної забудови потрібен (>50% або >70%), чи враховується щільність забудови, як оцінюється змішана морфологія.

Для сіл законодавче визначення встановлює формальний розподіл між селом та селищем (< 5 тисяч жителів), що полегшує адміністративну

класифікацію та забезпечує автоматизоване віднесення населених пунктів до категорії село. Наявність садибної забудови досить коректно підкреслює просторову й морфологічну природу села, що характеризується низькою щільністю забудови, домінуванням індивідуального житлового будівництва, великими земельними ділянками, сільським ландшафтом. Це відповідає традиційній українській моделі сільських поселень. Однак знову такі, законодавче визначення не враховує функціональних характеристик сіл, у т.ч. роль у системі розселення. Числовий поріг у 5 тисяч може бути неадекватним завдяки тому, що в Україні існує багато сіл із населенням понад 5 тис., які функціонально залишаються селами. З іншого боку, є також села з 1-2 тисячами жителів, які, однак, фактично відповідають селищу. Вже зазначалося нечіткість критерію «садибна забудова», зокрема чи враховується наявність багатоповерхового житла в межах села, що досить часто зустрічається.

Також треба звернути увагу на складність поняття «житель», що покладено в кількісні параметри категорій населених пунктів. У «Великому тлумачному словнику української мови»:

«житель – той, хто взагалі десь живе» [17, с. 368];

«жити» – перебувати, проживати де-небудь» [17, с. 368].

Синонімом слова «житель» може виступати «мешканець» – «2) особа, яка живе у певному місці; житель» [17, с. 666].

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [181] містить поняття «член територіальної громади» та «жителі територіальної громади». Зокрема, відповідно до ст. 1 зазначеного закону:

житель – громадянин України, який задекларував або зареєстрував місце проживання на території територіальної громади або фактичне місце проживання/ перебування якого підтверджується довідкою про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, крім військовослужбовця строкової служби, фізичної особи, яка за вироком суду перебуває у місці позбавлення волі.

органи самоорганізації населення – представницькі органи, що створюються частиною жителів, які тимчасово або постійно проживають на відповідній території в межах села, селища, міста.

Відповідно до Закону України «Про надання публічних (електронних публічних) послуг щодо декларування та реєстрації місця проживання в Україні»:

житло – житловий будинок, квартира, інше жиле приміщення, в якому особа постійно або тимчасово проживає;

адреса житла – місцезнаходження житла особи, що включає такі дані (за наявності): область, район, місто (село, селище), район у місті, вулиця (шосе/ проспект/ бульвар/ алея/ площа/ майдан/ провулок/ узвіз/ з'їзд/ проїзд/ лінія/ просіка/ тупик тощо), номер будівлі (будинку/ корпусу/ блоку/ секції тощо), номер квартири (кімнати тощо);

декларування місця проживання особи – повідомлення особою органу реєстрації адреси свого місця проживання шляхом надання декларації про місце проживання в електронній формі з використанням Єдиного державного веб-порталу електронних послуг з подальшим внесенням такої інформації до реєстру територіальної громади;

реєстрація місця проживання особи – внесення за заявою про реєстрацію місця проживання, поданою особою в паперовій формі, до реєстру територіальної громади інформації про місце проживання (перебування) особи;

внутрішньо переміщена особа може задекларувати або зареєструвати місце свого проживання без зняття з реєстрації місця свого попереднього проживання [184].

Відповідно до п. 4 постанови Кабінету Міністрів України від 07 лютого 2022 року № 265 «Деякі питання декларування і реєстрації місця проживання та ведення реєстрів територіальних громад» [40], особа може задекларувати/ зареєструвати своє місце проживання (перебування) лише за однією адресою. У разі коли особа проживає у двох і більше місцях, вона здійснює

декларування/ реєстрацію місця проживання (перебування) за однією з таких адрес за власним вибором. За адресою задекларованого/ зареєстрованого місця проживання (перебування) з особою ведеться офіційне листування та вручення офіційної кореспонденції.

На погляд Олександра Батанова, територіальна громада «складається з фізичних осіб – жителів (громадян України, іноземців, осіб без громадянства), які постійно мешкають на території села, селища або міста»; «...територіальна громада формується на основі об'єднання всіх жителів, які постійно проживають на певній території, незалежно від громадянства» [6, с. 65, 83].

Як зазначає Олексій Лялюк, «поняття «житель» є більше соціальним, об'єднуючим поняттям, включає громадян України, осіб без громадянства і біженців, жінок і чоловіків, дітей і молодь, дієздатних осіб і недієздатних, тобто всіх, хто на відповідний момент проживає (постійно чи тимчасово) на території певної адміністративно-територіальної одиниці» [83, с. 72]. «Поняття «житель» є доволі широкою категорією і дозволяє включати всіх осіб, що проживають на відповідній території, незалежно від статі, віку, раси тощо» [83, с. 74].

Таким чином, системно-юридичне та смислове значення категорії *«житель населеного пункту»* дозволяє дійти до висновку, що жителі це є особи, які проживають у населеному пункті в приміщеннях, що належить до житлового фонду на підставі декларування, реєстрації місця проживання або без таких дій. Жителі населеного пункту можуть бути як громадянами України, іноземцями, а також особами без громадянства. Жителі населеного пункту також можуть проживати на його території постійно або тимчасово. В окремих випадках жителі населеного пункту можуть жити одночасно в кількох населених пунктах.

Єдиним чітко визначеним способом підтвердження проживання особи в населеному пункті є зареєстроване місце проживання, хоча в Законі про це мова фактично не йде. Тому існуюча невелика практика зміни категорії населеного пункту відповідно до чинного Закону свідчить, що поняття місце

проживання та зареєстроване місце проживання використовуються як синоніми, що є некоректним та впливає на можливість встановлення точної чисельності жителів населеного пункту, як критерію набуття певної категорії, зокрема міста.

В Україні створений Єдиний демографічний реєстр, як електронна інформаційно-комунікаційна система, призначена для зберігання, захисту, обробки, використання і поширення інформації про особу та про документи, що оформлюються із застосуванням засобів Реєстру, із забезпеченням дотримання гарантованих Конституцією України свободи пересування і вільного вибору місця проживання, заборони втручання в особисте та сімейне життя, інших прав і свобод людини та громадянина [134]. Відомості про реєстрацію/ зняття з реєстрації місця проживання Єдиний демографічний реєстр отримує з Реєстру територіальної громади – інформаційно-комунікаційна система, призначена для обробки визначеної законодавством інформації, що створюється, ведеться та заадмініструється виконавчим органом сільської, селищної або міської ради та якою забезпечуються органи державної влади та органів місцевого самоврядування для здійснення ними своїх повноважень [184].

Поняття *«переважно компактна забудова»* також викликає ряд запитань, яка щільність вважається *«компактною»*. Зрозуміло, що без метричних критеріїв (площа, висотність, щільність) виникає простір для непорозумінь.

Загалом категорія *«компактна забудова»* відсутня в законодавстві. Найбільш наближеною до неї поняттями законодавства є забудовані землі – землі, що зайняті об'єктами промисловості, забудовані житловими будинками, дорогами, шахтами, відкритими розробками та будь-якими іншими спорудами, створеними для здійснення різних видів людської діяльності, включаючи території для їх обслуговування [160].

У зв'язку із відсутністю у законодавстві України поняття *«компактний»*, виходимо із наступних дескрипторів *«Великого тлумачного словника*

української мови»: «компактний – без проміжків, щільний, стислий; компактний шрифт – дрібні, густо надруковані літери» [17, с. 560].

ДБН «Планування та забудова територій» поняття «компактність» або «компактна забудова» не використовує [33]. Проте використовуються близькі до нього поняття:

щільність житлового фонду, як відношення сумарної загальної площі квартир у житлових будинках до загальної площі території відповідної планувальної одиниці ($\text{м}^2/\text{га}$);

щільність забудови території, як відношення сумарної площі під забудовою до загальної площі території відповідної планувальної одиниці ($\text{м}^2/\text{га}$);

щільність населення, як відношення кількості населення до площі території відповідної планувальної одиниці (осіб/га);

відсоток забудови, як відношення площі під забудовою до площі відповідної території земельної ділянки.

Отже, на наш погляд, компактна забудова означає організацію забудови таким чином, щоб використовувати простір ефективно та економічно. Основні риси компактної забудови включають:

по-перше, висока щільність забудови: будівлі будуються близько одна до одної, щоб максимально використовувати доступний простір та забезпечити економію землі;

по-друге, домінування багатоквартирної забудови;

по-третє, змішане використання, де поєднуються різні функціональні зони, такі як житлові квартали, офісні та комерційні зони, парки, громадські простори та інфраструктура;

по-четверте, компактна забудова розвитку громадського транспорту та пішохідних зон, що зменшує залежність від особистих автомобілів.

Мета компактної забудови – створити більш ефективні та стійкі міські середовища, де мешканці мають доступ до житла, роботи, громадських послуг та рекреаційних просторів у межах коротких відстаней, що сприяє

покращенню якості життя та зменшенню негативного впливу на навколишнє середовище, тобто компактність виступає якісною характеристикою сучасного містобудування.

Відмінності між містом та селом за компактністю забудови можуть бути значними та впливати на загальну атмосферу та спосіб життя у кожному з цих населених пунктів. До основних відмінностей зокрема належить:

міста зазвичай характеризуються вищою щільністю населення та компактнішою забудовою. Будівлі можуть бути розташовані ближче одна до одної, а житлові квартали – щільніше. У селах забудова більш розріджена, з великими відстанями між будинками та земельними ділянками;

у містах будівлі значною мірою є багатоповерховими через обмежену доступну площу забудови. У селах домінує одно- або двоповерхова забудова з великими ділянками землі навколо;

у містах інфраструктура є більш концентрованою і може бути легко доступною завдяки більш компактній забудові. У селах інфраструктура є розосередженою, наслідком чого є великі відстані для досягнення різних об'єктів;

міста мають яскравіше освітлення та менше зелених насаджень на кожній ділянці землі через компактну забудову. У селах, навпаки, переважають відкриті простори та більше зелені.

На категоризацію населених пунктів впливають й основні типи забудови. Відповідно до ДБН «Планування та забудова територій» [33], розрізняється садибна та несадибна забудова. До садибної відноситься забудова (будинки садибного типу) розміщена на присадибних ділянках, які належать окремим громадянам. Характерною ж рисою несадибної забудови є те, що об'єкти нерухомості розташовані на земельних ділянках, які не належать окремим громадянам, а забудова, сформована індивідуальними чи зблокованими житловими будинками.

Несадибна забудова представлена житловими групами, житловими комплексами, житловими районами та житловими мікрорайонами. Житлові

групи – два і більше житлових, планувально об'єднаних загальним двором простором. Житлові комплекси представляють багатофункціональні проекти, коли зводяться будинки й одночасно створюється необхідна інфраструктура; житловий район – елемент соціально-планувальної структури населеного пункту, що складається з декількох мікрорайонів та повного комплексу об'єктів періодичного обслуговування з радіусом досяжності 1,0 км - 1,5 км і обмежений магістралями (міського або районного значення) або природними межами; житловий мікрорайон – первинний елемент соціально-планувальної структури території населеного пункту, який складається з житлової забудови та розташованого в радіусі пішохідної доступності повного комплексу об'єктів повсякденного обслуговування.

Відтак в Законі виокремлені три категорії населених пунктів – село, селище, місто. Відповідно до Великого тлумачного словника української мови категорія – родове поняття, що означає розряд предметів, явищ і та ін. або їхню важливу ознаку; група, розряд однорідних предметів, осіб або явищ, що відрізняються від інших певними ознаками. У свою чергу категоризація – процес розподілу предметів і явищ на категорії [17, с. 529].

Зміну категорій населених пунктів можна вважати частиною муніципально-територіального процесу. Як зазначає Сергій Саханенко, муніципально-територіальний процес є сукупністю процедур утворення, перетворення, ліквідації територіальних громад, територіальних одиниць та окремих поселень у складі територіальної громади [230], [231]. Муніципально-територіальний процес врегульований, окрім Закону, також Конституцією України [72], Земельним кодексом України [59], Законами України «Про місцеве самоврядування в Україні» [181] (ст. 6, п. 7, 7-1 Перехідних положень), «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [131], «Про географічні назви» [128], Методикою формування спроможних територіальних громад [162], Положенням про Державний реєстр географічних назв [166]. Окремі аспекти муніципально-територіального процесу визначені рішеннями Конституційного Суду України [225], [226]

Зміна категорій населених пунктів може включати наступні основні процеси:

- віднесення населених пунктів (селищ, сіл) до категорії міст;
- віднесення міст до категорії селищ, сіл;
- віднесення сіл до категорії селищ;
- віднесення селищ до категорії сіл.

Зазначені процеси можна розділити насамперед за суб'єктивним складом прийняття відповідних рішень. Зокрема, віднесення населених пунктів (селищ, сіл) до категорії міст, а також віднесення міст до категорії селищ, сіл здійснюється ВР України на підставі поданням КМУ на підставі звернення сільської, селищної, міської ради, в межах території територіальної громади якої розташоване відповідне місто. З іншого боку, віднесення сіл до категорії селищ, а також віднесення селищ до категорії сіл здійснюється безпосередньо КМУ на підставі подання відповідної сільської, селищної, міської ради, в межах території ТГ якої розташоване відповідне селище.

У будь-якому випадку, зміна категорії здійснюється за умови, що місто, селище, село відповідають вимогам щодо чисельності населення, компактності та характеру забудови. В обох випадках до подання сільської, селищної, міської ради додаються обґрунтування доцільності віднесення до певної категорії та відомості про чисельність жителів відповідного населеного пункту.

На наш погляд, формулювання Закону щодо зміни категорій населених пунктів містить певні юридичні, логічні, процедурні, системні та практичні вади.

Так, у п.2. статті 10 Закону – «віднесення селища, села до категорії міста» наявною є термінологічна та, від так, й системна проблема в частині терміну «категорія міста». Як свідчить аналіз, в чинному законодавстві України немає класифікації міст за категоріями, є лише місто, як єдина категорія. Тому більш правильно було б закріпити в Законі «надання статусу

міста» або «зміна категорії населеного пункту шляхом його віднесення до міст».

Як можна помітити у п. 1 ст. 10 та 12 Закону внесення подання про зміну категорій пов'язане виключно з КМУ, хоча с точки зору принципу інклюзивності, відповідні питання безпосередньо торгаються обласних та районних рад та певною мірою асоціацій органів місцевого самоврядування, проте точка зору цих суб'єктів фактично не враховується в наявній процедурі. Відповідно до Закону України «Про асоціації органів місцевого самоврядування» [123] саме асоціації органів місцевого самоврядування готують висновки до проєктів нормативно-правових актів з питань, що стосуються місцевого й регіонального розвитку; беруть участь у розробленні проєктів та програм місцевого і регіонального розвитку; представляють і захищають місцеві та регіональні інтереси органів місцевого самоврядування при прийнятті державними органами рішень щодо соціально-економічного та культурного розвитку територій.

Наявна процедура в частині міст передбачає, що сільська, селищна, міська рада звертається до КМУ, який готує подання, а ВР України ухвалює рішення. Проте не визначено, до кого саме звертається місцева рада (до ВР України як органу, що ухвалює рішення або КМУ, як органу, що робить подання до ВР України). Також не визначено, який уповноважений центральний орган виконавчої влади або консультативно-дорадчий орган готує аналіз звернення місцевої ради, хто перевіряє відповідність умовам чисельності та характеру забудови тощо. Звертає на увагу, що хоча КМУ й володіє правом законодавчої ініціативи, однак Регламент ВР України [205] містить чітке обмеження, відповідно до якого КМУ не може вносити проєкти постанов (зокрема щодо віднесення населеного пункту до міст), адже вони є внутрішніми актами парламенту. Проєкти постанов ВР України можуть вносити лише народні депутати України, Комітети ВР України, Голова ВР України, які, проте у статті, що аналізується, не зазначені, що також свідчить

про неповність суб'єктного складу прийняття рішення щодо віднесення населеного пункту до категорії міста.

Вважаємо, що для більш повного та об'єктивного розгляду подань щодо зміни категорії населених пунктів має бути утворена Комісія з питань адміністративно-територіального устрою при КМУ з власним апаратом. Аналогічна Комісія вже існувала у період 2000-2006 рр. при Президентів України [177], [197]. До її завдань треба віднести аналіз подань місцевих рад з питань адміністративно-територіального устрою щодо відповідності критеріям встановленим в Законі та врахування визначених в Законі умов утворення (ліквідації) населених пунктів, встановлення (зміни) їхніх меж, віднесення населених пунктів до іншої категорії. До складу зазначеної комісії можуть бути включені профільний Віце-прем'єр-міністр України, Міністр розвитку громад та територій України, Міністр юстиції України, керівники Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, Державної служби статистики України, Державної міграційної служби України, керівники всеукраїнських асоціацій органів місцевого самоврядування (за згодою), відомі науковці (за згодою).

У встановленій в Законі процедурі є також проблема з фінансовими наслідками. Так, відповідно до п. 4 статей 10, 12 Закону «фінансування витрат здійснюється за рахунок коштів місцевих бюджетів». Проте не визначено, який саме місцевий бюджет несе відповідне навантаження – територіальної громади або обласний (районний). Фактично бюджет ТГ часто не може фінансувати процедуру, особливо експертизи й розробку документації. Загалом у цій частині спостерігається суперечність із принципом ст. 142 Конституції України – органам місцевого самоврядування мають відшкодовуватися витрати, які виникають через рішення державних органів. У даному випадку місцева рада лише звертається (хоча й до невизначеного чітко суб'єкту), щодо надання категорії, але не ухвалює відповідне рішення.

Необмінним принципом місцевого самоврядування та належного врядування є залучення громадськості до прийняття рішень. Стаття 16 Закону

передбачає громадське обговорення питань зміни категорій населених пунктів. Інформація про результати обговорення додається до проєктів рішень КМУ (в частині сіл та селищ) або ВР України (в частині міст).

Порядок проведення громадського обговорення визначається відповідною радою. Як правило, відповідні порядки ґрунтуються на Постанові КМУ № 996 [137], що передбачає організацію і проведення публічних заходів, зокрема конференцій, форумів, громадських слухань, засідань круглих столів, зборів, зустрічей (нарад) з громадськістю, електронних консультацій, Інтернет-конференцій, відеоконференцій. Додатково в рамках публічного громадського обговорення можуть проводитися засідання громадських рад, інших допоміжних органів, утворених при органах місцевого самоврядування. Вивчення громадської думки може здійснюватися також шляхом проведення соціологічних досліджень та спостережень (опитування, анкетування, контент-аналіз інформаційних матеріалів, фокус-групи тощо), створення телефонних «гарячих ліній», проведення моніторингу коментарів, відгуків, інтерв'ю, інших матеріалів у друкованих медіа та онлайн-медіа для визначення позиції різних соціальних груп населення та заінтересованих сторін; опрацювання та узагальнення висловлених у зверненнях громадян пропозицій та зауважень з питання, що потребує вивчення громадської думки.

Проте проведення громадського обговорення зіштовхується із рядом проблем. Передача повноважень органам місцевого самоврядування щодо встановлення порядку обговорення призводить до різної якості процедур й залучення жителів у різних територіальних громадах. Багато хто з органів місцевого самоврядування трактує обговорення як обов'язкову бюрократичну формальність, а не як реальний інструмент залучення громади. Відповідні заходи проводяться «для галочки» внаслідок коротких строків на обговорення, мінімального інформування населення, відсутності модерації. У підсумку результати обговорень часто не впливають на прийняття рішень. Практика свідчить, що часто застосовується лише одна форма – електронні консультації або письмові звернення [96], [241].

Для створення, збирання, накопичення, обробки, обліку інформації щодо адміністративно-територіальних одиниць та територій ТГ Міністерство розвитку громад та територій України адмініструє відповідний Кодифікатор. Адміністративно-територіальні одиниці поділені на п'ять рівнів, де третій рівень – ТГ, четвертий рівень – міста, села, селища (населені пункти). Кожна адміністративно-територіальна одиниця складається з унікального коду з 17 цифр, де 5, 6, 7 – код ТГ, а 8, 9, 10 – код населеного пункту. Адміністративно-територіальні одиниці також поділені за категорією, кожна категорія має своє однолітерне скорочення, зокрема М – міста, С – села, Х – селища [156].

Відповідно до Закону при віднесенні населених пунктів до іншої категорії враховуються:

- 1) історичні, географічні, соціально-економічні, природні, екологічні, етнічні, культурні умови місцевості;
- 2) якість та доступність надання адміністративних та інших послуг;
- 3) ефективність та якість управління територією;
- 4) демографічна ситуація;
- 5) транспортна доступність та комунікація;
- 6) наслідки стихійних лих, техногенних аварій та воєнних дій.

Також передбачено, що при віднесенні населених пунктів до іншої категорії забезпечується інфраструктурна та фінансова спроможність місцевого самоврядування здійснювати визначені законом повноваження на відповідній території.

Можна зробити висновок, що перелік зазначених чинників досить широкий, але ані в Законі, ані на рівні підзаконного регулювання не визначено, як саме їх оцінювати, які показники використовувати, які дані є обов'язковими. Відсутність єдиної державної методики призводить до того, що різні ТГ можуть трактувати ці критерії по-своєму, тим більше, що їх важко формалізувати. Розберемо вищезазначені умови.

Категорія *«історичні умови місцевості»* відсутня в законодавстві. Найбільш наближеною до неї поняттями законодавства є:

історична спадкоємність – врахування та збереження позитивних надбань попереднього розвитку регіонів [144];

історичні об'єкти культурної спадщини – будинки, споруди, їх комплекси (ансамблі), окремі поховання та некрополі, місця масових поховань померлих та померлих (загиблих) військовослужбовців (у тому числі іноземців), які загинули у війнах, внаслідок депортації та політичних репресій на території України, місця бойових дій, місця загибелі бойових кораблів, морських та річкових суден, у тому числі із залишками бойової техніки, озброєння, амуніції тощо, визначні місця, пов'язані з важливими історичними подіями, з життям та діяльністю відомих осіб, культурою та побутом народів [191].

Виходячи із доктринальних засад історичної науки, поняття «історичні умови» належить до факторів та обставин, які існували в певний період часу та впливали на суспільні явища, процеси та події [10]. Ці умови включають широкий спектр факторів, таких як соціальні, економічні, політичні, культурні, технологічні та навколишнє середовище. Історичні умови істотно впливають на формування та розвиток населених пунктів, а також на поведінку та менталітет його членів. Розуміння цих умов є важливим аспектом визначення перспектив розвитку населених пунктів, адже перспектива задається історичною динамікою.

Зокрема, з історичної точки зору у селі інститут самоврядування був або відсутнім й ним керували феодалні та державні структури, або ототожнювався із також селянським становим самоврядуванням. Навпаки місто з ранніх епох тяжіло до тієї чи іншої форми місцевого самоврядування.

Окрім Закону, поняття «*географічні умови*» більше не визначена жодним законодавчим документом. Натомість в декількох нормативно-правових актах також зустрічається поняття «*географічні умови*» (див., напр.: [117], [164]). В той же час в законодавстві є дефініції, подібні за звучанням, які несуть «географічне» навантаження:

географічні об'єкти – цілісні і відносно стабільні утворення Землі природного або антропогенного походження, що існують або існували в минулому і характеризуються певним місцеположенням: орографічні – материки, гори, хребти, скелі, ущелини, льодовики, рівнини, низовини, яри, балки, острови, коси, вулкани, печери тощо; гідрографічні – океани, моря, затоки, протоки, лимани, озера, болота, водосховища, річки, канали тощо; адміністративно-територіальні – держави, автономні території, області, райони, міста, селища, села тощо; соціально-економічні – залізничні станції, роз'їзди, порти, пристані, аеропорти тощо; природно-заповідні – природні парки, заповідники, заказники, заповідні урочища та інші подібні об'єкти [128];

географічна інформація – топографічні та аеронавігаційні карти в друкованому або цифровому вигляді, геодезичні та геофізичні дані, цифрові географічні дані, видавничі матеріали, аерофотоматеріали та космічні знімки, каталоги картографічної продукції, географічні довідники, технічні інструкції та публікації, військово-географічна інформація та документація, інші дані про місцевість [60];

географічне місце – будь-який географічний об'єкт із офіційно визначеними межами, зокрема: країна, регіон як частина країни, населений пункт, місцевість тощо [202].

Таким чином, визначення географічних умов території є не до кінця вичерпним та сформульованим. Відповідно до доктринальних положень географічної науки вважаємо, що «географічне положення» є синонімом «географічне розташування». Як зазначають Наталія та Мирослав Дністрянські, географічне положення «стисло можна означити як сукупність геопросторових відношень поселення до всіх інших географічних об'єктів і явищ, що перебувають поза його межами» [45, с. 107].

З точки зору географічних умов сільські населені пункти зазвичай виникають в зонах, сприятливих для аграрного виробництва, де були родючі ґрунти, доступність водних ресурсів тощо. Міста у цьому розумінні менш

залежні від аграрних характеристик території та частіше локалізуються у місцях стратегічної вигоди – на перехресті торгових шляхів, вузлів транспортних мереж, гірл річок, природних перевалів, зручних бухт тощо.

Відсутня в законодавстві й категорія *«соціально-економічні умови місцевості»*. Відтак виходимо з теоретичних положень соціоекономіки, що соціально-економічні умови являють собою цілісну сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих соціальних і економічних інститутів (суб'єктів) і відносин з приводу розподілу і споживання матеріальних і нематеріальних ресурсів, виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг [246].

Соціально-економічні відмінності між різними категоріями населених пунктів включають наступні аспекти:

по-перше, в основу міської економіки покладені галузі несільськогосподарського виробництва. Міста переважно орієнтовані на різноманітні галузі, такі як виробництво, послуги, торгівля, транспорт, фінанси тощо. Сільські населені пункти, навпаки, в основному пов'язані із сільським господарством;

по-друге, для міст є характерним наявність великих суб'єктів господарювання, які мають складнішу організаційну структуру та масштаб діяльності. У селах суб'єкти господарювання навпаки можуть мати значно менший масштаб та найчастіше є сімейним або малим бізнесом;

по-третє, міста пропонують різноманітні можливості для зайнятості з різними спеціалізаціями та кваліфікацією. У селах зайнятість в основному пов'язана із роботами на сільськогосподарських підприємствах;

по-четверте, у середньому, жителі міст мають більш високі доходи та рівень життя порівняно із сільськими жителями. Це частково пов'язано з великою кількістю можливостей для заробітку в містах, а також із більш високими цінами на працю та послуги у містах;

по-п'яте, міста зазвичай мають більш розвинену соціальну та комунальну інфраструктуру та доступ до різних послуг, таких як освіта,

охорона здоров'я, культурні та розважальні заходи, транспорт тощо. У сільській місцевості інфраструктура може бути менш розвиненою, що може обмежувати доступ до послуг та можливості жителів.

Закон також звертає увагу на необхідність врахування «*природних умов місцевості*». Проте сучасна наука оперує таким універсальним терміном як «природно-географічне положення», що є комплексним та об'єднує як природні ресурси конкретної території, так і її вигоди від географічного місцеположення. Відповідно до нормативних положень:

природні території та об'єкти – природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища [204].

До природних ресурсів належать:

- а) внутрішні морські води та територіальне море;
- б) природні ресурси континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони;
- в) атмосферне повітря;
- г) підземні води;
- д) поверхневі води, що знаходяться або використовуються на території більш як однієї області;
- е) лісові ресурси державного значення;
- є) природні ресурси в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення;
- ж) дикі тварини, які перебувають у стані природної волі в межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, інші об'єкти тваринного світу, на які поширюється дія Закону України «Про тваринний світ» і які перебувають у державній власності, а також об'єкти тваринного світу, що у встановленому законодавством порядку набуті в комунальну або приватну власність і визнані об'єктами загальнодержавного значення;
- з) корисні копалини, за винятком загальнопоширених [192].

Відповідно до сучасних уявлень природні ресурси – це об’єкти і сили природи, які на сучасному рівні науки і техніки можуть безпосередньо використовуватись у суспільному виробництві [250]. Сили природи являють собою природні потенціали, що їх формує різниця температур, тисків, електромагнітних полів, сонячної радіації, відносних висот земної поверхні, тиску геологічних верств та ін., які породжують відповідні, напруги, потоки та переміщення.

Різниця між селом і містом за природними умовами полягає у різній глибині та інтенсивності взаємодії з довкіллям. Село існує у тісному зв’язку з природним середовищем і значною мірою визначається ним, тоді як місто навпаки формує середовище під себе, суттєво перетворюючи природний ландшафт (друга природа) і виходячи за межі локальної природної ресурсної бази.

В доктринальному сенсі під категорією *«екологічні умови»*, визначення яких також відсутнє у законодавстві розуміється екологічна ситуація загалом та окремі екологічні умови можна поділити на умовно чисті, забруднені, дуже забруднені та надзвичайно забруднені території. Відповідно до нормативних положень:

екологічна інформація означає будь-яку інформацію в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи будь-якій іншій матеріальній формі про:

а) стан таких складових навколишнього середовища, як повітря і атмосфера, вода, ґрунт, земля, ландшафт і природні об’єкти, біологічне різноманіття та його компоненти, включаючи генетично змінені організми, та взаємодію між цими складовими;

б) фактори, такі як речовини, енергія, шум і випромінювання, а також діяльність або заходи, включаючи адміністративні заходи, угоди в галузі навколишнього середовища, політику, законодавство, плани і програми, що впливають або можуть впливати на складові навколишнього середовища, зазначені вище в підпункті а), і аналізі затрат і результатів та інший

економічний аналіз і припущення, використані в процесі прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища;

с) стан здоров'я та безпеки людей, умови життя людей, стан об'єктів культури і споруд тією мірою, якою на них впливає або може вплинути стан складових навколишнього середовища або через ці складові, фактори, діяльність;

екологічна безпека є такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей [192];

екологічна експертиза в Україні – вид науково-практичної діяльності спеціально уповноважених державних органів, еколого-експертних формувань та об'єднань громадян, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінці передпроектних, проектних та інших матеріалів чи об'єктів, реалізація і дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища, і спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки [133];

екологічна мережа – єдина територіальна система, яка включає ділянки природних ландшафтів, що підлягають особливій охороні, і території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортні і лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні території та об'єкти інших типів, що визначаються законодавством України, і є частиною структурних територіальних елементів екологічної мережі – природних регіонів, природних коридорів, буферних зон [140];

природно-сільськогосподарське, еколого-економічне, протиерозійне та інші види районування (зонування) земель – це поділ території з урахуванням природних та агробіологічних вимог щодо вирощування

сільськогосподарських культур, а також територій, які мають відповідну схожість за визначеними ознаками [190].

Категорії населених пунктів істотно відрізняються за екологічними умовами. Для міст є характерним високий рівень антропогенного навантаження та деградація природних систем. Тут є найвищий рівень антропогенного впливу завдяки промисловим комплексам, транспортних вузлів, інтенсивної забудови. Навколо міст формуються «теплові острови», спостерігається збільшення концентрацій викидів, шумове й транспортне навантаження. Також для міст є характерним значна трансформація рельєфу та гідрологічних систем. Селища мають змішану, перехідну екологічну модель, а села демонструють більш сприятливий екологічний стан.

Аналіз засвідчив, що категорія *«етнічні умови місцевості»* відсутня в законодавстві. Найбільш наближеною до неї поняттями законодавства є:

етнокультурний розвиток – відродження етнічної самосвідомості та збереження духовної і матеріальної культури етносів, сприяння розвитку їхньої етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності [144].

Виходячи із доктринальних засад етнології до загальних тенденцій, які відрізняють сільські та міські поселення за етнічними характеристиками належать:

- міста є значно більш багатонаціональними та мультикультурними спільнотами, де проживають люди різних етнічних походжень. У селах, навпаки, зазвичай переважає більш однорідна етнічна група, найчастіше, це та етнічна група, що переважає в регіоні;

- міграційні процеси в містах є більш інтенсивними, що забезпечує залучення мігрантів з різних країн й сприяє більшому розмаїттю етнічних груп. У селах міграція є менш інтенсивною, що веде до стабільної етнічної структури;

- міста часто є культурними та економічними центрами, що приваблює людей різних етнічних груп у пошуках роботи, освіти та розваг. У селах

культурні та економічні можливості є більш обмеженими, що впливає на етнічний склад населення.

- у містах зазвичай існує більша кількість мовних груп та можливостей для співіснування різних мовних спільнот. У селах найчастіше зберігаються традиційні мови та діалекти.

- міське життя здебільшого характеризується різноманітнішими соціальними та культурними звичаями через взаємодії різних етнічних груп. У селах часто зберігаються традиційні звичаї та спосіб життя, що пов'язані з певною етнічною групою [92].

Категорія *«культурні умови місцевості»* також відсутня в законодавстві. Найбільш наближеними до неї поняттями є:

культурна інституція – установа, організація або заклад (музеї, фонди, арт-центри, галереї, профільні наукові інститути, заклади освіти, громадські організації тощо), а також суб'єкти приватного права, що виконують важливі для суспільства функції та/ або представляють інтереси фахової спільноти у сфері культури і мистецтва [167];

культурна послуга – дії фізичних та/або юридичних осіб, які провадять культурну діяльність, спрямовані на задоволення культурних, інтелектуальних потреб людини, забезпечення творчого, духовного розвитку особистості, що мають визначену вартість та споживаються в процесі надання (виконання) цих дій [178];

культурний простір - сфера, в якій відповідно до законодавства провадиться культурна діяльність та задовольняються культурні, інформаційні та дозвілєві потреби громадян, що охоплює, зокрема, телебачення, радіомовлення, періодичні друковані видання та книговидавничу продукцію, ринок культурних благ, а також культурно-мистецьке середовище [178];

культурні блага – товари та послуги, що виробляються в процесі провадження діяльності у сфері культури для задоволення культурних потреб громадян (книги, художні альбоми, аудіовізуальні твори та їх демонстрування,

аудіопродукція (музичні звукозаписи), твори та документи на новітніх носіях інформації, вироби художніх промислів, театральні та циркові вистави, концерти, культурно-освітні послуги тощо) [178];

культурно-мистецька громадськість – митці та працівники закладів культури, інші працівники, об'єднані в професійні творчі спілки, національно-культурні товариства [178];

культурні цінності – об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню, охороні, перелік яких визначено Законом України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [183];

культурна спадщина – сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини [191].

Виходячи із доктринальних засад культурологічного підходу щодо сутності різних типів поселень, до загальних тенденцій, які відрізняють сільські та міські поселення за культурними характеристиками належить наступне:

міста зазвичай пропонують різноманітні культурні заходи, такі як театральні вистави (стаціонарні та гастрольні), концерти, виставки та фестивалі. У той час як у сільських населених пунктах культурні заходи є обмеженими);

міські ландшафти як правило прикрашені різноманітними малими архітектурними формами, зокрема пам'ятниками, скульптурними композиціями тощо. Міська культура більш універсальна та модерністська. У селах мистецтво в основному пов'язане з місцевими традиціями й фольклором;

у містах більш широкий доступ до інфраструктури культури у вигляді музеїв та бібліотек. У селах доступ до таких ресурсів може бути обмеженим;

у містах можна знайти широкий вибір різних культурних напрямів, а також різноманітність ресторанів та кафе. У селах харчові традиції найчастіше

пов'язані з місцевими продуктами та регіональними кулінарними уподобаннями.

Частиною проблеми культурних умов місцевості є спосіб життя. Спосіб життя можна розглядати як соціокультурну підсистему механізму функціонування поселення, особливу організацію процесу життєдіяльності населення в умовах специфічної соціально-економіко-просторової реальності поселень.

Для міського способу життя, на відміну від сільського, властиве наступне (таблиця 2.15):

Таблиця 2.15. – Порівняльні характеристики міського та сільського способу життя [68]

Ознаки	Міське середовище	Сільське середовище
Спосіб життя	Урбанізований, динамічний; диференціація стилів життя, культурних стереотипів, ціннісних орієнтацій	Неквапливий, зберігає елементи природовідповідності
Культура	Модернізована, поширення субкультур	Традиційна
Умови праці	Нестабільність соціального статусу, соціальна мобільність	Складні, підпорядковані природним ритмам і циклам року; невеликі можливості трудової мобільності
Умови побуту	Більш комфортні	Злитість побуту та праці, трудомісткість
Норми поведінки	Слабкий соціальний контроль, значна роль самоконтролю	Соціальний контроль поведінки; неможливість анонімного існування
Форми спілкування	Наявність різноманітних соціальних зв'язків, переважання анонімних, ділових, короткочасних, поверхневих контактів; слаборозвинені, функціонально зумовлені сусідські зв'язки	Відкритість спілкування, елементи традиційної сусідської общини, стабільний склад мешканців, тісні родинні та сусідські зв'язки; нечисленність контактів
Наявність культурних установ	Осередок матеріальної та духовної культури	Відсутність культурних установ, крім будинків культури

Відповідно до діючого законодавства «*якість надання адміністративних послуг*» – рівень відповідності процедури (процесу) та умов надання адміністративних послуг установленим законодавством вимогам, зокрема Основним вимогам до якості обслуговування суб'єктів звернення, затвердженим Мінцифри, а також принципам, на яких базується державна політика у сфері надання адміністративних послуг [108];

якість житлово-комунальної послуги – сукупність нормованих характеристик житлово-комунальної послуги, що визначає її здатність задовольняти встановлені або передбачувані потреби споживача відповідно до законодавства [136];

якість надання послуг – відповідність показників якості послуг з технічного обслуговування вимогам нормативних документів [172];

якість надання соціальних послуг суб'єктам ринку праці – рівень відповідності процедури (процесу) та умов надання соціальних послуг установленим законодавством вимогам, а також принципам, на яких базується державна політика зайнятості населення [169];

якість послуги – сукупність споживчих властивостей послуги (безперервність, доступність тощо), що визначають її здатність задовольнити потреби споживача і характеризуються встановленими показниками [173];

доступність ПМД – сукупність характеристик спроможної мережі ПМД, а також вимог до місця розташування у просторі об'єкта інфраструктури, де надається ПМД, відповідно до яких пацієнт може отримати ПМД відповідної якості [171];

доступність повної загальної середньої освіти – сукупність умов, що сприяють задоволенню освітніх потреб осіб та забезпечують кожній особі можливість здобуття повної загальної середньої освіти відповідно до державних стандартів, у тому числі наявність достатньої кількості закладів освіти, що забезпечують безоплатне здобуття повної загальної середньої освіти, відсутність дискримінації за будь-якою ознакою чи обставиною, надання учням підтримки в освітньому процесі [196];

доступність послуги – здатність послуги за визначених граничних значень характеристик та інших заданих умов бути наданою споживачеві на його запит [89].

Вимоги до якості надання адміністративних послуг формуються:

а) на основі законодавчих і нормативних документів (законодавчі й нормативні вимоги прописано в Законі України «Про адміністративні послуги» [119], Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади [73], розпорядженні КМУ «Деякі питання надання адміністративних послуг органів виконавчої влади через центри надання адміністративних послуг» [41]);

б) органами влади, які створили ЦНАП (вимоги органу влади, який створив ЦНАП, можуть бути описані в нормативних документах – регламентах роботи, інформаційних і технологічних картках послуг, інструкціях та описах процедур надання послуг тощо);

в) відповідно до потреб та очікувань замовників послуг.

На сьогодні в Україні, не існує єдиної системи стандартів надання послуг адміністративними органами. Частина таких стандартів визначена у національному законодавстві, а інші у кращому випадку регламентуються органами місцевого самоврядування, або відсутні взагалі.

Із загальнотеоретичних позицій міські та сільські громади суттєво відрізняються за якістю та доступністю надання адміністративних та інших послуг з кількох причин:

по-перше, міста мають більш розвинену інфраструктуру обслуговування, аніж села. Це забезпечує ширший спектр послуг, які можуть бути доступні для мешканців міста;

по-друге, у містах доступ до сучасних технологій більш широкий, що спрощує надання онлайн-послуг та комунікацію з органами публічної влади;

по-третє, міста мають більше кваліфікованого персоналу та ресурсів для надання різних послуг. Це може включати юристів, бухгалтерів, фахівців з

охорони здоров'я та інших професіоналів, які можуть обслуговувати міське населення;

по-четверте, у містах більше різноманітність послуг, таких як культурні заходи, спортивні об'єкти, освітні заклади тощо;

по-п'яте, міста мають кращу транспортну доступність, що робить переміщення до публічних установ та інших місць надання послуг зручнішим;

по-шосте, міста мають більш високу щільність населення, що призводить до більш високої концентрації послуг і, як наслідок, до більш швидкого реагування на запити та потреби громадян.

Відповідно до Закону України під час віднесення населених пунктів до іншої категорії враховуються *«ефективність та якість управління територією»*. Відповідно до діючого законодавства:

ефективності – раціональне і результативне використання ресурсів для досягнення цілей державної політики [130];

ефективність діяльності – забезпечення досягнення максимального результату за наявних людських, фінансових, часових та інших ресурсів [158];

ефективність – співвідношення між отриманим результатом (ефектом) і величиною фактору (ресурсу), який використаний з метою досягнення цього результату [212];

якість управління ризиком, тобто наскільки добре здійснюється виявлення, вимірювання, контроль і моніторинг ризиків; характеризується як висока, така, що потребує вдосконалення, або низька [90].

На підставі доктринальних положень теорії публічного адміністрування виходимо з того, що оцінка ефективності та якості управління територією є сукупністю оцінок результативності та оцінок ефективності діяльності органів місцевого самоврядування. Із загальнотеоретичних позицій міські та сільські ТГ суттєво відрізняються за ефективністю та якістю управління територіями з кількох причин:

по-перше, міста мають більш складні структури управління через більшу кількість населення, різноманітність інфраструктури та сервісів, а

також різноманітність економічних та соціальних процесів. Сільські ТГ зазвичай мають більш прості структури управління через менший розмір населення та меншу складність інфраструктури;

міста мають більш доступні фінансові та людські ресурси для управління територіями завдяки більш розвиненій економіці та наявності більшої кількості платників податків. У сільських ТГ бюджети зазвичай обмежені, що ускладнює ефективне управління територією;

міста мають більш розвинену інфраструктуру та доступ до сучасних технологій, що підвищує ефективність управління та надання адміністративних та комунальних послуг. У сільських ТГ інфраструктура та доступ до технологій можуть бути обмежені, що ускладнює ефективне управління;

у містах спостерігається більш активна участь громадськості у процесі управління завдяки вищій щільності населення та кращому доступу до інформації та комунікаційних засобів. Це може сприяти підвищенню якості управління. У сільських ТГ, де населення деконцентровано та доступ до інформації є обмежений, участь громадян є менш активною;

У зв'язку із відсутності у законодавстві України поняття *«демографічна ситуація»*, виходимо із того, що демографічна ситуація є проявом особливостей відтворення населення за основними його процесами в конкретному часі і місці (ТГ, регіоні, країні) [77]. До головних елементів демографічної ситуації можна віднести:

- загальна чисельність постійного населення – населення, яке постійно мешкає та перебуває на момент дослідження на певній території;
- загальний приріст (скорочення) чисельності населення – сума природного приросту (скорочення) населення та міграційного приросту (скорочення) населення;
- чисельність постійного населення за статтю та віковими групами;

- загальний коефіцієнт шлюбності – відношення кількості зареєстрованих протягом календарного року шлюбів до середньорічної чисельності наявного населення;

- міграційний рух населення – демографічний процес, що змінює чисельність і склад населення за рахунок його територіального переміщення;

- демографічний прогноз – прогноз динаміки чисельності населення населеного пункту, і їх основних демографічних параметрів (чисельність постійного та наявного населення, статеві-віковий склад, міграція).

Місто, село, селище, з погляду демографії, виступають визначеною, розміщеною в ареалі зі специфічними соціально-економічними і культурними умовами відтворення спільнотою жителів, що висувають певні вимоги до населення з погляду його кількісних і якісних параметрів. Населення – інтегральний показник значення поселення в рамках ТГ, району, області. За ним стоїть досить стійке сполучення соціальних характеристик, адміністративного значення, містобудівних параметрів, індексу соціального розвитку та ін.

Відповідно до досліджень, які існують, за демографічними показниками населені пункти належать до наступних груп:

Таблиця 2.16 – Групування населених пунктів за чисельністю населення [33]

Групи населених пунктів	Населення (тис. осіб)		
	Міста	Селища	Села
Найкрупніші (найзначніші)	понад 1 млн.	понад 10	понад 5
Крупні (значні)	500-1 млн.	5-10	3-5
Великі	250-500	2-5	1-3
Середні	50-250	0,5-2	0,2-1
Малі	до 50	до 0,5	до 0,2

Категорія *«транспортна доступність та комунікація»* відсутня в законодавстві. Найбільш наближеною до неї поняттями законодавства є:

доступність первинної медичної допомоги – сукупність характеристик спроможної мережі ПМД, а також вимог до місця розташування у просторі об’єкта інфраструктури, де надається ПМД, відповідно до яких пацієнт може отримати ПМД відповідної якості [171];

транспортна інфраструктура означає всі дороги та стаціонарні установки, які необхідні для кругообігу, безпеки та захисту навколишнього середовища від усіх видів транспорту [220];

транспортна мобільність – можливість здійснення переміщення людей та вантажів у просторі за допомогою різних способів руху, в тому числі моторних і безмоторних транспортних засобів, а також пішої ходьби [170].

Як зазначено в доктринальних засадах теорії транспортних комунікацій транспорт – це специфічна комунікаційна інфраструктурна галузь матеріального виробництва й сфери обслуговування, яка забезпечує потреби населення й господарства з усіх видів перевезень. Транспорт є необхідною умовою територіального поділу праці, спеціалізації регіонів, їх комплексного розвитку. Транспортний фактор здійснює вплив на розміщення й галузеву структуру виробництва, без його врахування не можна досягти раціонального розміщення продуктивних сил.

Транспортна доступність трактується у двох аспектах:

1) характер віддаленості географічного об’єкту (населений пункт, економічний центр, підприємство, квартал міста, будь-якої точки) відносно транспортної магістралі чи транспортного вузла (пункту);

2) можливість (потенційна та реальна) досягнення певного місця (точки простору, ділянки території) транспортними засобами по наявній транспортній мережі.

Транспортну доступність (дискримінацію) найчастіше вимірюють у кількості часу, необхідного для подолання певної відстані.

Відмінності між містом та селом щодо транспортної доступності та комунікацій можуть бути суттєвими та здійснювати значний вплив на життя

мешканців кожного типу населеного пункту. До основних відмінностей можна віднести наступне:

у містах зазвичай більш розвинена транспортна інфраструктура, включаючи автобусні маршрути та інші види транспорту. У сільських населених пунктах транспортна інфраструктура як правило менш розвинена з обмеженими маршрутами транспорту;

у містах громадський транспорт представлений більш насичено, забезпечуючи мешканців легшим доступом до різних частин міста та послуг. У селах може бути обмежена кількість громадського транспорту, що робить людей більш залежними від особистого автомобіля чи інших форм транспорту;

міста зазвичай мають більш щільну та дорожню мережу з автоматичними засобами регулювання руху. У селах дорожня мережа є менш розвиненою, з вузькими дорогами та менш складними системами розв'язок;

у містах зазвичай ширше поширення високошвидкісного інтернету та мобільного зв'язку. У селах доступ до Інтернету та мобільного зв'язку може бути обмежений або менш надійним через віддаленість від технологічної інфраструктури.

міста пропонують ширший спектр послуг, таких як медичні заклади, магазини, ресторани, освітні заклади та розважальні заклади, розташовані ближче один до одного та легше доступні. У сільській місцевості ці послуги зазвичай є розосередженими та вимагають великих часових та фізичних витрат на їх досягнення.

Відповідно до Закону під час віднесення населених пунктів до іншої категорії враховується «наслідки стихійних лих, техногенних аварій та воєнних дій». Відповідно до діючої термінології законодавства України:

стихійне лихо – природне явище, що діє з великою руйнівною силою, заподіює значну шкоду території, на якій відбувається, порушує нормальну життєдіяльність населення, завдає матеріальних збитків [65];

техногенна безпека – відсутність ризику виникнення аварій та/або катастроф на об'єктах, що можуть створити реальну загрозу їх виникнення. Техногенна безпека характеризує стан захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного характеру. Забезпечення техногенної безпеки є особливою (специфічною) функцією захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій [65];

стихійне лихо означає землетруси, зсуви ґрунту, повені, торнадо, урагани, виверження вулканів та лісові пожежі природного характеру [223];

воєнні дії – організоване застосування сил оборони та сил безпеки для виконання завдань з оборони України [185].

Категорія *«фінансова спроможність місцевого самоврядування»* відсутня в законодавстві, проте, категорія спроможність достатньо широко вживається на нормативному рівні, наприклад: спроможність – характеристика, що передбачає наявність матеріальних, фінансових та інших ресурсів в обсягах, достатніх для ефективної реалізації завдань та функцій закладів охорони здоров'я для надання медичних послуг на рівні, передбаченому вимогами законодавства [145];

Виходимо з теоретичних положень теорії публічних фінансів, відповідно до яких фінансова спроможність ТГ враховує її можливості забезпечувати належний рівень задоволення потреб її членів, здатність вирішувати весь комплекс своїх соціальних та економічних проблем і залежить як від тих доходів, що акумулюються безпосередньо в бюджеті ТГ, так і від надходжень грошових коштів іншим суб'єктам (вхідних потоків грошових коштів на користь суб'єктів господарювання і домогосподарств) на території ТГ, які потенційно можуть бути використані для різних цілей соціально-економічного розвитку ТГ загалом, бізнесу та населення, що проживає на її території [101].

Категорія *«інфраструктурна спроможність місцевого самоврядування здійснювати визначені законом повноваження на відповідній території»*

відсутня в законодавстві, проте категорії «інфраструктура» та «спроможність» достатньо широко вживаються на нормативному рівні, наприклад:

інфраструктурний соціальний об'єкт – заклад освіти, культури, фізичної культури і спорту, охорони здоров'я, соціального захисту населення, дитячий заклад оздоровлення та відпочинку [168];

інфраструктура з утвердження української національної та громадянської ідентичності – будівлі, споруди, інші приміщення, земельні ділянки, на яких вони розташовані, що використовуються суб'єктами відносин у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності для реалізації державної політики та проєктів у зазначеній сфері [188];

інфраструктура об'єкта електроенергетики – об'єкти електроенергетики, у тому числі опори ліній електропередачі, електричні підстанції тощо, придатні для надання власником інфраструктури об'єкта доступу у користування замовнику на договірних засадах [132];

інфраструктура об'єкта транспорту – виробничо-технологічні комплекси і споруди авіаційного, автомобільного, залізничного, морського і річкового, трубопровідного транспорту, міського електротранспорту, що надаються або можуть надаватися власником інфраструктури об'єкта доступу у користування замовнику на договірних засадах [132];

інфраструктурою підтримки малого і середнього підприємництва є підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, які провадять діяльність, спрямовану на розвиток суб'єктів малого і середнього підприємництва, їх інвестиційної та інноваційної активності, просування вироблених ними товарів (робіт, послуг), результатів інтелектуальної діяльності на внутрішній і зовнішній ринки [209];

інфраструктурний проєкт - це проєкт будівництва (реконструкції, ремонту) об'єктів у сферах транспортної інфраструктури (доріг, мостів, переправ тощо) та газопроводів, у сферах соціально-культурного призначення (об'єктів охорони здоров'я, освіти, соціального призначення) та/або житлово-

комунального господарства (водопровідних та каналізаційних споруд, систем тепло- та енергопостачання тощо) [207];

спроможність – характеристика, що передбачає наявність матеріальних, фінансових та інших ресурсів в обсягах, достатніх для ефективної реалізації завдань та функцій ЗОЗ для надання медичних послуг на рівні, передбаченому вимогами законодавства [145].

Однак необхідно зазначити, що відповідні дані щодо умов місцевості та інших чинників для прийняття рішень можуть бути неповними, адже ТГ не мають повноважень, не володіють методиками й не ведуть якісний облік демографії, соціально-економічного розвитку, інфраструктури. У невеликих ТГ фактично відсутня статистика щодо доступності послуг, транспортної інфраструктури, адміністративних сервісів. Відповідну інформацію територіальні органи Державної служби статистики досі ведуть у розрізі колишніх районів або міст обласного значення. У зв'язку із зазначеним є ризик використання неактуальних або маніпулятивних даних.

2.3 Європейські підходи та стандарти щодо системи розселення та типології населених пунктів

У рамках Угоди про асоціацію [244] Україна зобов'язалася гармонізувати державну статистику та просторове планування зі стандартами ЄС. Без їхнього впровадження українські дані не можуть бути зіставлені з європейськими при формуванні політики регіонального розвитку та участі у програмах Interreg, ESPON, Horizon Europe, Cohesion Policy, URBACT тощо. Однак сучасні системи класифікації ЄС ґрунтуються на функціональному характері населених пунктів, а не номенклатурному підході та правовому статусі, як має місце бути в Україні. Це не дозволяє врахувати такі важливі чинники, як маятникову міграцію, функціональні зони міст, субурбанізацію, просторову інтеграцію ТГ. Впровадження європейських стандартів допоможе сформувати нову типологію поселень, де з'являться проміжні категорії та

розробити функціональні критерії замість суто демографічних та правових.

На відміну від національних рівнів, ЄС не має єдиного нормативного акту щодо категорій населених пунктів. Замість юридичних категорій, таких як «місто» та «село» використовується функціонально-статистичний підхід, де поселення класифікуються за:

- щільністю населення;
- структурою забудови;
- рівнем урбанізації;
- функціональними зв'язками (робота-житло-послуги).

Ці принципи застосовуються на основі європейських стандартів NUTS/LAU, DEGURBA, FUAs та рекомендацій OECD, ESPON, Eurostat.

Система територіальної статистики ЄС NUTS (Nomenclature of Territorial Units for Statistics) є єдиною ієрархічною системою територіальних одиниць для збору, аналізу та порівняння регіональної статистики в межах ЄС. Вона затверджена Регламентом Європейського парламенту і Ради від 26.05.2003 № 1059/2003 [321]. Метою системи NUTS є забезпечення узгодженості статистичних даних між державами-членами, для того щоб формувати регіональну політику ЄС (Cohesion Policy), розподіляти структурні та інвестиційні фонди, уніфікувати дані про населення, економіку, зайнятість, довкілля тощо. Кожна країна ЄС має власну систему адміністративного поділу, але Eurostat кодує їх у спільному форматі, щоб створити узгоджену статистичну базу для всіх членів Союзу. Визначення рівня здійснюється не за політико-юридичними чинниками, а за демографічними та економічними параметрами, зокрема:

- чисельність населення;
- валовий регіональний продукт;
- густота населення;
- зв'язність території;
- адміністративна функціональність.

Eurostat переглядає межі NUTS кожні три роки, якщо країна змінює

адміністративний поділ.

Первинно система NUTS мала п'ять рівнів територіальної деталізації, останній з яких (NUTS 4-5) фіксували первинні та проміжні муніципальні одиниці. Після ухвалення Регламенту ЄС № 1059/2003 ці рівні були об'єднані у LAU (Local Administrative Units), щоб підкреслити їх місцевий характер. У 2017 р. була закріплена однорівнева структура LAU-2 для більшості країн ЄС, а LAU-1 залишився лише там, де зберігається проміжний адміністративний щабель [229], [263], [282].

Кожна LAU має унікальний ідентифікаційний код Eurostat: [код країни ISO2] + числовий код одиниці (наприклад Варшава - PL-1465011) [277]. Межі цих одиниць відображають офіційний територіальний поділ країн-членів ЄС. Дані LAU використовуються для статистики міст та агломерацій, переписів населення та житла, оцінки соціально-економічного розвитку, просторових досліджень, обміні даними переписів, GIS-картографії.

ЄС не встановлює однакових демографічних порогів – країни самостійно визначають, які одиниці становлять рівень LAU, але за умови, що вони мають органи місцевого самоврядування, надають базові адміністративні функції та визнаються у бюджетному законодавстві. За всіма підходами в Україні LAU-2 може відповідає територіальна громада.

Як можна помітити, населені пункти в межах ТГ LAU-2 не охоплюються. У зв'язку із цим у межах ЄС утворена система класифікації поселень за ступенем урбанізації DEGURBA (Degree of Urbanisation). Вона класифікує територію країн ЄС за характером: міський (щільно населений), напівміський (середня щільність), сільський (рідко населений), що дає змогу охопити весь простір країни, тобто не лише міста, але й прилеглі до них території та сільські райони. При цьому зазначений інструмент не призначений для заміни національних визначень населених пунктів, а служить лише способом забезпечення порівнянності між країнами, оскільки використовуються стандартизовані критерії.

Для практичного застосування інструменту DEGURBA створюється

сітку (як правило, 1 км × 1 км) з даними про населення в його межах. Кожен осередок (grid cells) аналізується за щільністю населення (населення/км²) і, за потреби, забудовою. На підставі встановлених порогів формуються кластери: «урбан-центр», «урбан-кластер», «сільський осередок». Після цього результат класифікації осередків використовується для визначення категорії адміністративної одиниці LAU та виходячи з того, у яких осередках проживає більшість населення цієї одиниці. Якщо понад 50% населення адміністративної одиниці мешкає в осередках, класифікованих з певною категорією, то вся адміністративна одиниця отримує таку категорію. Отже, методика починається не з адміністративних кордонів, а з осередків, аби уникнути спотворень, пов'язаних з різною формою або розміром адміністративних одиниць. Класифікація також ґрунтується на населенні, а не на службах чи інфраструктурі, тобто методика не визначає, як жителі певної території мають доступ до певних послуг, що можуть не збігатися із розселенням, а надає характеристики за щільністю/типом поселення [266], [280], [286], [291], [320].

У DEGURBA представлені наступні типи категорій територій (таблиця 2.17):

Таблиця 2.17 – Категорій територій ЄС за класифікацією DEGURBA [277]

Основні категорії	Критерії
Щільно населена територія (місто) Densely populated area (City)	Понад 50% населення живе у «urban centres» (осередках понад 1 500 осіб/км ² і понад 50 000 жителів)
Територія середньої щільності / міста-периферії Intermediate density area (Town and semi-dense area)	Понад 50 % населення живе в «urban clusters» (щільність понад 300 осіб/км ² і понад 5 000 жителів), але менше 50% в «urban centres»
Рідко населена / сільська територія Thinly populated area (Rural area)	Понад 50 % населення живе у сільських осередках (усі інші осередки)

Основні категорії за класифікацією DEGURBA можуть мати й

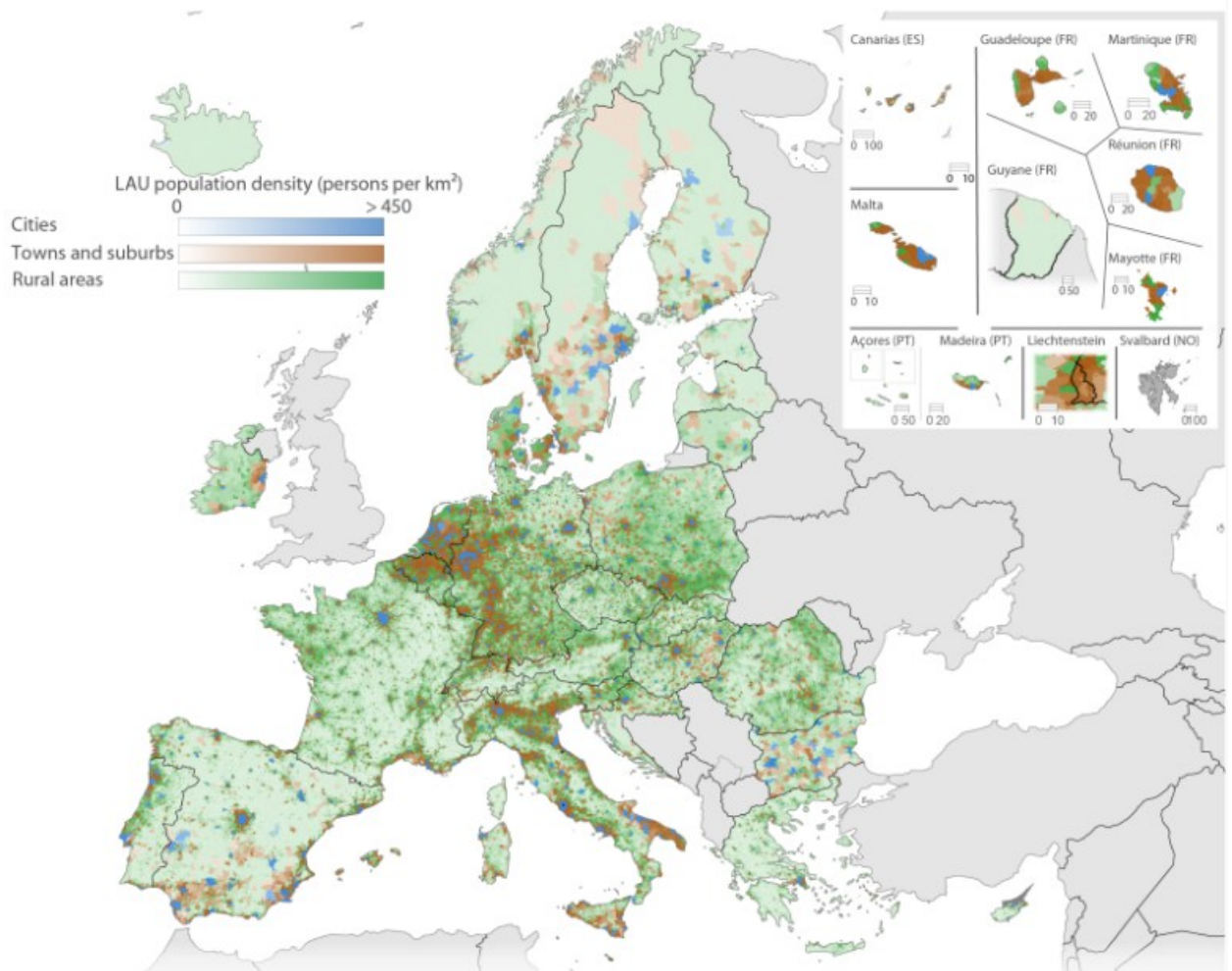
підкатегорії (таблиця 2.18):

Таблиця 2.18 – Підкатегорії територій ЄС за класифікацією DEGURBA [336]

Підкатегорії	Критерії
<i>Щільно населена територія (місто)</i>	
1a. Великі міста <i>Large urban area</i>	понад 1 млн осіб
1b. Середні міста <i>Medium-sized urban area</i>	50 000 - 1 млн
<i>Територія середньої щільності / міста-периферії</i>	
2a. Малі міста <i>Small urban area / Town</i>	5 000–50 000 осіб
2b. Агломераційні пояси, <i>Suburban area</i>	Передмістя великих та середніх міст
<i>Рідко населена / сільська територія</i>	
3a. Села <i>Village area</i>	Сільські громади
3b. Віддалені сільські території <i>Sparse rural area</i>	гірські, степові, малозаселені райони

У підсумку вся територія ЄС за класифікацією DEGURBA виглядає наступним чином (рисунок 2.16).

Щоб оптимізувати методику, яка існує, та врахувати показник доступу до великих міських центрів, ОЕСР разом із Eurostat для аналізу урбанізаційних процесів застосовує методику FUA (Functional Urban Areas) – функціональні міські території [271]. До критеріїв DEGURBA тут додається показник часу руху автомобіля, необхідного 50% населення для досягнення міста з чисельністю жителів понад 50 тис. Тобто межі FUA визначаються за маятниковими рухами населення, а не за адміністративними кордонами [313]



Міста (urban centres) Міська периферія (urban clusters) Сільські території (rural area)

Рисунок 2.16. – Рівні урбанізації (DEGURBA) класифіковані за LAUs [337]

У підсумку утворюються наступна класифікація територій:

А) Місто, міське ядро.

Б) Урбанізована зона (metropolitan area) – зона маятникової міграції, райони, мешканці яких працюють у місті:

- передмістя;
- віддалена від міст територія;

В) Сільська територія:

- сільська територія наближена до міст;
- сільська територія віддалена від міст (рисунок 2.17.)

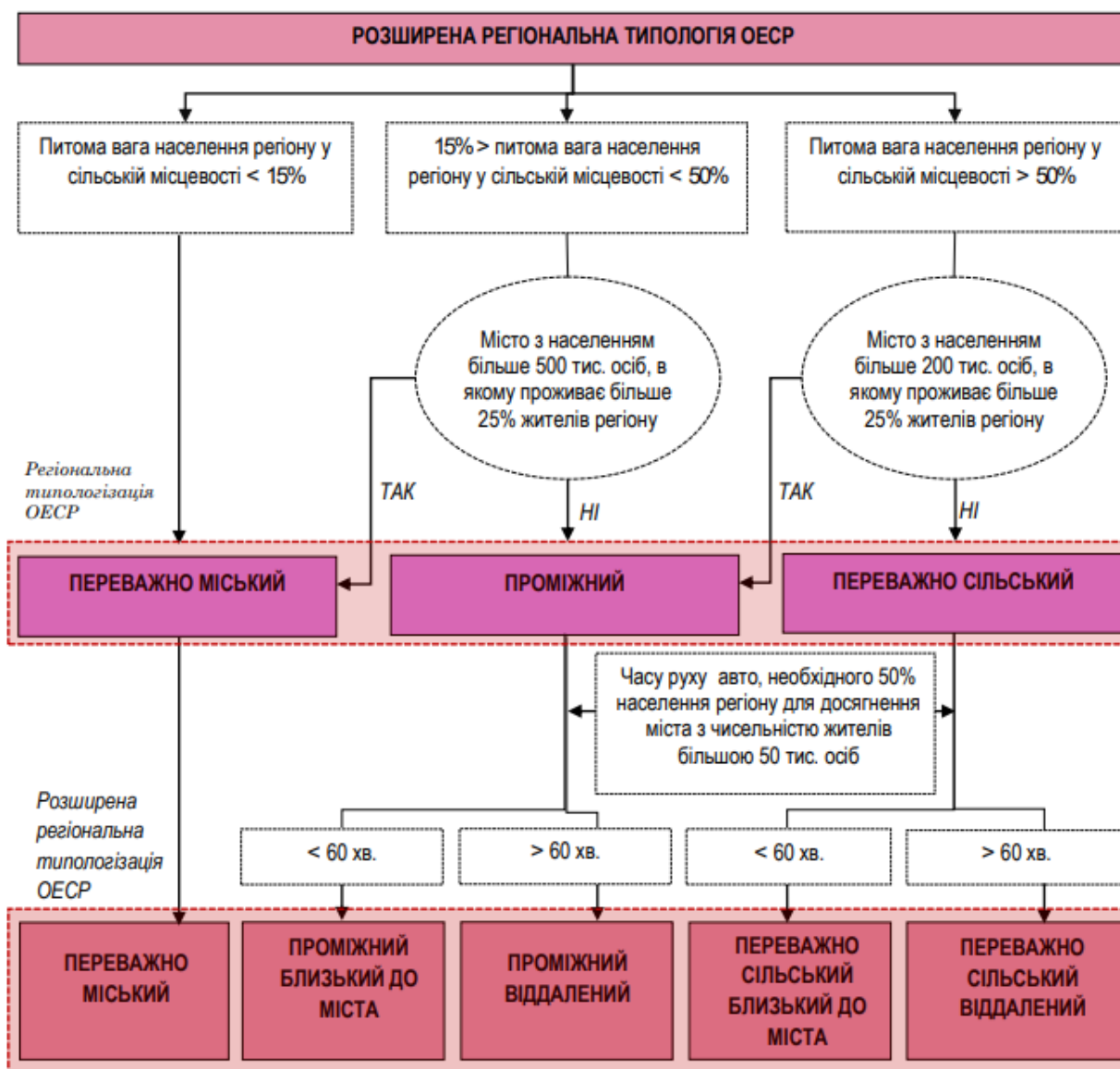


Рисунок 2.17 – Алгоритм розширеної типологізації регіонів за методикою ОЕСР [236, с. 7]

На відміну від попередніх, Програма ESPON-European Spatial Planning Observation Network (надає дані, аналізи та інструменти для просторового планування, сталого розвитку територій, оцінки політик ЄС) пропонує деталізовану типологію населених пунктів, яка базується на використанні мультиіндикаторного підходу, а саме: демографічні (зміни населення, вік), економічні (доходи, галузі), функціональні (сервісні зв'язки), морфологічні (щільність, забудова), що досліджуються на основі кластерного та факторного аналізу й географічно-просторових методів. Визначена типологія служить як

база для оцінки політик, моніторингу, порівнянь між територіями. Наприклад, в дослідженні «Role of small and medium-sized towns and cities in territorial development and cohesion» ESPON розглядає регіони з депопуляцією («shrinking rural regions») й виділяє 5 категорій:

- сільськогосподарські, дуже низький дохід, активна депопуляція;
- індустріальні, середній дохід, активна депопуляція;
- агроіндустріальні, низький дохід, переважно «спадкова» депопуляція;
- сервісизовані, середньо-низький дохід, помірна спадкова депопуляція;
- індустріальні або сервісизовані, середній дохід, помірна, здебільшого спадкова депопуляція.

В різних дослідженнях ESPON [272], [288], [318], [326] виділяються такі типи населених пунктів:

- міста великих розмірів / мегаполіси;
- середні та малі міста / містечка;
- міста-передмістя / міські периферії;
- сільські райони з високою щільністю;
- сільські віддалені зони / депопулізовані селища.

Таким чином ЄС застосовує мультикритеріальну систему класифікації населених пунктів, де функціональність і щільність замінюють юридичний статус. Усі системи (DEGURBA, FUA, ESPON, OECD) взаємопов'язані й утворюють єдину статистичну рамку, що дозволяє порівнювати міста й села різних країн.

Документами «м'якого права», які багато в чому формують європейські стандарти міського розвитку та закладають принципи інтегрованої урбаністичної політики, є Європейська Хартія міст (1992 р.) [276] та її оновлення – Європейська урбаністична хартія III (2023 р.) [275], що ухвалені Конгресом місцевих і регіональних влад Ради Європи.

Європейська Хартія міст (1992 р.) не дає формального юридичного визначення міста, але формує ціннісне поняття міста як «спільноти людей, об'єднаних у межах простору, який забезпечує умови для їхнього життя, участі

у прийнятті рішень та культурної самореалізації». Місто тут розуміється не як адміністративна одиниця, а як місце реалізації громадянських прав, «простір демократії, культури, солідарності». Хартія наголошує, що міста є множинними за формою, але єдині за функцією, адже вони поєднують житло, працю, спілкування та відпочинок.

З іншого боку, Європейська урбаністична хартія III (2023 р.) визначає «місто» як «комплексну соціально-просторову систему, що інтегрує людей, економіку, природу й культуру у динамічному процесі сталого розвитку». Адаптована редакція Хартії вводить нові поняття, що розширюють межі «міста», а саме:

urban area – урбанізована територія, що включає ядро й навколишні поселення;

metropolitan area – багатоядерне місто з інтегрованими функціями;

peri-urban zones – перехідні території між міським і сільським простором;

urban-rural continuum – безперервність просторового розвитку.

Таким чином, «місто» постає не як точка, а як функціональна територіальна систем, середовище реалізації прав людини, інклюзії, екологічного балансу та співучасті громадян, а не лише місце проживання. Причому, якщо в редакції 1992 р. наголос робиться на гуманітарно-політичному підході («місто = громада»), то в Хартія III (2023) акцентується на просторово-функціональному підході («місто = мережа середовищ і процесів»).

Вироблена Радою Європи «Політика з управління урбанізованими територіями» [283] присвячена управлінню європейськими метрополійними територіями, тобто зонами, що виходять за межі одного міста, включають ядро й навколишні поліцентричні поселення. Вона аналізує моделі управління, інституційні структури, практики співпраці між муніципалітетами, регіонами й національним рівнем. Тут також спостерігається зміщення фокусу від адміністративних кордонів до функціональних просторових одиниць, що

цілком узгоджується з сучасною урбаністичною теорією.

У документі «місто» розглядається не лише як адміністративна одиниця, але як ядро метрополійної зони, яке:

- має концентрацію населення, економічної активності, функцій послуг;
- створює просторову, соціальну та інституційну базу для навколишніх зон;
- виступає координаційним центром щодо суміжних громад.

Метрополійна зона (метрополісом) є територію, яка формується навколо міського ядра, але включає суміжні міста, передмістя, сільські території й субурбанізовані зони. Завдяки цьому вона має функціональні комунікаційні зв'язки, характеризується економічною інтеграцією та спільною інфраструктурою. Виходячи із зазначеного метрополіс потребує спеціальної моделі управління (metropolitan governance), яка може бути як формалізованою інституцією, так і формою співробітництва всіх громад.

У цілому документ знову таки просуває ідею територіальної функціональності, тобто категорія населеного пункту (місто, містечко, агломерація) має визначатись не розміром населення або адміністративним статусом, а просторовою інтеграцією, функціями, ступенем метрополійної інтеграції.

Зазначені документи не приділяють великої уваги сільським територіям, які, однак, також важливі для розуміння поселенської структури. У зв'язку із зазначеним Парламентською асамблеєю Ради Європи були прийняті Європейська Хартія сільських територій [273], яка визначає політичні, соціальні й просторові принципи розвитку сільських територій у Європі, у відповідь на тенденції депопуляції, економічного спаду та урбанізації.

Хартія пропонує широке функціональне визначення сільських територій, уникаючи суто демографічного критерію: «сільські території – це простори, у яких переважає природне середовище, а розселення людей і характер використання земель переважно пов'язані з сільським господарством, лісовим господарством та збереженням ландшафту й

культурної спадщини». Документ фактично визнає, що сільські території є частиною загальноєвропейської системи розселення, взаємопов'язаної з містами, агломераціями, метрополіями.

Хартія виходить із концепції «рівноважного просторового розвитку» (balanced spatial development), що ґрунтується на засадах:

єдності міських і сільських територій (urban-rural partnership), де міста не домінують, а взаємодоповнюють село;

поліцентричності системи поселень, спрямованої на підтримку не лише великих центрів, а й сіл як «опорних точок» територіальної рівноваги;

функціонального зонування, коли сільські простори трактуються як багатофункціональні (аграрна, житлова, рекреаційна, екологічна, культурна)§

концепції перехідної зони між містом і селом (rurban areas) – перехідних поселень, що поєднують сільські та міські риси.

У документі пропонуються практичні інструменти для системи розселення, зокрема малі міста визнаються ключовими елементами сільського балансу, «вузловими пунктами» між метрополіями й периферіями. Підкреслюється необхідність збереження просторової мережі сіл, що запобігає «порожньому ландшафту». Пропонується розглядати сільське поселення як «територіальну спільноту з власною економікою та культурою», а не лише аграрну одиницю. Нарешті в Хартії описуються підходи до регіонального планування, у яких система розселення є багаторівневою: metropolitan level (місто-ядро) – regional level (опорні малі та середні міста) – local level (села, фермерські поселення).

Зазначені підходи посилені у Європейській ландшафтній конвенції [274], у який вперше на рівні загальноєвропейської інституції закріплено ідею, що усі типи територій – міські, сільські, гірські, промислові, є рівнозначними у політиці збереження та управління простором. Звідси впливає новий підхід до системи розселення, за якою класифікація населених пунктів має враховувати ландшафтну цінність середовища, а самі поселення розглядатися не ізольовано, а як частини спільного територіального ландшафту. Конвенція

розмиває традиційні межі між «міським» і «сільським» населеними пунктами, вводячи єдину систему ландшафтного континууму (landscape continuum). Це дозволяє описувати населені пункти не лише за адміністративними ознаками, а за ландшафтним типом і функціональними характеристиками. Типологія середовищ за Конвенцією включає:

- міський ландшафт;
- урбанізований ландшафт (зона переходу);
- сільський ландшафт;
- природний ландшафт (зона з мінімальним втручанням людини).

Таким чином документи Ради Європи, як й стандарти ЄС узгоджено переходять від формально-правових до функціональних критеріїв щодо населених пунктів та їх класифікації. Це дозволяє відображати сучасні процеси урбанізації, субурбанізації та сільського розселення.

Висновки до розділу 2

1. Аналіз статистичних і просторових тенденцій демонструє, що сучасна система розселення України є складною, неоднорідною та структурно незбалансованою, що відображає довготривалі демографічні, економічні та політико-історичні процеси. Її формування ґрунтується на взаємодії стихійних і керованих факторів, де природні умови, індустріалізація, урбанізація та міграційні потоки визначили базову конфігурацію мережі поселень, а інструменти просторового планування лише частково корегували її розвиток. Характерною рисою є поєднання поліцентричності за кількістю міст та моноцентричності за їх населенням, що спричиняє надмірну концентрацію ресурсів у великих агломераціях і одночасну демографічну та функціональну деградацію малих міст і сільських поселень. Тенденції депопуляції та асиметрії урбанізації посилюють диспропорції між центрами та периферіями, формують зони стійкого занепаду та приміські ареали зростання. У цих умовах система розселення фактично визначає можливості та обмеження для зміни

категорій населених пунктів, адже категорія населеного пункту дедалі більше залежить від його реальної ролі в ієрархії, здатності виконувати центрично-функціональні та сервісні функції і забезпечувати стійкість територій.

2. Аналіз нормативно-правових та інституційних чинників категоризації населених пунктів засвідчує, що сучасна українська модель перебуває у стані концептуального переходу від радянського індустриально-демографічного підходу до більш комплексної, просторово-урбаністичної та інституційно орієнтованої системи. Еволюція законодавчих визначень демонструє поступову зміну акцентів – від зайнятості населення й наявності промислових об'єктів до характеристик забудови, інфраструктури, просторової цілісності та ролі поселення у системі розселення. Водночас чинне правове поле залишається концептуально неповним, зокрема відсутня уніфікована методика оцінки історичних, географічних, соціально-економічних, природних та культурних умов; нечіткими залишаються ключові критерії – зокрема «компактність забудови» та «чисельність жителів», що ускладнює їх практичне застосування. Регуляторна модель також демонструє інституційну фрагментарність, процедури зміни категорії містять прогалини щодо суб'єктів подання, відповідальності органів влади й фінансування процесів. Від так, категоризація населених пунктів потребує системного оновлення, що має спиратися на чіткі просторові, демографічні й інфраструктурні критерії та узгоджений інституційний механізм, орієнтований на європейські стандарти територіального розвитку.

3. Європейські підходи до типологізації населених пунктів демонструють системний перехід від юридично-адміністративної логіки до функціонально-просторової, у якій ключовими стають щільність населення, характер забудови, інтенсивність маятникової міграції та ступінь інтегрованості поселень у ширші урбанізовані зони. На відміну від української моделі, де категорії населених пунктів закріплені правовими дефініціями й демографічними порогами, стандарти ЄС (DEGURBA, FUAs, OECD, ESPON) розширюють аналітичне поле, трактуючи поселення як елементи динамічної

мережі, а не ізольовані адміністративні одиниці. Це дозволяє точніше фіксувати реальні просторові процеси – субурбанізацію, поліцентричність, формування агломерацій, занепад сільських територій. Хартії, що прийняті Радою Європи також підкреслюють територіальну цілісність та взаємозалежність міських і сільських просторів, запроваджуючи концепти урбаністичної та ландшафтної безперервності.

3 СТРАТЕГІЧНІ, МЕТОДИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ ЗМІНИ КАТЕГОРІЇ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

Розділ присвячений формуванню стратегічних, методичних та прикладних засад зміни категорії населених пунктів у сучасних умовах просторового розвитку та децентралізації. У ньому розглядаються ключові орієнтири стратегічного цілепокладання, що визначають суспільну, планувальну та функціональну логіку трансформації категорій населених пунктів. В розділі розроблена Методика комплексної оцінки щодо обґрунтування категорії населеного пункту, яка забезпечує системність і доказовість рішень щодо зміни категорії населених пунктів. Із застосуванням кейс-методології здійснено апробацію пропонованої Методики на прикладі селища Авангард Одеського району Одеської області.

3.1 Стратегічне цілепокладання щодо трансформації категорій населених пунктів територіальної громади

Головною передумовою прийняття обґрунтованих рішень щодо зміни категорії населених пунктів є визначення мети відповідної трансформації. Метою зміни категорії населеного пункту має виступати не просто формальна зміна його статусу, а досягнення певного суспільно значущого результату, що відповідає стратегії розвитку ТГ, в складі якої перебуває населений пункт, так й стратегічним орієнтирам державної політики просторового розвитку. Визначення та усвідомлення мети забезпечує змістовне наповнення трансформаційного процесу й формує підґрунтя для комплексної оцінки доцільності такого управлінського рішення. З іншого боку, відсутність чітко сформульованої цілі може призвести до прийняття рішень, які не відповідають об'єктивним критеріям розвитку та не корелюють із просторовими, демографічними чи функціональними характеристиками населеного пункту.

В управлінській практиці досить поширеною є думка про те, що

основною метою зміни категорії населеного пункту є зміна його правового статусу. Однак на нашу думку поняття «категорія населеного пункту» та «статус населеного пункту» є взаємопов'язаними, проте не тотожними.

Категорія населеного пункту – це офіційно встановлений тип (клас) поселення, який визначається державою або компетентним органом за сукупністю юридичних, демографічних, соціально-економічних, функціональних та просторових критеріїв і відображає його місце та роль у системі розселення. Інакше кажучи, категорія є формально закріпленою класифікаційною групою, до якої віднесено населений пункт залежно від чисельності населення, характеру забудови та щільності заселення, функціональної структури, рівня розвитку інфраструктури, типу господарської діяльності, ролі в адміністративно-територіальній структурі тощо.

Відповідно до Закону категоріями населених пунктів є село, селище, місто. Але в законодавстві України існують й інші класифікаційні групи, що пов'язані із населеними пунктами.

Наприклад, відповідно до Закону України «Про гірські населені пункти» [210] до гірських населених пунктів належать міста, селища, сільські населені пункти, які розташовані у гірській місцевості, мають недостатньо розвинуті сферу застосування праці та систему соціально-побутового обслуговування, обмежену транспортну доступність. Критеріями віднесення населених пунктів до категорії гірських є:

розташування населеного пункту або частини його, на якій проживає більш як третина мешканців цього населеного пункту, на висоті 400 метрів і вище над рівнем моря на території, рельєф якої дуже розчленований байраками, водотоками тощо, та розміщення 50 і більше відсотків сільськогосподарських угідь у межах цього пункту на схилах крутизною 12 градусів і більше;

якщо на одного жителя припадає менш як 0,25 гектара ріллі, або при її відсутності - менш як 0,60 гектара сільськогосподарських угідь;

суворі кліматичні умови: холодна і довга зима (середня тривалість - не менше 115 днів, середньодобова температура повітря у січні не перевищує мінус 4 градуси за Цельсієм), прохолодне коротке літо (середня тривалість - не більше двох місяців, середньодобова температура у липні не перевищує 20 градусів за Цельсієм), велика кількість опадів (середньорічна сума опадів у рідкому і твердому стані - не менше 600 міліметрів), мають місце селеві явища, повені, вітровали, снігові намети, сейсмічність землі.

За рішеннями уряду, близько 700 населених пунктів в Україні віднесені до категорії гірських [194].

Відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини» [191] з метою захисту традиційного характеру середовища населених пунктів сформований Список історичних населених місць України [175], до якого включено понад 400. До 2017 р. у законодавстві були представлені курортні населені пункти [165].

На рівні містобудівного законодавства існують класифікації населених пунктів залежно від соціально-культурного, промислового потенціалу та місця в системі розселення (таблиця 3.1).

Таблиця 3.1 – Класифікація населених пунктів за ДБН Б.2.2–12:2025 [33]

Групи населених пунктів
Найкрупніші та крупні багатофункціональні міста – центри макрорегіонів – міжобласних систем розселення – центри з надання послуг епізодичного, періодичного та повсякденного попиту об’єктів обслуговування, адміністративних та соціальних послуг
Великі багатофункціональні міста, центри регіонів – обласних систем розселення з наданням послуг епізодичного, періодичного та повсякденного попиту
Середні міста, значні промислові, промислово-транспортні центри мікрорегіонів – міжрайонних систем розселення з наданням послуг епізодичного, періодичного та повсякденного попиту
Малі міста, місцеві центри економічної активності – промислові, промислово-аграрні, промислово-транспортні, переважно центри районних та внутрішньорайонних систем розселення з наданням послуг міжселенного періодичного та повсякденного попиту
Малі міста, селища, села, переважно аграрні, з наданням послуг повсякденного попиту та розвитку зеленого туризму

Населені пункти залежно від чисельності населення також поділяються на наступні групи

Таблиця 3.2 – Групування населених пунктів за чисельністю населення [33]

Населені пункти	Типи населених пунктів	Населення, тис. осіб
Міста	Найкрупніші (найзначніші)	від 1000
	Крупні (значні)	від 500 до 1000
	Великі	від 250 до 500
	Середні	від 50 до 250
	Малі	від 10 до 50
Сільські населені пункти	Селища	від 5 до 10
	Села	до 5

Слово «статус» розуміють як сукупність прав та обов’язків громадянина або юридичної особи, чи як стан або становище. При цьому стан – це обставини, умови в яких хто-небудь чи що-небудь перебуває, існує. Становище – це сукупність суспільно-політичних відносин, аспекти суспільного життя; місце, роль у суспільстві, в соціальному чи професійному середовищі; режим, розпорядок державного, суспільного життя, що встановлює влада [17, с. 1187-1188].

Як зазначає Світлана Глазунова, правовий статус суб’єкта права є основою його ефективного функціонування й досягається насамперед завдяки закріпленню його основ у правових нормах [25, с. 101].

На погляд Ярини Павлович-Сенети, правовий статус – це багатоаспектна й багатоелементна категорія, що включає такі складові, як завдання та цілі, права та обов’язки, функції, відповідальність, організацію чи порядок утворення та процедури діяльності..., правове положення населеного пункту в конкретних суспільно-політичних умовах [106, с. 78].

Вікторія Штефан правовий статус населених пунктів визначає як їх особливе правове становище, яке врегульоване Конституцією України та законами України [253].

Існує тісний діалектичний зв’язок між категорією населеного пункту та

його статусом. З одного боку, категорія населеного пункту входить до складу його правового статусу, виступаючи однією з базових характеристик населеного пункту. З іншого – категорія населеного пункту визначає рамки його правового статусу.

Отже, правовий статус населеного пункту – це регламентоване правовими нормами становище населеного пункту, яким визначаються його сутність та зміст.

У літературі також широко представлена точка зору, відповідно до якої правовий статус населеного пункту включає до себе також повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування на території цього населеного пункту (див., напр.: [21], [58], [63], [79], [105], [251], [254]). На наш погляд, у даному випадку відбувається ототожнення населеного пункту як просторової форми розміщення людей та адміністративно-територіальної одиниці. Навіть у випадку співпадіння населеного пункту та ТГ, що після територіальної реформи 2015-2020 рр. є досить рідким явищем, їх правовий статус не є тотожним.

Правовий статус населеного пункту та правовий статус ТГ, хоча й співвідносяться між собою як елементи системи місцевого розвитку, не є тотожними правовими явищами, оскільки належать до різних об'єктів правового регулювання та мають відмінну юридичну природу. Передусім правовий статус населеного пункту характеризує територію, яка має визначені законом межі, категорію (місто, селище, село), функціонально-планувальні параметри. Він відображає просторову організацію розселення, тип забудови, соціально-економічні та інфраструктурні характеристики, а також можливість встановлення спеціальних правових режимів на території населеного пункту (курортних, гірських населених пунктів тощо). Тобто статус населеного пункту стосується територіально-поселенського утворення, що об'єктивно склалося, але яка сама по собі не є суб'єктом права.

Правовий статус ТГ має публічно-правовий характер і визначає положення самої спільноти жителів як суб'єкту місцевого самоврядування. ТГ

володіє правосуб'єктністю, здійснює владні повноваження безпосередньо та/або через відповідні органи місцевого самоврядування, має комунальну власність, бюджет, право на участь у прийнятті рішень, формує власні інституції та реалізує місцеву політику. Тобто йдеться про статус соціального колективу, який наділений правами й обов'язками у сфері публічного управління.

Ще однією суттєвою ознакою є те, що структурні межі ТГ не збігаються автоматично з населеним пунктом. У межах однієї ТГ можуть об'єднуватися декілька поселень, кожне з яких має власний правовий статус як населеного пункту, однак ТГ при цьому зберігає єдиний самоврядний статус. Крім того, межі населених пунктів у складі ТГ не включають до себе територію поміж населеними пунктами. Це означає, що статус населеного пункту не визначає безпосередньо правового статусу ТГ, так само як статус ТГ не трансформує правовий статус кожного населеного пункту у її складі. Отже, між цими поняттями існує відношення функціональної взаємодоповнюваності, але не тотожності.

Відповідно до сучасного законодавства України, всі ТГ, незалежно від того яким є її адміністративний центр, володіють однаковим правовим статусом. Тим самим ТГ та органи місцевого самоврядування в місті-мільйоннику та ТГ з центром у селі володіють однаковими функціями, повноваженнями, відповідальністю, бюджетними та податковими правами тощо. Це суттєво відрізняється від періоду до 2015 р., коли існувала чітка відмінність у правовому статусі поміж міськими та сільськими ТГ, а також між міськими ТГ різних категорій (міста зі спеціальним статусом, обласного та районного значення).

У зв'язку із зазначеним, через аналіз містобудівного, земельного, екологічного, житлового та житлово-комунального законодавства, законодавства із планування розвитку територій тощо спробуємо визначити чи існують відмінності між правовим статусом категорій населених пунктів саме як форми розселення.

Закон України «Про Генеральну схему планування території України» [127] застосовує категорії населених пунктів у загальнодержавному планувальному контексті суто операційно, тобто у складі системи розселення та для визначення територіальних центрів розвитку. Зокрема передбачене, що міста є центрами систем розселення, селища – проміжні вузли, а села – базові поселення. З точки зору інфраструктурної функції міста також визначають розвиток транспортних коридорів та інженерної інфраструктури; селища переважно обслуговують локальні зв'язки; села є локальними аграрними центрами. З позицій даного закону міста визначають повний перелік об'єктів обслуговування, селища – їх скорочений перелік, а села – базові функції. Тобто категорії населених пунктів мають різний планувальний статус і роль у територіальній структурі країни.

Однак слід звернути увагу, що зазначений закон був прийнятий у 2002 р., а сама Генеральна схема була затверджена на прогностичний період до 2020 р. Тобто він концептуально, методологічно та фактично не відповідає сучасним моделям просторового планування та новій системі територіального поділу. Головна проблема зазначеного закону полягає у тому, що на час його прийняття не існувало ТГ як центральної планувальної одиниці. Того часу планування вважалося виключно державною функцією, що задає «каркас» для всіх нижчих рівнів. З 2020 р. планування територіального розвитку переорієнтовано саме на ТГ через інструмент Комплексних планів просторового розвитку, а схема планування регіону та району стали не актуальними (до того ж вони на обласному рівні здебільше й не були розроблені, а на районному майже не розроблені). Хоча закон й був прийнятий у пострадянський період, однак він містить всі елементи радянської концепції «керованої системи розселення», де, власно, й визначалися на рівні держави опорні, центральні та субцентральні населені пункти, здійснювалося державне управління структурою розселення. Таким чином сьогодні зазначений закон фактично не регулює реальні процеси планування розвитку територій та не впливає на статус населених пунктів, хоча й визначає їх категорії.

Законом України «Про засади державної регіональної політики» [144] не встановлено різних інструментів політики для міських чи сільських населених пунктів. Закон оперує не категоріями населених пунктів, а характеристиками територій, зокрема урбанізовані території, сільські території, гірські, прикордонні, депресивні, індустріальні тощо. Але зазначені характеристики є аналітичними поняттями, а не юридичним статусом населених пунктів. Зокрема, до сільської місцевості (яка може бути й частиною міських ТГ) належать території з низькою щільністю населення, а не село як одиниця системи розселення. Урбанізована територія – агломерація або міський ареал, а не місто як населений пункт. Тобто закон працює з просторовими характеристиками, а не з правовим статусом населених пунктів.

Сучасне містобудівне законодавство України включає закони України «Про регулювання містобудівної діяльності» [206], «Про архітектурну діяльність» [122], «Про основи містобудування» [187], численні постанови КМУ, що стосуються порядку надання містобудівних умов і обмежень, проведення експертизи проєктів, питань узгодження містобудівної документації, порядку інформування про забудову, стандарти державного будівельного контролю, а також ДБН «Планування та забудова територій» [33] та «Житлові будинки» [34] тощо.

Проведений нами аналіз засвідчив, що жоден із законодавчих актів не містить норм, які встановлюють обмеження, вимоги чи окремі режими забудови залежно від категорії населеного пункту «село – селище – місто». Тобто на відміну від попередніх норм (див, напр. ДБН 360-92 «Планування та забудова міських і сільських поселень») зараз немає положень, які б прямо регулювали поверховість, щільність, види дозволеної забудови, типи житлової забудови залежно від категорії населеного пункту. Відповідне регулювання відбувається не за категорією населеного пункту, а за містобудівними характеристиками території та містобудівною документацією.

Однак існують непрямі залежності прив'язані до щільності забудови, чисельності населення, категорії зон території, історичного статусу

населеного пункту, категорії «найкрупніші міста», стадії розвитку (нове селище, приміська зона). Наприклад ДБН «Планування та забудова територій» [33] прямо згадує специфічні вимоги до нових селищ та селищ у зоні розвитку: «у нових селищах і тих, що розвиваються...» слід розміщувати садибну забудову в межах 30-40 хвилин транспортної доступності. Також встановлена окрема вимога для найбільших міських населених пунктів: «У найкрупніших містах нову садибну або блоковану забудову слід розміщувати... лише за наявності територіальних ресурсів... окрім історичних ареалів». ДБН фіксує різні вимоги для приміських зон міст: «у приміських зонах – на резервних територіях, що плануються до включення у межу міста...». Є вимоги до населених пунктів, що мають історичний характер: «для збереження масштабу планування і забудови історичного населеного пункту... слід забезпечувати збереження історичного характеру середовища».

Практично це означає, що в сільських населених пунктах за умов дотримання вимог щодо інженерної інфраструктури, протипожежних та санітарних вимог цілком можливо розміщувати багатоповерхову забудову, яка є більш притаманною для міст, а в містах – садибну забудову, що є ознакою сільського типу розселення. Відповідні обмеження можуть бути впроваджені виключно через комплексні плани просторового розвитку ТГ. Так, відповідно до ДБН «Комплексний план просторового розвитку території громади» [32] категорія населеного пункту не виступає в якості критерію просторового планування, адже тут об'єктами виступають функціональні зони, типи територій (житлова, громадська, промислова, рекреаційна), ландшафтні, екологічні, історико-культурні режими, території з обмеженнями, інфраструктурні вузли, систему розселення (центр ТГ та інші поселення, які формують мережу).

Це ж саме прослідковується у ДБН «Склад та зміст містобудівної документації на місцевому рівні» [31], який визначає «населений пункт» без поділу на категорії. Хоча ДБН зобов'язує аналізувати демографію, трудовий потенціал, транспортні зв'язки, інженерні мережі, об'єкти обслуговування,

житловий фонд, які є об'єктивно є різними для села, селища міста, але жодних нормативів в залежності від категорії населеного пункту не встановлюються.

В процесі дослідження нами також було проаналізоване земельне законодавство, у т.ч. Земельний кодекс України [59], закони «Про землеустрій» [176], «Про державний земельний кадастр» [129], «Про оцінку земель» [193], «Про оренду землі» [186]. Було виявлено, що жоден із зазначених законів не встановлює спеціальних, окремих або диференційованих правових режимів використання земель залежно від того, чи ділянка розташована в селі, селищі чи місті. Земельний кодекс України та інші закони регулюють земельні відносини лише залежно від категорії земель, цільового призначення, форми власності, на які не впливає категорії населеного пункту. Однаковою є компетенція й органів місцевого самоврядування із зазначених питань незалежно від категорії адміністративного центру ТГ. Є лише єдине виключення – відповідно до ст. 121 Земельного кодексу України для будівництва і обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд (присадибна ділянка) нормою безоплатної передачі земельних ділянок громадянам у власність є у селах – не більше 0,25 гектара, в селищах – не більше 0,15 гектара, в містах – не більше 0,10 гектара. Однак, враховуючи фактичну завершеність земельної реформи в частині безоплатної передачі земельних ділянок, ця норма наразі майже не застосовується.

З радянського часу й аж до 2011 р. тариф на електроенергію для побутових споживачів на 10-15% був нижчим у сільських населених пунктах у порівнянні із міськими. Це обумовлювалось опосередкованою підтримкою жителів сільських територій через їх нижчу платоспроможність, історично нижчою структурою споживання, політичною чутливістю підвищення тарифів у селах. Наприклад, в 2006 р. для міських населених пунктів тариф складав 24,36 коп./кВт·год, для сільських – 22,5 коп./кВт·год. Однак у 2011 р. відмінності у тарифоутворенні за категорією населеного пункту були ліквідовані. Відтак відмінності між селами, селищами, містами не

простежується ані у Житловому кодексі України [52], ані у законах «Про приватизацію державного житлового фонду» [203], «Про житлово-комунальні послуги» [136], «Про житловий фонд соціального призначення» [135], «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення» [195], «Про теплопостачання» [215], «Про управління відходами» [218], «Про ринок електричної енергії» [208]. Закон України «Про благоустрій населених пунктів» [124] також не встановлює різних правил благоустрою для різних категорій населених пунктів, а відповідні ДБН ([33], [35]) уніфіковані для всіх типів населених пунктів.

Відповідно до Податкового кодексу України [113] спеціальні фіскальні територіальні режими, що запроваджені в Україні (зокрема для гірських та поліських територій), прив'язані виключно до функціонального типу території, незалежно від типу населених пунктів, що на ній існують. Бюджетний кодекс України [15] також не містить норм, які б встановлювали окремі види доходів, видатків, нормативів для сільських чи міських населених пунктів, або ж визначали різні порядки міжбюджетних трансфертів.

Ми не встановили суттєвої різниці між селом, селищем і містом, відповідно до норм трудового, екологічного, соціального, господарського, освітнього права. Усі норми є універсальними та діють однаково щодо всіх населених пунктів України. До числа відмінностей, які існують, можна віднести:

Відповідно до методик Державної служби статистики України статистичні обстеження сільських населених пунктів у період поміж загальнодержавними переписами окремо не здійснюється, а лише у складі ТГ. Що стосується міст, то статистичні обстеження здійснюються щорічно (напр.: [163]);

відповідно до ч. першої ст. 37 Закону України «Про нотаріат» [338] у сільських населених пунктах уповноважені на це посадові особи органу місцевого самоврядування вчиняють окремі нотаріальні дії (посвідчують заповіти (крім секретних), засвідчують вірність копій (фотокопій) документів

і виписок з них, засвідчують справжність підпису на документах, видають свідоцтва про право на спадщину тощо);

відповідно до ч. 3 ст. 57 Закону України «Про освіту» [339] педагогічним працівникам, які працюють у сільській місцевості, зокрема в селищах, а також пенсіонерам, які раніше працювали педагогічними працівниками в таких населених пунктах і проживають у них, держава забезпечує безоплатне користування житлом з опаленням і освітленням у межах встановлених норм. Зазначені пільги надаються за умови, що розмір середньомісячного сукупного доходу сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців не перевищує величини доходу, який дає право на податкову соціальну пільгу. Зазначені працівники також мають право на безоплатне одержання у власність земельної ділянки в межах земельної частки (паю) члена сільськогосподарського підприємства, сільськогосподарської установи чи організації, розташованих на території відповідної ради, із земель сільськогосподарського підприємства, сільськогосподарської установи чи організації, що приватизуються, або земель запасу чи резервного фонду. Аналогічні норми також передбачені для працівників сільської місцевості відповідно до частини п'ятою ст. 29, частини другою ст. 30 Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» [340], п. «ї» ч. першої ст. 77 Основ законодавства України про охорону здоров'я [341], частини третьою ст. 18 Закону України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста» [342], частиною четвертою ст. 20 Закону України «Про захист рослин» [343].

За таких умов, прагнення деяких ТГ щодо зміни категорій населених пунктів в її межах обумовлено з точки зору стратегічного цілепокладання не стільки причинами не набуття нового правового статусу, який особливо не відрізняється в залежності від категорії населеного пункту, а для можливості залучення до державної політики щодо категорій населених пунктів.

Концепція сталого розвитку населених пунктів [74], яка була розроблена на період до 20 років, визначила населені пункти як об'єкти державної

регіональної політики. Відповідно до мети Концепції, були визначені основні напрями державної політики щодо населених пунктів, серед іншого:

просторово-планувальний напрям (удосконалення системи містобудівної документації; забезпечення узгодженості між генпланами населених пунктів та схемами планування областей);

економічний напрям (запровадження економічних стимулів для інноваційного розвитку міст і сіл; створення умов для залучення інвестицій у житлово-комунальну інфраструктуру);

соціальний напрям (розвиток житлово-комунальної сфери; забезпечення населення якісною питною водою; покращення транспортної доступності; ліквідація диспропорцій між містом і селом у доступі до соціальних послуг);

екологічний напрям (комплексна модернізація систем водовідведення, очищення стічних вод, утилізації відходів);

інфраструктурний напрям (реконструкція систем енергопостачання, теплопостачання, газопостачання, підвищення енергоефективності будівель);

демографічний напрям (формування умов для закріплення населення в малих і середніх містах та селах; підтримка молоді, створення робочих місць у сільській місцевості).

Документ містив базові механізми державної політики у вигляді запровадження державних цільових програм, удосконалення нормативно-технічної бази будівництва, створення ефективної системи моніторингу стану населених пунктів, міжвідомчій координації, фінансово-кредитних та інвестиційних інструментів.

Враховуючи неоднаковий фактор проблем різних категорій населених пунктів реалізація Концепції потребувала виокремити різні категорії населених пунктів, що згодом призвело до появи окремих державної політики щодо міських населених пунктів [39] та державної політики щодо сільських населених пунктів як частини регіональної політики України [102].

Так, у 2000 р. КМУ були затверджені основні напрями комплексного розвитку малих монофункціональних міст [189]. Серед заходів виведення

монофункціональних міст з кризи було передбачене надання державної підтримки малим монофункціональним депресивним містам, зокрема. шляхом надання додаткових трансфертів через спеціально утворений державний фонд, а також податкових кредитів, премій за створення нових робочих місць. Була також передбачена диференціація малих міст за напрямками розвитку соціальної сфери, що передбачало диференційовані заходи з боку держави в залежності від категорії. Зокрема щодо міст-супутників великих промислових центрів, населення яких має змогу користуватися розвинутою сферою соціальних послуг великого міста – центру міської агломерації, передбачалося розвивати об'єкти повсякденного та невідкладного попиту – станції швидкої допомоги, аптеки, відділення соціального забезпечення, дитячі садки, школи, магазини з продажу товарів першої необхідності. Саме з цією метою був запроваджений моніторинг соціально-економічного розвитку малих міст і селищ [182].

Свідченням пильної уваги до проблем малих міст стало прийняття у 2004 р. Загальнодержавної програми розвитку малих міст [154]. Програма охоплювала інвестиції, зайнятість, ЖКГ, соціальну сферу, інфраструктуру, бюджетну децентралізацію, земельні ресурси. В межах програми були поставлені завдання диверсифікації економіки малих міст, зменшення монофункціональності. Однак програма мала декларативний характер, адже у законах про держбюджет майже не передбачалися відповідні кошти. Внаслідок зазначеного більшість її заходів залишилися нереалізованими. При цьому основний фокус програми полягав у державному втручанні, а не на підсиленні ТГ.

У 2011 р. Кабінетом Міністрів України був затверджений новий програмний документ – Державна цільова програма підтримки соціально-економічного розвитку малих міст на 2011-2015 роки [151]. На відміну від програми 2004 р., документ містив конкретні завдання (розвиток інфраструктури, модернізація ЖКГ, підтримка підприємництва), визначені виконавці (міністерства, місцеві державні адміністрації, органи місцевого

самоврядування), визначені джерела фінансування. Але як і програма 2004 р., вона не отримала достатніх коштів у держбюджеті й значна частина запланованих заходів так і не була реалізована. Програмі була властива бюрократичність у вигляді великої кількості формальних завдань без визначення реальних інструментів. Також для неї була характерна низька операційність і практична неможливість реалізувати проєкти без зовнішньої підтримки. Малі міста залишались пасивними отримувачами коштів, а не активними суб'єктами розвитку.

Першим офіційним документом, який визнав сільську територію не лише як аграрний простір, а як особливий тип населених пунктів стала Концепція комплексної програми підтримки розвитку українського села на 2006-2010 рр. [211].

Концепція характеризувалася спробою сформувати багатокомпонентну державну політику щодо соціальної інфраструктури села, зайнятості, житлово-комунальних послуг у селі. Документ порушував питання занепаду сіл, відтоку молоді, руйнування медичної та освітньої системи, депопуляції. Однак Концепція лише окреслювала відповідні проблеми, але не містила виконавчих механізмів, фінансових інструментів, чітких індикаторів. Ідеологія документа залишалась агроцентристською, відповідно до якої сільські населені пункти ототожнювалися з аграрним виробництвом.

Концепція сама по собі не була програмою, а реальна політика була визначена Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 року [152]. Програмою вперше введено системні напрями просторово-інституційного розвитку села. Вона визначала потребу комплексного планування територій сільських ТГ, розвитку місцевих центрів, зміцнення міжпоселенських зв'язків. Соціальна орієнтованість програми ґрунтувалася навколо розвитку сільської медицини, освіти, культури, модернізація ФАПів, шкіл, клубів, будинків культури. Однак як й іншим програмам їй був властивий критично низький рівень реального виконання, фінансування або не виділялося в державних бюджетах, або було мізерним.

Від так значна частина заходів залишилася на папері. Програма також охоплювала занадто багато сфер – від аграрної політики до культури та ЖКГ, з пріоритетом в бік АПК, а не сіл, що призводило до розмивання пріоритетів.

Безпосередньо сіл стосується Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року [214], яка також визначає сільські території самостійним об'єктом політики, а не додатком до агросектору). Її пріоритетом стало подолання нерівності між містом і селом, розвиток цифрової, транспортної, соціальної інфраструктури. Стратегія задала загальні напрямки, але поки що потребує операційних планів. Проте, реалістичність реалізації Стратегії багато в чому залежить від донорських коштів, післявоєнного бюджету та коштів ЄС.

Протягом останніх 20 років було затверджено велику кількість державних програм, які стосувалися вирішення різних проблем населених пунктів незалежно від категорії, зокрема:

- Загальнодержавна програма «Питна вода України» на 2006-2020 роки [138];
- Комплексна програма ліквідації наслідків підтоплення територій в містах і селищах України [157];
- Загальнодержавна програма реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2009-2014 роки [139];
- Державна цільова економічна програма модернізації комунальної теплоенергетики на 2010-2014 роки [150];
- Державна програма забезпечення молоді житлом на 2002-2012 роки [146];
- Державна цільова соціально-економічна програма будівництва (придбання) доступного житла на 2010-2017 роки [153];
- Державна цільова економічна програма енергоефективності на 2010-2015 роки [149].

Станом на 2025 р. єдиною державною цільовою економічною програмою, що цілеспрямовано стосується населених пунктів є програма

енергетичної модернізації підприємств водопостачання та водовідведення, що перебувають у державній або комунальній власності, на період до 2030 року [148].

Таким чином, до 2015 р. підтримка з боку держави населених пунктів здійснювалася в залежності від їх категорії. Однак аналіз Стратегії регіонального розвитку 2021-2027 [147], Державної стратегії розвитку сільських територій, різних проєктів підтримки ТГ через Державний фонд регіонального розвитку та секторальні програми засвідчив, що у цілому Україна перейшла від підходів підтримки сіл та міст як населених пунктів до підтримки ТГ. Державна підтримка вже визначається характером території, а не категорією поселень в її складі. Це означитиме, наприклад, що міські ТГ, маючи у своєму складі сільські населені пункти (села та селища) можуть бути залучені до програм розвитку сільських територій. За таких умов зміна категорії населеного пункту по великому рахунку не потрібна.

Тим не менш, спостерігається стійке прагнення з боку багатьох органів місцевого самоврядування змінити категорії населених пунктів в складі ТГ. На наш погляд, причини зміни категорій населених пунктів залежать від напряму відповідних змін. Так, за період дії Закону в Україні відбулися наступні випадки зміни категорій населених пунктів (таблиця 3.3):

Таблиця 3.3 – Зміна категорій населених пунктів у 2024-2025 рр.

Напрямок зміни категорії	Назва населеного пункту	Дата зміни
віднесення селища до категорії міст	Слобожанське Чугуївського району Харківської області	13.03.2025
	Олика Луцького району Волинської області	17.04.2025
віднесення села до категорії селищ	Довге Хустського району Закарпатської області	07.07.2025
віднесення селища до категорії сіл	<i>Вінницька область</i>	
	Дігтярка Могилів-Подільського району	14.03.2025
	Золотогірка, Могилів-Подільського району	14.03.2025
	Свидова Могилів-Подільського району	14.03.2025
	Яр Могилів-Подільського району	14.03.2025
	Браїлів Жмеринського району	29.04.2025
	Василівка Жмеринського району	29.04.2025
	Володимирівка Жмеринського району	29.04.2025

Копай Жмеринського району	14.07.2025
<i>Дніпропетровська область</i>	
Правда Синельниківського району	04.06.2024
Крутоярка Синельниківського району	04.06.2024
Кам'янське Нікопольського району	23.06.2024
Мінеральні Води Павлоградського району	11.10.2024
Новоселівське Павлоградського району	11.10.2024
Зоря Нікопольського району	21.04.2025
Маяк Нікопольського району	21.04.2025
Мирове Нікопольського району	21.04.2025
Прогрес Нікопольського району	21.04.2025
Девладове Криворізького району	21.04.2025
Потоцьке Криворізького району	21.04.2025
<i>Житомирська область</i>	
Відродження Житомирського району	11.10.2024
Сокорики Коростенського району	10.12.2024
<i>Київська область</i>	
Веснянка Білоцерківського району	25.10.2024
<i>Миколаївська область</i>	
Токарівка Вознесенського району	11.10.2024
<i>Харківська область</i>	
Затишне Харківського району	30.08.2024
Нова Березівка Харківського району	30.08.2024
Красне Берестинського району	07.01.2025
Бузова Богодухівського району	21.03.2025
Водяне Богодухівського району	21.03.2025
Володимирівка Богодухівського району	21.03.2025
Дублянка Богодухівського району	21.03.2025
Кам'яно-Хутірське Богодухівського району	21.03.2025
Ковалівське Богодухівського району	21.03.2025
Михайлівське Богодухівського району	21.03.2025
Оленівське Богодухівського району	21.03.2025
Пильнянка Богодухівського району	21.03.2025
Прогрес Богодухівського району	21.03.2025
Сорокове Богодухівського району	21.03.2025
Палатки Берестинського району	16.07.2025
<i>Черкаська область</i>	
Журавлине Золотоніського району	22.10.2025
Мирне Золотоніського району	22.10.2025
<i>Чернігівська область</i>	
Світанок Ніжинського району	07.07.2025

Аналіз таблиці свідчить, що після прийняття Закону простежується активізація процесів зміни категорій населених пунктів, що свідчить про оновлення адміністративно-територіальної політики в умовах децентралізації. За період 2024-2025 рр. Зміни відбувалися у наступних напрямках:

підвищення категорії:

- селище у місто (2 випадки);
- село у селище (1 випадок).

пониження категорії:

- селище у село (41 випадок).

За сприяння Всеукраїнської асоціації органів місцевого самоврядування «Всеукраїнська асоціація громад» (об'єднує понад 900 сільських та селищних ТГ) в межах проведеного дослідження нами було проведення опитування керівництва ТГ (додаток А), метою якого було дослідження реальних причин намагання змінити категорію населеного пункту. Якщо казати про найбільш поширений напрямок - віднесення селища до категорії сіл, то за аналізом отриманих відповідей це було обумовлено здебільше суперечностями та відлуннями попереднього законодавства.

Зокрема до 2024 р. в системі територіального устрою України існували дві історично різні категорії – селище як сільський населений пункт та СМТ, як міський населений пункт. Це створювало як юридичні, так і методологічні колізії, зумовлюючи необхідність переосмислення статусу частини таких населених пунктів. Тому в 2024-2025 рр. фактично реалізовувалися рішення, які були прийняті на місцевому рівні у попередній період, але не завершені остаточно. Причини цих рішень мають комплексний характер та можуть бути узагальнені у чотирьох ключових вимірах: юридичному, містобудівному, статистично-реєстровому та функціонально-територіальному.

По-перше, тривале об'єднання двох різних за природою категорій населених пунктів під єдиним найменуванням «селище» спричиняло термінологічну невизначеність у правозастосуванні. Значна частина підзаконних актів, містобудівних норм, санітарних регламентів та галузевих інструкцій оперувала (а іноді досі оперує) терміном «селище» у значенні СМТ, що створювало ризики помилкового трактування. Тому перехід до категорії «село» забезпечував однозначність у правовому статусі, усуваючи можливість подвійного тлумачення та спрощуючи застосування

законодавства.

По-друге, Комплексні плани просторового розвитку територіальних громад, що запроваджувалися починаючи з 2021 р., вимагають чіткої відповідності фактичних характеристик населеного пункту задекларованим категоріям. У більшості випадків «селища» за структурою забудови, щільністю населення, характером землекористування та рівнем інженерної інфраструктури відповідали типовим ознакам сіл. Переведення їх у категорію села дозволяє коректно застосовувати планувальні регламенти, уникати суперечностей з ДБН, а також формувати реалістичні моделі просторового розвитку в межах ТГ.

По-третє, територіальна реформа 2015-2020 рр. спричинила ускладнення в роботі з державними реєстрами, у т.ч. Кодифікатором адміністративно-територіальних одиниць та територій ТГ, ЄДРПОУ, Державним земельним кадастром, статистичною звітністю тощо. Категорія «селище» в реєстрах традиційно асоціювалася з двома різними групами поселень, що створювало технічні збої та вимагало додаткового ручного коригування. Категорія «село» у цьому контексті є повністю однозначною та не має історичних нашарувань, що суттєво полегшувало реєстраційні процедури, мінімізувало ризики помилок та забезпечувало точність статистики.

По-четверте, переважна більшість «селищ», що були перекласифіковані у «села», не мали ознак, які традиційно відрізняють селища як окрему форму поселення, зокрема локальних промислових виробництв, компактної типової забудови, підвищеної щільності населення, комунальної інфраструктури. У функціональному вимірі вони діяли як типові села, хоча історично мали назву «селище», переважно через радянську практику класифікації населених пунктів, яка не завжди відповідала фактичним характеристикам території. Тому зміна категорії є відновленням реального статусу поселенської мережі.

Додатковим чинником було посилення «сільського» характеру території задля посилення можливостей залучення до державних та європейських

програм розвитку сільських територій.

Після прийняття Закону категорії «село» та «селище» були уніфіковані та віднесені до спільного класу сільських населених пунктів, що формально усунуло будь-які відмінності у їхньому правовому статусі. Незважаючи на це, упродовж 2024-2025 рр. зафіксовано ініціативи понад 120 ТГ щодо надання окремим населеним пунктам в їх межах категорії «селище» замість «село» (хоча станом на 2025 р. реалізований лише один такий випадок). Аналіз, у т.ч. згаданого вище опитування членів Всеукраїнської асоціації громад показує, що такі зміни пов'язані не стільки з юридичними наслідками, яких фактично не існує, а обумовлені функціональними, планувальними, інфраструктурними та символічними чинниками, які залишаються поза межами формальної класифікації, але суттєво впливають на місцеве управління й розвиток територій.

По-перше, у сучасній практиці планування територій, ТГ орієнтуються не стільки на юридичні параметри населених пунктів, як на їх фактичний функціональний потенціал. Населений пункт, який в межах ТГ має компактне ядро, розвинену мережу соціальних інституцій, більшу щільність забудови, транспортну доступність, як правило є адміністративним центром ТГ. Категорія «селище» у таких випадках виконує функцію позначення адміністративної статусності та «вищого» рівня організації простору.

По-друге, у великих ТГ, де іноді є десятки малих сіл, виникає потреба виокремити «вузлові» населені пункти задля визначення центру старостівського округу, розроблення схеми опорних шкіл, формування маршрутів громадського транспорту, планування медичної інфраструктури. Переведення таких сіл у категорію «селище» й дозволяє підкреслити їх роль як опорного населеного пункту.

По-третє, інерція містобудівних підходів. Хоча, як зазначалося, українське законодавство скасувало різницю між селом і селищем у містобудівних нормах, термін «селище» продовжує асоціюватися з більш високою щільністю забудови, можливістю для групової житлової забудови,

наявністю інженерних вузлів, планувальною автономністю. Це створює підсвідоме управлінське припущення, що «селище» є населеним пунктом, якому легше та логічніше планувати розвиток.

По-четверте, села з великою чисельністю населення часто-густо фактично функціонують як напівміські осередки, що історично в Україні відносилися саме до «селищ». За таких умов зміна категорії є спробою узгодити офіційний статус із реальними розмірами, закріпити соціально-демографічний розвиток, позиціонувати населений пункт як більш значущий у територіальній мережі. У низці випадків самі жителі не бажають називатися «селом», застосовують назву «селище» й тим самим орієнтуються на образ «населеного пункту, що розвивається». Попри те, що СМТ як категорія скасована, в уявленні жителів залишилося сприйняття «селища» як поселення між селом і містом. Хоча такі настрої мають здебільше соціально-психологічну природу, але впливають на рішення органів місцевого самоврядування.

Незважаючи на законодавчо встановлену процедуру, в Україні поки що не спостерігаються жодного намагання віднесення міст до категорії селищ, а тим більше сіл. Закон дав можливість зберегти статус міст тим населеним пунктам, що отримали такий статус у попередній період, навіть якщо вони не відповідають встановленим критеріям, у т.ч. мають менше 10 тис. жителів (113 випадків). Зазначене також не спостерігається щодо міст, які входять як окремі населені пункти до складу ТГ, але не є їх адміністративними центрами (наприклад, до складу Львівської ТГ входять міста Винники та Дубляни). Тому ми не аналізували цей напрямок категоризації населених пунктів.

Як зазначалося, у процесі децентралізації в Україні склалася ситуація, за якої формальні правові відмінності між категоріями населених пунктів значною мірою знівельовані. Зокрема, статус міста, селища чи села більше не визначає обсяг компетенцій місцевого самоврядування, фінансову спроможність, повноваження чи структуру органів влади. Попри це, у низці ТГ спостерігається ініціативне прагнення підвищити статус свого

адміністративного центру з категорії «селище» до категорії «місто». Всупереч радянської традиції, коли міста завжди перетворювалися із селищ, Закон передбачив можливість отримання категорії «місто» навіть селам за умов дотримання відповідних критеріїв. Наприклад, село Лиманка Таїрівської селищної ТГ Одеської області налічує понад 12 тис. жителів, причому цьому селу властива компактна та переважно багатоповерхова за характером забудова (т.зв. житловий масив «Райдужний»). Аналогічна ситуація в селі Софіївська Борщагівка та Петропавлівська Борщагівка [243].

В Україні жодне селище, яке до 2024 р. існувало в статусі сільського населеного пункту, не перевищує 10 тис. Тому прагнення набути категорію міста стосується здебільше колишніх СМТ. Загалом в Україні на контрольованій території є 15 селищ, що налічують понад 10 тис., у т.ч. в Одеській області – селища Великодолинське (14 тис.), Овідіополь (12 тис.), Авангард (понад 10 тис). Ще близько 30 селищ в Україні мають чисельність понад 9 тис.

Експертне інтерв'ю із керівниками ТГ деяких із зазначених селищ (додаток Б) дозволило виявити, що у багатьох випадках відсутнє активне прагнення набути статусу міста. В якості основних аргументів наводилося наступне:

немає особливих переваг з точки зору повноважень, доступу до фінансів для міських ТГ у порівнянні із селищними;

небажання брати участь у складній процедурі, отримувати погодження з боку органів державної влади тощо;

побоювання, що статус міста буде накладати додаткові фінансові витрати на розвиток інфраструктури (асфальтування всіх доріг, розширення ЖКГ, створення муніципального транспорту, оновлення вуличного освітлення, створення кращого благоустрою);

побоювання посилення контролю з боку держави (зазначалося, що міста частіше перевіряють та ретельніше підлягають моніторингу у сфері екології, транспорту, забудови, а керівників міських ТГ залучають до різноманітних

заходів обласне керівництво);

відсутність активної підтримки з боку ТГ, сприйняття жителями відповідних ініціатив як штучних або передвиборчих.

Багато голів ТГ прямо зазначають «почекаємо, поки якийсь селище в області стане містом, тоді будемо дивитися, що це дасть».

Тим не менш, багато хто з керівників ТГ не виключають, а іноді прямо зазначають бажання перетворити свій адміністративний центр у місто при досягненні відповідних критеріїв. Така тенденція має пояснюється сукупністю соціально-психологічних, функціонально-планувальних, інвестиційно-репутаційних та стратегічних факторів, які виходять за межі формальних правових норм.

Передусім, прагнення набути категорію міста зумовлюється розривом між категорією та фактичним рівнем урбанізації відповідного населеного пункту. Значна частина сучасних українських селищ, особливо колишніх СМТ, має щільну забудову, розвинену соціальну й транспортну інфраструктуру, стабільну демографічну базу та виконує функції локальних центрів зайнятості, освіти й обслуговування населення не лише певної ТГ, але й кількох навколишніх ТГ. У таких випадках формальне визначення «селище» не відображає реального функціонального статусу населеного пункту, що породжує прагнення до «категоріального вирівнювання», тобто набуття міського статусу як відображення фактичної урбаністичної ролі.

Іншим важливим чинником є символічний та репутаційний вимір статусу міста. На відміну від суто адміністративного змісту, який фактично уніфікований для всіх ТГ, категорія «місто» має значний іміджевий та брендовий потенціал [11], [258]. У суспільній свідомості місто асоціюється з вищим рівнем розвитку, модернізації, інфраструктурної забезпеченості та інвестиційної привабливості. Внаслідок цього ТГ, особливо ті, що прагнуть залучення бізнесу, реалізації проєктів публічно-приватного партнерства або розвитку локальних промислових зон, схильні розглядати міський статус як інструмент територіального маркетингу та зовнішньої комунікації.

Певну роль відіграють і політичні міркування. У ТГ, де адміністративний центр є найбільшим або найбільш економічно активним її населеним пунктом, міський статус зміцнює його позиції в управлінській ієрархії ТГ. Він дозволяє чіткіше артикулювати функцію центру тяжіння для навколишніх поселень, особливо за умов, коли деякі з них також мають категорію селища, сприяє інституалізації реальних просторових й соціальних взаємозв'язків, які виникають незалежно від офіційної класифікації населених пунктів. У висування пропозиції набуття категорії міста окремі місцеві лідери також вбачають як ефективний елемент передвиборчої програми, що може дозволити перемогти на виборах. Також під час інтерв'ю зазначалося бажання через набуття категорії міста долучитися до найбільш впливової асоціації органів місцевого самоврядування – Асоціації міст України.

Своєрідним «софт-фактором» в процесах отримання категорії місто є ідентифікаційні настанови мешканців селищ, які у 2024 р. перетворилися з міських на сільські населені пункти. У багатьох ТГ спостерігається прагнення повернути саме міську ідентичність, яку вони мали проживаючи у СМТ. Для частини населення статус міста означає належність до іншого типу простору – більш розвиненого, облаштованого, інтегрованого до регіональних економічних та інфраструктурних потоків. Така самоідентифікація, навіть за формальної рівності правового статусу ТГ, створює попит на зміну категорії.

Прагнення отримати статус міста має й стратегічний вимір. Україна поступово рухається до впровадження європейських стандартів просторової класифікації (DEGURBA, OECD, ESPON), про які зазначалося у п. 2.3. За зазначеними стандартами території оцінюються за рівнем урбанізованості, щільністю забудови та функціями у мережі розселення. Відтак керівництво частини ТГ прагне заздалегідь адаптуватися до можливих нових класифікацій, у межах яких міський статус може мати не лише символічну, а й правову вагу, особливо при реалізації відповідних програм та проєктів ЄС. У цьому контексті зміна категорії розглядається як превентивний крок, покликаний позиціонувати населений пункт у перспективній системі розселення та

відповідно нового територіального планування за класифікацією LAU.

В процесі дослідження були виявлені й суто ситуативні причини, пов'язані із намаганням вирішити існуючі загрози щодо деяких ТГ. Керівники селищних ТГ, що межують, а іноді майже злилися з великими містами, через отримання адміністративним центром ТГ категорії міста намагаються уникнути можливої їх приєднання до великих міст. Цьому сприяє той факт, що на відміну від селищ всі питання щодо міст вирішує ВР України, що посилює відповідні політичні гарантії врахування існуючих інтересів при прийнятті відповідних рішень. Прикметно, що керівництво центрів агломерацій здебільше негативно ставиться до випадків набуття селищами на їх межах категорії місто (див., напр.: [30]).

В літературі неодноразово зазначалося про необхідність перетворення СМТ у містечка, як проміжної поміж міською та сільською формою розселення категорії. Зокрема Анатолій Доценко зазначає, що «поняття селища міського типу не має тривалого історичного віку, воно виникло та набуло поширення в радянський період як категорія централізованої планової системи господарювання. В той же час поселення проміжного типу, що виконували роль регіональних центрів по обслуговуванню сільськогосподарських виробників і відповідно навколишніх населених пунктів мають тривалий, кількасотлітній період існування. Формами таких поселень були містечка» [47, с. 163]. Він наполягає, що категорія селище не підходить для означення міських населених пунктів, адже за семантикою пов'язано із селом та сільським розселенням.

Як справедливо зазначає Наталія Дністрянська, порушуючи питання про зміни, стратегічно важливо, щоб нові положення не вели до зниження статусу поселень, а сприяли зміцненню поселенської мережі. «В цьому контексті зміна назви «селище міського типу» на назву «містечко» є досить логічною. Водночас знижувати статус малих міст до містечок з урахуванням усіх чинників недоцільно. Критичне зниження людності деяких малих міст, які часто мають багаті історично-культурні традиції, є недостатньою для цього

підставою» [43, с. 125].

Хоча пропозиції створення категорії «містечко» не були підтримані на законодавчому рівні, в процесі дослідження нами було виявлено досить високу підтримку цієї ідей. Особливо це було визначене важливим для тих селищ, які до 1925 р. категорію «містечка» (на Західній Україні до 1940-1945 р.), коли вона була скасована або щодо селищ, які склалися на базі колишніх військових містечок.

3.2 Методика комплексної оцінки умов та показників категоризації населених пунктів

Окрім параметрів компактності, забудови та чисельності населення під час зміни категорії населених пунктів враховуються ряд інших факторів і показників, передбачених ст. 2 Закону. Однак методичні вимоги щодо змісту необхідної інформації відсутні, на відміну від, наприклад, подання щодо утворення населеного пункту [174]. Наслідком зазначеного може стати неповнота або несистемність даних, а визначення категорії населеного пункту втрачає обґрунтованість.

Відтак в процесі дослідження нами була здійснена спроба розробити структуровану Методика комплексної оцінки умов та показників категоризації населених пунктів. Методика охоплює в якості окремих блоків всі ключові групи показників та обставин передбачених Законом при поданні та прийнятті відповідних рішень. Усі показники мають бути вимірюваними або документально підтвердженими, що дозволяє забезпечити можливості для їх зовнішньої перевірки (аудиту) з боку державних органів або експертів. Методика встановлювати єдиний перелік показників, що гарантує порівнюваність різних населених пунктів.

Блок 1. Історичні умови місцевості (додаток В1)

Історичні умови місцевості є важливим елементом комплексної оцінки під час віднесення населеного пункту до певної категорії, оскільки вони

дозволяють встановити історично сформовані риси просторового, демографічного та господарського розвитку території. Аналіз історичних чинників забезпечує розуміння еволюції населеного пункту, ступеня сталості його функцій, а також спадкоємності розвитку, що має бути враховано при ухваленні рішень про зміну категорії.

Передусім слід подавати інформацію про виникнення та етапи історичного розвитку населеного пункту: час заснування або першу письмову згадку, історичні назви, особливості формування поселення у різні історичні періоди. Необхідно враховувати зміни адміністративного підпорядкування, належність до історичних регіонів, а також роль населеного пункту в системі поселень певної доби. Такі дані дають змогу простежити тривалість і стабільність існування населеного пункту як структурного елемента територіальної організації.

Другим важливим елементом цього блоку інформації є історичний демографічний розвиток. Подається динаміка чисельності населення у різні історичні періоди, міграційні процеси, корінні та прийшли групи мешканців, зміни у суспільній структурі. Ці параметри допомагають оцінити, наскільки населений пункт був і залишається значущим демографічним осередком, що особливо важливо при визначенні відповідності критеріям міського або селищного статусу.

Значну увагу можна приділити історично сформованим типологічним характеристикам забудови та просторової структури, тобто наявності традиційних вуличних мереж, історичних зон, торговельних майданів, сакральних комплексів. Морфологія поселення, що склалася історично, є важливою ознакою його належності до певної категорії – місто зазвичай має компактну планувальну структуру і розвинену систему громадських просторів, тоді як для селищ і сіл характерна садибна або змішана забудова.

До обов'язкових елементів також належить характеристика історичних форм господарювання та функціональної ролі населеного пункту. Необхідно вказати, чи був населений пункт ремісничим, торговельним, промисловим,

аграрним, транспортним або адміністративним центром у різні історичні епохи. Такі функціональні характеристики дозволяють визначити, чи має населений пункт історично сформовані передумови для виконання ролей, притаманних новій категорії, до якої його пропонується віднести.

Обов'язково подається інформація про культурну та архітектурну спадщину, включаючи пам'ятки архітектури, археології, історичні об'єкти, традиційні ландшафтні елементи та елементи нематеріальної культурної спадщини. Наявність таких об'єктів потребує врахування режимів охорони та обмежень, що впливають на можливість розвитку території, розширення забудови чи трансформацію функцій населеного пункту.

Під час підготовки подібної інформації важливо використати архівні джерела, історичні карти, описові матеріали та наукові дослідження, які підтверджують історико-географічні особливості розвитку населеного пункту. Сукупність цих даних забезпечує об'єктивність висновків і гарантує відповідність поданої інформації науковим та нормативним вимогам.

Блок 2. Географічні умови місцевості (додаток В2)

Географічні умови місцевості становлять важливий аналітичний блок у процесі віднесення населеного пункту до відповідної категорії, оскільки вони визначають просторове положення поселення в системі територіальної організації, характер його просторової структури та ступінь взаємодії з навколишніми територіями. На відміну від природних, екологічних чи транспортно-комунікаційних характеристик, які подаються окремо, географічні умови відображають передусім локалізаційні, морфологічні та просторово-функціональні властивості, які впливають на формування функцій населеного пункту та його потенціал розвитку.

Передусім до географічних умов належить характеристика географічного положення населеного пункту. Необхідно подавати дані про його розташування в межах області, району та ТГ, визначити приналежність до певного географічного або економіко-географічного району. Важливим є опис відносного положення щодо інших населених пунктів, зокрема міст,

локальних осередків економічної активності та центрів адміністративного управління. Такі дані дозволяють оцінити ступінь периферійності чи центричності населеного пункту у системі розселення та його потенційну полюсність.

Також необхідно враховувати роль населеного пункту у системі локальних і регіональних територіальних зв'язків (без урахування транспортної інфраструктури, інформацію про яку подається окремо). Йдеться про історично сформовані та сучасні просторові взаємозв'язки з навколишніми поселеннями, а саме: сфери тяжіння населення, обслуговуючі функції, участь у міжпоселенських потоках праці та послуг. Іншими словами, вивчається, чи виконує населений пункт роль локального центру, периферійного села, вузлового елемента групового поселення або частини агломераційної структури. Ці дані дозволяють встановити ступінь функціональної значущості поселення.

Окремої уваги потребує аналіз територіальної суміжності та районування, що включає опис характеру сусідніх територій, межування з промисловими зонами, рекреаційними територіями, сільськогосподарськими масивами або іншими населеними пунктами. Така інформація важлива для визначення можливих напрямів просторового розвитку, а також для оцінки потенційних конфліктів землекористування.

Блок 3. Соціально-економічні умови місцевості (додаток В3).

Соціально-економічні умови місцевості становлять визначальну групу показників, що враховуються під час віднесення населеного пункту до певної категорії, оскільки вони відображають рівень розвитку місцевої економіки, доступність послуг, організацію господарської діяльності та здатність ТГ забезпечувати належну якість життя населення.

Передусім подається інформація про економічну діяльність, що історично та функціонально визначає спеціалізацію населеного пункту. Аналізуються основні види господарювання, комерційна активність, наявність суб'єктів підприємництва, виробничих або переробних підприємств,

сервісних і торговельних закладів. Визначення економічного профілю дозволяє оцінити, чи відповідає населений пункт тій моделі, яка характерна для певної категорії, адже місто зазвичай має більш диверсифіковану економічну структуру, селище – спеціалізовану, а село – переважно аграрну.

Наступним важливим елементом блоку є рівень та структура зайнятості населення, з акцентом на частку працевлаштованих у різних секторах економіки, наявність місцевих робочих місць, характер трудових потоків (внутрішніх або зовнішніх). Ці показники дозволяють встановити, чи здатний населений пункт забезпечити сталий соціально-економічний розвиток та виконувати функції, притаманні категорії, до якої його пропонують віднести.

Значну увагу приділяють розвитку соціальної інфраструктури, що охоплює заклади освіти, охорони здоров'я, культури, спорту, соціального захисту, громадського обслуговування. Хоча соціальна інфраструктура часто переплітається з демографічними характеристиками, у межах соціально-економічного аналізу її оцінюють з позиції забезпечення доступу до соціальних послуг, що є необхідним для виконання сервісних функцій у межах тієї чи іншої категорії населених пунктів.

Окремим елементом є оцінка рівня економічної інфраструктури, яка включає систему обслуговування населення та бізнесу. Мається на увазі наявність закладів торгівлі, громадського харчування, фінансових установ, підприємств побутового обслуговування, ринків та інших закладів, що формують соціально-економічний простір. Їх наявність і кількість знову такі відіграють роль у визначенні того, чи виконує населений пункт функції локального сервісного центру.

Не менш важливим елементом є рівень підприємницької активності та інвестиційного середовища, що характеризується кількістю зареєстрованих суб'єктів господарювання, динамікою розвитку малого та середнього бізнесу, наявністю інвестиційних майданчиків, індустріальних зон або територій потенційного економічного освоєння. Визначення цих параметрів дозволяє

оцінити перспективи соціально-економічного розвитку населеного пункту в середньо- та довгостроковій перспективі.

Блок 4. Природні умови місцевості (додаток В4).

Природні умови місцевості також відіграють певну роль при віднесенні населених пунктів до відповідних категорій, оскільки вони визначають базові можливості території для освоєння, забудови, ведення господарської діяльності та забезпечення комфортних умов проживання. На відміну від географічних умов (які характеризують просторове положення населеного пункту) та екологічних умов (що описують стан довкілля й екологічні ризики), природні умови відображають властивості природного середовища як такого – рельєф, ґрунти, водні ресурси, кліматичні параметри та інші природні характеристики, що формують «фізичну основу» розвитку населеного пункту.

Передусім у межах визначення природних умов подається характеристика рельєфу території. Зазначаються його тип (рівнинний, хвилястий, горбистий), інтенсивність перепадів висот, наявність складних геоморфологічних форм (яри, балки, тераси). Рельєф безпосередньо впливає на можливість створення компактної або розосередженої забудови, визначає напрями і вартість інженерної підготовки території, а також формує потенційні обмеження щодо забудови, що має ключове значення при переході до категорій із вищою інтенсивністю використання земель.

Другим важливим елементом є характеристика ґрунтово-геологічних умов. Доцільно подавати дані про типи ґрунтів, їхню родючість, механічний склад, несучу здатність, схильність до заболочування або ерозії. Особливе значення має інформація про потужність ґрунтово-рослинного шару, рівень залягання ґрунтових вод та можливість підтоплення. Ці показники визначають не лише придатність території до сільськогосподарського використання, а й її потенціал для капітального будівництва та довготривалого експлуатаційного навантаження.

Окрему увагу приділяють кліматичним характеристикам території, які включають середньорічні температури, кількість опадів, сезонну амплітуду

температур, тривалість вегетаційного періоду, а також характерні природні явища (тумани, посухи, ожеледиці тощо). Клімат формує загальні умови життєдіяльності населення, впливає на енергетичні потреби, вибір типу забудови, матеріалів та інженерно-технічних рішень. Крім того, він визначає можливу спеціалізацію господарської діяльності, зокрема аграрну або рекреаційну.

Важливою складовою є водні ресурси території, що включають річки, озера, ставки, підземні води, джерела, водоносні горизонти. У межах аналізу визначається не лише їх наявність, а й гідрологічний режим, якість води, сезонні коливання рівнів. Водні ресурси є важливими для забезпечення населення, ведення сільського господарства, розвитку рекреаційних функцій та інженерного водопостачання. Їх характеристика дозволяє оцінити, чи може населений пункт виконувати функції, характерні для відповідної категорії, з точки зору ресурсного забезпечення.

До блоку природних умов включається також характеристика природних ландшафтів, що відображає поєднання рельєфу, ґрунтів, рослинності та гідрологічних елементів. Це дозволяє визначити загальну природну «місткість» території, її придатність до забудови, ступінь трансформації природного середовища та можливості розвитку нових функціональних зон. Ландшафтна структура суттєво впливає на потенціал населеного пункту до міського розвитку, визначає комфортність та безпечність проживання.

Отже, інформація про природні умови подається з метою оцінки стійкості території до антропогенних навантажень, що є важливим при переході до селищ або міст із вищою щільністю населення.

Блок 5. Екологічні умови місцевості (додаток В5).

Екологічні умови місцевості є чинником, що відповідно до Закону враховуються під час віднесення населеного пункту до певної категорії, оскільки вони визначають рівень екологічної безпеки життя населення, можливість подальшого просторового розвитку та придатність території для

здійснення різних видів господарської діяльності. Аналіз екологічного стану території передбачає комплексне дослідження рівня антропогенного навантаження, стану природних компонентів та наявності обмежень, що впливають із чинного природоохоронного законодавства.

Передусім слід подавати інформацію про загальний екологічний стан території, включаючи якість атмосферного повітря, рівень забруднення ґрунтів та водних ресурсів, наявність локальних джерел забруднення. Оцінюється ступінь впливу промислових, транспортних, аграрних та інших антропогенних факторів на довкілля, визначаються переважаючі види забруднювальних речовин і можливі ризики для здоров'я населення. Особливу увагу приділяють територіям, де зафіксовані перевищення гранично допустимих концентрацій, або зонам, що потребують рекультивації чи санації.

Другий важливий елемент – наявність екологічно небезпечних або потенційно небезпечних об'єктів, серед яких промислові підприємства підвищеної екологічної небезпеки, полігони твердих побутових відходів, очисні споруди, склади пального, тваринницькі комплекси, ділянки техногенного забруднення та інші об'єкти, що можуть створювати загрози для населення. Визначення таких об'єктів необхідне для встановлення санітарно-захисних зон та обмежень забудови, що особливо важливо при переході до категорії поселення з більшою щільністю та інтенсивністю використання території.

Не менш значущими є дані про екологічно вразливі природні комплекси: ліси, водно-болотні угіддя, прибережні захисні смуги, території, включені до природно-заповідного фонду. Їхня наявність зумовлює спеціальний режим використання територій, обмеження на проведення будівництва та необхідність дотримання природоохоронних вимог. Окремо враховуються ареали видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України, що може впливати на можливість розширення населеного пункту або зміну його функціонального призначення.

Суттєве значення має аналіз шумового, вібраційного та електромагнітного впливу, особливо у населених пунктах, розташованих поблизу інтенсивних транспортних коридорів, промислових зон або об'єктів енергетичної інфраструктури. Рівні шумового забруднення та електромагнітного випромінювання порівнюються з нормативними показниками, що дозволяє оцінити комфортність та безпечність проживання населення.

Також подається інформація про стан системи поводження з відходами, яка включає наявність місць їх накопичення, ступінь впорядкованості полігонів, потужності збирання та утилізації. Належне управління відходами є критичним для населених пунктів, що планують перехід до вищої категорії, адже підвищення щільності населення збільшує навантаження на інфраструктуру. Збір і подання цієї інформації необхідні для узгодження містобудівних рішень з природоохоронними вимогами, що є необхідним для формування стійкого просторового розвитку.

Блок 6. Етнічні умови місцевості (додаток В6).

Етнічні умови місцевості становлять специфічний аналітичний блок, який враховується під час віднесення населених пунктів до певної категорії, оскільки вони відображають характер етнокультурної взаємодії, особливості самоідентифікації населення та ступінь етнокультурної різноманітності території. На відміну від демографічних умов, які описують чисельність, вікову структуру чи міграційні характеристики населення, етнічні умови фокусуються на якісних характеристиках етнокультурної структури населення, що мають значення для соціальної інтегрованості ТГ, локальної ідентичності та особливостей місцевої соціально-культурної інфраструктури.

Передусім подається характеристика етнічного складу населення, що включає визначення основних етнічних груп, які проживають у населеному пункті. Важливим є не проста чисельність цих груп, а їх етнокультурні особливості, історія проживання на території, ступінь збереження етнічних традицій та культурно-побутових практик. Така інформація дозволяє

зрозуміти, чи є населений пункт моноетнічним або поліетнічним за характером повсякденної взаємодії.

Другим важливим елементом є аналіз мовно-етнічного середовища, що охоплює домінантні мови повсякденного спілкування, сфери використання мов національних меншин, наявність двомовних або багатомовних практик у соціальному житті. Мовний аспект є важливим, оскільки він визначає доступність адміністративних та соціальних послуг, характер комунікації всередині ТГ та рівень інтегрованості етнічних груп.

Значущим є також вивчення етнокультурної інфраструктури, тобто наявності інституцій, що забезпечують функціонування культурного життя етнічних спільнот: культурно-освітніх центрів, етнічних громадських організацій, релігійних громад, локальних музеїв чи традиційних об'єднань. Етнокультурна інфраструктура впливає на формування місцевої ідентичності та культурної взаємодії між різними групами населення.

Окремим блоком може бути подана інформація про традиційні форми господарювання, культурні практики та соціальні норми, притаманні певним етнічним спільнотам, якщо такі елементи мають вплив на характер просторового розвитку або локальні особливості організації життєвого середовища. Наприклад, традиції розселення, звичаєві форми використання земель або особливості організації громадських просторів можуть мати значення при визначенні типологічних характеристик населеного пункту.

Блок 7. Культурні умови місцевості (додаток В7).

Наступним елементом є аналіз культурних умов місцевості оскільки вони відображають рівень розвитку культурної інфраструктури, інтенсивність культурного життя ТГ, особливості локальних культурних практик та потенціал для виконання культурно-соціальних функцій, характерних для відповідного типу населеного пункту. Культурні умови зосереджені на сучасному стані культурного середовища та інституцій, що формують якість життя та соціальну інтеграцію в межах поселення.

Передусім подається інформація про стан і структуру культурної інфраструктури, яка включає заклади культури та об'єкти культурного призначення – будинки культури, клуби, бібліотеки, музеї, мистецькі школи, культурні центри, театральні чи художні студії. Оцінюється їхня кількість, рівень забезпеченості населення культурними послугами, технічний стан та доступність для різних груп населення. Ці дані дозволяють визначити, чи здатен населений пункт виконувати культурно-сервісні функції, характерні для селища або міста.

Другим важливим елементом є характер культурного життя ТГ: проведення масових заходів, фестивалів, культурних акцій, виставок, локальних традиційних свят, творчих ініціатив та мистецьких практик. Цей аспект демонструє інтенсивність культурної активності ТГ та її здатність підтримувати соціальну згуртованість і розвиток культурного середовища.

Важливо подати інформацію про наявність творчих спільнот, мистецьких колективів та аматорських об'єднань, оскільки їх діяльність сприяє формуванню культурної ідентичності, збагаченню культурного простору та розвитку соціальної активності населення. Активність таких спільнот є характерним показником культурної спроможності населеного пункту.

Окрему увагу слід приділяти культурно-освітній діяльності, зокрема роботі мистецьких шкіл, гуртків, студій, творчих програм, які формують середовище для навчання та розвитку культурних компетенцій жителів. Цей блок демонструє потенціал ТГ для розвитку культурного капіталу та підтримки молодіжних і мистецьких ініціатив.

До культурних умов також належить характеристика збереження культурного середовища, яка включає догляд за культурними об'єктами, виконання програм розвитку культури, наявність локальних ініціатив з охорони культурної спадщини, дотримання принципів культурної політики на місцевому рівні. Хоча об'єкти культурної спадщини самі по собі належать до

історичного блоку, питання їх сучасного функціонування, використання та інтеграції у культурний простір належить до культурних умов.

Блок 8. Якість та доступність надання адміністративних та інших послуг (додаток В8) .

Якість та доступність надання адміністративних та інших публічних послуг є важливим критерієм при віднесенні населених пунктів до певної категорії, оскільки вони відображають рівень інституційного розвитку, функціональну спроможність території та здатність ТГ забезпечувати базові та спеціалізовані послуги відповідно до потреб населення. Цей показник характеризує рівень організації управління на рівні ТГ і відіграє ключову роль у визначенні можливості населеного пункту виконувати функції, притаманні селу, селищу або місту.

У межах цього критерію насамперед подається інформація про наявність та стан центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП). Визначаються їхні функціональні можливості, режим роботи, перелік доступних послуг, забезпеченість кваліфікованими кадрами, рівень цифровізації сервісів та доступність для різних груп населення. Наявність повноцінного ЦНАПу або його віддалених робочих місць є свідченням спроможності населеного пункту забезпечувати мінімальний базовий рівень публічних послуг.

Наступним важливим елементом блоку є оцінка доступності соціальних послуг, що включає послуги у сфері соціального захисту, реєстрації актів цивільного стану, соціального забезпечення, підтримки вразливих груп населення, а також діяльність служб соціальної роботи. Аналізуються рівень забезпеченості відповідними установами, якість виконання процедур, доступність для жителів, у тому числі маломобільних груп.

Важливою є інформація про наявність і ефективність надання освітніх та медичних послуг, оскільки вони належать до базових життєво необхідних сфер. Оцінюється не інфраструктурний аспект, що аналізується окремо, а якість послуг: доступність первинної медичної допомоги, можливість отримання невідкладної допомоги, рівень освітніх послуг, доступність

дошкільної освіти. Належний рівень таких послуг є характерною ознакою населених пунктів вищої категорії.

Окремої уваги потребує характеристика цифрових адміністративних послуг та спроможності ТГ забезпечувати доступ до електронних сервісів: можливість подання заяв онлайн, отримання витягів, реєстраційних дій, використання державних електронних платформ. Це є індикатором модернізованості місцевої адміністративної системи та рівня її відповідності сучасним стандартам.

До аналізу входить також інформація про наявність інших публічних сервісів, що стосуються:

- земельних та майнових питань;
- реєстрації бізнесу;
- дозвільних процедур;
- місцевих послуг (видача довідок, реєстрація місця проживання тощо);
- послуг комунального характеру – водопостачання, вивезення відходів, благоустрій (з точки зору якості взаємодії з громадянами, а не інженерного стану інфраструктури).

Крім того, оцінюється доступність послуг у територіальному вимірі:

- наближеність закладів до місць проживання мешканців;
- наявність віддалених робочих місць або мобільних бригад;
- транспортна доступність до пунктів надання послуг (без включення ширшої транспортної характеристики, яка аналізується окремо);
- рівень охоплення послугами віддалених частин населеного пункту.

Подача інформації щодо якості та доступності адміністративних та інших послуг необхідна для того, щоб забезпечити прозоре обґрунтування рішення про зміну категорії, базоване не лише на кількісних показниках, а й на реальній якості життя населення.

При визначенні параметрів якості надання адміністративних послуг важливо керуватися Методикою організації моніторингу якості надання адміністративних послуг [108].

Блок 9. Ефективність та якість управління територією (додаток В9).

Ефективність та якість управління територією є провідним індикатором здатності ТГ забезпечувати сталий розвиток, виконувати управлінські функції відповідного рівня та забезпечувати реалізацію стратегічних та оперативних завдань територіального розвитку. На відміну від якості та доступності адміністративних послуг, які оцінюють безпосередній сервіс для населення, ефективність управління відображає інституційну, стратегічну та організаційну спроможність органів місцевого самоврядування управляти територією.

Передусім подається інформація про наявність та якість стратегічних документів територіального розвитку, зокрема стратегії розвитку ТГ, плани її реалізації, програми соціально-економічного розвитку, плани просторового розвитку та галузеві програми. Важливим є аналіз того, наскільки такі документи актуальні, системні, узгоджені між собою та реально впроваджуються. Наявність стратегічного планування свідчить про здатність органів місцевого самоврядування здійснювати цілеспрямовану політику розвитку, що є необхідним для населених пунктів із вищою категорією.

Другим змістовим елементом є інституційна спроможність місцевого самоврядування, що включає кадровий потенціал, рівень професійності управлінського персоналу, структуру виконавчих органів, наявність спеціалізованих підрозділів (з питань економіки, фінансів, містобудування, земельних ресурсів, інвестицій). Ці дані дозволяють оцінити, чи має ТГ організаційні можливості забезпечувати управлінські функції, характерні для населеного пункту нової категорії.

Важливою складовою є якість бюджетного управління, яка включає рівень планування доходів і видатків, виконання бюджету, наявність програмно-цільового методу, структуру власних доходів, фінансову дисципліну та здатність акумулювати ресурси для розвитку. Ефективне бюджетне управління демонструє фінансову стабільність території та її здатність до самостійного виконання повноважень.

До аналізу входить також наявність системи моніторингу, оцінки ефективності та прозорості управління, що включає механізми збору статистичних даних, аналізу результатів програм, оприлюднення інформації, функціонування систем електронного врядування, відкритості бюджетних процесів. Прозорість і підзвітність є необхідними елементами ефективного місцевого управління.

Окрему увагу приділяють якості взаємодії органів влади з громадськістю та інститутами громадянського суспільства. Оцінюється наявність інструментів участі (громадські слухання, консультації, дорадчі органи), рівень їх реального застосування, практика залучення громадян до прийняття рішень. Це дозволяє оцінити демократичність і соціальну легітимність управління територією.

Не менш важливим є аналіз управління земельними, майновими та інфраструктурними ресурсами ТГ. Характеризується якість інвентаризації, системність управлінських рішень, ефективність використання комунального майна, управління земельними ресурсами, прозорість процедур. Рациональне управління ресурсами є ключовим фактором для розвитку населених пунктів вищої категорії.

Також подається інформація про спроможність органів місцевого самоврядування залучати інвестиції, реалізовувати проєкти розвитку та співпрацювати з державними програмами і донорськими інституціями. Це відображає здатність ТГ до розвитку та масштабування управлінських рішень.

Подача такої інформації необхідна для того, щоб оцінити рівень інституційного розвитку та організаційної зрілості органів місцевого самоврядування й встановити відповідність між амбіціями щодо зміни категорії та реальними управлінськими можливостями ТГ.

При визначенні ефективності та якості управління пропонується скористатися Методикою дослідження організаційної ефективності діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування, що була розроблена С.Є. Саханенком та ін. [232].

Ефективність управління може бути засвідчена й деякими індикаторами (індексами), наприклад:

А) Індекс загальної ефективності діяльності органів місцевого самоврядування, як співвідношення суспільно значущих результатів діяльності і витраченим ресурсам.

$$I_{\text{заг}} = P_{\text{сусп}} / B \quad (3.1)$$

$P_{\text{сусп}}$ – суспільно значущі результати діяльності ТГ, що дорівнюється обсягу надходжень до місцевого бюджету (без урахування трансфертів) в грн;

B – витрати на утримання органу МСВ та його посадових осіб в грн.

Б) Індекс централізації, що характеризує співвідношення централізації та децентралізації й визначає організаційну ефективність. Чим менший індекс централізації від 1, тим більший ступінь децентралізації в системі виконання повноважень.

$$I_{\text{ц}} = K_{\text{к}} / K_{\text{в}} \quad (3.2)$$

$K_{\text{к}}$ – кількість керівних посад у системі органів місцевого самоврядування;

$K_{\text{в}}$ – кількість виконавців у системі органів місцевого самоврядування.

В) Індекс рівня керованості, який характеризує ефективність використання управлінського персоналу. При значенні $I_{\text{к}} < 1$ є нестача управлінських кадрів, оскільки управлінське навантаження на діючі кадри є завищеним. $I_{\text{к}} > 1$ свідчить про розгалуженість управлінського апарату, оскільки кожен управлінець у своєму підпорядкуванні має невелику кількість підлеглих.

$$I_{\text{к}} = K_{\text{ф}} / K_{\text{о}} \quad (3.3)$$

$K_{\text{ф}}$ – фактичний рівень керованості;

$K_{\text{о}}$ – оптимальний рівень керованості.

Оптимальний рівень керованості для голови ТГ та його заступників складає 6-8 посадових осіб, для керівників виконавчих органів – 8-10, для керівників структурних підрозділів виконавчого органу місцевого самоврядування – до 20 посадових осіб.

Г) Індекс зайнятості у системі управління, що характеризує питому вагу посадових осіб органів місцевого самоврядування серед усіх працівників, які працюють в комунальних установах, організаціях, підприємствах.

$$I_3 = \frac{Ч_{сл}}{Ч_{пр}} \quad (3.4)$$

$Ч_{сл}$ – чисельність посадових осіб місцевого самоврядування;

$Ч_{пр}$ – чисельність працюючих в комунальних підприємствах, установах, організаціях, а також в органах місцевого самоврядування, що не є посадовими особами місцевого самоврядування.

Г) Індекс організаційно-правового оформлення діяльності органів місцевого самоврядування

$$I_{орг-прав.} = [(Стат. + Страт.) / 2 + (K_{по} / K_{посад.інст.}) + (K_{орг.} / K_{полож.})] / 3 \quad (3.5)$$

Стат. – наявність Статуту ТГ (наявність = 1, відсутність = 0);

Страт. – наявність Стратегії розвитку ТГ (наявність = 1, відсутність = 0);

$K_{по}$ – кількість посадових осіб місцевого самоврядування;

$K_{посад.інст.}$ – кількість затверджених посадових інструкцій;

$K_{орг.}$ – кількість органів місцевого самоврядування та їх структурних підрозділів;

$K_{полож.}$ – кількість положень про органи місцевого самоврядування та їх структурні підрозділи.

Д) Інтегрований індекс ефективності організаційної структури.

$$I_{орг.стр.} = 1 - [(V_y / P_{бж}) / (Ч_ж / Ч_{пр})] \quad (3.6)$$

V_y – витрати на управління, що припадають на одну посадову особу місцевого самоврядування, грн;

$P_{бж}$ – розмір місцевого бюджету на одного жителя, грн;

$Ч_ж$ – чисельність жителів ТГ;

$Ч_{пр}$ – чисельність жителів ТГ, що отримують заробітну плату з бюджету ТГ.

Е) Індекс надійності. Надійність характеризується безвідмовним функціонуванням органу місцевого самоврядування.

$$I_{\text{над}} = 1 - P_{\text{н}} / P_{\text{заг}} \quad (3.7)$$

$P_{\text{н}}$ – кількість нереалізованих рішень, прийнятих органом місцевого самоврядування;

$P_{\text{заг}}$ – загальна кількість рішень, прийнятих органом місцевого самоврядування.

Є) Індекс ланковості. «Ланковість» зворотно пропорційна загальній ефективності. Якщо індекс ланковості ($I_{\text{л}}$) менше 1, то це свідчить про те, що організаційні ланки виконують занадто велику кількість функцій. Якщо індекс ланковості перевищує 1, то система виконавчих органів значно занадто розгалужена, ланки високоспеціалізовані.

$$I_{\text{ланк}} = L_{\text{ф}} / L_{\text{о}} \quad (3.8)$$

$L_{\text{ф}}$ – кількість ланок існуючої оргструктури в межах певної функції;

$L_{\text{о}}$ – оптимальна кількість ланок оргструктури в межах певної функції, яка обрана керівництвом як базовий варіант.

Ж) Індекс дублювання повноважень. Чим ближче цей коефіцієнт до 1, тим небезпечніша ситуація в системі виконавчих органів місцевого самоврядування, оскільки декілька підрозділів виконують одну і ту саму функцію, неефективно витрачаючи ресурси.

$$I_{\text{дубл}} = K_{\text{дф}} / K_{\text{ф}}, \quad (3.9)$$

$K_{\text{дф}}$ – кількість функцій, що закріплені за кількома органами місцевого самоврядування

$K_{\text{ф}}$ – загальна кількість функцій органу місцевого самоврядування.

З) Індекс територіальної концентрації органів місцевого самоврядування. В ТГ, що складається з одного поселення розміщення органів місцевого самоврядування в одному адміністративному будинку або в суміжних будинках підвищує організаційну ефективність. В ТГ, що складається з кількох поселень, наявність можливості отримати муніципальну послугу в адміністративному будинку за місцем проживання також підвищує організаційну ефективність.

$$I_{\text{тк}} = (K_{\text{б}} / S) \times n \quad (3.10)$$

Кб – кількість адміністративних будинків, у яких розміщені органи місцевого самоврядування;

S – площа ТГ;

n – кількість поселень в ТГ.

И) Індекс оперативності прийняття рішень, що характеризує характеризує своєчасність прийняття рішення.

$$I_{\text{опер.п.р.}} = (T_{m1} + T_{m2} \dots / n) + (T_{f1} + T_{f2} \dots / n) / 2 \quad (3.11)$$

T_m – максимальний строк на прийняття рішення;

T_f – фактичний строк прийняття рішення;

n – загальна кількість рішень.

І) Індекс оперативності виконання рішень, що характеризує своєчасність виконання рішення.

$$I_{\text{опер.п.р.}} = (T_{m1} + T_{m2} \dots / n) + (T_{f1} + T_{f2} \dots / n) / 2 \quad (3.12)$$

T_m – максимальний строк виконання рішення;

T_f – фактичний строк виконання рішення;

n – загальна кількість рішень.

$$Й) \text{ Індекс охоплення повноважень} \quad (3.13)$$

$$I_{\text{о.п.}} = P_{\text{ф}} / P_{\text{н}}$$

P_ф – фактична кількість повноважень в межах функції;

P_н – необхідна кількість повноважень щодо ефективного забезпечення певної функції місцевого самоврядування.

Блок 10. Демографічна ситуація (додаток В10)

Відповідно до Закону демографічна ситуація, зокрема щодо чисельності населення, є ключовим критерієм під час віднесення населеного пункту до певної категорії. Демографічні характеристики формують основу для оцінки здатності населеного пункту виконувати функції, притаманні певній категорії, а також визначають потребу у відповідній соціальній, інженерній та адміністративній інфраструктурі. На відміну від інших груп показників, демографічна ситуація зосереджена на кількісних і структурних параметрах населення, його динаміці та відтворенні.

Передусім подається інформація про чисельність населення – фактичну та, за можливості, середньорічну, що дозволяє уникнути помилок, пов'язаних із сезонними коливаннями або тимчасовими міграціями. Чисельність населення є основою для визначення відповідності населеного пункту критеріям категорії, оскільки законодавство передбачають мінімальні межі щодо розміру поселення.

Другим важливим елементом є динаміка чисельності населення, зокрема приріст або скорочення населення за певні періоди. Аналізується тенденція останніх років: стабільність, зростання, депопуляція, різкі демографічні втрати. Така інформація дозволяє оцінити стійкість демографічної бази та потенціал розвитку населеного пункту в середньостроковій перспективі.

До демографічних параметрів належить вікова структура населення, що включає частки дітей, осіб працездатного віку та людей похилого віку. Вікова структура має важливе значення, оскільки формує потреби в освітніх, медичних, соціальних та адміністративних послугах, а також визначає здатність території до відтворення людського потенціалу. Висока частка працездатного населення свідчить про кращі перспективи розвитку, тоді як демографічне старіння може бути фактором ризику при зміні категорії.

Важливим компонентом є коефіцієнти природного руху населення – народжуваність, смертність та природний приріст. Вони дозволяють визначити, наскільки населений пункт здатен самостійно підтримувати демографічну стабільність, чи його чисельність переважно залежить від міграційних процесів.

Окремо подаються дані про міграційний рух населення, зокрема внутрішню й зовнішню міграцію, сезонні та трудові переміщення. Характер міграційних потоків вказує на рівень привабливості території, наявність робочих місць, доступність послуг і загальну динаміку розвитку території. Позитивне міграційне сальдо часто є ознакою сформованого або потенційного центру тяжіння.

Враховуючи, що внутрішньо переміщені особи вважаються членами ТГ, важливо показати й кількісні та якісні параметри цієї категорії населення.

До оцінки може долучатися інформація про щільність населення, яка визначає інтенсивність освоєння території та впливає на обґрунтування переходу до категорій із вищим рівнем урбанізації. Щільність населення також є індикатором сформованості міських або селищних функцій.

Блок 11. Транспортна доступність та комунікація (додаток В11)

Транспортна доступність та комунікація визначають рівень інтегрованості населеного пункту до регіональної та національної системи розселення, мобільність населення, доступ до послуг і економічних центрів, а також здатність ТГ забезпечувати виконання функцій, характерних для вищої категорії поселень. На відміну від географічних умов, що описують просторове положення, транспортна доступність характеризує якість та інтенсивність транспортних зв'язків, стан транспортної інфраструктури і доступність пересування.

Передусім подається інформація про наявність та класифікацію автомобільних доріг, що з'єднують населений пункт з іншими територіями. Визначаються: типи доріг (європейські - Е, міжнародні – М, національні – Н, регіональні – Р, обласні, місцеві), їхній технічний стан, пропускна здатність, сезонна надійність, наявність ремонтів або обмежень руху. Ці дані дозволяють оцінити можливість регулярної та безпечної транспортної комунікації, що має вирішальне значення для селищ і міст.

Наступним елементом є характеристика громадського транспорту, включаючи автобусні, маршрутні, залізничні або інші регулярні перевезення. Подається інформація про наявність маршрутів, частоту рейсів, їх зручність, час у дорозі до найближчих центрів послуг (місто, центр ТГ). Оцінка громадського транспорту дозволяє встановити, наскільки населений пункт доступний для жителів із різними потребами та чи може він відігравати роль локального сервісного або житлового центру.

Важливо подати інформацію про доступність ключових інфраструктурних вузлів та центрів тяжіння: відстань і час до районного чи регіонального центру; доступ до залізничних станцій, автовокзалів, портів або аеропортів (за наявності таких у регіоні). Ці параметри визначають рівень входження населеного пункту у ширші транспортні мережі, що є основою для урбаністичного розвитку.

До аналізу транспортної доступності належить також стан внутрішньої транспортної інфраструктури населеного пункту: якість вулице-дорожньої мережі, наявність велосипедних та пішохідних комунікацій, організація дорожнього руху, доступність громадського простору для маломобільних груп. Такі дані відображають рівень урбанізаційної впорядкованості території та її здатність забезпечувати належну якість життя населення.

Окремо подається інформація про наявність критичних комунікаційних інфраструктур: системи електрозв'язку, мобільного зв'язку, інтернет-покриття, цифрових сервісів, а також рівень їх доступності та стабільності. Комунікаційні параметри мають важливе значення для оцінки потенціалу розвитку цифрових послуг, електронного врядування, бізнес-середовища та соціальних зв'язків.

До транспортної доступності та комунікацій входить і аналіз інтенсивності транспортних потоків – руху приватного транспорту, вантажного руху, транзитних потоків. Це дозволяє врахувати навантаження на транспортну мережу, а також потенційні ризики чи переваги при підвищенні категорії населеного пункту.

Блок 12. Наслідки стихійних лих, техногенних аварій та воєнних дій
(додаток В12)

Наслідки стихійних лих, техногенних аварій та воєнних дій становлять важливий аналітичний блок під час віднесення населеного пункту до іншої категорії, оскільки вони безпосередньо впливають на стан території, її безпеку, життєздатність, потенціал розвитку та можливість виконання функцій, властивих відповідній категорії. На відміну від природних, екологічних чи

соціально-економічних умов, цей блок спрямований на оцінку ризиків, пошкоджень та обмежень, що були сформовані внаслідок екстремальних подій природного, техногенного або воєнного походження.

Передусім подається інформація про факти та масштаби стихійних лих, які мали місце на території населеного пункту або в безпосередній близькості у попередні 10-15 років. До таких подій належать повені, паводки, зсуви, землетруси, буревії, пожежі природного походження та інші небезпечні природні явища. Важливо визначити характер лиха, дату його виникнення, площі ураження, масштаби пошкоджень інфраструктури, житлового фонду та об'єктів господарювання. Це дозволяє оцінити стійкість території до природних ризиків і визначити потребу у спеціальних протизсувних, протипаводкових або захисних заходах у разі зміни категорії.

Другим елементом є наслідки техногенних аварій, що включають розливи небезпечних речовин, вибухи, пожежі на промислових об'єктах, аварії на інженерних мережах, руйнування інфраструктурних систем. У межах цього блоку подається характеристика аварій, масштаби забруднення, кількість уражених територій та заходи, які були вжиті для ліквідації наслідків. Оцінка техногенних ризиків є необхідною, оскільки вона впливає на безпеку населення, умови проживання та можливість розміщення нових об'єктів у межах населеного пункту.

Окреме значення має інформація про наслідки воєнних дій, зокрема обстрілів, окупації, мінування території, руйнування критичної інфраструктури, житлової забудови та громадських будівель. Необхідно визначати масштаби пошкоджень, кількість зруйнованих або непридатних до проживання споруд, наявність потенційно небезпечних територій, пов'язаних із вибухонебезпечними предметами. Ці показники визначають реальний стан території та її здатність забезпечувати мінімальні умови безпеки й життєдіяльності для населення.

Важливо також подавати інформацію про території з обмеженим використанням, що виникли внаслідок згаданих подій. Це можуть бути

підтоплені зони, зони забруднення ґрунтів або вод, охоронні зони навколо пошкоджених об'єктів, мінні поля, території із заборонаю будівництва або проживання. Такі дані дозволяють оцінити реальні межі функціонального розвитку території та можливість її відновлення.

До обов'язкових елементів належить характеристика інституційної та технічної готовності ТГ до реагування на надзвичайні ситуації – наявність систем оповіщення, місцевих служб цивільного захисту, планів евакуації, протипожежних станцій, рятувальних підрозділів та ін. Ці дані свідчать про рівень безпеки для населення та здатність швидко реагувати на ризики, що є важливим чинником при переході до вищої категорії.

Блок 13. Можливості забезпечення інфраструктурної спроможності місцевого самоврядування здійснювати визначені законом повноваження на відповідній території (додаток В13)

Можливості забезпечення інфраструктурної спроможності місцевого самоврядування згідно з Законом є критерієм при віднесенні населеного пункту до іншої категорії, оскільки відображають здатність органів влади забезпечувати реалізацію визначених законом повноважень з урахуванням масштабів території, чисельності населення та рівня її розвитку. На відміну від управлінської спроможності чи якості надання адміністративних послуг, інфраструктурна спроможність характеризує стан, доступність та відповідність матеріально-технічної бази, необхідної для виконання функцій місцевого самоврядування.

Передусім подається інформація про стан інженерної інфраструктури, що включає водопостачання та водовідведення, електропостачання, теплопостачання, газопостачання, стан мереж зв'язку та інтернету. Оцінюється ступінь зношеності мереж, стабільність їх роботи, наявність резервних джерел, потужність систем і можливість забезпечити потреби зростаючого населення у разі підвищення категорії населеного пункту. Якісна інженерна інфраструктура є обов'язковою умовою для населених пунктів вищого статусу.

Особливе значення має доступність транспортної інфраструктури в межах населеного пункту, зокрема стан доріг місцевого значення, тротуарів, громадського транспорту, вуличного освітлення та велосипедної інфраструктури. Ці параметри впливають на мобільність населення, доступ до соціальних послуг та ефективність роботи місцевої влади.

Додатково подається інформація про кадрову та матеріально-технічну забезпеченість комунальних підприємств, які відповідають за утримання інфраструктури. Це дозволяє оцінити можливість ТГ здійснювати обслуговування та модернізацію інфраструктурних об'єктів без зовнішньої підтримки.

До обов'язкових елементів належить характеристика стану об'єктів критичної інфраструктури, таких як очисні споруди, насосні станції, котельні, трансформаторні підстанції, системи цивільного захисту. Важливо визначити їхню працездатність, рівень зношення, відповідність нормам безпеки та здатність забезпечити безперервне функціонування поселення.

Також подається інформація про інвестиційну спроможність ТГ, включаючи наявні інфраструктурні проекти, можливості залучення державної підтримки та грантів, участь у програмах регіонального розвитку та доступ до фінансових інструментів модернізації. Це дає змогу оцінити реалістичність інфраструктурного розвитку в середньостроковій перспективі.

Особливу увагу слід приділяти перспективам інфраструктурного навантаження у разі зміни категорії населеного пункту. З огляду на збільшення адміністративних функцій або притоку населення, визначається, чи здатна інфраструктура витримати додатковий тиск та чи потребує вона розширення або реконструкції.

Блок 14. Можливості забезпечення фінансової спроможності місцевого самоврядування здійснювати визначені законом повноваження на відповідній території (додаток В7)

Фінансова спроможність відображає реальні можливості ТГ формувати, планувати, розподіляти та ефективно використовувати бюджетні ресурси, необхідні для забезпечення законодавчо визначених повноважень.

Передусім подається інформація про структуру доходів місцевого бюджету, включаючи власні доходи, міжбюджетні трансферти, субвенції та інші джерела фінансування. Особливу увагу приділяють частці власних доходів у структурі бюджету як показнику фінансової незалежності ТГ. Це дозволяє оцінити фінансову стійкість населеного пункту та його здатність самостійно забезпечувати виконання базових функцій.

Необхідно подати характеристику видаткової частини бюджету, яка включає обсяг і структуру видатків на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист, інженерну інфраструктуру, житлово-комунальне господарство, культуру, транспорт та інші сфери. Важливим є аналіз відповідності видатків потребам ТГ та оцінка того, чи зможе населений пункт забезпечувати належний рівень послуг у разі зміни категорії.

Значну увагу приділяють динаміці виконання бюджету за останні 5 років: стабільність надходжень, дефіцит або профіцит бюджету, виконання бюджетних програм. Ці дані дозволяють оцінити фінансову дисципліну та здатність ТГ планувати довгострокові зобов'язання.

Окремим блоком подається інформація про наявність фінансових ризиків, таких як залежність від міжбюджетних трансфертів, нестабільність доходів, заборгованість комунальних підприємств, судові борги, незбалансованість мережі соціальних закладів. Такі ризики можуть істотно впливати на можливість ТГ виконувати повноваження у новому статусі.

Важливо також врахувати інвестиційний потенціал ТГ, що включає обсяги капітальних видатків, наявні або заплановані інфраструктурні проєкти, участь у програмах державної підтримки, здатність залучати гранти, кредити або приватні інвестиції. Ці показники свідчать про можливість розвитку території та модернізації її інфраструктури.

Подається також інформація про фінансову спроможність комунальних підприємств, які відіграють ключову роль у забезпеченні житлово-комунальних послуг. Оцінюється їх фінансовий стан, прибутковість, технічні потреби, рівень зношення основних фондів та боргове навантаження.

Окремим елементом є оцінка бюджетної ефективності, яка включає співвідношення адміністративних витрат і витрат розвитку, ефективність використання коштів за програмно-цільовим методом, рівень фінансової прозорості та підзвітності.

Надання цієї інформації необхідне для того, щоб унеможливити необґрунтоване підвищення статусу без реальних фінансових можливостей.

Блок 15. Характер забудови (додаток В15)

Характер забудови є важливим критерієм під час віднесення населених пунктів до іншої категорії й зосереджений на просторовій та морфологічній структурі населеного пункту, що визначає його сучасний стан та потенціал розвитку.

Передусім подається інформація про типи забудови, що переважають на території населеного пункту: садибна малоповерхова, змішана, середньоповерхова, багатоповерхова, блокована або індивідуальна. Важливо визначити, який саме тип є домінуючим, а також вказати типи, що доповнюють загальну структуру забудови. Це дає можливість зіставити морфологію поселення з вимогами, характерними для категорій «село», «селище», «місто».

У межах цього критерію аналізується щільність забудови, яка може визначатися як щільність житлової забудови (кількість будівель або житлових одиниць на гектар) і загальна щільність використання території. Висока щільність є типовою ознакою міських поселень, тоді як сільські території характеризуються значно нижчим інтенсивним використанням простору. Цей показник дозволяє об'єктивно визначити рівень урбанізованості.

Важливим компонентом є функціональна структура забудови, тобто співвідношення житлової, громадської, виробничої, рекреаційної та змішаної

забудови. Наявність розвинених громадських просторів, виробничих зон та комерційної нерухомості вказує на формування ознак міського або селищного поселення. Аналіз функціональної структури дозволяє оцінити, чи спроможний населений пункт виконувати роль економічного, культурного або сервісного центру.

Обов'язково подається інформація про ступінь сформованості вулице-дорожньої мережі, її щільність, регулярність та наявність благоустрою (освітлення, тротуари, озеленення). Це відображає рівень містобудівного впорядкування та адаптованість території до функцій вищої категорії.

До аналізу включаються дані про рівень забезпеченості інженерною інфраструктурою забудованих територій: водопостачанням, каналізацією, газопостачанням, електромережою, теплопостачанням. Характер забудови нерозривно пов'язаний із якістю інженерних мереж, тому ці дані дозволяють зіставити фактичний стан з вимогами для міст чи селищ.

Не менш важливо враховувати стан та якість будівельного фонду, зокрема рівень зношення, переважний період забудови, наявність аварійних будівель, потребу в реконструкції кварталів чи будівель. Цей компонент допомагає оцінити потенційне навантаження на бюджет та інфраструктуру в разі підвищення категорії населеного пункту.

Окрему увагу слід приділяти наявності земель запасу, резервних територій для розвитку та можливостей розширення меж забудови. Якщо населений пункт претендує на вищу категорію, частиною обґрунтування має бути оцінка можливості стійкого територіального зростання.

Таким чином, характеристика забудови є комплексним показником, що відображає рівень урбанізації, сформованість території та її потенціал для майбутнього розвитку.

Блок 16. Компактність

Додатковим елементом методики є визначення компактності населеного пункту, що є умовою набуття статусу міста відповідно до Закону.

Виходячи із існуючих досліджень для визначення компактності населеного пункту використовуються наступні параметри:

А) Просторові параметри

щільність забудови (щільність житлової забудови (будинків/квартир на гектар); загальна щільність території (частка забудованих площ); коефіцієнт використання території;

форма території (компактність контуру населеного пункту як ступінь близькості форми до кола/овальної форми); відсутність «виростів», «хвостів», лінійного витягування; співвідношення довжини до ширини.

безперервність забудови (наявність пустот – вільних ділянок, непридатних зон) всередині меж; рівномірність розподілу забудови; наявність незабудованих «коридорів», що розривають компактний масив.

Для характеристики компактності та інших морфологічних характеристик території застосовуються різні кількісні параметри. Один з них – відношення периметра території до периметра кола, рівного площі території, так званого «індексу форми». Коло розглядається як найбільш компактна геометрична фігура, оскільки дозволяє максимізувати площу в межах його периметра. Отримані коефіцієнти (індекси) матимуть величини зі значеннями від 1 (для кола) до більших значень у випадку площ неправильної форми. Якісна градація дорівнює: високий рівень компактності – до 1,50; середній – до 1,75; високий – до 2; дуже високий – понад 2 [80], [261].

$$Kf = \frac{P}{2\sqrt{\pi A}} \quad (2.14)$$

P – периметр території;

A – площа території;

$2\sqrt{(\pi A)}$ – периметр кола з такою самою площею.

Кількість житлових одиниць на гектар може бути обрахована за формулою:

$$D = \text{площа забудови} / \text{загальна площа} \quad (2.15)$$

Чим вище щільність, тим більш компактною є структура населеного пункту.

Б) Функціонально-просторові параметри

ступінь змішаності функцій (частка житлової, громадської, комерційної, виробничої забудови; наявність багатофункціональних центральних зон; інтегрованість публічних просторів);

розташування основних об'єктів соціальної інфраструктури (середня відстань від житлових зон до: шкіл, садків, амбулаторій, ЦНАП; доступність цих об'єктів у межах компактної зони (радіус 500-800 м).

Індекс змішуваності функцій може бути обрахований наступним чином:

$$MUI = 1 - \sum_{i=1}^n s_i^2 \quad (2.16)$$

s_i – частки різних функціональних зон.

Максимальне значення свідчить про високу змішаність та про наявність компактного «міста коротких дистанцій».

В) Параметри вулице-дорожньої мережі

щільність вуличної мережі (кількість вулиць на квадратний кілометр; інтенсивність перехресть).

конфігурація мережі (регулярність/квартальна структура; наявність доступних пішохідних маршрутів; частка тупикових вулиць).

Г). Демографічно-територіальні параметри

демографічна щільність (чисельність населення на 1 км² забудованої території; співвідношення чисельності населення та площі забудови).

ступінь концентрації населення (рівномірність розселення; переважання центральних зон над периферійними).

$$D_p = \frac{N}{A_z} \quad (2.17)$$

N – населення;

A_x – площа забудованої частини.

Показує ступінь концентрації населення.

Д) Параметри просторової цілісності

межі населеного пункту (логічність меж; чи не включають вони надмірні сільськогосподарські або лісові території);

сусідні території та зв'язність (відсутність відокремлених районів, анклавів);

Е) Показники доступності

пішохідна доступність (середня дистанція до ключових об'єктів інфраструктури; наявність пішохідних зв'язків у компактній зоні);

транспортна доступність (чи потребує пересування населеним пунктом тривалих поїздок; наскільки компактна територія підтримує короткі маршрути).

$$K_t = \frac{L_2}{L_o} \quad (2.18)$$

де, L_t – середня довжина поїздки

L_o – максимально можлива

За ДБН середня відстань від житла до ключових функцій має дорівнюватися

- школи ≤ 800 м
- аптеки/магазини $\leq 300-500$ м
- зупинки громадського транспорту $\leq 300-400$ м

Якщо більшість території вписуються у ці радіуси, то населений пункт є компактним.

На підставі зазначеного можна визначити інтегральний індекс компактності

$$CI = w_1 K_f + w_2 D + w_3 D_p \quad (2.19)$$

де K_f – компактність форми,

D – щільність забудови,

D_p – щільність населення,

w_1 – ваговий коефіцієнт важливості компактності форми,

w_2 – ваговий коефіцієнт важливості щільності забудови,

w_3 – ваговий коефіцієнт важливості демографічної щільності.

Вагові коефіцієнти визначаються методом експертних оцінок (експерти виставляють бали від 1 до 10 важливості кожного параметра, що нормуються до інтервалу 0-1)

Інтерпретація інтегрального показника

$CI = 0,7-1$ (дуже компактне поселення, що володіє високою щільністю, має чіткі межі й володіє мінімальною фрагментацією);

$CI = 0,5-0,7$ (середній рівень компактності, частково урбанізоване середовище у якому є зони розривів або розосередженої забудови)

CI – менше 0,5 (низька компактність, витягнута форма або надмірні пустоти, фрагментована забудова, низька щільність населення, великі відстані між функціями).

3.3 Кейс-аналіз зміни категорії населеного пункту

Застосування кейс-методу є одним із найбільш ефективних інструментів досліджень у сфері публічного управління [107], адже забезпечує можливість глибокого аналізу реальних управлінських рішень. Зміна категорії населеного пункту потребує комплексного обґрунтування відповідно до законодавчих критеріїв. Конкретні кейси дозволяють дослідити, яким чином ці критерії застосовуються на практиці, які дані збираються органами місцевого самоврядування, як формуються інформаційно-аналітичні матеріали та як ухвалюються управлінські рішення. Кейс дає змогу виявити закономірності, проблеми та типові управлінські помилки, що неможливо або важко встановити лише через аналіз нормативно-правової бази. На прикладі конкретного населеного пункту можна простежити, які саме фактори впливають на успішність зміни категорії, які інституційні бар'єри виникають,

як проходить процедура громадського обговорення, які аргументи виявляються визначальними у процесі прийняття рішень.

Кожний населений пункт має унікальний набір історичних, географічних, демографічних і просторових характеристик, тому зміна його категорії не може бути вивчена винятково через універсальні моделі чи статистичні узагальнення. Від так кейс дозволяє врахувати специфіку локального контексту й показати, як загальні законодавчі норми працюють у конкретних умовах території.

У процесі дослідження нами були вивчені наступні кейси: селище Авангард Одеського району Одеської області, селище Слобожанське Дніпровського району Дніпропетровської області, селище Слобожанське Чугуївського району Харківської області.

Кейс м. Слобожанське Чугуївського району Харківської області

Селище Слобожанське (до 2016 р. Комсомольське) було засноване у 1956 р. у зв'язку із будівництвом найбільшої в Україні Зміївської ТЕС. На території селища також виникло кілька великих промислових підприємств із виготовлення електричного обладнання, металоконструкцій, завод будівельних деталей, завод монтажних напівфабрикатів, молокозавод, хлібзавод тощо. У селищі була побудована залізнична станція Харківської дирекції Південної залізниці. Зазначене сприяло розвитку житлової та соціальної інфраструктури, зокрема в селищі існує два навчальних заклади (ліцей та гімназія), дитячі садочки, енергетичний коледж, музична школа, кілька бібліотек, спортивний комплекс, міська лікарня і поліклініка, Палац культури. Впорядкованість, благоустрій, а також можливості працевлаштування та отримання житла сприяло стрімкому збільшенню населення. Вже у 1966 р. кількість жителів перевищило 10 тис. При цьому близько 90% мешканців селища проживало у багатоповерховій забудові, а загальна площа селища становила понад 347 га.

У 1960 р. на базі селища міського типу Слобожанське, а також селищ Благодатне та Донець виникла адміністративно-територіальна одиниця у

складі Зміївського району Харківської області – Слобожанська селищна рада. Наприкінці 80-х рр. чисельність селища сягнула понад 15 тис. й тим самим перевищавши чисельність районного центру – м. Зміїв. Це поставило у практичну площину набуття селищем статусу міста. Однак неодноразові пропозиції керівництва селищної ради не були підтримані Зміївською районною радою, що не дозволяло за чинними на той час нормами внести відповідне подання до обласної й ВР України. Однієї із причин зазначеного вважалося недоцільність утворення у складі району ще одного міста, яке за бюджетними й іншими показниками перевищувало б районний центр, а згодом могло б претендувати на статус міста обласного значення.

У 2020 р. шляхом об'єднання Слобожанської селищної ради та Геніївської, Лиманської, Нижньобишкінської, Скрипаївської і Шелудьківської сільських рад Зміївського району Харківської області виникла Слобожанська селищна ТГ у складі одного СМТ, трьох селищ та 13 сіл (загальна чисельність ТГ близько 27 тисяч жителів). У 2020 р. Зміївський район разом із Слобожанською селищною ТГ був включений до складу Чугуївського району Харківської області. Утворення ТГ знову поставило на порядок денний надання селищу статусу міста. У зв'язку із загальними соціально-економічними та демографічними процесами в Україні кількість селища почала поступово скорочуватися сягнувши у 2024 р. 12 тис.

Прийняття у липні 2023 р. Закону відкрило можливості для селища отримати статус міста, тим більше, у селищі був міський тип життя, а жителі відчували себе містянами. До часу набуття Законом чинності у січні 2024 р. селищна рада провела велику організаційну та інформаційну роботу серед мешканців, а також здійснила відповідні статистичні та інші дослідження. На підставі громадського обговорення вже 22 лютого 2024 р. було прийнято рішення Слобожанської селищної ради про звернення до ВР України щодо віднесення до категорії міст. 13 березня 2025 р. ВР України було ухвалила постанову про віднесення селища Слобожанське до категорії міст.

Кейс селища Слобожанське Дніпровського району Дніпропетровської області.

У 1987 р. на базі одного із мікрорайонів міста Підгороднє Дніпропетровської області було створено СМТ Ювілейне та відповідні органи місцевого самоврядування. У селищі велось активне житлове будівництво підприємствами та організаціями міста Дніпропетровськ (Дніпро). За переписом 1989 р. у СМТ мешкало понад 10 тис. Перебуваючи безпосередньо на межі з м. Дніпропетровськом селище виконувало адміністративні функції (у селищі були розміщені органи влади Дніпровського району з центром у м. Дніпропетровськ), а також функції «спального району» міста Дніпропетровськ.

У 2015 р. шляхом об'єднання із Степнянською сільською радою була утворена Ювілейна ТГ. У 2016 р. Постановою ВР Ювілейне було перейменоване в селище Слобожанське. У 2019 р. до складу ТГ увійшли Олександрівська, Балівська, Партизанська сільські ради. У 2024 р. лише зареєстроване населення селища досягло 15 тис. Позитивна демографічна ситуація забезпечується активним будівництвом багатоповерхових житлових будинків. Загальна площа селища становить близько 971,6 га, понад 90% місцевих жителів проживають у багатоповерховій забудові.

За час існування селища спостерігалось неодноразове ініціювання Дніпровською міською радою його приєднання до м. Дніпра. З метою протидії зазначеній загрозі у травні 2025 р. в селищі відбулися громадські слухання щодо надання Слобожанському статусу міста, більшість учасників підтримала зазначене рішення. У липні 2025 р. Слобожанська селищна рада звернулася до КМУ з поданням щодо надання селищу статусу міста. У вересні 2025 р. КМУ вніс проект постанови ВР України щодо надання селищу Слобожанське статусу міста. Проте вже у жовтні 2025 р. зазначена постанова була відкликана.

Підставою відкликання подання КМУ була відсутність експертизи про унікальність назви міста та погодження з Державною службою України з

питань геодезії, картографії та кадастру (хоча зазначене погодження та експертиза й не передбачені Законом). Відповідно до ст. 15 Закону не допускається присвоєння однакових назв однорідним географічним об'єктам у межах одного району. Однак за практикою, яка існує, назви міст, на відміну від селищ, не дублювалися в межах країни у цілому з метою уникнення плутанини в державних реєстрах, статистиці поштовому та екстреному обслуговуванні. За таких умов утворення у травні 2025 р. м. Слобожанське Чугуївського району Харківської області фактично заблокувало можливості утворити місто з такою ж назвою у складі Дніпропетровської області. Відтак утворенню міста мала б передувати процедура зміни назви селища у черговий раз.

З метою апробації, визначеної у п. 3.2., Методики ми обґрунтували доцільність надання селищу Авангард Одеського району Одеської області статусу міста, що похідним чином виступає способом впровадження дослідження, а також відповідним кейсом.

Історичні умови

Першим документально засвідченим поселенням (1820-ті рр.) на місці сучасного Авангарду вважається дача архієрея (заміський будинок Одеського архієпископа), яка пізніше дала назву хутору – Архієрейський (згодом Преображенський). Дана територія входила до різних територіальних одиниць – Дальницької ділянки Одеського градоначальництва (до 1921 р.), Дальницької волості Одеського повіту Одеської губернії (до 1923 р.), Дальницької сільської Ради Одеського району Одеської округи (до 1932 р.), Одеської міської Ради Одеської області (до 1937 р.), Великодальницької сільської Ради Одеського району (до 1962 р.), Великодальницької сільської Ради Біляївського району (до 1966 р.), Сухолиманської сільської Ради Овідіопольського району (до 1970 р.), Прилиманської сільської Ради Овідіопольського району Одеської області (до 1995 р.).

У 1928 р. на території Дальницької сільської ради було засноване підсобне господарство Одеського «Агрокомбінату», яке з часом було

перетворено у Свинокоопгосп, а у 1935 р. – радгосп «Авангард». Завдяки ефективному керівництву продуктивність радгоспу «Авангард» значно відрізнялася від звичайних радгоспів та колгоспів того часу, що забезпечувала його стрімкий розвиток. З кінця 60-х рр. радгосп складався із трьох ділянок, зокрема у селах Сухий Лиман та Прилиманське. Центральна садиба радгоспу «Авангард» розташовувалася в спеціально побудованому агромістечку на межі Прилиманської сільської ради та м. Одеса. Відповідно до чинних на той час норм, зазначені службові поселення не вважалися самостійними населеними пунктами й обліковувалися з тими поселеннями, з якими були пов'язані у адміністративному відношенні, тобто належали до села Прилиманського.

Варто врахувати, що в 1990 р. на частину неродючих земель «Авангарду» з Одеси була винесена стихійна торгівля (т.зв. «Толчок»), керівництво КСП «Авангард» побачило в цьому нові можливості. У 1992 р. був створений промтоварний ринок «7 кілометр», який згодом перетворився у найбільший промтоварний ринок в Європі.

Економічні перетворення супроводжувалися й відповідними адміністративними змінами. На базі агромістечка радгоспу «Авангард» за рішенням Одеської обласної ради в 1994 р. був утворений новий населений пункт, якому Президія ВР України 06.04.1995 р. постановою № 203/95-ПВ надала найменування СМТ Авангард. 19 квітня 1995 р. Одеська обласна рада утворила Авангардівську селищну раду Овідіопольського району за рахунок частини земель Прилиманської сільської ради. На час створення селище Авангард налічувало 2 168 мешканців.

Сучасна Авангардівська ТГ була утворена 26 травня 2017 р. в результаті добровільного об'єднання Авангардівської селищної та Прилиманської сільської рад Овідіопольського району. У 2019 р. територія ТГ збільшилася у зв'язку із добровільним приєднанням до неї Новодолинської сільської ради Овідіопольського району. 17 липня 2020 р. розпорядженням КМУ від 12.06.2020 № 720-р «Про визначення адміністративних центрів та

затвердження територій територіальних громад Одеської області» до складу Авангардівської ТГ були включена Хлібодарська селищна рада (сmt Хлібодарське та с-ще Радісне) Біляївського району Одеської області.

Географічні умови

Авангардівська ТГ розташована в північно-східній частині Одеського району на захід від міста Одеса та межує з Одеською міською, Таїрівською та Великодолинською селищними, Усатівською, Дальницькою, Нерубайською сільськими ТГ (додаток Г). Головна особливість географічного положення Авангардівської ТГ обумовлена географічним положенням Одещини у цілому, а саме – її приморським та прикордонним положенням. Основними її перевагами є близький вихід до моря, вихід до міжнародних кордонів, транзитність. Вагомим географічним чинником Авангардівської ТГ є формування транспортно-логістичного хабу на її території й формування в перспективі транспортно-логістичного кластеру.

З точки зору системи розселення для Авангардівської ТГ є характерним яружно-балковий тип розміщення населених пунктів вдовж річки Дальника та Сухолиманської балки. Авангардівська ТГ у цілому перебуває в межах Одеської приміської розселенської зони та Одеської агломерації, що формується під впливом Одеси та її супутників – портових центрів.

Соціально-економічні умови

На території с-ща Авангард зареєстровано 368 суб'єктів господарської діяльності. Основні напрями господарської діяльності представлені у наступних сферах:

сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство – 12 суб'єктів господарської діяльності (СГД);

переробна промисловість – 22 СГД;

водопостачання; каналізація, поводження з відходами – 3 СГД;

будівництво – 31 СГД;

оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – 89 СГД;

транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність – 26 СГД;

тимчасове розміщування й організація харчування – 3 СГД;

інформація та телекомунікації – 3 СГД;

фінансова та страхова діяльність – 6 СГД;

операції з нерухомим майном – 37 СГД;

професійна, наукова та технічна діяльність – 16 СГД;

діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування – 43 СГД;

державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування – 11 СГД;

освіта – 7 СГД;

охорона здоров'я та надання соціальної допомоги – 7 СГД;

мистецтво, спорт, розваги та відпочинок – 2 СГД;

надання інших видів послуг – 50 СГД.

Основний сектор економіки селища Авангард є торгівля, супутні послуги, промисловість, а також сільськогосподарське виробництво (рослинництво). Основними економіко-утворюючими та бюджетоутворюючими підприємствами, що зареєстровані на території с-ща є:

найбільший у Східній Європі промтоварний ринок, що займає площу 110 га, з яких забудовано 75 га. й де зареєстровано 15 тисяч торгових точок (ТОВ «Промтоварний ринок»);

ТОВ «ШЛЯХОВИК-97» (виробництво неметалевих мінеральних виробів);

ТОВ Логістичний центр «Авангард;

ТОВ ВКФ «КРІОПРОМ» (виробництво промислового холодильного та вентиляційного устаткування);

ТОВ «Авангард-Д» (сільськогосподарська діяльність).

На території селища також здійснюють свою діяльність й несуть економіко-утворюючі функції підприємства «Таврія Плюс» ПП (роздрібна

торгівля), ТОВ «Епіцентр К», що належить до мережі групи компаній в Україні – лідера у сегменті роздрібної торгівлі товарами для дому та ремонту на ринку; ТОВ «АТБ маркет»; ТОВ «Сокар Петролем»; логістичний центр Холдингу «Імперіал», що є лідером з імпорту в Україну бананів із країн Латинської Америки; ДП «ТВК» (надання в оренду й експлуатацію власного чи орендованого нерухомого майна); ТОВ «Донстройпарк» (надання в оренду й експлуатацію власного чи орендованого нерухомого майна); ТОВ «Реді-Мейд» (надання в оренду й експлуатацію власного чи орендованого нерухомого майна); ТОВ «Валькор» (надання в оренду й експлуатацію власного чи орендованого нерухомого майна).

За даними Головного управління статистики в Одеській області на території Авангардівської ТГ є 13 790 працездатних осіб. З іншого боку, близько 2 000 осіб є безробітними, абсолютна більшість яких є ВПО.

Економічна система Авангардівської ТГ та її поселень дозволяє у цілому утримувати та розвивати відповідну соціальну інфраструктуру, у т.ч.

- Авангардівський заклад дошкільної освіти «Берізка»;
- Авангардівський заклад дошкільної освіти «Мадагаскар»
- заклад загальної середньої освіти «Авангардівська гімназія».
- дитячо-юнацька спортивна школа «Авангард» (секції боксу, боротьби, дзюдо та настільного тенісу; футбольне поле з системою автоматичного поливу і спортивні майданчики; два відкритих поля для міні-футболу і поле-трансформер (для гри в волейбол, баскетбол і великий теніс).

- КНП «Авангардівська амбулаторія загальної практики-сімейної медицини» з відділеннями у ж\м «Сьоме небо». Загальна кількість середнього медичного персоналу – 21 особа, кількість лікарів усіх спеціалізацій – 16 осіб. Станом на 01.01.2024 р. лікарями КНП «Авангардівська АЗПСМ» укладено (в системі eHealth) 20185 декларацій з населенням Авангардівської ТГ.

- Центр культурних послуг (утворено 11 культурних секцій, медіа-освітній простір у складі бібліотеки з доступом до мережі інтернет, читальної зали, конференц-зали, ко-воркінгу);

- ТОВ «Парк розваг «Авангард».

У с-щі Авангард утворений мультифункціональний майданчик для гри у мініфутбол, гандбол, волейбол, баскетбол. На території с-ща Авангард послуги із відпочинку та дозвілля також надаються рестораном «Шарлотка», гостинним двором «Надія», банкетним залом «Банчетто».

Благодійництво на території с-ща Авангард представлено Благодійним фондом імені Віктора Добрянського.

Природні умови

Авангардівська ТГ у цілому є бідною на природні ресурси. Визначальними є земельні (частка від загального 73%), водні (15%), лісові та інші рослинні, фауністичні (близько 5%), природно-рекреаційні (5%), мінеральні ресурси – частка яких становить 2% від загального.

Екологічні умови

Аналіз картографічних матеріалів з оцінки екологічної ситуації в регіоні підтверджують, що близькість Авангардівської ТГ до центру впливу Одеської агломерації, обсяги викидів в атмосферу, забруднення водних об'єктів, ґрунтів, проблема несанкціонованих сміттєзвалищ та загалом забруднення територій побутовим та промисловим сміттям і відходами, низка несприятливих фізико-географічних процесів, обумовлюють (ерозія, зсуви, просадки, обвали, тощо), несформованість екологічної мережі і втрата еколого-продукційних функцій лісо-рослинними та фауністичними ресурсами, дають всі підстави характеризувати досліджувану територію як забруднену.

Джерела антропогенного забруднення атмосферного повітря шкідливими речовинами є пересувні – двигуни різного роду транспорту та виробничої техніки. Основними токсичними інгредієнтами, якими забруднювалось повітря є оксиди вуглецю, сполуки азоту, неметанові легкі органічні сполуки, сполуки сірки. Рівень забруднення атмосфери Авангардівської ТГ також обумовлений, з одного боку, промисловим потенціалом м. Одеси, а з іншого – характерними для географічного району

кліматичними умовами, які сприяють накопиченню шкідливих домішок у нижній частині атмосфери: велика повторюваність приземних та піднятих інверсій, бризова циркуляція, тумани, а також слабкі вітри.

Актуальною для ТГ є проблема екологічного стану водних об'єктів – річки Дальника із запрудами та частини Сухого Лиману. Низька господарська культура супроводжується розораністю земель до зрізу води. Великою проблемою є стихійні сміттєзвалища поблизу водних об'єктів. Поверхневі води не задовольняють потреби господарства та населення як за кількістю, так, особливо, і за їх якістю. Всі поверхові джерела не відповідають санітарним нормам. Єдиним джерелом водопостачання за таких умов лишається р. Дністер. Якість підземних вод характеризується стійким забрудненням пестицидами та нітратами.

Для Авангардівської ТГ є характерною загальна деградація земельних ресурсів, яка є зоною інтенсивного сільськогосподарського освоєння та суцільної розораності. Сільськогосподарські угіддя є дефляційно небезпечними й терплять від вітрової ерозії. Повсюдно зменшується потужність гумусового горизонту та вміст гумусу й поживних речовин в ґрунті. Територія ТГ характеризується інтенсивним хімічним забрудненням оброблюваних земель.

Авангардівська ТГ виділяється високими показниками утворення та нагромадження відходів, що обумовлено близькістю до Одеси, наявністю транспортно-розподільчого хабу на її території. Окрім цього, безпосередньо із територією ТГ розташований полігон твердих побутових відходів м. Одеси «Дальницькі кар'єри», куди щодня звозять сміття майже з усієї Одеської агломерації. Зазначений полігон розміщений частково на територіях Авангардівської ТГ (60 га). Зазначена земельна ділянка перебуває у розпорядженні Одеської міської ТГ. «Дальницькі кар'єри» функціонує значною мірою з порушенням вимог екологічної безпеки, не відповідає санітарно-гігієнічним вимогам і спричиняє інтенсивне забруднення

атмосферного повітря, підземних та поверхових вод, ґрунтів та рослинності на території ТГ.

Актуальною для ТГ є проблема ліквідації несанкціонованих дрібних сміттєзвалищ, у т.ч. у лісосмугах, вдовж залізничної зони відчуження, на схилах водоймищ. Сконцентровані на несанкціонованих звалищах відходи є джерелом інтенсивного забруднення довкілля

На території Авангардівської ТГ немає об'єктів природно-заповідного фонду та об'єктів екологічної мережі. Однак частина території ТГ безпосередньо межує із Дальницьким ботанічним заказником загальнодержавного значення (інша назва – Дальницький ліс). Територія заказника являє собою штучні деревні насадження, у яких переважають дуб, береза, трапляється сосна. Заказник є місцем відпочинку для жителів Одеси та навколишніх населених пунктів.

До пам'яток природи (геологічні об'єкти) також належать Одеські катакомби, що частково розташовані на території Авангардівської ТГ. Переважно одеські катакомби є підземними каменоломнями, у яких видобували будівельне каміння – вапняк, що використовували для спорудження міста. Окрім того, у систему катакомб входять порожнини природного походження – карстові печери, геологорозвідувальні та будівельні шурфи, підвали, бункери, дренажні тунелі та інші підземні порожнини.

Етнічні умови

Відповідно до даних перепису населення 2001 р. найбільшими етнічними спільнотами с-ща Авангард є українці 65,3% та росіяни – 31,2. Відповідно до даних перепису населення 2001 р. рідною мовою населення с-ща Авангард визначили російську 61,1% населення, українську 37,3. У 2024 р. було проведення спостереження використання мови серед жителів с-ща Авангард. Зокрема спостерігалось використання мови під час спілкування батьків та дітей, що відвідували Центр культури та мистецтв та дитячі майданчики на території житлових комплексів (спостережене 100 дорослих осіб та дітей). Спостереження засвідчило збільшення (до 55%) використання

української мови під час спілкування в межах родинних зав'язків у порівнянні із переписом 2001 р. Також, було виявлено поширення болгарської, румунської, вірменської та китайської мов.

У межах дослідження також було проведення обстеження етнічної толерантності жителів с-ща Авангард (отримано 43 анкети з числа відвідувачів Авангардівського ЦНАПу 25-26 березня 2024 р.). – Додаток Д.

У цілому жителям с-ща Авангард притаманна позитивна етнічна ідентичність (48,2%).

Культурні умови

На території с-ща Авангард діє комунальна установа «Центр культурних послуг» Авангардівської селищної ради, що створює умови для самостійної творчості, духовного розвитку, задоволення культурних потреб і організації відпочинку населення. У Будинку культури проходять багато урочистостей з нагоди відзначення державних та професійних свят, творчих зустрічей, концертних програм, семінарів, зустрічей офіційних делегацій та святкових концертів. На базі «Центр культури» постійно діють 22 колективи вокально-хорового, музичного, театрального та хореографічного жанрів, в яких задіяно понад 700 учасників. Підрозділ центру утворений також у житловому масиві «Сьоме небо». У 2023 р. започаткований Відкритий фестиваль-конкурс різножанрового мистецтва (хореографія, вокал, вокально-інструментальний напрямок) «Вільні, бо Єдині». Виставкова зала в Центрі розміщувала експозиції: «Козачина», «Чумаки», «Розділені війною – об'єднані любов'ю». На базі Центру функціонує дитячий хаб, організований громадською організацією «Вітрила дитинства». У структурі Центру функціонує бібліотека, загальний книжковий фонд якої понад 40 тис книг.

В с-щі Авангард зареєстровані три релігійні громади: дві Української православної церкви та одна протестантська.

Якість та доступність надання адміністративних та інших послуг

22 грудня 2016 року Авангардівською селищною радою був утворений ЦНАП. У 2020 р. відкрито нове триповерхове приміщення ЦНАПУ, яке

облаштоване всім необхідним, також враховано потреби людей з обмеженими можливостями. У приміщення ЦНАП влаштована зручна зона очікування, обладнані найсучаснішою технікою та усім необхідним робочі місця працівників, забезпечена інклюзивність будівлі, оригінальний інтер'єр, сучасна зона відпочинку для працівників. Було обладнано 11 робочих місць адміністраторів та реєстраторів, що дозволило суттєво розширити перелік видів адмінпослуг.

У 2021 р. Авангардівський ЦНАП визначено переможцем Всеукраїнського конкурсу «Кращі практики управління персоналом» у номінації «Краща практика формування та підтримки комфортного середовища на робочому місці». Організатором конкурсу є Національне агентство України з питань державної служби.

Надання адміністративних послуг характеризуються наступними показниками (таблиця 3.4)

Таблиця 3. 4 – Основні показники надання адміністративних послуг КУ «Авангардівський ЦНАП»

Показник	2021	2022	2023
Кількість послуг	218	218	240
Кількість звернень, у т.ч.	30 371	12 496	15 199
державна реєстрація бізнесу	12 090	4 168	5635
державна реєстрація нерухомого майна	3 343	1 232	1944
земельні питання	204	70	250
державна реєстрація актів цивільного стану, у т.ч.	248	59	89
• шлюб	124	38	80
• народження	80	19	5
• смерть	44	2	4
реєстрація/зняття з місця проживання	9 752	1 504	1846
послуги з містобудування та архітектури	381	136	192
послуги з соціального захисту населення	2191	4075	3150
оформлення паспорта громадянина України (ID-картки)	555	63	472
оформлення паспорта громадянина України для виїзду за кордон	651	653	1089

вклеювання до паспорта громадянина України фотокартки	179	94	261
взяття на квартирний облік	16	38	51
внесення до Реєстру інформації про дітей для зарахування до закладів дошкільної освіти	469	143	196
послуги МВС	19	5	24
пенсійні послуги	25	258	346

Крім того, починаючи з 2021 року:

- запроваджено ведення Реєстру ТГ на офіційному сайті Державної міграційної служби;
- ЦНАП підключено до Інформаційної системи «Вулик»;
- укладено договір електронної інформаційної взаємодії з Порталом Дія (для здійснення шерингу (надання цифрових копій) документів, що підтверджують особу;
- адміністратори ЦНАП здійснюють ідентифікацію особи через мобільний додаток ДІЯ.
- створено QR-код для шерингу документів в ДІІ.

З початку 2022 року Центр надання адміністративних послуг змінив основний напрямок роботи і став також Гуманітарним штабом для внутрішньо переміщених осіб.

Для зручності та швидкості надання адміністративних послуг встановлено QR-коди для здійснення шерингу документів.

Відповідно до Методики організації моніторингу якості надання адміністративних послуг [108] на рівні Авангардівської ТГ у лютому 2024 р. була проведена зовнішня оцінка рівня задоволеності суб'єктів звернення, а також аналіз даних щодо:

відповідності офлайн-фронт-офісу Авангардівської ТГ встановленим вимогам у частині його облаштування. Отриманий бал 67 зі 100;

відповідності онлайн-фронт-офісу встановленим вимогам у частині його функціональних можливостей. Отриманий бал 73 зі 100;

відповідності нормативно-правових актів Авангардівської ТГ принципам державної політики, який застосовується для оцінки нормативно-правових актів, якими встановлені процедури надання адміністративних послуг, щодо відповідності принципам державної політики у сфері надання адміністративних послуг. Отриманий бал 90 зі 100;

дотримання процедури надання адміністративної послуги в Авангардівській ТГ, який застосовується для оцінки дій (рішень) працівників суб'єктів надання адміністративних послуг та адміністраторів центрів надання адміністративних послуг щодо відповідності встановленим процедурам надання адміністративних послуг. Отриманий бал 93 зі 100;

рівня задоволеності суб'єктів звернення до офлайн-фронт-офісу Авангардівської ТГ, який застосовується для оцінки суб'єктами звернення рівня якості надання адміністративних послуг суб'єктами надання адміністративних послуг та центрами надання адміністративних послуг через офлайн-фронт-офіси. Отриманий бал 80 зі 100;

рівня задоволеності суб'єктів звернення для онлайн-фронт-офісу Авангардівської ТГ, який застосовується для оцінки суб'єктами звернення рівня якості надання адміністративних послуг суб'єктами надання адміністративних послуг через онлайн-фронт-офіс. Отриманий бал 78 зі 100.

За всіма показниками якості надання адміністративних послуг в Авангардівській ТГ характеризується як висока та зразкова (додаток Е).

У процесі дослідження якості та доступності інших видів послуг, що надаються на рівні Авангардівської ТГ у лютому-березні 2024 р. було проведене «пілотне» опитування жителів селища Авангард, у т.ч. житлових комплексів «Сьоме небо» та «ARTVILLE». Був сформований комплекс із основних послуг, що надаються жителям. У цілому ступінь задоволення жителів характеризувалася наступними показниками:

- послуги з благоустрою – 88%;
- комунальні послуги – 83%;
- торговельні послуги – 95%;

- послуги громадського транспорту – 82%;
- соціальні послуги – 73%;
- послуги з дошкільного виховання – 63%;
- шкільні послуги – 84%;
- медичні послуги – 78%;
- забезпечення безпеки – 59%;
- послуги з оздоровлення, дозвілля, творчості у ТГ – 77%.

За існуючими методиками ступінь задоволення потреб на 100-70 % характеризує нормальний стан тієї чи іншої послуги. Ступінь задоволення у 70-50% характеризує передкризовий стан, а менше 50 % – кризовий стан.

У 2025 р. ЦНАП Авангардівської селищної ради було офіційно трансформовано у Дія.Центр – сучасний адміністративний простір нового покоління, який відповідає 12 ключовим критеріям якості, серед яких наявність додаткових послуг і сервісів, професійні адміністратори, безбар'єрні приміщення, облаштовані зони для дітей, а також комфортні місця для користування порталом «Дія» та розвитку цифрових навичок мешканців громади. У 2025 р. експертами Програми Polaris «Підтримка багаторівневого врядування в Україні» (фінансується Урядом Швеції) було проведено аудит діяльності ЦНАПу, який отримав 841 бал (рівень – належний ЦНАП).

Ефективності та якість управління територією

Авангардівська ТГ має досить розвинену систему управління. Загальна модель здійснення місцевого самоврядування представляє з себе сукупність органів та посадових осіб місцевого самоврядування, консультативно-дорадчих органів, а також комунальних підприємств, установ та організацій (додаток Ж).

За даними 2023 р. Індекс загальної ефективності (див. п. 3.2.) діяльності Авангардівської ТГ у середньому в два рази перевищує показники малих міст Одеської області. Щодо інших індексів – Індексу рівня централізації управління, Індексу рівня керованості, Індексу зайнятості у системі управління», Індексу організаційно-правового оформлення діяльності органів

місцевого самоврядування, Інтегрованого індексу ефективності організаційної структури, Індексу надійності, Індексу ланковості, Індексу дублювання повноважень, Індексу територіальної концентрації органів місцевого самоврядування, Індексу оперативності прийняття рішень, Індексу оперативності виконання рішень, Індексу охоплення повноважень - Авангардівська ТГ характеризується показниками, що наближені до оптимальних.

У цілому управлінський аудит Авангардівської ТГ засвідчив, що наявні виконавчі органи місцевого самоврядування, загальна чисельність працівників штату, чітка структура без дублювання, паралелізму та надлишкових функцій мають наслідком якісний розподіл функціональних обов'язків та належний рівень управління у ТГ з організаційно-функціональної позиції. У ТГ також наявна виокремлена посада проєктного менеджера, що є свідченням ефективного підходу до її розвитку та залучення ресурсів й є ознакою належного та євроорієнтованого управління.

Свідченням ефективності та якості управління є Стратегія розвитку Авангардівської ТГ на 2020-2027 роки. Цим документом визначено найважливіші соціальні, економічні, інфраструктурні та екологічні проєкти, включаючи напрями розподілу ресурсів, які повинні найкращим чином сприяти розвитку ТГ. Стратегія ТГ налічує 96 проєктів, які заплановано реалізувати у період з 2020 – 2027 роки. Також ведеться активна діяльність з розроблення Комплексного плану просторового розвитку територіальної ТГ. З метою брендингу території розроблено логотип ТГ. У 2022-2023 рр. ТГ вдалося доєднатися до низки проєктів, програм, грантів і залучити при цьому значну кількість додаткових ресурсів, у т.ч.:

- Decide Summer Clubs – «Ми вдома – в Україні»;
- Надзвичайна кредитна програма для відновлення України;
- Проєктна ініціатива Міністерства соціальної політики України «Будуємо країну без бар'єрів разом»;
- проєкт «Ukraine recovery case championship»;

- DECIDE: відбудова. Ініціатива з відновлення шкіл;
- Щорічний обласний конкурс «Найкращий сільський населений пункт із благоустрою Одеської області»;
- Проєкт «Програма підтримки продовольчої безпеки «Згуртовані громади»;
- Cities 4 Cities | United 4 Ukraine.

Свідченням ефективного управління є використання керівництвом ТГ також потенціалу співробітництва територіальних ТГ. Так, наявний договір з Маяківською сільською радою Одеського району Одеської області «Співробітництво у сфері інклюзивної освіти та соціальних послуг».

Сучасною і притаманною для міст є практика наявного на сайті кабінету мешканця, який надає змогу фіксувати звернення громадян та відслідковувати їх вирішення. Також наявні окремо розділи для соціально незахищених верств населення та внутрішньо переміщених осіб, що свідчить про динамічний рух у напрямку діджиталізації.

Селище Авангард неодноразово ставало переможцем обласного та Всеукраїнського конкурсів сільських та селищних рад з розвитку соціальної інфраструктури та благоустрою території. Авангардівська ТГ є переможцем Всеукраїнського конкурсу «Кращі практики місцевого самоврядування у 2021 році», у номінації «Селищні ради», за проєкт: «Інвестиції в майбутнє: дитячий садок «Мадагаскар» як успішна практика будівництва об'єкта соціальної інфраструктури при співфінансуванні з трьох джерел: державного, обласного та селищного бюджетів (Диплом II ступеня).

У 2021 році Авангардівський центр надання адміністративних послуг визначено переможцем Всеукраїнського конкурсу «Кращі практики управління персоналом» у номінації «Краща практика формування та підтримки комфортного середовища на робочому місці».

Елементом управлінської ефективності Авангардівської ТГ є 71 зареєстрована громадська організація.

Демографічна ситуація с-ща Авангард

Відповідно до даних Головного управління статистики в Одеській області, що створені на основі Методики проведення розрахунків (оцінок) чисельності населення в с-щі Авангард станом на 01.01.2023 мешкало 7680 жителів. Причому в період 2020-2023 рр. їх кількість збільшилася на понад 1,5 тис. Проте статистичні дані Головного управління статистики в Одеській області є не точними, адже в якості їх бази взяті результати Всеукраїнського перепису 2001 р. Окрім цього, річні розрахунки (оцінки) загальної чисельності наявного і постійного населення здійснюються органами статистики за типом місцевості (міське/ сільське населення), а також та типом адміністративно-територіальних одиниць не нижче міста. Тобто чисельність населення с-ща Авангард органами статистики визначена методом екстраполяції, виходячи із динаміки демографічних процесів у колишньому Овідіопольському районі.

Реєстр Авангардівської ТГ також є неповним внаслідок того, що наповнення Реєстру відбувається лише при здійсненні реєстраційних дій щодо місця проживання. Таким чином особи, які були зареєстровані до 2020 р. й не змінювали свого місця проживання, не внесені до Реєстру. Окрім того, значна частина мешканців Авангардівської ТГ, що мають приватні домоволодіння, до 2020 р. здійснювали реєстрацію громадян в своїх будівлях через т.зв. домові книги, дані з яких не внесені до Реєстру.

Додатковому спотворенню статистичних даних сприяє й той факт, що в межах селища Авангард побудовані великі житлові багатоповерхові комплекси – «Artville» (1337 квартир) та «Сьоме небо» (8400 квартир), жителі яких здебільшого не зареєстровані в якості мешканців Авангардівської ТГ.

На території Авангардівської ТГ станом на 08.03.2024 р. зареєстровано 4810 ВПО, більшість з яких мешкає в с-щі Авангард й які не враховуються Головним управлінням статистики в Одеській області як мешканці відповідних населених пунктів попри відповідної норми Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Відповідно до існуючих міжнародних методик, інтеграція ВПО включає соціально-психологічну, культурно-комунікативну, соціально-економічну та соціально-політичну компоненту.

Беручи до уваги факт тривалості проживання на території Авангардівської ТГ (близько 40% - від 2 до 5 років, 53% до 2 років), працевлаштованість членів сімей ВПО на території ТГ (близько 27% з ВПО працездатного віку працюють на території ТГ), участь у політичних заходах на рівні ТГ (близько 40% з числа зареєстрованих на території ТГ ВПО взяли участь у виборах органів місцевого самоврядування 2020 р.), можна стверджувати про значний рівень інтегрованості зазначеної категорії осіб у складі населення ТГ, що дозволяє їх вважати постійними жителями. Суттєвим є й той факт, що за існуючими опитуваннями 65% ВПО в Одеській області не планують повертатися до місць свого попереднього проживання.

На території Авангардівської ТГ розташовані військові частин – А-2800, А-0826, А-32198. Проживаючи на території військового містечка, військовослужбовці та члени їх родин здебільше реєструються відповідними квартирно-експлуатаційними підрозділами та не підпадають під реєстраційний облік Авангардівської ТГ.

В Авангардівському філіалі та філіалі житлового масиву «Сьоме небо» КНП «Авангардівська амбулаторія загальної практики-сімейної медицини» подали декларації про вибір лікаря, який надає первинну медичну допомогу станом на 01.01.2024 р. понад 11 тис. жителів. Однак внаслідок обмеженої лікарської мережі Авангардівської ТГ (зокрема відсутність педіатричного відділення), переважна кількість дітей, що мешкає на території селища Авангард, у т.ч. житлових масивів «Artville» та «Сьоме небо» зареєстрована у дитячих відділеннях ЦПМД міста Одеси.

Суттєве значення має й той факт, що до списків виборців на виборчих ділянках, які розташовані в с-щі Авангард, у т.ч. у житловому масиві «Сьоме небо» на місцевих виборах 2020 р. було включене понад 11 тис. громадян у віці понад 18 років.

Для встановлення чисельності населення доцільно використовувати оціночні методики, а не показники Державної служби статистики (Стратегія

демографічного розвитку України на період до 2040 р. [213] виходить саме з оціночних показників щодо основних демографічних параметрів).

Державною службою статистики України розроблена Методика оцінки чисельності населення за даними операторів мобільного зв'язку [161]. По Авангардівській ТГ за результатами операторів мобільного зв'язку коефіцієнти варіації оцінок середньої частки осіб, які користуються послугами провайдерів, та середньої кількості сім-карт / пристроїв мобільного зв'язку в осіб, які користуються послугами провайдерів, становлять:

$$CV_{rv} = 12,5351\%;$$

$$CV_{sv} = 21,5853 \ %.$$

Відтак, відповідно до Методики оцінки чисельності населення, за даними операторів мобільного зв'язку, чисельність населення Авангардівської ТГ визначається з врахуванням похибки у 39 457 осіб.

Згідно із Методикою визначення нормативів питного водопостачання населення [159] та за участю фахівців «Інфоксводоканал», були визначені максимальні обсяги усередненого об'єму водоспоживання в житлових домах з розрахунку на одного мешканця, що дорівнюють 8,55 куб. Виходячи із загального обсягу споживання побутовими споживачами чисельність населення Авангардівської ТГ визначається з врахуванням похибки у 36 203 особи.

Згідно даних ЖКП «Драгнава», ТОВ «Житло сервіс», ОК «Арт Вілль» та обсяг вивозу сміття з с-ща Авангард, у т.ч. житлових масивів «Сьоме небо» та «Artville» на рік дорівнює близько 95 тис. куб. м. Враховуючи норми вивозу сміття на одну людину (коливається від 2,15 до 2,52 в залежності від типу житлового будинку) чисельність населення Авангардівської ТГ визначається з врахуванням похибки у 38 тис. осіб.

За даними оперативного моніторингу постійно проживаючих, що здійснюється обслуговуючими компаніями, у ЖК «Artville» постійно мешкають 1800 осіб, ЖК «Сьоме небо» - 18500 осіб.

За даними Головного управління статистики в Одеській області чисельність постійного населення за статтю Авангардівської ТГ характеризується наступними показниками (таблиця 3.5):

Таблиця 3.5 – Чисельність постійного населення Авангардівської ТГ за статтю

Населений пункт	Зареєстровано	Чоловіків				Жінок		Дітей до 14 років		Дітей 14-17 років	
	всього	осіб	%	18-26	27-59	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Авангард	7662	2013	26	251	1394	4020	52	1287	17	293	4

Джерело: оперативні дані Головного управління статистики в Одеській області

За даними Головного управління статистики в Одеській області розподіл постійного населення за статтю та віком в с-щі Авангард характеризується наступними показниками (таблиця 3.6)

Таблиця 3.6. – Чисельність постійного населення с-ща Авангард за віком

Вік	Обидві статі	Чоловіки	Жінки
0-4	3,8	4,3	3,5
5-9	5,4	6,0	4,9
9-14	5,7	6,3	5,1
15-19	4,8	5,4	4,4
20-24	4,7	5,2	4,2
25-29	5,9	6,6	5,4
30-34	7,8	8,6	7,1
35-39	8,7	9,5	8,1
40-44	7,6	8,1	7,2
45-49	7,3	7,5	7,0
50-54	6,7	6,7	6,6
55-59	6,8	6,5	7,0
60-64	7,1	6,5	7,7
65-69	5,9	4,9	6,6
70-74	4,7	3,6	5,6
74-79	2,4	1,6	3,2
80 років та старше	4,7	2,7	6,4

Джерело: оперативні дані Головного управління статистики в Одеській області

Проте, за даними Відділу освіти, культури, молоді та спорту Авангардівської селищної ради, учні навчальних закладів на території ТГ за різними формами власності за віковими категоріями дорівнюють:

дошкільна освіта (3-5 років) – 685 дітей, а також 173 перебувають у черзі;

початкова освіта (6-10 років) – 1420 дітей;

базова середня освіта (10-15 років) – 1580 дітей.

За умов існуючого співвідношення за віковими категоріями від 3-х до 15 років мінімальна чисельність населення Авангардівської ТГ мала б дорівнюватися з урахуванням похибки 38 тис. чол.

Виходячи із загальних демографічних показників, з врахуванням невизначеності поняття «мешканці» у законодавстві України, неповноти достовірних статистичних даних щодо чисельності жителів Авангардівської ТГ, беручи до уваги непрямі показники відповідно до існуючих методик, а також виходячи із даних оперативного обліку у житлово-комунальних підприємствах, виконавчих органів Авангардівської ТГ, оціночні показники чисельності жителів станом на 01.01.2024 чисельність жителів с-ща Авангард дорівнюється 21 300, що робить його найбільшим селищем в Україні.

Транспортна доступність та комунікація

Авангардівська ТГ має у цілому зручне та розгалужене транспортне сполучення. Через територію ТГ проходять автомобільні дороги загального користування державного та національного значення. Поряд з селищем знаходяться Міжнародний аеропорт «Одеса» та залізнична станція «Одеса Західна».

С-ще Авангард має сполучення із міжнародною автомобільною дорогою М-28 Одеса-Південне-/М-14/ з під'їздами. Обхід м. Одеса; та національною дорогою «Н-33 Одеса-Білгород-Дністровський-Монаші-/М-15/». Має загальну

кількість місцевих автомобільних доріг у кількості сорока шести одиниць. Через с-ще Авангард проходять наступні автобусні маршрути: № 2, 6 (7км), 201, 38, 52, 52А, 70, 72, 72А, 75, 78, 81, 83, 86, 86А, 522, 565, 601, 748, 1511.

С-ще Авангард знаходиться поряд із залізничною дорогою. У зоні доступності станції Одеса-Західна та платформи 7 і 13-й км.

Влітку 2021 р. запрацював щоденний автобусний маршрут, який з'єднує населені пункти ТГ. Парк шкільних автобусів налічує 13 одиниць техніки. Крім підвезення учнів та педагогічних працівників до закладів загальної середньої освіти ТГ шкільними автобусами, в ТГ передбачено безоплатне перевезення учнів та дошкільнят до Одеського ліцею № 130 Одеської міської ради та Авангардівського ЗДО «Берізка» відповідно та у зворотному напрямку.

У с-щі Авангард мобільність організована таким чином, що дозволяє співіснувати різним формам подорожей, чому сприяють ретельно сплановані пішохідні зони. Вулиці с-ща повністю відповідають вимогам «вулиця – це соціальна арена»: фізичне відновлення вулиці за допомогою більш широких тротуарів; пішохідні зони; контроль транспортних потоків шляхом відповідного планування та планування вулиць; обережне використання вулиць з одностороннім рухом.

Усі населені пункти ТГ забезпечені покриттям національних операторів мобільного зв'язку Vodafone Україна, lifecell, Київстар 4G та 5G та інтернет-провайдерів, які надають послуги з використанням волоконно-оптичних технологій.

Авангардівською селищною радою видається друкована газета «Сучасний Авангард», тираж 3000 примірників. Газета безкоштовна для населення і розповсюджується по населеним пунктам ТГ.

Офіційний сайт Авангардівської селищної ради <https://avangard.od.gov.ua/> – є однією з основних інформаційно-технологічних форм комунікації та важливим компонентом у забезпеченні зв'язку органів місцевого врядування з населенням.

Відповідальними працівниками селищної ради ведуться сторінки у соціальних мережах Фейсбук, Телеграм, на яких оперативно висвітлюється офіційна важлива інформація для населення від селищної ради.

На території всіх населених пунктів приймають сигнали всіх регіональних і загальнонаціональних мереж ефірного теле- та радіомовлення.

Наслідки стихійних лих, техногенних аварій та воєнних дій

До об'єктів підвищеної небезпеки, що знаходяться на території с-ща Авангард віднесено 5 три потенційно-небезпечних об'єкти:

1. АЗС № 3 ТОВ «Окко» смт Авангард, вул. Ангарська, 21
2. ЗС з АГЗП № 01/15 «Сокар» смт Авангард, вул. Ангарська, 2-В
3. АЗС № 81 «Укрпалетсистем» смт Авангард, вул. Ангарська, 4

У Авангардівській ТГ захист населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від загроз та наслідків надзвичайних ситуацій організовано шляхом розбудови та забезпечення функціонування ланки територіальної підсистеми Єдиної державної системи цивільного захисту. Органом координації діяльності виконавчих органів Авангардівської селищної ради, підприємств, установ та організацій, пов'язаної із забезпеченням техногенно-екологічної безпеки, захисту населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій, запобігання виникненню надзвичайних ситуацій і реагування на них є Комісією з питань техніко-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій. До сил цивільного захисту ланки територіальної підсистеми Авангардівської ТГ належать Центр безпеки громадян, його оперативно-рятувальні підрозділи, комунальні аварійно-рятувальні служби, спеціалізовані служби цивільного захисту, що утворюються органами управління і суб'єктами господарювання

Комунальний заклад «Центр безпеки громадян» Авангардівської селищної ради об'єднує функції захисту від пожеж та надзвичайних ситуацій, громадської безпеки та екстреної меддопомоги з єдиною комунікацією на території всієї Авангардівської ТГ. Центр безпеки громадян володіє сучасним обладнанням та устаткуванням. На території Центру безпеки громадян

встановлено та обладнано п'ять модульних будиночків для тимчасового розміщення ВПО.

Особлива увага приділена на рівні Авангардівської ТГ облаштуванню бомбосховищ, найпростіших укриттів, пунктів незламності. Також укладено договір про співробітництво між Авангардівською та Таїровською ТГ у формі делегування повноважень з надання комунальним закладом «Центр безпеки громадян» Авангардівської селищної ради послуг у сфері пожежної безпеки, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та небезпечних подій, що можуть виникнути на території с.Сухий Лиман.

Інфраструктурна спроможність

Авангардівська ТГ найвищим рівнем інфраструктурної спроможності серед селищ Одеської області та перевищує за зазначеними показниками вісім із дев'ятнадцяти міст Одеської області (Додаток И)

Фінансова спроможність

Доходи бюджету Авангардівської ТГ характеризуються тенденцією до їх постійного зростання. Так, у 2021 році обсяг надходжень до бюджету ТГ складає 355,9 млн. грн. (104,3% виконання плану), у 2022 році – 421,2 млн. грн. (103,5%), у 2023 році – 544,5 млн. грн. (104,6%). Власні доходи ТГ, також спостерігається тенденція до стійкого зростання власних доходів: з 302,3 млн. грн. за 2021 рік до 490,2 млн. грн. за 2023 рік.

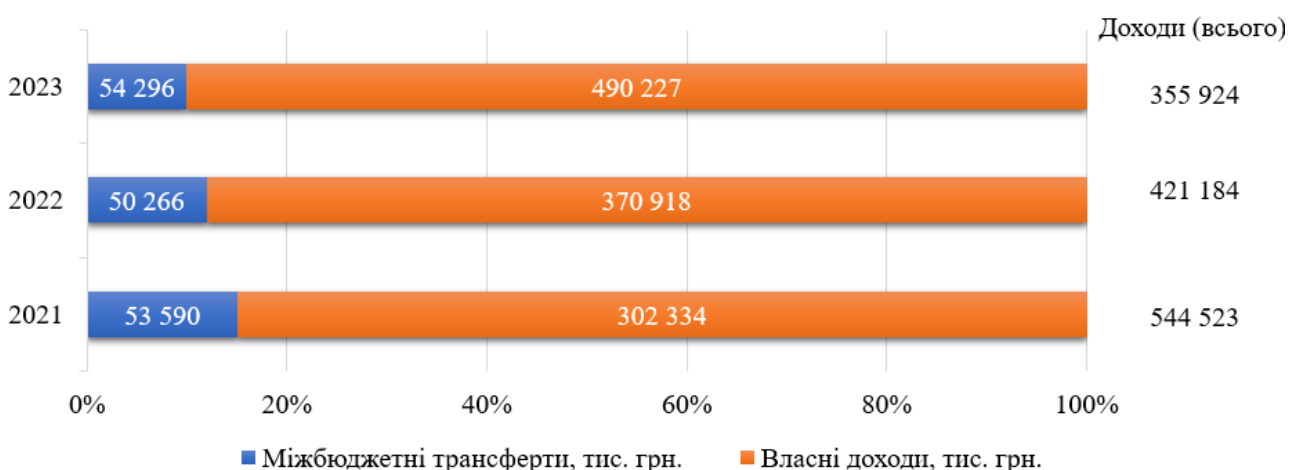


Рисунок 3.1. – Доходи бюджету Авангардівської ТГ (власні та передані у вигляді трансфертів), тис. грн.

Аналіз формування доходної частини бюджету ТГ Одеської області, що мають статус міста, порівняно із Авангардівською ТГ показав, що обсяг власних доходів у бюджеті Авангардівської ТГ у 2023 році складає 490,2 млн. грн., що у 1,5 рази більше ніж у Балтської міської ТГ (332,1 тис. грн.), у 3 рази більше ніж у Кодимської міської ТГ (167,1 млн.грн.), у 4,5 рази більше ніж у Теплодарівської міської ТГ (108,6 млн. грн.) та у 7 разів більше ніж у Вилківської міської ТГ (67,1 млн. грн.), що зображено на рисунку 3.2.

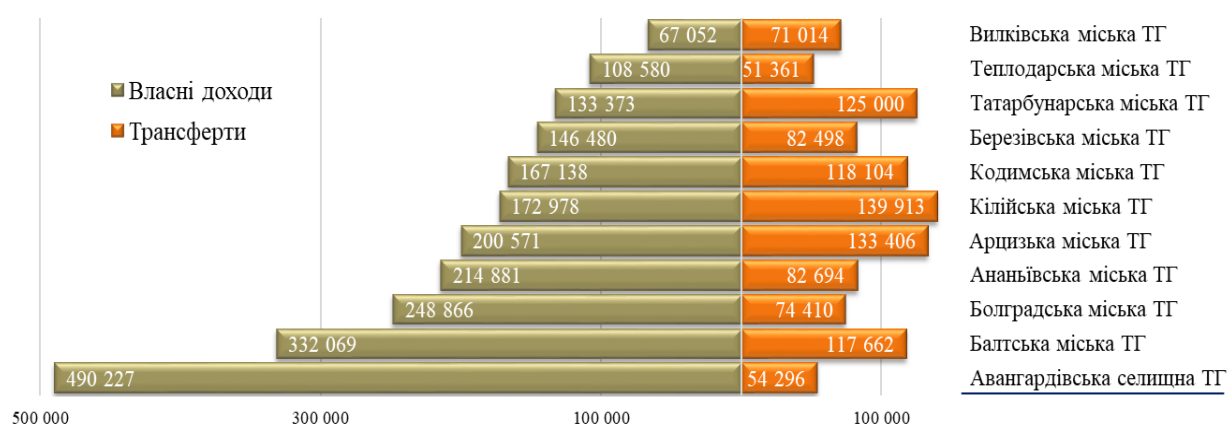


Рисунок 3.2 – Доходи деяких міських ТГ Одеської області (власні та трансферти) за 2023 рік, тис. грн.

Основними джерелами формування загального фонду бюджету ТГ (додаток К1) виступають два податки: податок на доходи фізичних осіб (ПДФО) та податок на майно. У середньому на 1 мешканця ТГ у 2021 р. припадає 14,1 тис. грн. власних доходів загального фонду бюджету, у 2022 році – 17,8 тис. грн., у 2023 році – 22,8 тис. грн. Якщо порівняти зазначений показник з ТГ Одеської області, що мають статус міста, ми спостерігаємо значні диспропорції. При цьому Авангардівська ТГ має найвищий показник.

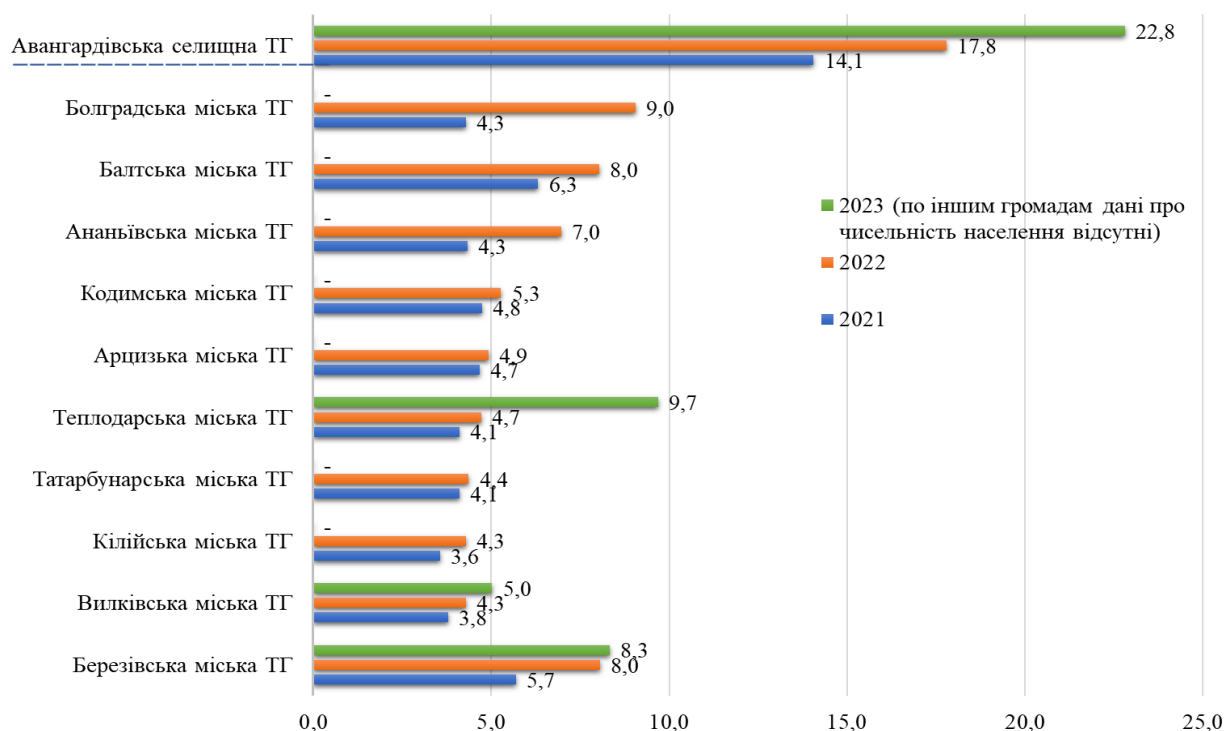


Рисунок 3.3 – Середній обсяг власних доходів загального фонду бюджету на 1 мешканця ТГ, тис. грн.

Видаткова частину бюджету Авангардівської ТГ характеризується тенденцією до зростання (Додаток К2). Найбільшу частку в загальній структурі видатків ТГ займають видатки на виконання загальнодержавних функцій, стимулювання економічної діяльності, освіту. Найменшу частку в загальній структурі видатків ТГ займають видатки на охорону навколишнього природного середовища, охорону здоров'я, соціальний захист та соціальне забезпечення. На 2025 рік заплановано загалом 52 122,8 тис. грн. на підтримку Збройних Сил України.

Розрахунок показників попередньої оцінки рівня спроможності Авангардівської ТГ наведено в таблиці 3.7

Таблиця 3.7 – Розрахунок показників попередньої оцінки рівня спроможності Авангардівської ТГ Одеської області

Критерій	Нормативи критерію	Числове значення критерію	Авангардівська селищна ТГ	
			Показник	Числове значення

				критерію
Чисельність населення, що постійно проживає	до 3 тис. осіб від 3 до 7 тис. осіб більш як 7 тис. осіб	0,3 0,6 1	20505 (01.01.23 – статистика)	1
Чисельність учнів, що здобувають освіту в закладах загальної середньої освіти, розташованих на території ТГ	до 300 осіб від 300 до 500 осіб більш як 500 осіб	0,3 0,6 1	3300 (2023/2024 н.р.)	1
Площа території	до 200 км ² від 200 до 400 км ² більш як 400 км ²	0,3 0,6 1	66,4 (01.01.22)	0,3
Індекс податкоспроможності	до 0,3 від 0,3 до 0,9 більш як 0,9	0,3 0,6 1	1,6 (01.01.23)	1
Частка місцевих податків та зборів у доходах бюджету	до 20% від 20 до 40% більш як 40%	0,3 0,6 1	25,8 (01.01.23)	0,6
Разом	x	x	x	3,9

Відповідно до існуючих методик оціночний рівень спроможності спроможних ТГ визначається на основі суми числових значень критеріїв оцінки рівня спроможності та становить:

- низький рівень спроможності – від 1,5 до 2,1;
- середній рівень спроможності – від 2,2 до 3,8;
- високий рівень спроможності – від 3,9 до 5.

Рівень спроможності Авангардівської ТГ Одеського району Одеської області відповідно до методики складає 3,9 та має статус «високий».

У квітні 2025 року було оприлюднено рейтинг фінансової спроможності територіальних громад України за підсумками 2024 року, складений на основі комплексного аналізу ключових фінансових показників. За результатами оцінювання, Авангардівська селищна територіальна громада посіла 7 місце серед 1469 громад України у категорії з високим рівнем спроможності.

Компактність забудови

У відповідності до Генерального плану с-ща Авангард, що визначає принципові вирішення розвитку, планування, забудови та іншого використання території населеного пункту, та плану зонування території

визначено функціональний розподіл території селища на житлові, адміністративні, громадські, комерційні, промислові та рекреаційні зони.

Житлові зони мають садибну та несадибну забудову. Несадибна забудова представлена житловими групами, які інтегровані в сталу квартальну структуру та житловими комплексами, які є запроєктованими як сучасні об'єкти міської компактної забудови. Зокрема в межах с-ща Авангард побудовані великі житлові комплекси – «ARTVILLE» та «Сьоме небо».

Комплекс «ARTVILLE» формується групами багатоповерхових багатосекційних будинків, має сучасну інфраструктуру транспортної та технічної забезпеченості. Фасади багатоповерхових будинків мають різноманітні рішення у текстурному та колористичному оздобленні, об'єкти монументального мистецтва у вигляді монументальної графіки (муралів) з соціальним контекстом зображень.

Житловий комплекс «Сьоме небо» включає 58 багатосекційних будинків малої та середньої поверховості. Комплекс має повноцінну мережу транспортних та пішохідних зав'язків, окремо розташовані та вбудовані об'єкти адміністративно-господарчого, соціального обслуговування, освіти, оздоровчі. Прибудинкові території мають комплексний благоустрій у вигляді майданчиків для дозвілля різних вікових груп населення, озеленення, відповідає вимогам інклюзивного середовища.

За представленою у п. 2.2. методиками оцінки компактності (у т.ч. зіставлення довжини кордонів та площі території; показником індексу довжини адміністративних кордонів у розрахунку на 100 кв. км. площі; з урахуванням порівняння площі поселення з ідеальними фігурами (коло, трикутних, квадрат, шестигранник); індексом витягнутості території) с-ще Авангард характеризується середніми значеннями, що збігається із більшістю з малих міст Одеської області. Основна частина земель в межах с-ща Авангард належать до земель житлової та громадської забудови, а також до земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення. Домінуючою житловою забудовою с-щі Авангард є

багатоквартирна забудова з невеликою кількістю садиб, що характерно для міських поселень.

Щільність населення с-ща Авангард навіть за неповними даними щодо чисельності населення Державної служби статистики України дорівнює 1238 осіб на 1 км². Для порівняння щільність населення в малих містах Одеської області дорівнюється:

Ананьев – 1577 осіб на 1 км²

Арциз – 811

Балта – 722

Беляевка – 735

Березовка – 283

Болград – 1241

Вілково – 1573

Кілія – 852

Кодима – 872

Раздельная – 1811

Рені – 1182

Татарбунарі – 1342

Теплодар – 1318

Таким чином, за чисельністю жителів, компактністю, характером забудови с-ще Авангард відповідає категорії міст. За соціокультурними характеристиками для с-ща Авангард є характерним міській спосіб життя, демографічні та інші особливості, що притаманні міським спільнотам. За зазначеними характеристиками селище Авангард переважає більшість з малих міст Одеської області попри своєму статусу сільського поселення. За екологічними та природними характеристиками в с-щі Авангард домінує т.зв. «друга природа» (штучно утворені об'єкти природи), що притаманно міським утворенням. За характером економічних відносин та зайнятості с-ще Авангард відповідає типу міської економіки, зокрема переважна більшість жителів селища зайнята поза сферою сільського господарства. С-ще Авангард

характеризується найбільшим в Одеській області показником фінансової спроможності в категорії колишніх СМТ, розвиненою інфраструктурою міського типу, що дозволяє ефективно здійснювати визначені законом повноваження за показниками, які перевищують більшість малих міст Одеської області. Фінансова спроможність селища Авангард також дозволяє здійснювати розширені вимоги щодо здійснення повноважень у зв'язку із набуттям міського статусу.

Щодо доцільності віднесення с-ща Авангард до категорії міст вона враховує, насамперед іміджеву та політичну складову. Чимале значення відіграє й той факт, що у зв'язку із перебуванням на межі міста Одеси, Авангардівська ТГ завдяки отримання міського статусу отримує підвищені гарантії свого збереження в якості самостійної адміністративно-територіальної одиниці. Крім того, набуття статусу міста призведе до швидкої реєстрації постійного місця проживання в Авангарді жителів житлових масивів на його території, які відчують себе містянами завдяки близькості до Одеси й психологічно не готові бути жителями сільського населеного пункту. Зазначене також буде сприяти «територіальній справедливості» у трансфертній політиці держави щодо Авангардівської ТГ й яка здебільше прив'язується до кількості жителів.

Набуття селищем Авангард статусу міста призведе до гармонійного та збалансованого розвитку Одеської агломерації, як зони спільної компетенції ТГ у випадку її утворення в процесі вдосконалення післявоєнного територіального устрою України.

У разі отримання селищем Авангард статусу міста воно буде належати до категорії малих міст (до 50 тис. жителів) у коротко та середньостроковій перспективі в територіальній мережі України та Одеській області. За оцінками місто Авангард буде характеризуватися лідерськими характеристиками соціально-економічного розвитку та забудови території у порівнянні із іншими малими містами Одеської області поступаючись лише місту Южне.

До негативних чинників зміни категорії с-ща Авангард можна віднести наступні:

зміна категорії населеного пункту із сільського на міський призведе до зниження відсотку сільського населення, що проживатиме на території Авангардівської ТГ, що буде спричиняти зменшення обсягів освітньої субвенції, яка надаватиметься з державного бюджету бюджетові ТГ. Від так це буде викликати додаткових витрат із місцевого бюджету на оплату праці педагогічних працівників відповідних закладів та установ освіти;

відповідно до ст. 37 Закону України «Про нотаріат» у сільських населених пунктах уповноважені на це посадові особи органу місцевого самоврядування вчиняють окремі нотаріальні дії (посвідчують заповіти (крім секретних), засвідчують вірність копій (фотокопій) документів і виписок з них, засвідчують справжність підпису на документах, видають свідоцтва про право на спадщину тощо). Від так у зв'язку із набуттям міського статусу ця функція може бути втрачена й викличе необхідність звертатися мешканцям селища до державних та приватних нотаріусів;

після віднесення селища до категорії міст зменшиться розмір земельної ділянки, яка може бути безоплатно передана у власність громадян для будівництва і обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд буде зменшена з 0,15 га до 0,10 га;

після віднесення селища до категорії міст особи, розмір середньомісячного сукупного доходу сім'ї яких в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців не перевищує величини доходу, який дає право на податкову соціальну пільгу, втратять передбачене частиною третьою статті 57 Закону України «Про освіту», абзацом першим пункту «ї» частини першої статті 77 Основ законодавства України про охорону здоров'я, частиною другою статті 30 Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», частиною третьою статті 18 Закону України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста», частиною

четвертою статті 20 Закону України «Про захист рослин» право на безоплатне користування житлом з опаленням і освітленням у межах встановлених норм.

Однак у червні-липні 2024 р. відбулося громадське обговорення з питань адміністративно-територіального устрою Авангардівської ТГ (Додаток Л) на підставі якого Авангардівською селищною радою було підготовлене звернення до КМУ щодо віднесення с-ща Авангард до категорії міст (додаток М), а села Прилиманське до категорії селищ.

Після висловлених зауважень щодо поданої інформації у грудні 2025 р. Авангардівська селищна рада спрямувала до КМУ нове звернення. Наразі питання перебуває на розгляді у КМУ.

Висновки до розділу 3

1. Стратегічного цілепокладання у процесі трансформації категорії населених пунктів демонструє суттєве переосмислення ролі поселень у системі територіального розвитку України. Зміна категорії населеного пункту постає не як формально-юридичний акт, а як інструмент просторового управління, що має бути узгоджений із фактичними характеристиками поселення, його функціональною роллю та місцем у мережі розселення. Категоризація перебуває у тісному зв'язку із планувальними, демографічними, інфраструктурними та соціально-економічними параметрами, а також із адміністративною логікою прийняття рішень сучасного публічного управління. У законодавчому полі спостерігається тенденція до нівелювання відмінностей між категоріями населених пунктів, що посилює увагу до де-факто, а не де-юре статусу поселень. Фактичний імпульс до зміни категорії формується переважно місцевими органами влади та ТГ, які прагнуть підвищити ідентичність, планувальну визначеність або інвестиційну привабливість своїх територій. Це свідчить про зростання суб'єктності ТГ та перехід до більш гнучкої моделі управління розвитком поселень у рамках децентралізації.

2. Запропонована комплексна Методика комплексної оцінки умов та показників категоризації населених пунктів формує цілісну рамку для обґрунтованого прийняття управлінських рішень щодо трансформації статусу поселень. Її структура охоплює всі ключові групи факторів – історичні, географічні, соціально-економічні, природні, екологічні, культурні, етнічні, демографічні, управлінські та інфраструктурні – що дає змогу інтерпретувати розвиток населеного пункту як багатовимірний та системно організований процес. Представлені блоки демонструють, що категоризація не може ґрунтуватися на одному-двох критеріях, а потребує інтегрованого, міждисциплінарного аналізу, де кожний елемент впливає на інші та визначає потенціал населеного пункту. Методика встановлює логіку оцінювання, що поєднує кількісні показники та якісні характеристики розвитку простору, і водночас корелює із сучасними вимогами державної політики просторового планування та місцевого самоврядування. Її застосування дозволяє мінімізувати ризики суб'єктивності та забезпечити прозорість рішень, формуючи підхід, у якому зміна категорії постає як інструмент територіального розвитку, а не формальна процедура.

3. Кейс-аналіз, представлений у розділі, демонструє практичну значущість методичного підходу до обґрунтування зміни категорії населеного пункту. Аналіз конкретної ситуації щодо можливого надання селищу Авангард статусу міста підтверджує, що процес зміни категорії не може базуватися лише на формальних законодавчих критеріях, адже кожний населений пункт має унікальний комплекс історичних, демографічних, просторових та соціально-економічних характеристик, які визначають зміст управлінського рішення. Кейс дозволив виявити ключові закономірності та інституційні бар'єри, що впливають на успішність зміни статусу, а також уточнити, як саме органи місцевого самоврядування збирають та інтерпретують дані, формують інформаційно-аналітичні матеріали, організовують громадське обговорення й вибудовують аргументацію перед органами державної влади. Розрахунки рівня спроможності ТГ, проведені на

основі статистичних і фінансових показників, продемонстрували відповідність селища Авангард вимогам та підтвердили високий потенціал її розвитку у разі отримання міського статусу. Водночас кейс засвідчує, що навіть за наявності сильних об'єктивних передумов процедура зміни категорії є складною та багатофакторною, потребує глибокого аналітичного забезпечення, взаємодії з громадськістю та ефективної комунікації з центральними органами влади.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило підтвердити покладену в його основу гіпотезу про те, що якщо категоризація населених пунктів є науково обґрунтованою та відповідає фактичним характеристикам територій, то вона виступає вагомим чинником розвитку територіальної основи місцевого самоврядування. Узагальнення результатів дослідження дозволяє сформулювати висновки, які мають теоретичне й практичне значення та відрізняються науковою новизною.

1. Категоризація населеного пункту є багатовимірним концептом та процедурою, що поєднує правові, просторові, соціально-економічні та інституційні характеристики населеного пункту. Вона не зводиться до формально-адміністративного поділу, а відображає реальну функціональну роль населеного пункту в системі розселення, ступінь його урбанізованості, інфраструктурну спроможність, історичні параметри та просторову інтегрованість. У доктринальному розумінні категоризація виступає інструментом оптимізації територіальної організації публічної влади та механізмом забезпечення ефективної діяльності місцевого самоврядування, оскільки впливає на просторовий та соціально-економічний розвиток територіальної громади. Категорія населеного пункту не статичним статусом, а є його динамічною характеристикою, що повинна переглядатися відповідно до змін демографічних, економічних та просторових умов. Правильно визначена категоризація забезпечує збалансований розвиток територій і зміцнює інституційну спроможність громад.

2. Складові елементи категоризації населеного пункту утворюють комплексну систему параметрів, що дозволяє всебічно оцінити реальний статус населеного пункту у структурі розселення. Вони охоплюють історичні, просторові, природні, демографічні, соціально-економічні, інфраструктурні, екологічні та інституційно-управлінські характеристики, кожна з яких відображає окремий аспект життєдіяльності та розвитку населеного пункту.

Сукупність цих складових забезпечує перехід від формального, переважно демографічного підходу до категоризації – сучасного багатофакторного аналізу, який враховує функціональну роль населеного пункту, його здатність виконувати центротворювальні функції, рівень інтеграції у мережу розселення та спроможність до сталого розвитку. Такий підхід дозволяє обґрунтовано визначати або змінювати категорії населеного пункту, узгоджуючи їх з потребами територіальної громади та принципами збалансованої територіальної політики. Завдяки цьому категоризація виступає інструментом не лише класифікації, а й стратегічного управління розвитком території.

3. Категоризація населеного пункту пов'язана але не збігається із поняттями статус населеного пункту, категорія та статус територіальної громади. Категоризація населеного пункту виступає багатофакторним аналітичним інструментом обґрунтування, спрямованим на встановлення відповідності населеного пункту певним критеріям. Натомість статус населеного пункту характеризує правовий наслідок ухваленого рішення й закріплює юридичний результат процесу категоризації, який фіксує належність населеного пункту до певної категорії, що закріплюється в офіційних актах органів публічної влади. Категоризація населеного пункту дозволяє зокрема через тип адміністративного центру визначити категорію територіальної громади у цілому. Водночас статус територіальної громади є істотно ширшим за змістом від категоризації як населеного пункту, так й територіальної громади та охоплює правовий режим функціонування територіальної громади, обсяг її повноважень, бюджетну та інституційну спроможність, особливості управління, механізми взаємин з іншими суб'єктами публічної влади та управління.

4. Категоризація населених пунктів є не лише адміністративною процедурою, а складним науковим конструктом, який спирається на багаторівневі теорії, концепції та методологічні підходи. Її формування зумовлене розвитком урбаністики, регіоналістики, соціології, географії,

економіки простору та публічного управління. Системний (класичний) підхід дозволяє розглядати населені пункти як елементи багаторівневої територіальної структури, у якій їхня категорія відображає місце у просторовій ієрархії та вплив на системну рівновагу. Структурно-функціональний підхід підкреслює взаємозалежність між категорією населеного пункту та набором функцій, які він виконує для суміжних територій, громади та держави. Урбаністичні концепції окреслюють морфологічні й соціально-просторові параметри розвитку поселень. Регіоналістичний та геоекономічний підходи пояснюють категоризацію через позицію населеного пункту в регіональних і міжрегіональних структурах, через інтенсивність економічних взаємодій, агломераційні ефекти. Соціологічні концепції наголошують на соціальному змісті категорії, яка визначає не лише статус території, а й стиль життя, структуру спільноти та характер соціальної взаємодії. Інституційний підхід формує розуміння того, що категоризація є не тільки науково обґрунтованою, а й нормативно закріпленою процедурою та практикою, у межах якої статус населеного пункту легітимується та відтворюється через формальні й неформальні інститути.

5. Чинна система категоризації населених пунктів України засвідчує, що вона ґрунтується на трьох базових категоріях – місто, селище та село, які відрізняються за характером забудови, демографічними параметрами, функціональною роллю та рівнем інтегрованості у систему розселення. Законодавчі зміни 2024 року спростили класифікацію, ліквідувавши застарілий поділ на СМТ, що наблизило категоризацію до фактичних просторово-функціональних характеристик територій. Сучасні тенденції засвідчують переорієнтацію від формальних демографічних ознак до комплексної оцінки потенціалу та ролі населеного пункту, що зумовлює активізацію процесів зміни категорій за напрямками: а) переведення села у селище; б) села у місто; в) селища у місто; г) місто у селище; ґ) місто у село; д) селище у село відповідно до реальної динаміки розвитку.

6. Процедури, пов'язані з категоризацією населених пунктів є частиною муніципально-територіального процесу та становлять багаторівневий управлінський механізм, який поєднує правові, просторово-планувальні, інституційні та фінансові аспекти розвитку територій. Їх зміст виходить далеко за рамки формального перейменування чи зміни категорії, оскільки передбачає ініціювання рішень органами місцевого самоврядування, проведення громадських обговорень, експертну перевірку відповідності населеного пункту встановленим критеріям, а також остаточне ухвалення рішення Кабінетом Міністрів України (відносно сіл та селищ) та Верховною Радою України (відносно міст). Категоризація супроводжується внесенням змін до державних реєстрів, коригуванням містобудівної документації та адаптацією інфраструктурних, фінансових і адміністративних параметрів громади.

7. Еволюція підходів до категоризації населених пунктів в Україні демонструє поступовий перехід від неї як формального адміністративного інструменту на механізм стратегічного територіального управління, що забезпечує збалансований розвиток територіальних громад, оптимізує мережу розселення та сприяє формуванню ефективної територіальної основи місцевого самоврядування. Дореволюційний період характеризувався становою логікою категоризації, у межах якої категорії поселень визначалися юридичними привілеями та зобов'язаннями станів (насамперед міщанського та селянського), а також історично сформованими соціальними практиками. У радянський період категоризація була уніфікована й підпорядкована нормативно-демографічним критеріям та виробничій спеціалізації, що сформувало жорстку типізацію населених пунктів. Україна у цілому успадкувала радянську модель, яка з часом втратила відповідність просторовій, демографічній та економічній реальності, що зумовило інерційність і формальність підходів. Політика децентралізації заклала початок переосмисленню ролі населених пунктів у системі розселення та започаткувала перехід до функціонально-просторового підходу категоризації.

В результаті утворення сучасних територіальних громад зросла потреба у більш гнучких та обґрунтованих критеріях категоризації, що знайшло своє втілення у відмові від застарілої категорії селища міського типу, спрощенням класифікації та переходом до багатофакторної оцінки, яка включає демографічні, інфраструктурні, економічні та інституційні тощо параметри.

8. Аналіз західних моделей категоризації населених пунктів засвідчує істотну еволюцію від простих демографічних критеріїв до комплексних, багатовимірних і функціонально орієнтованих підходів, які враховують реальні просторові, соціально-економічні та інституційні характеристики територій. У країнах Європейського Союзу, США, Канади та Скандинавії категоризація, яка є інструментом стратегічного управління міським та сільським розвитком, просторовою політикою й регіональним плануванням включає кілька моделей. Морфологічні моделі, засновані на щільності та компактності забудови, дозволяють визначати міські території незалежно від адміністративних меж; функціональні моделі оцінюють рівень сервісного забезпечення та роль населеного пункту як локального, субрегіонального чи регіонального центру; мережеві підходи визначають міста через мобільність і щоденні трудові потоки, а не через населення чи традиційні кордони. Європейська типологія DEGURBA впроваджує багатоступеневу класифікацію, що враховує просторову щільність і кластеризацію, забезпечуючи порівнянність статистики та політик між країнами. Сучасні моделі, що враховують стійкість, якість життя та інфраструктурну спроможність, відображають нову логіку урбаністичного розвитку, у межах якої категорія населеного пункту визначається не лише як формальна ознака, а як динамічний показник адаптивності та функціональності території.

9. Сучасний розвиток системи населених пунктів в Україні відзначається складними та багатовимірними трансформаціями, що формують якісно нову просторову картину країни. Провідною тенденцією є стійка демографічна депопуляція, яка особливо гостро проявляється в селах, селищах та малих містах, де зменшення чисельності населення поєднується зі

старінням демографічної структури та деградацією інфраструктури, що підриває їхню життєздатність. На противагу цьому великі міста та агломерації продовжують виступати центрами економічної концентрації, інноваційного розвитку та міграційного тяжіння, формуючи нові поліцентричні структури, які визначають загальну динаміку системи розселення. Децентралізаційні процеси суттєво змінили внутрішню ієрархію та функціональне навантаження населених пунктів, вони посилили роль адміністративних центрів нових територіальних громад і спричинили послаблення адміністративних центрів колишніх громад. Особливу динаміку демонструють приміські селища та села, які активно урбанізуються, набувають нових економічних функцій і перетворюються на ключові елементи у структурі щоденної маятникової міграції. Водночас зростає територіальна поляризація: урбанізовані ядра зміцнюють свої позиції, тоді як периферійні території стикаються з поглибленням соціально-економічної нерівності. Військові події на Сході та Півдні України починаючи з 2014 р. стали потужним чинником просторової трансформації, спричинивши знищення окремих поселень, масові внутрішні переміщення населення та переформатування регіональних центрів розвитку. Ці зміни порушили традиційні закономірності розселення та зумовили появу нових точок концентрації населення у відносно безпечних регіонах.

10. Запропонована в роботі та апробована на прикладі селища Авангард Одеського району Одеської області Методика комплексної оцінки умов та показників категоризації населених пунктів формує цілісну, науково обґрунтовану та практично зорієнтовану систему оцінювання, яка відповідає сучасним вимогам територіальної політики та європейським принципам просторового планування. Її особливість полягає у поєднанні демографічних, економічних, інфраструктурних, просторових, соціальних та інституційних критеріїв в єдиному методологічному інструментарії, що дозволяє всебічно оцінити реальну функціональну роль населеного пункту в системі розселення. Методика долає обмеженість традиційних підходів, які ґрунтуються переважно на чисельності населення, та пропонує багатofакторну модель,

здатну відобразити ступінь урбанізованості, інтенсивність мобільності, розвиток сервісних функцій, територіальну інтегрованість та стійкість населеного пункту до зовнішніх викликів. Методика не лише створює процедурні умови для прийняття обґрунтованих рішень органами влади, а й сприяє формуванню прозорості та стандартизованої практики зміни категорій.

11. Проведене дослідження дозволяє запропонувати блок академічних пропозицій:

- розробити та прийняти замість Генеральної схеми планування території України індикативну за змістом Концепцію просторового розвитку, у якій визначити категоризацію населених пунктів як інструмент оптимізації територіальної основи місцевого самоврядування та реалізації політики поліцентричного та збалансованого розвитку. У зазначеному документі закріпити положення щодо багатфакторної моделі категоризації населених пунктів, що враховує європейські стандарти;

- прийняти кодифікований законодавчий акт щодо всіх аспектів вирішення питань територіальної організації України, у якому встановити окрім демографічних критеріїв для кожної категорії населених пунктів у багатовимірній формі (функції, інфраструктура тощо);

- створити нормативну основу, зокрема у вигляді закону «Про територіальну громаду», що розмежовує адміністративно-територіальний статус територіальної громади та громади та поселенський статус населених пунктів. З метою створення передумов для ефективного просторового розвитку територіальної громади юридично розмежувати поняття «територія територіальної громади» та «територія населеного пункту» за принципом – кожен населений пункт має свою виокремлену територію, завжди входить до складу певної територіальної громади, але територія територіальної громади не зводиться до території населеного пункту;

- розробити та прийняти Методика комплексної оцінки умов та показників категоризації населених пунктів у вигляді постановою КМУ з чітко визначеним переліком показників та порядком їх розрахунку;

- визначити у системі населених пунктів України категорію містечка як перехідної форми між міськими а сільськими населеними пунктами, що є традиційною для України;

- розробити та прийняти середньострокову державну Програму обстеження населених пунктів та приведення їх категорії у відповідність із критеріями встановленими в законі;

- створити міжвідомчий орган при КМУ за участю представників органів державної влади, місцевого самоврядування, асоціацій органів місцевого самоврядування, експертів з питань попереднього розгляду та оцінки подань щодо створення, перетворення та ліквідації територіальних громад та адміністративно територіальних одиниць, створення, надання та зміни категорії населених пунктів;

- посилити інформаційно-аналітичну складову та моніторингову складову політики територіального розвитку шляхом інтеграція існуючих статистичних даних, реєстрів, кадастрів у єдину інформаційну систему гармонізовану із європейськими класифікаціями DEGURBA, FUA, ESPON;

- в межах вибіркової складової освітніх програм за спеціальністю D4 «Публічне управління та адміністрування», розробити та запровадити навчальні дисципліни: «Управління містами та міськими утвореннями», «Управління сільськими населеними пунктами», «Управління просторовим розвитком територіальних громад». Розробити за зазначеною проблематикою програми підвищення кваліфікації для посадових осіб місцевого самоврядування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Артюх Г. О. Концепції міста в працях вчених-урбаністів чиказької школи. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2008. Вип. 2. С. 347-351.
2. Баймуратов М.О., Григор'єв В. А. Муніципальна влада: актуальні проблеми становлення й розвитку в Україні. О. : Юридична література, 2003. 192 с.
3. Байрак С. Місцеве самоврядування Республіки Польща: особливості становлення та засади функціонування. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2013. Вип. 3. С. 255-262.
4. Бакрадзе Л.М. Реформування місцевого самоврядування в Грузії: досвід для України. *Молодий вчений*. 2017. № 5. С. 93-97.
5. Бальцій Ю. Шляхи вдосконалення системи місцевого самоврядування в Україні: перспективи використання досвіду Грузії. *Юридичний вісник*. 2018. № 4. С. 19-22.
6. Батанов О. В. Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 260 с.
7. Березорудський А. М. Аналіз особливостей просторового розселення населення Одеської області. *Ефективна економіка*. 2024. № 10. DOI:10.32702/2307-2105.2024.10.81
8. Березорудський А. М. Моноцентричність і урбанізація: аналіз регіонів України. *Grail of Science*. 2025. № 48. С. 103–108.
9. Бесєдіна Г. О. Вплив соціальної теорії П'єра Бурдьє на розвиток сучасних соціально-філософських досліджень теми практик. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія*. 2016. Вип. 47(1). С. 49-60.
10. Благовєстова О. О. Історичні умови формування екопоселень. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. 2019. Вип. 54. С. 152-159.

11. Бокоч Ю. М. Імідж, образ та бренд міста як компоненти територіального маркетингу. *Вісник Харківської державної академії культури. Серія : Соціальні комунікації*. 2016. Вип. 49. С. 174-184.
12. Бондаренко О. Жалувана грамота містам та міські положення 1870 та 1892 рр. у сучасній вітчизняній історіографії. *Соціум. Документ. Комунікація. Серія: Історичні науки*. 2020. Вип. 10. С. 57-83.
13. Бровко О. В. Становлення місцевого самоврядування в Польщі в контексті адміністративно-територіальної реформи: оцінка експертів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Питання політології*. 2016. Вип. 30. С. 86-93.
14. Буяновська Л., Яворська В. Система розселення в Одеському регіоні в умовах нового адміністративного устрою. *Науковий вісник Чернівецького університету : Географія*. Випуск 849, 2024 DOI: <https://doi.org/10.31861/geo.2024.849.184-197>
15. Бюджетний кодекс України: Кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI
16. Ващенко А. Т. Територіальні системи міських поселень Українських Карпат. *Економічна географія*, 1968. Вип.4. С. 37-45.
17. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [за ред. В. Т. Бусел]. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
18. Верховцева І. Одна з «Великих»: реформа сільського самоврядування в Росії як панімперський проєкт (1861–1900-ті рр.). *Київські історичні студії*. 2022. № 2. С. 15-27.
19. Верховцева І.Г. Самоврядування селян в імперському дискурсі другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: терміни «сільська громада», «община», «адміністративна община». *Гуржіївські історичні читання*. 2017. Вип. 12. С. 114-129
20. Вовк О. Й. Жалувана грамота містам 1785 року як джерело міського права українських міст. *Правові новели*. 2018. № 6. С. 7-15.

21. Волков В. Д. Правовий статус міста. *Вісник Академії правових наук України*. 1995. № 3. С. 65-73
22. Вяткін К.І., Вяткін Р.С. Система розселення населення в Україні. *Комунальне господарство міст. Серія : Технічні науки та архітектура*. 2018. Вип. 142. С. 199-204.
23. Гіпич В. В. Місто-держава чи місто в державі? Міщанський стан у політичній системі Речі Посполитої XVI–XVII ст. *Проблеми політичної історії України*. 2014. Вип. 9. С. 4-16.
24. Гладкий О. Міські системи розселення: становлення та структура. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія*. 2014. Вип. 1. С. 16-22
25. Глазунова С. М. Проблеми визначення правового статусу населених пунктів. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2012. № 5. С. 99-104.
26. Голик Й. М., Несух М.М. До питання розвитку та формування системи розселення. *Містобудування та територіальне планування*. 2016. Вип. 62(1). С. 150-153.
27. Голіков А., Черномаз П. Використання теорії центральних місць з метою вдосконалення адміністративно-територіального устрою Харківської області. *Часопис соціально-економічної географії*. 2018. Вип. 24. С. 47-55.
28. Гончарова К. А. Аксіологічний вимір місцевого самоврядування в Україні та в США. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 20. С. 62-69.
29. Губрик О. Сільська громада в Україні XIV-XVIII ст. *Український історичний журнал*. 1997. №5. С.52-66.
30. Давайте робити міста ще й з районів Дніпра. Філатов прокоментував віднесення селища Слобожанське до категорії міст. URL: <https://suspilne.media/dnipro/1107196-davajte-robiti-mista-se-j-z-rajoniv-dnipra-filatov-prokomentuvav-vidnesenna-selisa-slobozanske-do-kategorii-mist/> (дата звернення: 25.12.2025)

31. ДБН Б.1.1-14:2021 Склад та зміст містобудівної документації на місцевому рівні. К.: Мінрегіон України, 2021
32. ДБН Б.1.1-22:2022 Комплексний план просторового розвитку території громади. К.: Мінрегіон України, 2022
33. ДБН Б.2.2-12:2025 Планування та забудова територій. К.: Мінрегіон України, 2025
34. ДБН В.2.2-15 Житлові будинки. К.: Мінрегіон України, 2015
35. ДБН В.2.3-5:2018 Вулиці та дороги населених пунктів. К.: Мінрегіон України, 2018
36. Демичева А. В. Поліваріативність статусів міста у просторі міжнародних відносин: до постановки проблеми. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія*. 2014. Т. 22, вип. 24(1). С. 67-73.
37. Демографічний щорічник Населення України за 2021 рік. Державна служба статистики України. Київ. 2022. 187 с.
38. Державна служба статистики України/ Населення України. Банк даних. URL: <http://database.ukrcensus.gov.ua/PXWEB2007/> (дата звернення 25.12.2025).
39. Дерун Т. М. Інструменти формування і реалізації державної політики розвитку малих міст України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2013_11_6 (дата звернення: 25.12.2025)
40. Деякі питання декларування і реєстрації місця проживання та ведення реєстрів територіальних громад: Постанова КМУ від 07 лютого 2022 року № 265
41. Деякі питання надання адміністративних послуг органів виконавчої влади через центри надання адміністративних послуг: Розпорядження КМУ від 16.05.2014 р. № 523-р

42. Дмитренко А. Ю., Кузьменко Т. Ю. Сучасний стан та тенденції розвитку селищ міського типу в Україні. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. 2019. Вип. 53. С. 179-188
43. Дністрянська Н. Проблеми понятійно-термінологічного означення селищ міського типу як окремої категорії міських поселень. *Вісник Львівського університету. Серія географічна*. 2009. Вип. 36. С. 122-126.
44. Дністрянська Н. Роль СМТ Львівської обл. у соціальному обслуговуванні сільської місцевості. *Вісник Львівського університету. Серія географічна*. 2012. Вип. 40(1). С. 195-200
45. Дністрянська Н., Дністрянський М. Географічне положення та адміністративний статус як чинники розвитку дуже малих міських поселень Львівської обл. *Вісник Львівського університету. Серія географічна*. 2014. Вип. 47. С. 107-114
46. Довбиш Н. Є. Теорії мереж Н. Кристакіса та М. Грановеттера: евристичні можливості у дослідженні соціального капіталу органів місцевого самоврядування. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2025. Вип. 54. С. 26-36.
47. Доценко А.І. Територіальна організація розселення (теорія та практика) / НАН України, РВПС. К.: «Фенікс», 2010. 536 с.
48. Дронова О. Л. Новий урбанізм: у пошуках виходу з урбаністичного колапсу. *Український географічний журнал*. 2015. № 3. С. 33-41.
49. Єлісеєва Л. В. Сучасні урбанізаційні процеси: основні тенденції та виклики. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2015. Вип. 3. С. 11-17.
50. Ємельянов В. М., Лізаковська С. В. Структура й особливості функціонування органів місцевого самоврядування в Республіці Польща. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]*. Серія : Державне управління. 2015. Т. 263, Вип. 252. С. 70-77.

51. Жила Т. І. Лексика на позначення одиниць територіального поділу в словниках XVI – XVII ст. *Система і структура східнослов'янських мов: До 60-річчя наукової і педагогічної діяльності професора М. Я. Брицина: Збірник наукових праць*. К.: Знання України, 2004. С. 136-141.
52. Житловий кодекс України: Кодекс України від 30.06.1983 № 5464-X
53. Жовнірчик Я. Ф. Розвиток територіальної організації місцевого самоврядування в Україні: Дис. ... к. держ. упр.; Національна академія державного управління при Президентові України. К., 2005. 210 с.
54. Завгородня В. М. Правові засади гмінного самоврядування в Республіці Польща. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2014. № 2. С. 93-98.
55. Заруба В. М. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648-1782 рр. Д.: Ліра ЛТД, 2007. 379 с.
56. Заставецька Л. Б. Принципи і механізми формування нових територіальних громад і функціонування первинних систем розселення. *Географія та туризм*. 2013. Вип. 25. С. 273-282.
57. Заставецька Л. Б. Територіальна організація систем розселення: основні закономірності та принципи. *Географія та туризм*. 2013. Вип. 24. С. 197-204.
58. Заяць І. Правовий статус території адміністративно-територіальної одиниці. *Актуальні питання формування правової держави в Україні. Вісник Львівського ун-ту. Серія юридична*. 1995. Вип. 32. 1995. С. 25-28.
59. Земельний кодекс України: Кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III
60. Імплементацийний протокол між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки щодо співробітництва в галузі географічної інформації від 09.10.2017

61. Інструкція про порядок перечислення залюднених пунктів до розряду міських або сільських осель: Постанова ВУЦВК та РНК від 16.04.1924
62. Калашников В. Правові та організаційні засади місцевого самоврядування в ФРН. *Актуальні питання державного управління*: Збірник наукових праць. Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2008. Вип. 2 (32). С. 240-247.
63. Камінська Н. В. Правовий статус міста: національний і міжнародно-правовий аспекти. *Проблеми законності*. 2010. № 110. С. 46-56.
64. Кириченко Ю. М. Поширення Магдебурзького права та його особливості в містах України. *Форум права*. 2011. № 4. С. 361-366.
65. Кодекс цивільного захисту України: *Кодекс України* від 02.10.2012 №5403-VI
66. Кодифікатор адміністративно-територіальних одиниць та територій територіальних громад: Міністерство розвитку громад та територій: URL: <https://mindev.gov.ua/> (дата звернення: 25.12.2025)
67. Колтун В.С., Бабінець О.П. Урбанізація та її вплив на розвиток публічного управління: понятійно-категорійний аналіз. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 18. С. 59-64. DOI: 10.32702/2306_6814.2021.18.59
68. Комарницька Г.О. Поширення міського способу життя: підходи до розуміння та напрями регулювання. *Економіка і регіон*. 2012. №5. С. 169-173
69. Конституція (Основний закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки: Затверджена 14-м надзвичайним Українським з'їздом рад 30 січня 1937 р.
70. Конституція (Основний закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки: Прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 року
71. Конституція (Основний закон) Української соціалістичної радянської республіки: Затверджена XII Всеукраїнським з'їздом рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів від 15 травня 1929 року
72. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР

73. Концепція розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади: Розпорядження КМУ від 15.02.2006 р. № 90-р
74. Концепція сталого розвитку населених пунктів: Постанова Верховної Ради України від 24.12.1999 р. № 1359.
75. Королевська А. В. Польська система місцевого самоврядування. *Політикус*. 2016. Вип. 3. С. 56-59.
76. Кохалик Х. М. Організація та функціонування системи комунального самоврядування на прикладі міст Німеччини та України: компаративний аналіз. *Ефективність державного управління: Збірник наукових праць*. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2010. Вип. 25. С. 331-339.
77. Кравченко В. П., Кравченко Н. В. Сучасна демографічна ситуація в Україні та перспективи її розвитку., *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2015. Вип. 3. С. 236-240.
78. Криворучко М. Ю. Аналіз міжрегіональної диференціації соціально-економічного розвитку в Україні в рамках «Нової економічної географії». *Бізнес Інформ*. 2015. № 3. С. 50-55.
79. Куйбіда В. С. Конституційно-правові основи самоврядування в містах обласного значення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2001. 20 с.
80. Лажнік В., Пугач С. Компактність територіальних громад Волинської області в контексті просторового планування. *Економічна та соціальна географія*. 2024. Вип. 92. С. 93-103. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2024.92.93-103>
81. Лазор О. Д. Територіальна основа організації та функціонування публічної самоврядної влади як предмет наукових досліджень. *Ефективність державного управління: Збірник наукових праць*. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2010. Вип. 24. С. 21-35.
82. Лєснєв О. В., Пітюренко Ю. І. Агломерація міст, її природа і суть. *Економічна географія*, 1970. Вип.9. С. 36-46.

83. Лялюк О. Ю. Територіальна громада як елемент територіальної організації влади в Україні. *Вісник Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого*. 2016, вип. 1. С. 70-77
84. Магновський І. Адміністративно-територіальний поділ українських земель у період козацького державотворення XVII-XVIII ст. *Право України*. 2010. №4. С. 343-348.
85. Магновський І. Й. Адміністративно-територіальний устрій Київської Русі: історико-правовий аспект. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2010. №3. С. 55-164
86. Маринів А.В. Системно-структурна організація місцевого самоврядування у Французькій Республіці: монографія; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2020. 207 с.
87. Мателешко Ю. П. Адміністративно-територіальні одиниці Київської Русі X-XI ст.: проблеми термінології (історіографія питання). *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. : Історія*. 2013. Вип. 1. С. 152-159
88. Мезенцев К., Олійник Я., Пістун М. Розвиток урбаністичних досліджень в Україні: внесок вітчизняних вчених. *Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін* : монографія. К.: Видавництво «Фенікс», 2017. 438 с.
89. Методика вимірювань параметрів якості послуг передачі даних та доступу до Інтернету: *Рішення НКРЗІ* від 02.03.2021 №80
90. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків»: *Національний банк* від 15.03.2004 року № 104
91. Мішина Н. В. Адміністративно-територіальний устрій та організація муніципального управління у США. *Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць*. Вип. 26. О.: ОНЮА, 2005. С. 116-123.
92. Момот Т. Етнологія міста в Україні: становлення та історія. *Етнічна історія народів Європи*. 2014. Вип. 42. С. 19–24.

93. Муніципальне право України : підручник; ред. М. О. Баймуратова ; Представництво організації європейського права в Україні. К. : Правова єдність, 2009. 720 с.
94. Муратова Д. Б. Система місцевого самоврядування (муніципалітет) в США: порівняльний аспект. *Митна справа*. 2013. № 6(2.1). С. 350-354.
95. Мусієздов О. О. Місто та міський спосіб життя: радянська соціологія як втілення веберівського підходу до аналізу міської ідентичності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2015. № 1148, Вип. 34. С. 15-20.
96. Нестерович В. Ф. Конституційно-правове утвердження громадських обговорень в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 1. С. 32-44.
97. Нечипорук А.А., Сущенко О.В. До проблеми типологізації територій органів місцевого самоврядування. *Продуктивність агропромислового виробництва*. 2016. № 28. С. 95-101.
98. Ніколаєнко В. Л., Ніколаєнко Л.Г., Яковенко Ю.І. Соціологіка мислення Толкотта Парсонса: функції та соціальні наслідки. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2020. № 2. С. 41-64.
99. Обушний О. Особливості реалізації повноважень органів місцевого самоуправління в США на рівні муніципалітетів. *Публічне управління: теорія та практика*. 2011. №4. С. 142-148.
100. Одеський регіон: передумови формування, структура та територіальна організація господарства: навч. посібник. Одеса: Астропринт, 2012. 336 с.
101. Омельчук О. І. Методологічні аспекти оцінювання фінансової спроможності об'єднаних територіальних громад в Україні. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2020. № 4. С. 107-113.

102. Павлов О. І. Сільські території як об'єкт впливу консолідованої державної політики. *Ефективна економіка*. 2009. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2009_3_15 (дата звернення: 25.12.2025)
103. Павлов О.І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель: монографія. О.: Астропринт, ННЦ «Ін-т аграр. Економіки». 2009. 344 с.
104. Павлович Я. П. Населені пункти в Україні (термінологія, поняття, правовий статус). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Сер. юридична*. Вип. 1. 2007. С. 347–356.
105. Павлович Я. П. Особливості адміністративно-правового статусу населених пунктів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного ун-ту внутрішніх справ*. 2007. № 2. С. 120-126
106. Павлович-Сенета Я.П. Адміністративно-правове регулювання територіального устрою в Україні: автореф. дис. к.юрид.н.; Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів. 2010. 18 с.
107. Пашина Н. П. Застосування методики «кейс-стаді» при вивченні дисципліни «Аналіз державної політики». *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Історія. Політологія*. 2018. Вип. 22-23. С. 243-252.
108. Питання організації моніторингу якості надання адміністративних послуг: Постанова *Кабінету Міністрів України* від 11.08.2021 року № 864
109. Пітюренко Ю. І. Розвиток міст і міське розселення в Українській РСР (особливості розвитку і розміщення, типологія, територіальні системи і перспективи). Київ, Наукова думка, 1972. 187 с.
110. Пітюренко Ю. І. Територіальні системи міських поселень, загальні закономірності їх розвитку і сучасні структура (на прикладі Української РСР). *Економічна географія*, 1971. Вип.10. С.14-23.
111. Пітюренко Ю. І., Якимова М. П. Методичні питання виділення територіальних систем міських поселень і визначення їх меж. *Економічна географія*. 1970. Вип.16. С. 40-47.

112. Плешкановська А. М. Комплексна реконструкція міста: моделі та методи : монографія. К.: ТОВ «Франко Пак», 2024. 328 с.
113. Податковий кодекс України: Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI
114. Подолян Г. П., Рихліцька О.Д. «Право на місто» (А. Лефевр, Д. Гарві): історія і сьогодення. *Українські культурологічні студії*. 2021. № 2. С. 47-52.
115. Поповичук О. М. Правові засади організації місцевого самоврядування в Австрії в імперську добу. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 6. С. 54-58.
116. Поручинський В. Теоретичні засади розселення населення. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія : Географічні науки*. 2014. № 11. С. 89-94
117. Порядок застосування Списку виробництв, робіт, професій і посад працівників, робота яких пов'язана з підвищеним нервово-емоційним та інтелектуальним навантаженням або виконується в особливих природних географічних і геологічних умовах та умовах підвищеного ризику для здоров'я, що дає право на щорічну додаткову відпустку за особливий характер праці: Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 30.01.1998 № 16
118. Потапенко С. В. Правовий статус територій територіальних громад у системі адміністративно-територіального устрою України. *Право України*. 2021. № 12. С. 226-241.
119. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI
120. Про адміністративно-територіальний поділ УСРР та про спрощення Радянського апарату: Постанова ВУЦВК від 25 жовтня 1922 р.
121. Про адміністративно-територіальний устрій України: Проект закону. Рег. №0907 від 12.05.1998. URL:

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=2111 (дата звернення: 25.12.2025)

122. Про архітектурну діяльність: Закон України: Закон України від 20.05.1999 № 687-XIV

123. Про асоціації органів місцевого самоврядування: Закон України від 16.04.2009 № 1275-VI

124. Про благоустрій населених пунктів: Закон України від 06.09.2005 № 2807-IV

125. Про віднесення селища Олика Луцького району Волинської області до категорії міст: Постанова Верховної Ради України від 17.04.2025 № 4372-IX

126. Про встановлення точного списку міст і містечок скасованої Київської губернії: Постанова ВУЦВК від 9 вересня 1925 р.

127. Про Генеральну схему планування території України: Закон України від 07.02.2002 № 3059-III

128. Про географічні назви: Закон України від 31.05.2005 № 2604-IV

129. Про державний земельний кадастр: Закон України від 07.07.2011 № 3613-VI

130. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII

131. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII

132. Про доступ до об'єктів будівництва, транспорту, електроенергетики з метою розвитку електронних комунікаційних мереж: Закон України від 07.02.2017 № 1834-VIII

133. Про екологічну експертизу: Закон України від 09.02.1995 № 45/95-ВР

134. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус: Закон України від 20.11.2012 № 5492-VI

135. Про житловий фонд соціального призначення: Закон України від 12.01.2006 № 3334-IV
136. Про житлово-комунальні послуги: Закон України від 09.11.2017 № 2189-VIII
137. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова КМУ від 03.11.2010 №996
138. Про Загальнодержавну програму «Питна вода України» на 2006-2020 роки : Закон України від 03.03.2005 №2455-IV
139. Про Загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2009-2014 роки : Закон України від 24.06.2004 №1869-IV
140. Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки: Закон України від 21.09.2000 № 1989-III
141. Про загальну назву селищ міського типу: Постанова ВУЦВК від 28 жовтня 1925 р.
142. Про засади адміністративно-територіального устрою України: Проект Закону України. 11438 від 19.11.2012. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44843
143. Про засади адміністративно-територіального устрою України: Проект Закону України. Рег. №8051 від 22.02.2018. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63508 (дата звернення: 25.12.2025)
144. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII
145. Про затвердження Державних санітарних норм і правил «Санітарно-протиепідемічні вимоги до новозбудованих, реставрованих і реконструйованих закладів охорони здоров'я» та Змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства охорони здоров'я: Наказ МОЗ від 21.02.2023 №354

146. Про затвердження Державної програми забезпечення молоді житлом на 2002-2012 роки : Постанова КМУ від 29.07.2002 №1089

147. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова КМУ від 05.09.2020 № 695

148. Про затвердження Державної цільової економічної програми енергетичної модернізації підприємств водопостачання та водовідведення, що перебувають у державній або комунальній власності, на період до 2030 року: Розпорядження КМУ від 15.11.2024 № 1133

149. Про затвердження Державної цільової економічної програми енергоефективності на 2010-2015 роки , затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 01.03.2010 №243

150. Про затвердження Державної цільової економічної програми модернізації комунальної теплоенергетики на 2010-2014 роки : Постанова КМУ від 04.11.2009 №1216

151. Про затвердження Державної цільової програми підтримки соціально-економічного розвитку малих міст на 2011-2015 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.11.2010 № 1090

152. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року: Постанова КМУ від 19.09.2007 № 1158

153. Про затвердження Державної цільової соціально-економічна програми будівництва (придбання) доступного житла : Постанова КМУ від 11.11.2009 №1249

154. Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст : Закон України від 04.03.2004 № 1580-IV

155. Про затвердження Класифікатору об'єктів адміністративно-територіального устрою України: Наказ Державного комітету України по стандартизації, метрології та сертифікації від 31.10.1997 № 659

156. Про затвердження Кодифікатора адміністративно-територіальних одиниць та територій територіальних громад: Наказ Міністерства розвитку громад та територій України від 26.11.2020 № 290

157. Про затвердження комплексної програми ліквідації наслідків підтоплення територій в містах і селищах України : Постанова КМУ від 15.02.2002 №160

158. Про затвердження критеріїв та Методики проведення оцінювання ефективності діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції: Постанова КМУ від 20.05.2020 №458

159. Про затвердження Методики визначення нормативів питного водопостачання населення: Наказ Державного комітету ЖКГ від 27.09.2005 №148

160. Про затвердження Методики визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства: Наказ Мінекобезпеки України від 27.10.1997 № 171

161. Про затвердження Методики оцінки чисельності населення за даними операторів мобільного зв'язку: Наказ Державної служби статистики України від 10.07.2023 № 236

162. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад: Постанова КМУ від 08.04.2015 № 214

163. Про затвердження Методологічних положень державного статистичного спостереження «Чисельність та природний рух населення»: Наказ Державної служби статистики України від 31.05.2022 №126

164. Про затвердження переліку місцевостей з особливими природними, географічними, геологічними, кліматичними, екологічними умовами та переліків військових посад, виконання обов'язків військової служби за якими пов'язано з підвищеним нервово-емоційним та інтелектуальним навантаженням, ризиком для життя і здоров'я, а також Порядку надання та визначення тривалості щорічної додаткової відпустки

залежно від часу проходження служби в зазначених умовах: Постанова КМУ від 01.08.2012 р. № 702

165. Про затвердження переліку населених пунктів, віднесених до курортних: Постанова КМУ від 28.12.1996 р. №1576

166. Про затвердження Положення про Державний реєстр географічних назв: Постанова КМУ від 11.05.2006 № 622

167. Про затвердження Положення про Експертну раду Міністерства культури України з питань сучасного мистецтва: Наказ Мінкультури України від 02.12.2016 №1130

168. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті на фінансову підтримку заходів із створення робочих місць для відтворення та розвитку інфраструктури Донецької області: Постанова КМУ від 06.06.2018 №454

169. Про затвердження Порядку надання соціальних послуг суб'єктам ринку праці кар'єрними радниками, спеціалізованими кар'єрними радниками, консультантами по роботі з роботодавцями: Постанова КМУ від 17.03.2023 № 237

170. Про затвердження Порядку розроблення, оновлення, внесення змін та затвердження містобудівної документації: Постанова КМУ від 01.09.2021 № 926

171. Про затвердження Порядку формування спроможних мереж надання первинної медичної допомоги: Наказ МОЗ України від 06.02.2018 №178/24

172. Про затвердження Правил надання населенню послуг з газопостачання: Постанова КМУ від 09.12.1999 №2246

173. Про затвердження Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг: Постанова КМУ від 11.04.2012 № 295

174. Про затвердження складу та змісту техніко-економічного обґрунтування доцільності утворення населеного пункту: Наказ Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України від 16.04.2024 №325

175. Про затвердження Списку історичних населених місць України:
Постанова КМУ від 26.07.2001 р. №878
176. Про землеустрій: Закон України від 22.05.2003 № 858-IV
177. Про Комісію з питань адміністративно-територіального устрою:
Указ Президента України від 08.09.2000 №966/2000 (нечинний)
178. Про культуру: Закон України від 14.12.2010 №2778-VI
179. Про ліквідацію губерній і перехід на трьохступеневу систему управління: Постанова ВУЦВК від 03 червня 1925 р.
180. Про ліквідацію округів і перехід на двоступеневу систему управління: Постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 02 серпня 1930 р. №225
181. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР
182. Про моніторинг соціально-економічного розвитку малих міст і селищ: Постанова КМУ від 02.04.2009 № 288.
183. Про музеї та музейну справу: Закон України від 29.06.1995 № 249/95-ВР
184. Про надання публічних (електронних публічних) послуг щодо декларування та реєстрації місця проживання в Україні: Закон України від 05.11.2021 № 1871-IX
185. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 №1932-XII
186. Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 № 161-XIV
187. Про основи містобудування: Закон України від 16.11.1992 № 2780-XII
188. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13.12.2022 №2834-IX
189. Про основні напрями забезпечення комплексного розвитку малих монофункціональних міст : Постанова КМУ від 17.03.2000 № 521.
190. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 №962-IV

191. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 № 1805-III
192. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06. 1991 №1264-XII
193. Про оцінку земель: Закон України від 11.12.2003 № 1378-IV
194. Про перелік населених пунктів, яким надається статус гірських: Постанова КМУ від 11.09.1995 № 647
195. Про питну воду та питне водопостачання: Закон України від 10.01.2002 № 2918-III
196. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16.01.2020 №463-IX
197. Про Положення про Комісію з питань адміністративно-територіального устрою: Указ Президента України від 30.10.2000 року №/2000 (нечинний)
198. Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України: Закон України від 28.07.2023 № 3285-IX.
199. Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 12.03.1981 № 1654-X
200. Про порядок віднесення населених пунктів до категорій міст, селищ міського типу і робітничих селищ Української РСР: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 30 грудня 1956.
201. Про порядок найменування і перейменування областей, районів, міст та інших населених пунктів і вирішення деяких питань адміністративно-територіального поділу в Українській РСР: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 28 червня 1965 р.
202. Про правову охорону географічних зазначень: Закон України від 16.06.1999 №752-XIV
203. Про приватизацію державного житлового фонду: Закон України від 19.06.1992 № 2482-XII

204. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16.06.1992 №2456-XII
205. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI
206. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 07.2.2002 №3059-III
207. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 №3480-IV
208. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13.04.2017 № 2019-VIII
209. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22.03.2012 №4618-VI
210. Про статус гірських населених пунктів в Україні: Закон України від 15.02.1995 № 56/95-ВР
211. Про схвалення Концепції Комплексної програми підтримки розвитку українського села на 2006-2010 роки: Розпорядження КМУ від 21.12.2005 №536-р
212. Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації процесу формування управлінської звітності в банках України Постанова Національного банку України від 06.09.2007 № 324
213. Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року: Розпорядження КМУ від 30.09.2024 № 922-р
214. Про схвалення Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках: Розпорядження КМУ від 15.11.2024 № 1163-р
215. Про теплопостачання: Закон України від 02.06.2005 № 2633-IV
216. Про територіальний устрій України. Проект Закон України. Рег. №7074 від 31.08.2010 URL:

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=38433 (дата звернення: 20.12.2025)

217. Про територіальний устрій України. Проект Закону України. Рег 4182 від 10.03.2009. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=34704 (дата звернення: 25.12.2025)

218. Про управління відходами: Закон України від 20.06.2022 № 2320-IX

219. Про утворення обласних виконавчих комітетів на території УСРР: Постанова ВУЦВК від 09 лютого 1932 р.

220. Протокол про сталий транспорт до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат від 26.09.2014

221. Прусов Д. Е. Комплексний підхід до містобудівних рішень з підвищення компактності міських територій. *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*. 2014. Вип. 35. С. 264-267.

222. Радіонова О. М. Динаміка розвитку міста та міської зайнятості: теоретико-методологічний аспект. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Економічна теорія та право*. № 2(5). 2011. С. 108-121

223. Регламент Комісії (ЄС) № 1388/2014 від 16 грудня 2014 року про певні категорії допомоги для суб'єктів господарювання, які виробляють, переробляють і реалізують продукти рибальства та аквакультури, сумісні з принципами внутрішнього ринку в рамках застосування статей 107 і 108 Договору про функціонування Європейського Союзу

224. Ричка, В. М. Про адміністративно-територіальний устрій давньоруських земель у XI-XII ст. *Український історичний журнал*. 1983. № 2. С. 94-100

225. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів “район” та “район у місті”, які застосовуються у п. 29 частині першої ст. 85, частині п'ятій ст. 140 Конституції України, і поняття

“організація управління районами у містах”, яке вживається в частині п’ятій ст. 140 Конституції України та в частині першій ст. 11 Закону України “Про столицю України – місто-герой Київ”, а також щодо офіційного тлумачення положень п. 13 частині першої ст. 42 Конституції України, п. 41 частині першої ст. 26 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” стосовно повноважень міських рад самостійно вирішувати питання утворення, ліквідації районів в місті (справа про адміністративно-територіальний устрій).
Справа №11-рп/2001 від 13.07.2001.

226. Рішення Конституційного Суду України у справі щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 140 Конституції України (справа про об’єднання територіальних громад)/ №12-рп від 18.06.2002.

227. Розвиток сільських територій України (1990-2010 роки): монографія [за ред. М.К. Орлатого]. К.: НДІ "Укراгропромпродуктивність", 2012. 748 с.

228. Росенко М. І. Муніципально-територіальний процес і трансформація територіальних громад. *Державне будівництво*. 2007. № 1(1). URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1\(1\)_28](http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1(1)_28) (дата звернення: 25.12.2025)

229. Савельєв Є., Куриляк М. Концепція регіональних реформ в Україні на рівні NUTS. *Журнал європейської економіки*. 2016. Т. 15, № 1. С. 92-120.

230. Саханенко С. Адміністративно-територіальний та муніципально-територіальний устрій. *Управління сучасним містом*. 2001. №4-6 (2). С. 45-52

231. Саханенко С. Муніципально-територіальний процес та проблеми його вдосконалення. *Збірник наукових праць УАДУ*. 2001. Вип. 1. УАДУ, 2002. С. 257-263

232. Саханенко С.Є. та ін. Методика дослідження організаційної ефективності органів та посадових осіб місцевого самоврядування/ Свідectvo про реєстрацію авторського права на твір №75057 від 28.11.2017.

233. Семенов В.М. Адміністративно-територіальний поділ України періоду Козацької доби (друга пол. XVII-XVIII ст.). *Актуальні проблеми*

державного управління: *Збірник наукових праць*. № 1 (31). Х.: ХарРІДУ НАДУ, 2007. С. 219-228.

234. Семків В. О., Хомко Л. В. Самоврядування в українських містах Австро-Угорської та Російської імперій другої половини XIX ст. *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського]*. Серія : Історія. 2011. Вип. 19. С. 245-249.

235. Серьогін С. М. Прокопенко Л. Л. Реформування місцевого самоврядування в Литві: досвід для України. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 4. С. 14-21.

236. Сільські території в Україні: практика ідентифікації та інструменти розвитку: науковоаналітична доповідь / Сторонянська І. З., Залуцький І. Р., Патицька Х. О. Львів, ДУ «інститут регіональних досліджень імені М. Долишнього НАН України». 2021. 137 с.

237. Славна Є. Використання досвіду Чехії у процесі децентралізації в Україні. *Evropský politický a právní diskurz*. 2019. Sv. 6, Vyd. 3. С. 99-106.

238. Сонько С. П. В пошуках нових моделей центральних місць Вальтера Кристаллера. *Геоінформатика*. 2004. № 3. С. 84-91.

239. Софінська І. Територіальна основа місцевого самоврядування в Україні: стандарти існування. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 2008. Вип. 46. С. 65–71.

240. Список селищ міського типу України. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_селищ_міського_типу_України (дата звернення 25.12.2025)

241. Стегній О. Г. Інституційні засади та основні організаційні форми громадських обговорень в Україні. *Український соціум*. 2019. № 1. С. 9-22.

242. Стешенко Т. В., Чепурний А. С. Порівняльний аналіз системи місцевого самоврядування у США та в Україні. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука"*. Серія : Юридичні науки. 2024. № 3. С. 74-82.

243. ТОП-10 найбільших сіл України. URL: <https://zemliak.com/reityngy/2127-top-10-naybilshih-sil-ukrajini> (дата звернення: 25.12.2025)

244. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Ратифіковано Законом України від 16.09.2014 №1678-VII

245. Фелонюк Т.А. Характеристика моделі місцевого самоврядування Франції: досвід для України . *Молодий вчений*. 2016. № 8. С. 236-240.

246. Цимбаліста Н. А. Соціально-економічні умови життя сільського населення Чернівецької області. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2015. Вип. 6. С. 133-138.

247. Чекайло К. М., Богданова Ю.Л. Міста-сади як сучасна урбаністична концепція організації житлового середовища. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Архітектура*. 2014. № 793. С. 256-260.

248. Чиркін А. С. Конституційні засади організації місцевого самоврядування в Чехії. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2014. Вип. 1. С. 73-82.

249. Чорнописький П.Б. Конституційні реформи в Литві і Грузії у сфері місцевого самоврядування та децентралізації влади як приклад для України. *Форум права*. 2017. № 4. С. 282-293.

250. Шиленко М. В. Природні ресурси, як об'єкт адміністративно-правової охорони. *Форум права*. 2013. № 1. С. 1194-1199.

251. Шкабаро В. М. Конституційно-правовий статус міста в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К., 2004. 21 с.

252. Шпортюк Н. Л. Основні закономірності формування територіальної основи місцевого самоврядування у сучасному світі. *Публічне адміністрування: теорія та практика: електронний збірник наукових праць*.

Дніпропетровськ.: ДПІДУ, 2011. №1 (5). URL: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Patp/2011_1/11snlsss.pdf (дата звернення: 25.12.2025)

253. Штефан В. С. Правовий статус міських населених пунктів України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х. : НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2017. С. 11-12

254. Штефан В. С. Проблемні питання правового статусу селища міського типу як адміністративно-територіальної одиниці. *Проблеми законності*. 2013. Вип. 122. С. 216-223.

255. Шулевський С. О. Використання правила «ранг – розмір» у дослідженні міських систем розселення для формування нового адміністративно-територіального устрою України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Географічні науки*. 2018. Вип. 8. С. 155-163.

256. Юридична енциклопедія : у 6 т. / [редкол. : Ю. С. Шемшученко та ін.]. К. : Українська енциклопедія, 2002. Т. 4. 720 с.

257. Яворська В. В. Методологічне порівняння систематики розселення на адміністративно-територіальних та генетичних засадах. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Географія*. 2014. № 2. С. 11-16.

258. Ясніковскі А. Брендинг міст як інструмент формування конкурентоспроможності територій. *Вісник Сумського державного університету. Серія : Економіка*. 2023. № 1. С. 36-43.

259. Яценко В. О. Класифікація територіальних громад як групових систем розселення за територіальними особливостями формування та розвитку. *Містобудування та територіальне планування*. 2017. Вип. 65. С. 570-582.

260. Яценко В. О. Негаразди сільського розселення України та можливі шляхи його покращення. *Містобудування та територіальне планування*. 2015. Вип. 55. С. 505-511.

261. Яценко О. О. Індекс компактності території регіону та його використання. *Прометей*. 2008. №3(27) С. 240-242
262. 25 великих ідей Нового урбанізму. URL: <https://rubryka.com/article/25-velykyh-idej-novogo-urbanizmu/> (дата звернення: 25.12.2025)
263. Batog J., Batog B. Typology and Development of Local Administrative Units: Spatial Discriminant Analysis. *European Research Studies Journal*. 2021. Vol. 24, No. 4 (Part 2). P. 548–569. URL: <https://ideas.repec.org/a/ers/journal/vxxivy2021i4-part2p548-569.html> (дата звернення: 25.12.2025)
264. Bayerische Gemeindeordnung (BayGO). Art. 3–4. URL: <https://www.gesetze-bayern.de/Content/Document/BayGO> (дата звернення: 08.11.2025).
265. Bertalanffy L. General System theory: Foundations, Development, Applications. New York: George Braziller, Inc., 1968. 289 p. URL: https://monoskop.org/images/7/77/Von_Bertalanffy_Ludwig_General_System_Theory_1968.pdf (дата звернення: 25.12.2025)
266. Cattivelli V. Where is the city? Where is the countryside? Assessing European methods to identify urban, rural and intermediate areas. *Urban Research & Practice*. 2024. Vol. 17 (2). pp. 243-261. DOI: 10.1080/17535069.2023.2276048.
267. Český statistický úřad (ČSÚ). Registr územní identifikace, adres a nemovitostí (RÚIAN). Praha : ČSÚ, 2024. URL: <https://ruian.cz> (дата звернення: 25.12.2025)
268. Chłosta J. Miasteczka Warmii i Mazur w XVIII wieku: struktura, funkcje, ludność. Olsztyn: Instytut Historii PAN, 2004. 270 s.
269. Christaller W. Central Places in Southern Germany. Translated by Carlisle W. Baskin. Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall, 1966. URL: https://www.academia.edu/39738205/Central_Places_in_Southern_Germany (дата звернення: 25.12.2025)

270. Constitution of Georgia. (1995, August 24). Adopted by the Parliament of Georgia; consolidated version as of October 13, 2017. Tbilisi: Parliament of Georgia. Retrieved November 8, 2025. URL: https://myrights.gov.ge/uploads/file-manager/Constitution_13_10_17_ENG.pdf (дата звернення: 25.12.2025)

271. Dijkstra L., Poelman H., Veneri P. The EU-OECD definition of a Functional Urban Area. OECD Regional Development Working Papers, 2019/11. Paris : OECD Publishing, 2019. DOI: 10.1787/d58cb34d-en.

272. ESPON 1.4.1: The Role of Small and Medium-Sized Towns (SMESTO). Final Report. Luxembourg: ESPON, 2006. URL: <https://www.espon.eu> (дата звернення: 25.12.2025)

273. European Charter for Rural Areas. Strasbourg: Parliamentary Assembly of the Council of Europe, 1996. URL: <https://pace.coe.int/files/7441/html> (дата звернення: 25.12.2025)

274. European Landscape Convention. Strasbourg: Council of Europe, 2000. URL: <https://www.coe.int/en/web/landscape/the-european-landscape-convention> (дата звернення: 25.12.2025)

275. European Urban Charter III. Strasbourg: Council of Europe/ Congress of Local and Regional Authorities, 2023. URL: <https://rm.coe.int/09000001680ad1557> (дата звернення: 25.12.2025)

276. European Urban Charter. Strasbourg: Council of Europe, Congress of Local and Regional Authorities, 1992. URL: <https://rm.coe.int/168071923d> (дата звернення: 25.12.2025)

277. Eurostat. Statistics Explained: Applying the Degree of Urbanisation (DEGURBA). – Luxembourg : Eurostat, 2023. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Applying_the_degree_of_urbanisation_manual. (дата звернення: 25.12.2025)

278. Forrester, JW. Urban Dynamics. Waltham, MA: Pegasus Communications, Inc. 1969. 288 p. URL: <https://lalt.fecfau.unicamp.br/projects/wp->

content/uploads/2020/livros/Sistemas%20dinamicos/Jay_W_Forrester_1999_EN_Urban_Dynamics.pdf (дата звернення: 25.12.2025)

279. Friedmann J. Regional Development Policy: A Case Study of Venezuela. Cambridge, Massachusetts : MIT Press, 1966. 279 p. URL: https://ocul-gue.primo.exlibrisgroup.com/discovery/fulldisplay?vid=01OCUL_GUE:GUELPH&docid=alma9919324803505154&lang=en&context=SP (дата звернення: 25.12.2025)

280. Gibas P., Kovacs Z., et al. Analysis of Land-Use Change and Urbanization in Europe (2012–2018): Applications of DEGURBA Classification. *Land Use Policy*. 2020. Vol. 94. DOI: 10.1016/j.landusepol.2020.104509.

281. Główny Urząd Statystyczny (GUS). Krajowy rejestr urzędowy podziału terytorialnego kraju (TERYT). GUS, 2024. URL: <https://eteryt.stat.gov.pl> (дата звернення 25.12.2025)

282. Godlewska-Majkowska H., Komor A. Intelligent Organization in a Local Administrative Unit: From Theoretical Design to Reality. *European Research Studies Journal*. 2019. Vol. 22, No. 4. P. 548–569. URL: <https://ersj.eu/journal/1510> (дата звернення: 25.12.2025)

283. Governance of European metropolitan areas. Strasbourg: Council of Europe, 2022. URL: <https://rm.coe.int/overview-governance-of-european-metropolitan-areas-ceggpad20227/1680aef4ec> (дата звернення: 25.12.2025)

284. Grille communale de densité 2021. Paris : Institut national de la statistique et des études économiques, 2021. URL: <https://www.insee.fr/fr/statistiques/4316069> (дата звернення: 08.11.2025).

285. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Art. 28. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_28.html (дата звернення: 08.11.2025)

286. Henriques C., Lopes N., et al. What is Urban after All? A Critical Review of Measuring Urban Areas in Europe. *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science*. 2020. Vol. 47 (8). pp. 1445–1461. DOI: 10.1177/2399808319898681.

287. Hessische Gemeindeordnung (HGO). § 5. URL: <https://www.rv.hessenrecht.hessen.de/bshe/document/jlr-GemOHES2011rahmen> (дата звернення: 08.11.2025).

288. How Small and Medium-Sized Towns and Cities (SMSTCs) are Considered in Europe and in EU Policies: Analytical Report (Draft). Luxembourg: ESPON, 2024. URL: <https://www.espon.eu> (дата звернення: 25.12.2025)

289. Inglot S. Historia chłopów polskich. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1992. 395 s.

290. Karpiński A. Miasta polskie w okresie wczesnonowożytnym: rozwój przestrzenny, ludność, gospodarka. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2013. 356 s.

291. Kim D., Park J., Yoo Y. A Spatiotemporal Analysis of Potential Demand for Urban Parks Using the Degree of Urbanisation. *Landscape and Urban Planning*, 2025. Vol. 241. 104956. DOI: 10.1016/j.landurbplan.2024.104956.

292. Komlosy A. Die Verflechtung von Stadt und Land in der Habsburgermonarchie. Wien: Verlag für Gesellschaftskritik, 1995. 312 S.

293. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 Nr 78, poz. 483 z późn. zm.).

294. Kovács P. Cities in the Austro-Hungarian Empire (1867–1918): Administrative, Legal and Spatial Dimensions. Budapest: ELTE Eötvös Loránd University Press, 2019. 289 p.

295. Krajowy Rejestr Urzędowy Podziału Terytorialnego Kraju (TERYT) [online]. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa. Dostępny w Internecie. URL: <https://eteryt.stat.gov.pl> (дата звернення 20.12.2025)

296. Lietuvos Respublikos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymas : priimtas 19.07.1994 m. Nr. I-558

297. Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas : priimtas 07.07.1994 m. Nr. I-533.

298. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 343 1996 m. kovo 19 «Dėl gyvenamųjų vietovių priskyrimo miestų, miestelių ir kaimų kategorijoms». URL: <https://e-seimas.lrs.lt/> (дата звернення 25.12.2025)

299. Lietuvos statistikos departamentas. URL: osp.stat.gov.lt (дата звернення 20.12.2025)
300. Local Self-Government Code of Georgia. (2014, February 5). *Law No. 1958-RS*. Tbilisi: Parliament of Georgia. Retrieved November 8, 2025. URL: <https://www.transparency.ge/en/blog/new-local-self-government-code-overview-main-novelties> (дата звернення: 25.12.2025)
301. Loi n° 2010-1563 du 16 décembre 2010 relative à la réforme des collectivités territoriales. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000023190849/> (дата звернення: 08.11.2025).
302. Loi n° 2015-292 du 16 mars 2015 relative à l'amélioration du régime de la commune nouvelle. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000030374050/> (дата звернення: 08.11.2025).
303. Łoś J. Galicyjskie miasteczka w XIX wieku: struktura społeczna i gospodarcza. Kraków: Universitas, 2010. 312 s.
304. Merton R. K. Social Theory and Social Structure. New York: Free Press, 1949. 423 p. URL: https://www.academia.edu/44911849/SOCIAL_THEORY_AND_SOCIAL_STRUCTURE_Robert_K_Merton (дата звернення: 25.12.2025)
305. Méthodologie des aires d'attraction des villes. Paris : Institut national de la statistique et des études économiques, 2020. URL: <https://www.insee.fr/fr/metadonnees/cog/aire-attraction-ville-2020> (дата звернення: 08.11.2025).
306. New York Municipal Home Rule Law. URL: <https://www.nysenate.gov/legislation/laws/MHR> (дата звернення 25.12.2025)
307. New York State Constitution. Article IX. Local Governments. URL: <https://www.nysenate.gov/legislation/laws/CNS/A9> (дата звернення 25.12.2025)
308. New York Town Law. URL: <https://www.nysenate.gov/legislation/laws/TWN> (дата звернення 25.12.2025)

309. New York Village Law. URL: <https://www.nysenate.gov/legislation/laws/VIL> (дата звернення 25.12.2025)
310. Niedersächsisches Kommunalverfassungsgesetz (NKomVG). § 13. URL: <https://www.nds-voris.de/jportal/?quelle=jlink&query=KomVerfG+ND&psml=bsvorisprod.psml> (дата звернення: 08.11.2025).
311. North D. C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge : Cambridge University Press, 1990. 152 p. URL: https://epistemh.pbworks.com/f/8.%20Institutions__Institutional_Change_and_Economic_Performance.pdf (дата звернення: 25.12.2025)
312. Nowak A. Miasta i miasteczka Galicji w czasach autonomii (1867–1914). Kraków: Wydawnictwo Naukowe UJ, 2018. 348 s.
313. OECD (2016). A New Urban Agenda for Rural Areas: Rural-Urban Partnerships
314. Okniński P. Research on the Cities of Pre-Partition Poland in the Last Decade (Trends, Achievements, Perspectives): Bibliographical Survey. *Acta Poloniae Historica*. 2023. №126. С. 143-154. DOI 10.12775/APH.2022.126.08
315. Państwowy Rejestr Nazw Geograficznych (PRNG) [online]. Główny Urząd Geodezji i Kartografii, Warszawa. Dostępny w Internecie. URL: <https://www.geoportal.gov.pl/prng> (дата звернення 20.12.2025)
316. Park M., Kim Y., Lee H.-s., Han S., Hwang S., Choi M. J. Modeling the dynamics of urban development project: Focusing on self-sufficient city development. *Mathematical and Computer Modelling*. 2013. Vol. 57, Issues 9-10. P. 2082-2093. <https://doi.org/10.1016/j.mcm.2011.05.058> (URL: дата звернення: 25.12.2025)
317. Parsons T. The Social System. Glencoe: Free Press, 1951. 555 p. URL: https://openlibrary.org/books/OL6095759M/The_social_system. (дата звернення: 25.12.2025)

318. POLYCE: Metropolisation and Polycentric Development in Central Europe. Final Scientific Report. Luxembourg: ESPON 2013 Programme, 2012. URL: <https://www.espon.eu> (дата звернення: 25.12.2025)

319. Powell W. W., DiMaggio P. J. The New Institutionalism in Organizational Analysis. Chicago : University of Chicago Press, 1991. 478 p. URL: <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226185941.001.0001> (дата звернення: 25.12.2025)

320. Ravetz J. Where is the peri-urban? Mapping the areas “around, beyond and between” the urban. *Cities*, 2025. Vol. 145, DOI: 10.1016/j.cities.2024.104289.

321. Regulation (EC) No 1059/2003 of the European Parliament and of the Council of 26 May 2003 on the establishment of a common classification of territorial units for statistics (NUTS). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32003R105> (дата звернення 25.12.2025)

322. Reilly W. J. The Law of Retail Gravitation. New York : Knickerbocker Press, 1931. 162 p. URL: [https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.\\$b50138&seq=7](https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.$b50138&seq=7) (дата звернення: 25.12.2025)

323. Sächsische Gemeindeordnung (SächsGemO). § 2 Abs. 3. URL: <https://www.revosax.sachsen.de/vorschrift/4186-Saechsische-Gemeindeordnung> (дата звернення: 08.11.2025).

324. Statistisches Bundesamt (DESTATIS). Gemeindeverzeichnis – Verwaltungsgliederung Deutschland, 2023. URL: https://www.destatis.de/DE/Themen/Laender-Regionen/Regionales/Gemeindeverzeichnis/_inhalt.html (дата звернення: 08.11.2025).

325. The Organic Law of Georgia on Local Self-Government. (2005, June 22). As amended up to 2021. Tbilisi: Parliament of Georgia. Retrieved November 8, 2025. URL: <https://mof.ge/files/download/The%20Organic%20Law%20of%20Georgia%20on%20Local%20SelfGovernment.pdf> (дата звернення: 25.12.2025)

326. TOWN: Small and Medium-Sized Towns in their Functional Territorial Context. Final Report. Luxembourg: ESPON, 2014. URL: <https://www.espon.eu/projects> (дата звернення: 25.12.2025)

327. Typologie urbaine et rurale. Paris : Institut national de la statistique et des études économiques, 2022. URL: <https://www.insee.fr/fr/statistiques/2388572> (дата звернення: 08.11.2025).

328. U.S. Census Bureau. Geographic Areas Reference Manual (GARM). URL: <https://www.census.gov/programs-surveys/geography/guidance.html> (дата звернення: 25.12.2025)

329. Ústava České republiky : ze dne 16. prosince 1992.

330. Ustawa z dnia 29 sierpnia 2003 r. o urzędowym podziale kraju (Dz.U. 2003 Nr 188, poz. 1848 z późn. zm.).

331. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. 1990 Nr 16, poz. 95 z późn. zm.).

332. Zákon č. 128/2000 Sb., o obcích (obecní zřízení) : ze dne 12. dubna 2000.

333. Zákon č. 131/2000 Sb., o hlavním městě Praze : ze dne 14. dubna 2000.

334. Zákon č. 200/1994 Sb., o zeměměřictví a katastru nemovitostí České republiky : ze dne 3. srpna 1994.

335. Zákon č. 314/2002 Sb., o určování obcí s pověřeným obecním úřadem a obcí s rozšířenou působností : ze dne 6. června 2002.

336. Eurostat, Applying the degree of urbanisation manual – Methodology for applying level 1 of the classification (2021)

337. Eurostat. Degree of urbanisation. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/gisco/geodata/population-distribution/degree-urbanisation> (дата звернення: 25.12.2025)

338. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII

339. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII

340. Про бібліотеки і бібліотечну справу: Закон України від 27.01.1995 № 32/95-ВР

341. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ

342. Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста: Закон України від 23.09.1997 № 540/97-ВР

343. Про захист рослин: Закон України від 14.10.1998 № 180-ХІV

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, які відображають основні результати дисертації:

5. Хрустовський С., Слободянюк Ю. Просторове планування розвитку територій громад під час та після війни: правові аспекти. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*: електрон. наук. фах. вид. Вип. 27. Одеса: Асоц. досл. держ. упр.; Одес. ін-т соц. технол., 2022. С. 128-134. DOI: <https://doi.org/10.35432/tisb272022276820>
6. Хрустовський С. Планування й організація відновлення та розвитку територіальних громад в умовах збройної агресії. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*: електрон. наук. фах. вид. Вип. 29. Одеса: Асоц. досл. держ. упр.; Одес. ін-т соц. технол., 2023. С. 423-425. DOI: <https://doi.org/10.35432/tisb292023289790>
7. Хрустовський С., Куспляк Г., Куспляк І. Фінансова спроможність Авангардівської селищної територіальної громади здійснювати визначені законом повноваження на відповідній території. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*: електрон. наук. фах. вид. Вип. 31. Одеса: Асоц. досл. держ. упр.; Одес. ін-т соц. технол., 2024. С. DOI: <https://doi.org/10.35432/tisb312024307382>
8. Хрустовський С.Г. Еволюція категорій населених пунктів в адміністративно-територіальному процесі України. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*: електрон. наук. фах. вид. Вип. 34. Том 1 Одеса: Асоц. досл. держ. упр.; Одес. ін-т соц. технол., 2025. С. 291-308. DOI: <https://doi.org/10.35432/tisb342025351538>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

Khrustovskyi S.. Spatial planning of the development of territories: The experience of european countriesю. *Сучасний менеджмент : моделі, стратегії*,

технології : матеріали XXIV Всеукр. щоріч. студент. наук.-практ. конф. за міжнарод. участю. 27 квіт. 2023 р. Одеса : Одеська політехніка. 2023. С. 207-208.

Хрустовський С.Г., Саханенко С.Є., Зміцнення довіри до місцевої влади через комунікацію у процесах просторового розвитку. *Зміцнення потенціалу державної служби та громадян щодо співпраці через комунікацію*». Матеріали літньої школи. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2025. URL: <https://www.youtube.com/@ipacsknu>

Додаток А

Шановний колего(а)

Просимо Вас узяти участь у дослідженні, присвяченому практиці територіальних громад України щодо зміни категорій населених пунктів – як у напрямку «селище → село», так і «село → селище». Метою опитування є з'ясування реальних мотивів, управлінських рішень, соціально-економічних чинників та просторово-планувальних потреб, що впливають на відповідні ініціативи в громадах.

Ваші відповіді дозволять сформувати узагальнений аналіз сучасної трансформації поселенської мережі та сприятимуть удосконаленню державної політики в сфері адміністративно-територіальної організації.

Опитування є анонімним і конфіденційним. Дані використовуються лише у зведеному форматі для аналітичних та наукових цілей.

Дякуємо за Вашу експертну участь!

1. Назва територіальної громади: _____
2. Область: _____
3. Посада респондента: ☐ голова ТГ ☐ заступник ☐ секретар ☐ інше: _____
4. Чи здійснювала Ваша громада зміну категорії населених пунктів у 2024–2025 рр.?
 - ☐ Так, «селище → село»
 - ☐ Так, «село → селище»
 - ☐ Обидва напрями
 - ☐ Ні, не здійснювали
 - ☐ Плануємо
5. Скільки населених пунктів заплановано перекласифікувати (було перекласифіковано)?
 - ☐ 1
 - ☐ 2–3
 - ☐ 4 і більше
 - ☐ Жодного
6. Які саме населені пункти змінювали категорію? (назви вказуються респондентом)
7. Які підстави були формально використані для зміни категорії?
 - ☐ Рішення ради
 - ☐ Ініціатива старостинського округу
 - ☐ Ініціатива мешканців
 - ☐ Експертні висновки
 - ☐ Рекомендації Мінрегіону
 - ☐ Інше: _____

А. Для зміни категорії «селище → село»**Оцініть важливість (1 – зовсім не важливо, 5 – дуже важливо)**

8. Усунення термінологічної плутанини між «селище» та історичними СМТ.
1 2 3 4 5
9. Відповідність статусу фактичному типу забудови (садибна, низькоповерхова).
1 2 3 4 5
10. Втрата інфраструктури, економічної бази, промислових об'єктів.
1 2 3 4 5
11. Узгодження з містобудівною документацією
1 2 3 4 5
12. Спрощення роботи з кадастрами і реєстрами
1 2 3 4 5
13. Бажання мешканців повернути «традиційну» категорію поселення.
1 2 3 4 5
14. Прагнення уникнути завищених очікувань щодо розвитку «селища».
1 2 3 4 5
15. Інше

В. Для зміни категорії «село → селище»**Оцініть важливість (1 – зовсім не важливо, 5 – дуже важливо)**

16. Зростання чисельності населення та щільності забудови.
1 2 3 4 5
17. Прагнення закріпити зростаючу роль населеного пункту в структурі громади.
1 2 3 4 5
18. Наявність розвиненої інфраструктури (ліцеї, медзаклади, транспорт).
1 2 3 4 5
19. Бажання підвищити інвестиційну та іміджеву привабливість.
1 2 3 4 5
20. Узгодження з функціональними моделями просторового розвитку.
1 2 3 4 5
21. Намір відобразити історичні традиції поселення (колишнє містечко/селище).
1 2 3 4 5
22. Підвищення самоідентифікації мешканців («ми – не село»)
1 2 3 4 5
23. Намір закріпити статус субцентру громади.
1 2 3 4 5

24. Які труднощі виникали під час зміни категорії?

- ☐ Опір частини мешканців
- ☐ Важкість підготовки документації
- ☐ Не виникало
- ☐ Інше: _____

25. Як Ви оцінюєте можливі наслідки зміни категорії?

- ☐ Позитивні
- ☐ Нейтральні
- ☐ Негативні
- ☐ Змішані. Поясніть: _____

26. Які ключові причини стали визначальними для зміни категорії у Вашій громаді?

27. Як зміна категорії вплинула на управління чи планування розвитку території?

28. Чи виникла потреба змінити статус інших населених пунктів громади?

29. На Вашу думку, чи є доцільним зберігати класи населених пунктів («село», «селище», «місто») або розширити класи («містечко») у класифікації?

30. Ваші пропозиції щодо вдосконалення державної політики класифікації населених пунктів:

Дякуємо за участь у дослідженні!

1. Коротко представтесь, будь ласка. Яка Ваша роль у процесі прийняття рішень щодо зміни категорій населених пунктів?
2. Чи ознайомлені Ви з чинними нормами та процедурами встановлення статусу міста?
3. Наскільки питання зміни статусу адміністративного центру громади є актуальним у Вашій громаді на сьогодні?
4. Чисельність населення Вашого адміністративного центру становить приблизно:
 - Чи є тенденція до зростання?
 - Яка щільність забудови?
 - Які основні види інфраструктури функціонують?
5. Які функції сьогодні виконує Ваш адміністративний центр?
 - Транспортний вузол
 - Освітній центр?
 - Медичний центр
 - Промисловий вузол
 - Сервісний центр
 - Спальний район міста
6. Чи відповідає, на Ваш погляд, фактичний рівень розвитку населеного пункту його чинній категорії «селище»?
7. Чи розглядала Ваша громада можливість ініціювати зміну категорії «селище» на «місто»?
 - Якщо так – коли і за яких обставин?
8. Які основні причини могли б спонукати Вас підтримати зміну статусу? (пропонується обговорення, але не читати як тест)
 - Демографічне зростання?
 - Розвинена інфраструктура?
 - Економічна активність?
 - Підвищення інвестиційної привабливості?
 - Бажання підкреслити роль населеного пункту як субрегіонального центру?
 - Історичні підстави (колишнє містечко, традиції)?
 - Очікування мешканців?
9. Чи існує, на Вашу думку, іміджева або символічна цінність статусу «місто» для громади?

- Якщо так, то як саме вона проявляється?
10. Чи вплине статус міста на планування території та роботу з інвесторами?
- Якщо так, яким чином?
11. Чи вважаєте Ви можливим, що зміна статусу створить додаткові ризики або проблеми?
- Які саме?
- політичні конфлікти в громаді?
 - очікування мешканців щодо інфраструктури?
 - збільшення навантаження на бюджет?
 - можливе посилення контролю з боку держави?
12. Чи існують юридичні або процедурні бар'єри?
- Невизначеність критеріїв та умов?
 - Відсутність чіткої процедури?
 - Непрозоре погодження?
13. Чи є побоювання, що статус “місто” не дасть реальних переваг?
- Якщо так, яких саме?
14. Як зміна статусу може вплинути на відносини з іншими населеними пунктами громади?
- ревності, конкуренція, напруга?
15. Чи є ризики, що місто вимагатиме від громади додаткових інвестицій у благоустрій, дороги, ЖКГ?
16. Якщо Ваша громада не поспішає з рішенням – чому?
- Очікування прецедентів в інших громадах?
 - Відсутність суспільного запиту?
17. Чи здійснюєте Ви внутрішні консультації або стратегічні обговорення щодо перспективи отримання статусу міста?
18. Які умови або події змусили б Вас перейти від очікування до ініціювання процесу?
- демографічний поріг?
 - зміна законодавства?
 - політична ситуація?
 - запит населення?
19. Наскільки зрозумілою для Вас є чинна процедура зміни категорії населених пунктів?
20. Чи є потреба у стандартизації умов отримання статусу міста?
21. Які критерії Ви особисто вважаєте найоб'єктивнішими:
- чисельність населення?

- щільність забудови?
- наявність критичної інфраструктури?
- економічна активність?
- роль населеного пункту у мережі громади?

22. Як зміниться Ваша громада, якщо центр отримає статус міста?

- фінансово?
- інфраструктурно?
- політично?

23. Як може змінитися територіальний розвиток у разі збереження статусу селища?

24. Які рекомендації Ви висловили б державним органам щодо покращення політики класифікації населених пунктів?

25. На Вашу думку, чи потрібно Україні зберігати різницю між містами, селищами й селами в майбутньому законодавстві?

26. Чи не потрібно на Ваш погляд закріпити серед категорій населених пунктів “містечко”

26. Чи бажаєте додати щось, що, на Вашу думку, є важливим для розуміння цього питання?

Інтерв'юєру: подякувати за участь.

Структура та зміст інформації щодо історичних умов місцевості в процесі
зміни категорії населеного пункту

1. Історичне походження та етапи розвитку населеного пункту
• дата заснування або перша письмова згадка; • історичні назви (якщо змінювалися); • ключові етапи розвитку (формування поселення, отримання статусів у минулому); • розвиток у різні історичні періоди (середньовіччя, козацький період, імперський, міжвоєнний, радянський, сучасний).
2. Історичний адміністративний статус
• до якої адміністративно-територіальної одиниці належав населений пункт раніше; • чи мав населений пункт статус міста, містечка, селища в різні епохи; • зміни категорій населеного пункту, якщо такі були.
3. Історичні демографічні характеристики
• динаміка чисельності населення за останні 100–150 років (де можливо); • етнічний склад у минулому; • міграційні процеси в різні періоди.
4. Історична структура забудови
• типи забудови, що склалися історично (садибна, квартальна, змішана); • наявність історичного центру, площ, мережі вулиць, промислових районів; • формування планувальної структури.
5. Історичні види господарської діяльності
• традиційні промисли, ремесла, промисловість; • історичні функції поселення: торговельний центр, промислове містечко, порт, аграрний населений пункт; • наявність історичних підприємств, ярмарків, ринків.
6. Культурна та архітектурна спадщина
• пам'ятки архітектури та археології; • історичні об'єкти: церкви, млини, маєтки, фортифікації; • охоронні зони та середовища; • культурні ландшафти.
7. Історично сформовані соціально-економічні зв'язки
• роль населеного пункту в історичних транспортних, торговельних, виробничих мережах; • взаємодія з сусідніми містами, селами.
8. Архівні джерела та історичні документи
• посилання на документи з архівів; • історичні карти; • матеріали істориків, краєзнавців.

Структура та зміст інформації щодо географічних умов місцевості в процесі
зміни категорії населеного пункту

1. Географічне положення
• Адміністративно-територіальне розташування (область, район, громада). • Географічні координати (широта, довгота). • Висотне положення над рівнем моря. • Належність до історико-географічного або економіко-географічного району. • Відносне положення щодо обласного та районного центрів, центру територіальної громади.
2. Розташування в системі розселення
• Характер положення (центральне, субцентральне, периферійне, транзитне). • Взаємне розташування з сусідніми населеними пунктами (близькість до найближчих поселень і міських центрів). • Роль у локальній мережі поселень (локальний центр, частина групового поселення, периферійне село).
3. Територіальні ресурси для розвитку
• Наявність вільних ділянок для житлової або громадської забудови. • Потенційні напрямки просторового розширення (північ, південь, схід, захід). • Обмеження розвитку, пов'язані з конфігурацією території (сусідство з іншими поселеннями, наявність об'єктів інфраструктури, межування з виробничими зонами тощо).
4. Територіальна суміжність
• Характер суміжних земель (сільськогосподарські угіддя, лісові масиви, рекреаційні території, промислові площі, інші населені пункти). • Потенційні конфлікти землекористування (щільна межова забудова, сусідство із зонами змішаного використання). • Перехідні зони між населеним пунктом і навколишніми територіями.
5. Функціонально-географічні зв'язки (без урахування транспорту й комунікацій)
• Напрями просторової взаємодії з іншими населеними пунктами (орієнтація на міські центри або локальні вузли обслуговування). • Історично сформовані функціональні зв'язки (осередок ремесел, торгівлі, мікрорегіональний центр – без детального аналізу господарства). • Потенційні зміни ролі населеного пункту відповідно до географічного положення.

Додаток В3

Структура та зміст інформації щодо соціально-економічних умов місцевості
в процесі зміни категорії населеного пункту

1. Рівень зайнятості та економічна структура
• структура зайнятості за видами діяльності (промисловість, послуги, АПК); • рівень безробіття; • наявність великих і середніх підприємств; • наявність ринків, торговельних центрів; • види основної економічної діяльності населення.
2. Економічна інфраструктура
• функціонування підприємств (промисловість, переробка, логістика); • наявність малого та середнього бізнесу; • банківські установи; • сфера послуг; • роздрібна та гуртова торгівля.
3. Соціальна інфраструктура
• заклади освіти (дитсадки, школи, коледжі); • медичні заклади (амбулаторії, поліклініки, лікарні); • культурні та спортивні установи; • соціальні служби.
4. Інноваційність та перспективи розвитку
• інвестиційний потенціал території; • перспективи промислового або сервісного розвитку; • наявність проєктів ДПП/ППП, індустріальних парків, технопарків; • плани забудови та генеральний план.

**Структура та зміст інформації щодо природних умов місцевості в процесі
зміни категорії населеного пункту**

1. Характеристика природного середовища
• загальний опис природних комплексів території; • природні зони (степ, лісостеп, поліська зона тощо); • ландшафтні типи (луки, балки, долини, тераси, узбережжя); • наявність природних бар'єрів (ярів, схилів, височин).
2. Кліматичні умови
• середньорічні температури; • максимальні та мінімальні температури; • рівень опадів; • режим вітрів; • наявність несприятливих кліматичних явищ (сильні вітри, тумани, посухи, хуртовини).
3. Рельєф
• характер рельєфу (рівнинний, пересічений, горбистий); • ухили і висотні відмітки; • ризики ерозії ґрунтів; • ділянки потенційних зсувів.
4. Ґрунти
• типи ґрунтів; • родючість ґрунтів; • наявність заболочених, піщаних або непридатних до забудови ділянок.
5. Водні ресурси
• річки, озера, лимани, ставки; • рівень ґрунтових вод; • наявність затоплюваних територій; • водоохоронні зони.
6. Рослинний і тваринний світ
• типова рослинність; • наявність лісів, лісосмуг, охоронних територій; • види, що перебувають під охороною.
7. Природно-ресурсний потенціал
• корисні копалини місцевого значення (пісок, глина, гранат, вапняк); • можливість освоєння території під промисловість, сільське господарство, рекреацію; • лікувально-оздоровчі ресурси (мінеральні води, грязі).
8. Природні ризики й обмеження
• зсувні зони; • карстові явища; • підтоплення; • сейсмічна активність; • ризик пожеж у природних лісах/степях.

Структура та зміст інформації щодо екологічних умов місцевості в процесі
зміни категорії населеного пункту

1. Загальний екологічний стан території
• Загальна характеристика екологічного стану. • Рівень антропогенного навантаження (низький, середній, високий). • Основні джерела екологічного впливу на довкілля. • Території з підвищеним екологічним ризиком (за потреби).
2. Стан атмосферного повітря
• Наявність стаціонарних джерел викидів (промислові об'єкти, котельні). • Наявність мобільних джерел. • Показники забруднення повітря (за наявності локального моніторингу). • Перевищення гранично допустимих концентрацій (ГДК).
3. Екологічний стан поверхневих та підземних вод
• Наявність водних об'єктів, які підпадають під екологічний моніторинг. • Якість води (коротка характеристика: задовільна / незадовільна / проблемна). • Наявність джерел забруднення води (очисні споруди, стоки, агрохімікати). • Ризики підтоплення, забруднення або деградації водних екосистем.
4. Стан ґрунтів і земельних ресурсів
• Факти локального забруднення ґрунтів (хімічного, техногенного, сільськогосподарського). • Наявність деградованих або порушених земель (ерозія, засолення, відвали). • Ділянки, що потребують рекультивації. • Ймовірні джерела забруднення (склади ПММ, промзони, тваринницькі комплекси тощо).
5. Екологічно небезпечні та потенційно небезпечні об'єкти
• Об'єкти підвищеної екологічної небезпеки (категорії I-III відповідно до законодавства). • Полігони твердих побутових відходів, стихійні сміттєзвалища. • Очисні споруди та їх стан. • Промислові майданчики з ризиком аварійного впливу на довкілля.
6. Екологічно вразливі природні території
• Природно-заповідний фонд (ПЗФ): заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища. • Водно-болотні угіддя, прибережні захисні смуги. • Території з охоронним режимом або обмеженнями. • Ареали видів флори і фауни, що охороняються (Червона книга, регіональні списки).
7. Шумове, вібраційне та електромагнітне навантаження
• Основні джерела шуму (промислові об'єкти, об'єкти інфраструктури). • Стан дотримання санітарних норм щодо шуму та вібрацій. • Потенційні джерела електромагнітних полів. • Території можливого перевищення нормативів.
9. Система поводження з відходами
• Наявність та стан полігонів ТПВ. • Організація збирання, сортування, вивезення відходів. • Проблемні ділянки накопичення відходів. • Наявність програм екологічного управління відходами.

**Структура та зміст інформації щодо етнічних умов місцевості в процесі зміни
категорії населеного пункту**

1. Етнічний склад населення
• Основні етнічні групи, що проживають у населеному пункті. • Характер співіснування етнічних груп (моноетнічна, поліетнічна, багатокомпонентна спільнота). • Історично сформовані особливості етнічного середовища (короткі якісні характеристики).
2. Мовно-етнічне середовище
• Домінантні мови повсякденного спілкування. • Мовні практики етнічних груп у соціальному житті (культурні заходи, побутова комунікація). • Наявність мовно-культурної дво- або багатомовності в громаді. • Сфери застосування мов національних меншин (шкільні заходи, релігійні служби, локальні ЗМІ, неформальні комунікації).
3. Етнокультурні організації та інституції
• Наявність етнічних громадських організацій, культурних товариств, об'єднань. • Діяльність етнокультурних центрів, клубів, або локальних культурних ініціатив етнічних груп. • Наявність релігійних громад, пов'язаних з етнічними традиціями (без аналізу релігійної структури населення). • Роль цих інституцій у підтримці етнокультурної ідентичності.
4. Традиційні соціокультурні та господарські практики етнічних груп
• Особливості традиційних форм розселення (вулиці, родові квартали, слободи, хутори). • Елементи звичаєвих форм землекористування або просторової організації громади (за наявності). • Традиційні види діяльності, що впливають на локальний спосіб життя (ремесла, спеціалізовані виробництва, обряди, сезонні практики). • Вплив етнічних традицій на організацію повсякденного життя.
5. Етнічна інтегрованість та соціальна взаємодія
• Характер взаємодії між етнічними групами (інтегрованість, співіснування, автономність практик). • Наявність або відсутність міжетнічних напружень (за матеріалами відкритих джерел або офіційних заяв). • Форми міжетнічної взаємодії у побуті, культурі, локальних ініціативах. • Рівень соціальної згуртованості громади, пов'язаної з етнокультурною різноманітністю.

Структура та зміст інформації щодо культурних умов місцевості в процесі
зміни категорії населеного пункту

1. Культурна інфраструктура
• Наявність і типи закладів культури (будинки культури, клуби, бібліотеки, музеї, мистецькі школи, центри дозвілля). • Стан забезпеченості населення культурними послугами (доступність, охоплення). • Технічний стан і функціональність культурних об'єктів. • Рівень використання культурних закладів (активні, частково діючі, не функціонують).
2. Культурне життя та активність громади
• Проведення культурно-мистецьких заходів (фестивалі, ярмарки, виставки, тематичні свята). • Регулярність та масштаб культурних подій. • Участь населення у культурному житті (масовість, стійкість традиційних заходів). • Наявність локальних культурних практик або характерних форм дозвілля; • Наявність церковних громад.
3. Творчі спільноти та мистецькі колективи
• Аматорські колективи (хори, танцювальні ансамблі, театральні групи). • Професійні творчі колективи або студії (за наявності). • Творчі об'єднання, клуби за інтересами, майстерні. • Рівень їхньої активності та вплив на культурне середовище.
4. Культурно-освітнє середовище
• Мистецькі школи, гуртки, студії (музичні, художні, хореографічні). • Програми розвитку культурних компетенцій дітей і молоді. • Наявність додаткових освітніх заходів культурного спрямування. • Середовище підтримки молодіжних культурних ініціатив.
5. Збереження та підтримка культурного середовища
• Місцеві ініціативи щодо збереження культурного середовища. • Діючі програми розвитку культури або стратегічні документи на рівні громади. • Включення культурних елементів у просторовий розвиток та громадські простори. • Наявність партнерств (громадські організації, творчі ініціативи, муніципальні програми).

Структура та зміст інформації щодо якості та доступності надання
адміністративних та інших послуг в процесі зміни категорії населеного
пункту

1. Організація надання адміністративних послуг
• Наявність ЦНАП або його віддаленого робочого місця. • Перелік доступних адміністративних послуг. • Режим та зручність роботи (графік, доступність у вихідні). • Кадрове забезпечення (кваліфікація, кількість працівників). • Рівень цифровізації послуг (електронні черги, онлайн-заявки).
2. Доступність соціальних послуг
• Наявність органів/ підрозділів соціального захисту. • Доступність послуг для вразливих груп (люди з інвалідністю, пенсіонери, маломобільні групи). • Наявність соціальних працівників і мобільних сервісів. • Ефективність надання послуг (час очікування, наявність консультацій).
3. Доступність освітніх та медичних послуг (у вимірі якості сервісу, а не інфраструктури)
• Доступність первинної медичної допомоги (сімейний лікар, ФАП, амбулаторія). • Організація роботи медичних закладів (черги, запис, надання невідкладної допомоги). • Доступність освітніх послуг (якість сервісу, доступ до дошкільної освіти). • Доступність послуг для дітей із особливими потребами.
4. Інші публічні та комунальні послуги (у вимірі організації й сервісу)
• Якість взаємодії з населенням щодо послуг ЖКГ (звернення, реакція, швидкість обслуговування). • Доступність послуг реєстрації місця проживання, майнових та земельних послуг. • Організація поводження з відходами як сервіс (регулярність, доступність).
5. Доступність послуг у територіальному вимірі
• Наближеність пунктів надання послуг до місць проживання громадян. • Забезпеченість послугами віддалених частин населеного пункту. • Наявність мобільних, виїзних або дистанційних пунктів обслуговування. • Транспортна доступність до місць отримання послуг.
6. Рівень сервісу та задоволеності населення
• Наявність механізмів збору зворотного зв'язку. • Дані про задоволеність користувачів якістю послуг (за наявності). • Наявність та ефективність системи реагування на звернення. • Типові проблеми, з якими стикаються користувачі.
7. Потенціал для розширення та модернізації сервісів
• Можливість впровадження нових послуг з огляду на кадрові та організаційні можливості. • Потреба у створенні або модернізації ЦНАП. • Потенціал цифровізації та автоматизації процесів. • Відповідність рівня послуг вимогам потенційної нової категорії населеного пункту.

Структура та зміст інформації щодо ефективності та якості управління
територією в процесі зміни категорії населеного пункту

1. Стратегічне управління та планування
• Наявність стратегії розвитку території. • Наявність плану реалізації стратегії або програмного пакету документів. • Актуальність стратегічних документів (термін перегляду, оновлення). • Узгодженість стратегії з просторовими та галузевими документами. • Реальний рівень виконання стратегічних заходів.
2. Інституційна спроможність органів місцевого самоврядування
• Кадровий потенціал (кваліфікація працівників, наявність ключових спеціалістів). • Структура виконавчих органів ради. • Функціональна ефективність управлінських підрозділів. • Система внутрішньої координації та управлінських процесів.
3. Бюджетне управління та фінансова дисципліна
• Якість бюджетного планування (доходи, видатки, використання програмно-цільового методу). • Рівень виконання бюджету та фінансової стабільності. • Наявність власних доходів та їх частка в бюджеті. • Ефективність використання бюджетних коштів. • Прозорість фінансових процесів (оприлюднення, контроль, аудит).
4. Управління територіальними ресурсами
• Стан інвентаризації земель, майна та інфраструктурних об'єктів. • Ефективність управління комунальним майном. • Прозорість земельних та майнових рішень. • Раціональність використання територіальних ресурсів. • Наявність сучасних облікових систем (ГІС, кадастрові інструменти тощо).
5. Здатність до реалізації проєктів розвитку
• Наявність інвестиційних проєктів або програм. • Рівень участі у державних та міжнародних програмах розвитку. • Ефективність управління проєктами (планування, виконання, звітність). • Досвід реалізації інфраструктурних, соціальних або економічних проєктів. • Потенціал залучення зовнішніх інвестицій.
6. Прозорість, підзвітність та цифрове управління
• Стан відкритості інформації (бюджети, рішення, звітність). • Наявність елементів електронного врядування (онлайн-кабінети, системи моніторингу). • Наявність стандартів прозорості та їх практичне застосування. • Механізми підзвітності та контролю (аудит, моніторинг, оцінка ефективності).
7. Взаємодія з громадськістю та інклюзивність управління
• Наявність механізмів публічної участі (громадські слухання, консультації, електронні петиції). • Регулярність та реальність застосування інструментів участі. • Діяльність дорадчих органів (громадських рад, робочих груп). • Практика залучення громадськості до прийняття рішень. • Рівень довіри та комунікації між владою та громадою.
8. Ділова активність та управлінське середовище
• Наявність партнерств з бізнесом, громадськими організаціями, освітніми установами.

• Участь у співробітництві територіальних громад. • Підтримка підприємницької діяльності (інституції, програми, консультаційні центри). • Управлінська культура та інноваційність у прийнятті рішень.
9. Відповідність управлінської спроможності вимогам нової категорії
• Оцінка здатності органів місцевого самоврядування забезпечувати функції відповідної категорії (селищної, міської). • Необхідність посилення управлінських інструментів, кадрів або структур. • Переваги та ризики у разі зміни категорії.

Структура та зміст інформації щодо демографічної ситуації в процесі зміни
категорії населеного пункту

1. Загальні демографічні параметри
• Фактична чисельність населення. • Середньорічна чисельність населення (за декілька років, якщо можливо). • Щільність населення (осіб/км²). • Сезонні коливання чисельності (за потреби: курортні, дачні, сезонно-трудова фактори).
2. Динаміка чисельності населення
• Зміна чисельності за 5–10 років (зростання / спад / стабільність). • Темпи приросту або скорочення (% на рік). • Ключові чинники динаміки (природні чи міграційні).
3. Вікова структура населення
• Діти (0-17) – % та кількість. • Працездатне населення (18-59/64) – % та кількість. • Особи похилого віку – % та кількість. • Демографічне навантаження (співвідношення непрацездатних і працездатних).
4. Природний рух населення
• Кількість народжень за рік. • Кількість смертей за рік. • Природний приріст/скорочення (абсолютний і відносний показник). • Коефіцієнти народжуваності та смертності (на 1000 населення).
5. Міграційний рух населення
• Кількість прибулих / вибулих за рік. • Міграційне сальдо (позитивне, негативне, нульове). • Основні напрями міграційних потоків (приплив/відтік до міст, зарубіжна трудова міграція тощо). • Сезонні або циклічні міграції (якщо характерні для населеного пункту).
6. Домогосподарства та сімейна структура
• Середній розмір домогосподарства. • Частка одноосібних домогосподарств. • Частка сімей із дітьми. • Частка багатодітних домогосподарств.
7. Демографічні ризики та потенціали
• Демографічне старіння (індекс старості). • Дефіцит населення працездатного віку. • Відток молоді. • Наявність демографічних переваг (молодий склад, позитивне міграційне сальдо).

Структура та зміст інформації щодо транспортної доступності та комунікації
в процесі зміни категорії населеного пункту

1. Міжнаселенські транспортні зв'язки
• Класифікація доріг, що з'єднують населений пункт з іншими територіями (міжнародні, національні, територіальні, місцеві). • Технічний стан доріг (задовільний / потребує ремонту / аварійний). • Пропускна здатність та інтенсивність руху. • Сезонна надійність (проїзdnість узимку, підтоплення тощо). • Відстань та час у дорозі до: центру територіальної громади; районного/обласного центру; найближчого міста.
2. Громадський транспорт
• Наявність регулярних автобусних / маршрутних сполучень. • Частота рейсів (висока / середня / низька). • Доступність транспорту у пікові години. • Наявність прямого сполучення з ключовими центрами послуг. • Доступність для маломобільних груп (низькопідлогові автобуси).
3. Залізнична доступність (за наявності у регіоні)
• Відстань до найближчої залізничної станції. • Тип станції (пасажирська, приміська, вантажна). • Частота поїздів або приміських рейсів. • Час у дорозі до ключових регіональних центрів залізницею.
4. Доступ до транспортних вузлів
• Відстань і доступність до автовокзалу. • Відстань до аеропорту (якщо є у регіоні). • Доступ до морського/річкового порту (якщо релевантно). • Доступність логістичних центрів або транспортних хабів.
5. Внутрішня транспортна інфраструктура населеного пункту
• Стан вулично-дорожньої мережі (основні вулиці, вторинні дороги). • Наявність тротуарів та пішохідних зон. • Наявність велосипедної інфраструктури. • Організація дорожнього руху та безпеки (освітлення, розмітка, пішохідні переходи). • Доступність для маломобільних груп (пандуси, зручність пересування).
6. Комунікаційна інфраструктура (зв'язок)
• Покриття мобільного зв'язку (4G / 5G). • Стійкість мобільного сигналу (висока / середня / низька). • Доступність високошвидкісного інтернету (оптика, мобільний інтернет). • Наявність альтернативних каналів зв'язку.
7. Цифрова комунікаційна доступність
• Доступність цифрових сервісів (електронні черги, онлайн-послуги). • Рівень цифрової інфраструктури для бізнесу (інтернет-магазини, безготівкові сервіси, POS-інфраструктура). • Можливість віддаленої роботи населення завдяки якісному зв'язку.
8. Інтенсивність та характер транспортних потоків
• Основні напрямки приватних транспортних потоків. • Наявність вантажних або транзитних маршрутів через населений пункт. • Рівень транспортного навантаження (низьке / середнє / високе). • Потенційні ризики (шум, екологічне навантаження).

Структура та зміст інформації щодо наслідків стихійних лих, техногенних аварій та воєнних дій в процесі зміни категорії населеного пункту

1. Загальна характеристика надзвичайних подій
• Перелік надзвичайних подій, які мали місце на території або поблизу населеного пункту. • Класифікація подій: природні небезпеки (стихійні лиха), техногенні аварії, воєнні дії. • Періодичність або повторюваність таких подій (одноразові / хронічні / сезонні ризики).
2. Стихійні лиха (природні небезпеки)
• Типи стихійних лих, які виникали (повінь, паводок, зсув, буревій, лісова пожежа тощо). • Дата або період виникнення події. • Площа уражених територій. • Пошкодження житлової забудови та інфраструктури. • Порушення роботи комунальних служб. • Наслідки для територіального розвитку (обмежені зони, потреба у протизсувних чи протипаводкових заходах). • Імовірність повторення подібних подій.
3. Техногенні аварії
• Тип аварії (вибух, пожежа, розлив небезпечних речовин, руйнування інженерних мереж, аварія на підприємстві). • Джерело або об'єкт небезпеки (підприємство, склад, мережа, інфраструктурний об'єкт). • Масштаби аварії (локальна, районна, з міжмуніципальним впливом). • Рівень забруднення або руйнувань (грунти, вода, повітря, будівлі). • Зони обмеженого або забороненого використання. • Проведені заходи ліквідації та відновлення. • Залишкові ризики для населення та інфраструктури.
4. Наслідки воєнних дій
• Типи уражень (обстріли, авіаудари, артилерія, диверсії, окупація). • Характер пошкоджень: житловий фонд, критична інфраструктура (електрика, вода, тепло), громадські будівлі, транспортні об'єкти. • Кількість повністю зруйнованих об'єктів та об'єктів, що підлягають відновленню. • Наявність вибухонебезпечних предметів (мінування, нерозірвані боєприпаси). • Площа ризикових зон. • Соціальні наслідки (евакуація, тимчасове переміщення населення). • Поточний рівень безпеки.
5. Території з обмеженим або спеціальним режимом використання
• Зони підтоплення, просідання, зсувонебезпечні території. • Смуги забруднення техногенного характеру. • Санітарно-захисні або заборонені зони (навколо пошкоджених об'єктів). • Території, що потребують рекультивації або спеціального контролю. • Території, непридатні для будівництва або проживання.
6. Інфраструктурні та соціальні наслідки
• Вплив на транспортні мережі (дороги, мости, станції). • Вплив на соціальну інфраструктуру (школи, лікарні, адміністративні будівлі).

• Перебої у роботі систем життєзабезпечення (електропостачання, водопостачання, теплопостачання). • Наявність аварійних або тимчасових рішень.
7. Заходи з ліквідації наслідків і рівень відновлення
• Проведені роботи з відновлення інфраструктури. • Обсяги державної підтримки або міжнародної допомоги. • Стан реалізації програм реконструкції або відбудови. • Залишковий обсяг пошкоджень. • Потреби у додаткових відновлювальних заходах.

Структура та зміст інформації щодо можливості забезпечення інфраструктурної спроможності місцевого самоврядування здійснювати визначені законом повноваження на відповідній території в процесі зміни категорії населеного пункту

1. Інженерна інфраструктура
• Водопостачання: охоплення, технічний стан, зношеність мереж. • Водовідведення: доступність, наявність очисних споруд, їхня працездатність. • Електропостачання: надійність, резервні потужності, стабільність роботи. • Газопостачання: охоплення населення, потреба в модернізації. • Теплопостачання: автономне/централізоване, технічний стан систем.
2. Критична інфраструктура
• Очисні споруди: стан, модернізація, відповідність вимогам екологічної безпеки. • Котельні, насосні станції, трансформаторні підстанції: придатність до експлуатації. • Системи цивільного захисту: укриття, системи оповіщення, служби реагування. • Потенційні ризики для безпеки та їхній вплив на спроможність громади.
3. Кадрова та організаційна спроможність
• Наявність спеціалістів у сфері ЖКГ, інженерних систем, благоустрою. • Комплектність комунальних підприємств кадрами та технікою. • Наявність служб енергоменеджменту, інфраструктурного планування. • Організаційні механізми управління інфраструктурою (регламенти, плани) стандарти).
4. Фінансова спроможність інфраструктури
• Фінансові можливості місцевого бюджету: частка видатків на інфраструктуру, ремонт, утримання. • Участь у державних програмах інфраструктурного розвитку. • Можливості залучення інвестицій, грантів, кредитних ресурсів. • Наявність проектно-кошторисної документації для ключових проєктів.
5. Потенційне інфраструктурне навантаження у разі зміни категорії
• Прогнозоване збільшення потреб у соціальній інфраструктурі. • Потреба у модернізації мереж через зростання населення чи функцій населеного пункту. • Необхідність будівництва нових об'єктів (шкіл, амбулаторій, доріг тощо). • Оцінка ризиків недофінансування інфраструктури.
8. Інфраструктурні обмеження та ризики
• Проблеми, що обмежують розвиток: зношення мереж, дефіцит води, аварійні об'єкти. • Стихійні, техногенні або воєнні фактори, що впливають на інфраструктуру. • Території, непридатні для забудови або інфраструктурних об'єктів.

Структура та зміст інформації щодо можливості забезпечення фінансової спроможності місцевого самоврядування здійснювати визначені законом повноваження на відповідній території в процесі зміни категорії населеного пункту

1. Доходи місцевого бюджету
- Загальний обсяг доходів за останні 3-5 років. - Структура доходів: власні доходи (місцеві податки і збори, орендна плата, прибуток КП), закріплені доходи, трансферти з державного та обласного бюджетів, субвенції (освітня, медична, інфраструктурна тощо). - Частка власних доходів у бюджеті. - Динаміка зростання/скорочення доходів, стабільність надходжень.
2. Видатки місцевого бюджету
- Загальна сума видатків та її динаміка. - Структура видатків (освіта, медицина, ЖКГ, соціальний захист, культура, транспорт, благоустрій). - Співвідношення між видатками споживання та розвитку. - Відповідність видатків законодавчим вимогам і стандартам послуг. - Рівень витрат на інфраструктурне утримання (дороги, мережі, благоустрій).
3. Бюджетна дисципліна та фінансова стабільність
- Виконання дохідної та видаткової частин бюджету (% виконання). - Наявність кредиторської або дебіторської заборгованості. - Рівень бюджетного дефіциту/профіциту. - Фінансова збалансованість у середньостроковій перспективі.
4. Інвестиційний потенціал та спроможність розвитку
- Обсяг капітальних видатків у бюджеті. - Реалізовані та заплановані інфраструктурні проекти. - Участь у програмах державної та міжнародної підтримки (ДФРР, секторальна підтримка, донорські фонди). - Наявність проектно-кошторисної документації на модернізацію інфраструктури. - Здатність залучати грантові, кредитні або інвестиційні ресурси.
5. Фінансовий стан комунальних підприємств
- Кількість і структура комунальних підприємств (КП). - Прибутковість/збитковість КП. - Заборгованість КП перед бюджетом або контрагентами. - Технічна забезпеченість та потреба в оновленні основних фондів. - Вплив фінансового стану КП на бюджет громади.
6. Фіскальна стійкість та ризики
- Залежність бюджету від трансфертів. - Імовірність зменшення доходів у середньостроковій перспективі. - Фіскальні ризики (судові спори, борги, нестача резервних фондів). - Наявність та ефективність фінансового контролю.
7. Відповідність фінансової спроможності вимогам нової категорії
- Здатність забезпечувати якість базових послуг (освітніх, медичних, соціальних, комунальних). - Здатність утримувати більш розгалужену мережу інфраструктури (яка зростає при переході в категорію «селище» або «місто»).

• Можливість забезпечити виконання нових адміністративних функцій (ЦНАП, муніципальні служби, додаткові управлінські підрозділи). • Готовність фінансувати зростання потреб у ЖКГ та благоустрої. • Потреби коригування адміністративних чи бюджетних структур.
8. Фінансово-економічні обмеження розвитку
• Нестача власних доходів. • Зношення інфраструктури, яке потребує великих капітальних вкладень. • Перевантаження соціальної інфраструктури. • Обмеження, пов'язані зі зменшенням населення або міграцією.
9. Аналітичний висновок щодо фінансової спроможності
• Загальна оцінка фінансової стійкості громади. • Чи дозволяє поточний фінансовий стан забезпечити функції населеного пункту нової категорії. • Чи потрібні додаткові ресурси або підтримка держави. • Прогноз фінансової спроможності після зміни категорії.

Структура та зміст інформації щодо характеру забудови в процесі зміни
категорії населеного пункту

1. Загальна морфологічна характеристика
• Тип переважаючої забудови: садибна (індивідуальна), блокована, середньоповерхова, багатоповерхова, змішана. • Ступінь компактності забудови: компактна / лінійна / розосереджена. • Переважний період забудови (історична, радянська, сучасна).
2. Щільність забудови та інтенсивність використання території
• Щільність житлової забудови: кількість будівель, квартир чи господарств на гектар. • Загальна щільність забудови: частка забудованих територій від загальної площі. • Інтенсивність використання земель: житлова, змішана чи низькоінтенсивна забудова.
3. Функціональна структура забудови
• Співвідношення основних функціональних зон: житлова, громадська та адміністративна, виробнича / промислова, рекреаційна, змішана. • Ступінь сформованості функціональних центрів: площі, адміністративні вузли, торговельні осередки. • Наявність забудови, характерної для міських/селищних поселень (магазини, сервіси, установи).
4. Структура вулично-дорожньої мережі
• Тип мережі: регулярна (квартальна) / радіально-кільцева / вільна (спонтанна). • Щільність вулиць: кількість вуличних коридорів на гектар. • Стан благоустрою: наявність тротуарів, освітлення, озеленення. • Ступінь сформованості транспортних підходів.
5. Стан і якість будівельного фонду
• Рівень збереження та технічний стан житлових будівель. • Частка аварійного або ветхого житла. • Потреба в реконструкції кварталів або окремих будівель. • Переважні матеріали будівництва та енергоефективність.
6. Території розвитку та резервні площі
• Наявність вільних земельних ділянок під забудову. • Резервні території для житлових, громадських або промислових зон. • Можливість розширення меж забудови в перспективі.
7. Проблемні зони та містобудівні обмеження
• Території зі стихійною або хаотичною забудовою. • Зони, що потребують реорганізації або переведення у впорядкований стан. • Обмеження, пов'язані з природними або техногенними ризиками (зсуви, підтоплення, охоронні зони). • Наявність територій, непридатних до забудови.
9. Ступінь сформованості публічних просторів
• Наявність і типологічне різноманіття публічних просторів • Доступність та наближеність публічних просторів для жителів • Рівень облаштування та благоустрою • Функціональне наповнення • Інтенсивність та сталість користування публічними просторами



Додаток Д

	Я – людина яка...	Згоден	Скоріш за все згоден	Десь згоден, а десь ні	Скоріш за все не згоден	Не згоден
1.	віддає перевагу способу життя свого народу, але з великим інтересом ставиться до інших народів					
2.	вважає, що міжнаціональні шлюби руйнують народ					
3.	часто відчуває перевагу людей іншої національності					
4.	вважає, що права нації завжди вищі за права людини					
5.	вважає, що у повсякденному спілкуванні національність не має значення					
6.	воліє спосіб життя лише свого народу					
7.	зазвичай не приховує своєї національності					
8.	вважає, що справжня дружба може бути лише між людьми однієї національності					
9.	часто відчуває сором за людей своєї національності					
10.	вважає, що будь-які засоби хороші для захисту інтересів свого народу					
11.	не віддає переваги якійсь національній культурі, включаючи і свою власну					
12.	нерідко відчуває перевагу свого народу над іншими					
13.	любить свій народ, але поважає мову та культуру інших народів					
14.	вважає суворо необхідним зберігати чистоту нації					
15.	важко уживається з людьми своєї національності					
16.	вважає, що взаємодія з людьми інших національностей часто буває джерелом неприємностей					
17.	байдуже ставиться до своєї національної приналежності					
18.	відчуває напругу, коли чує навколо себе чужу мову					
19.	готовий мати справу з представником будь-якого народу, незважаючи на національні відмінності					
20.	вважає, що його народ має право вирішувати свої проблеми за рахунок інших народів					
21.	часто відчуває неповноцінність через свою національну належність					
22.	вважає свій народ більш обдарованим та розвиненим у порівнянні з іншими народами					

23.	вважає, що люди інших національностей мають бути обмежені у праві проживання на його національній території					
24.	дратується при близькому спілкуванні з людьми інших національностей					
25.	завжди знаходить можливість мирно домовитися у міжнаціональній суперечці					
26.	вважає за необхідне «очищення» культури свого народу від впливу інших культур					
27.	не поважає свій народ					
28.	вважає, що на території компактного проживання його національної спільноти їй повинні належати всі права користування природними та соціальними ресурсами (мають належати лише його народу)					
29.	ніколи серйозно не ставився до міжнаціональних проблем					
30.	вважає, що його народ не кращий і не гірший від інших народів					
31.	вважає Україну своєю Батьківщиною, хоча за національністю не українець					
32.	вважає своєю Батьківщиною не Україну, а іншу національну державу					
33.	вважає, що національність керівника не має значення, головне – ділові якості					

В процесі опрацювання анкет відповідам надавалися наступні бали:

- «згоден» – 5 балів;
- «скоріше згоден» – 4 бали;
- «у чомусь згоден, у чомусь ні» – 3 бали;
- «скоріше не згоден» – 2 бали;
- «не згоден» – 1 бал.

Підраховувалася кількість балів за кожному з типів етнічної ідентичності (у дужках вказані пункти, які працюють на даний тип):

1. Етнігілізм (пункти: 3, 9, 15, 21, 27).
2. Етнічна індеферантність (5, 11, 17, 29, 30, 33, 34).
3. Позитивна етнічна ідентичність (1, 7, 13, 19, 25, 31).
4. Етноегоїзм (6, 12, 16, 18, 24).
5. Етноізоляціонізм (2, 8, 20, 22, 26, 35).
6. Етнофанатизм (4, 10, 14, 23, 28, 32).

1. Етнігілізм – відхід від власної етнічної групи і пошук стійких соціально-психологічних ніш не по етнічному критерію.
2. Етнічна індеферантність – розмивання етнічної ідентичності, виражене у невизначеності етнічної приналежності, неактуальність етнічності.
3. Позитивна етнічна ідентичність – поєднання позитивного ставлення до власного народу з позитивним ставленням до інших народів.

4. Етноегоїзм – даний тип ідентичності виражається через призму конструкту «мій народ» і передбачає певне роздратування у відносинах з представниками інших етнічних груп.
5. Етноізоляціонізм – переконаність у перевазі свого народу, ксенофобія.
6. Етнофанатизм – готовність йти на будь-які дії в ім'я так чи інакше понятих етнічних інтересів, відмова іншим народам в праві користування ресурсами території, визнання пріоритету етнічних прав народу над правами людини, виправдання будь-яких жертв в боротьбі за добробут свого народу.

Додаток Е

Відповідність офлайн-фронт-офісу Авангардівської селищної територіальної громади встановленим вимогам у частині його облаштування

Показник	Оцінка за 100 бальною шкалою
1. наявність автоматизованої системи попереднього запису	0
2. наявність можливості зворотного зв'язку з відвідувачами	100
3. наявність інформаційного стенду чи інформаційного термінала	100
4. наявність сервісу оплати адміністративних послуг	100
5. можливість отримання у приміщенні офлайн-фронт-офісу супутніх послуг	80
6. наявність у приміщенні офлайн-фронт-офісу місць для самообслуговування	50
7. наявність зупинок громадського транспорту в радіусі 100 метрів	10
8. наявність безоплатної стоянки автотранспорту, безоплатної стоянки автотранспорту для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення	100
9. наявність пандусу та сходів з поручнями;	80
10. наявність санітарної кімнати, спеціально обладнаної санітарної кімнати для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення;	10
11. наявність місць для тимчасового розміщення дитячих колясок;	30
12. наявність ігрового простору;	50
13. наявність необхідної кількості працівників для обслуговування суб'єктів звернення.	80
14. наявність сектору прийому, сектору інформування;	100
15. наявність необхідної кількості місць для очікування;	100
16. наявність сектору обслуговування;	100
17. розподіл офлайн-фронт-офісу за принципом прийому і видачі документів;	100
18. наявність можливості отримати консультацію суб'єктами звернення;	100
19. інформування заявника про хід розгляду заяви	20
20. інформування заявника про готовність результату	100
21. наявність надрукованих шрифтом Брайля матеріалів;	0
22. наявність технічних рішень для обслуговування осіб з порушенням слуху;	50
23. наявність у вільному доступі інформації щодо послуг офлайн-фронт-офісу;	100
24. дотримання середнього часу очікування, що становить менш як 15 хвилин.	50

Середній бал	67
--------------	----

Відповідність офлайн-фронт-офісу Авангардівської селищної територіальної громади встановленим вимогам у частині його облаштування

Показника	Оцінка за 100 бальною шкалою
25. відображення під час пошуку в Інтернеті сайта, на якому можна отримати послугу, на першій сторінці пошукової системи	50
26. адаптація сайта для роботи на комп'ютері, смартфоні та планшеті	80
27. доступність сайта для осіб з інвалідністю (наявність спеціального відображення для осіб з порушеннями зору, руху, слуху)	20
28. наявність можливості зворотного зв'язку з відвідувачами	100
29. наявність можливості прикріпити копії необхідних для отримання послуги документів за допомогою мобільного додатка Порталу Дія (Дія)	100
30. наявність цілодобової можливості отримати послугу	0
31. доступність мови та термінології сайта для зрозуміння суб'єктами звернення	50
32. наявність на кожному етапі отримання послуги для користувачів підказок та рекомендацій	50
33. забезпечення доступності інформації щодо послуг, необхідних документів та процедури надання	100
34. наявність на сайті розділу "запитання - відповіді" на типові запити суб'єктів звернення	100
35. наявність на сайті служби підтримки користувачів з можливістю залишити запитання для служби підтримки в позаробочий час	0
36. проведення заходів з підвищення кваліфікації персоналу	100
37. наявність можливості формувати документи	100
38. інформування заявника про готовність результату	100
Середній бал	73

Відповідність нормативно-правових актів Авангардівської селищної територіальної громади принципам державної політики, який застосовується для оцінки нормативно-правових актів, якими встановлені процедури надання адміністративних послуг, щодо відповідності принципам державної політики у сфері надання адміністративних послуг.

Показника	Оцінка за 100 бальною шкалою
39. можливість попереднього запису на прийом на визначену дату та час	100
40. наявність можливості подання заяви в усній формі	100
41. наявність можливості подання документів онлайн, поштою, через центри надання адміністративних послуг	80
42. складення на вимогу суб'єкта звернення працівником офлайн-фронт-офісу заяви в електронній формі, її друк та надання суб'єкту звернення для перевірки та підписання	100
43. наявність вичерпного переліку документів, необхідних для надання послуги	100
44. встановлення вимог до документів, необхідних для надання послуги	100
45. встановлення строку надання послуги (кількість днів)	100
46. документи або відомості, що перебувають у володінні суб'єкта надання адміністративних послуг або у володінні інших органів, не подаються	50
47. встановлення вичерпного переліку підстав для відмови у наданні послуги	100
48. інформування про хід надання послуги	20
49. встановлення способу отримання результату послуги	100
50. можливість надання послуги в автоматичному режимі	30
51. встановлення платності або безоплатності надання послуги	100
Середній бал	90

Дотримання процедури надання адміністративної послуги в Авангардівській селищній територіальній громаді, який застосовується для оцінки дій (рішень) працівників суб'єктів надання адміністративних послуг та адміністраторів центрів надання адміністративних послуг щодо відповідності встановленим процедурам надання адміністративних послуг.

Показника	Оцінка за 100 бальною шкалою
52. своєчасність надання послуги	80
53. документи вимагаються згідно з переліком, відповідно до законодавства	100
54. внесення плати за послугу відповідно до вимог законодавства; відмова у наданні послуги з підстав, визначених законодавством	100
Середній бал	93

Показник рівня задоволеності суб'єктів звернення до офлайн-фронт-офісу Авангардівської селищної територіальної громади, який застосовується для оцінки суб'єктами звернення рівня якості надання адміністративних послуг суб'єктами надання адміністративних послуг та центрами надання адміністративних послуг через офлайн-фронт-офіси.

Показника	Оцінка за 100 бальною шкалою
55. рівень задоволеності місцем надання адміністративної послуги	90
56. рівень задоволеності загальним процесом надання адміністративної послуги	90
57. рівень задоволеності персоналом офлайн-фронт-офісу, який надавав адміністративну послугу	100
58. рівень задоволеності повнотою переліку послуг, які можна отримати в офлайн-фронт-офісі	80
Середній бал	80

Рівень задоволеності суб'єктів звернення для онлайн-фронт-офісу Авангардівської селищної територіальної громади, який застосовується для оцінки суб'єктами звернення рівня якості надання адміністративних послуг суб'єктами надання адміністративних послуг через онлайн-фронт-офіс.

Показника	Оцінка за 100 бальною шкалою
59. рівень задоволеності зручністю сайту	50
60. рівень задоволеності процесом отримання послуги через сайт	90
61. рівень задоволеності якістю інформації, розміщеної на сайті, або наданої службою підтримки консультації	70
62. рівень задоволеності повнотою переліку послуг	80
63. рівень задоволеності станом усунення корупційних чинників	100
Середній бал	78

[illegible]

Додаток И

Інфраструктурна спроможність Авангардівської селищної територіальної громади

Назва документу	Вимоги нормативних документів	Фактична наявність у громаді об'єктів інфраструктури
1. Інженерна інфраструктура		
ДБН Б.2.2-12:2019 Планування та забудова територій Дата початку дії: 01.10.2019 Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 26.04.2019 р. № 104	Житлово-експлуатаційні організації житлового фонду: - один об'єкт обслуговування на 20 тис. осіб. (наявна кількість населення ТГ на 01.11.2023 – 21 641 особа).	Житловий фонд громади характеризується високими показниками якості і свідчить про достатній рівень комфорту проживання: • всі населені пункти на території громади газифіковані 100 % помешкань підключені до газопостачання; • всі населені пункти громади забезпечені централізованим водопостачанням – живляться від водонасосної станції філії «Інфоксводоканал» ТОВ «Інфокс» та від підземних джерел водопостачання (артсвердловин); три свердловини в селищі Авангард відіграють роль допоміжних та аварійних джерел водопостачання; село Прилиманське має два джерела системи водопостачання: артезіанські свердловини (70% водопо-стачання) та водопровід «Інфоксводоканал» (30 % водопостачання); • 77 % помешкань ТГ підключені до комунальної системи водовідведення; зокрема, у сел. Авангард централізоване водовідведення забезпечено у місцях багатоквартирної та 60% приватної житлової забудови; у с. Прилиманське централізоване водовідведення відсутнє і є певні проблеми із водозабезпеченням; • усі населені пункти громади забезпечені вуличним освітленням. Оперативна ціль Стратегії 3.1.2: до 2027 року забезпечити постійне водопостачання та водовідведення у всіх населених пунктах громади. Для її реалізації планується виконати ремонт системи водопостачання, реконструкцію та будівництво мережі водовідведення на загальну суму 66,6 млн грн; с. Прилиманське: у 2021 році було розроблено проектно-кошторисну документацію на будівництво каналізаційно-насосної станції, яке забезпечить водовідведенням більшу частину с. Прилиманського. сел. Авангард: Планом реалізації Стратегії (п. 72) передбачено будівництво мережі водовідведення по території селища. Для надання житлово-комунальних послуг на території громади створені

		комунальні підприємства: • КП «Хлібодарське виробниче управління житлово-комунального господарства» (теплозабезпечення); • Житлово-комунальне підприємство "Драгнава" (постачання води); • КП «Троянда» (постачання води); • КП «Авангардкомунсервіс» (організація благоустрою на території громади);
2. Економічна інфраструктура		
ДБН В.2.2-25:2009 <i>Будинки і споруди. Підприємства харчування (заклади ресторанного господарства).</i> Дата початку дії: 01.06.2020 Наказ від 30.12.2009 № 703	Норми на 1 000 осіб зони впливу (місць): - для центру об'єднаної територіальної громади; - спеціалізовані підприємства харчування – 1,5 на 1 000 осіб	На території громади зареєстровано 619 суб'єктів господарської діяльності, з них 368 в селищі Авангард, з яких забезпечують організацію харчування: сел. Авангард: ФОП Полішук О.Л. – «Шарлотка»; «Сім смаків», ТОВ «Водолей» (Гостинний дім Надія). с. Прилиманське: «Банчетто», «Престиж».
ДБН В.2.2-23:2009 <i>Будинки і споруди. Підприємства торгівлі.</i> Дата початку дії: 01.08.2019 Наказ від 19.01.2009 № 4	Для ринкових комплексів – на одне торговельне місце треба приймати 6 м² торговельної площі. Норми на 1000 осіб зони впливу (м² торговельної площі): - для центру об'єднаної територіальної громади – 5, у тому числі: - продовольчих товарів – 1,0 - непродовольчих товарів – 4,0 - універсальні та спеціалізовані магазини	На території громади розміщується найбільший у Східній Європі промтоварний ринок, відомий під назвою «<i>Сьомий кілометр</i>» (ТОВ «Промтоварний ринок»). Це найбільший промтоварний ринок країни, що займає площу 110 га, з яких забудовано 75 га. На ринку зареєстровано 15 тисяч торгових точок. Також на території громади здійснюють свою діяльність ТОВ «ЕПІЦЕНТР К», ТОВ «АТБ маркет», Таврія Плюс ПП, ТОВ "МОДЕРН-РІТЕЙЛ" (КОПІЯ), ТОВ "ОМЕГА" (ВАРУС)
3. Інфраструктура цивільного захисту		
ДБН В.1.2-4:2019 <i>Система надійності та безпеки в будівництві. Інженерно-технічні заходи цивільного захисту</i> Дата початку дії: 01.08.2019 Наказ від 26.03.2019 № 82	Рекомендовано використовувати площу земельної ділянки для громад більше 21 до 50 тис. осіб - 0,8-1,2 га на об'єкт Згідно з ДОТУ 8767:2018 «Пожежно-рятувальні частини. Вимоги до дислокації та району виїзду, комплектування пожежними автомобілями та проектування»	Першою серед ТГ Одеської області Авангардівська ТГ створила комунальний заклад «Центр безпеки громадян» Авангардівської селищної ради. Загальна площа приміщень Центру становить 623,2 кв.м Чисельність особового складу: на добу – 3 особи загальна – 24 особи. У 2024 році закінчили спорудження захисного укриття для дитячого дошкільного закладу на території Авангардівської громади, яке введено в експлуатацію як окремо розташовану захисну споруду подвійного призначення на 150 осіб на території дитячого садку "Мадагаскар" на вулиці Європейська, 11. Перелік захисних споруд Цивільного захисту Авангардівської селищної ТГ: - сховище № 56282, ТОВ «ВАЛЬКОР» смт. Авангард, вул. Базова, 14; - протирадіаційне укриття № 58919, с. Прилиманське, вул. Оборонна, 44 к; - протирадіаційне укриття № 58963, с. Прилиманське, вул. Нижня, 120 а;
ДБН В.2.2-5:2023 <i>Захисні споруди цивільного захисту</i> Дата початку дії: 01.11.2023 Наказ від 10.08.2023 № 702	Для захисних споруд у житлових будинків і громадських будівлях передбачати мінімальну площу 0,6 м² на 1 людину. Для закладів дошкільної освіти: - для нового будівництва – 3 м², під час реконструкції – 2 м². На місцях для сидіння - 100% вихователів та персоналу; на двоярусних/триярусних ліжках-трансформерах та на стільцях за столиками - 100% вихованців; додатково рекомендується	

	передбачати ігрову зону (3 x 4 м) на кожну групу із 20 дітей, шафу для іграшок та полицку для взуття.	- протирадіаційне укриття № 59928, с. Прилиманське, вул. Нижня, 120; - 33 найпростіших укриття. Стратегією громади передбачено: - (п. 66) будівництво вертолітного майданчику по вул. Тиха; - (п. 85) будівництво адміністративно-господарських споруд комунального закладу «Центр безпеки громадян»;
4. Транспортна інфраструктура		
ДБН В.2. 3-5:2018 <i>Вулиці та дороги населених пунктів. Зі зміною № 1</i> Дата початку дії: 01.09.2022 Наказ від 24.04.2018 № 103 ДСТУ 8824:2019 <i>Автомобільні дороги. Визначення інтенсивності руху та складу транспортного потоку</i> Дата початку дії: 01.10.2019 Наказ від 27.02.2019 № 38	Проекти окремих вулиць, доріг, площ і розташованих на них штучних споруд повинні мати рішення з їх облаштування технічними засобами організації дорожнього руху, які забезпечували б регульований, безпечний та зручний рух пішоходів, велосипедистів та транспортних засобів (у тому числі маршрутних транспортних засобів), простоту візуального орієнтування учасників дорожнього руху і своєчасне сприйняття ними інформації про умови дорожнього руху. Проекти окремих вулиць, доріг, площ населених пунктів мають розроблятися з урахуванням рішень генеральних планів населених пунктів, детальних планів територій, комплексних схем транспорту.	Через територію громади проходять автомобільні дороги загального користування державного значення, міжнародні: - М-15 Одеса-Рені (на Бухарест); - М-16 Одеса-Кучурган; - М-28 Одеса-Южний-/М-14/ з під'їздами. Обхід м. Одеса; - та національна: Н-33 Одеса-Білгород-Дністровський-Монаші-/М-15/. Поряд – Міжнародний аеропорт «Одеса» та залізнична станція «Одеса Західна». Усього доріг загального користування 68,416 км, з них: - державного значення – 7,95 км; - місцевого значення – 60,466 км; - з твердим покриттям – 68,416 км; - кількість мостів загального користування – 0. Стан дорожньо-транспортної інфраструктури Авангардівської ТГ в цілому задовільний. Проблемним є те, що надзвичайно навантажені автошляхи проходять через населені пункти, створюючи дискомфорт для місцевих мешканців. На найближчу перспективу заплановано проведення ремонту всіх місцевих доріг у громаді та будівництво доріг на новому житловому масиві в с. Прилиманське.
5. Соціальна інфраструктура		
ДБН В.2.2-3:2018 <i>Будинки і споруди. Заклади освіти.</i> Дата початку дії: 01.09.2022 Наказ від 25.04.2018 № 106	Загальна місткість закладів загальної середньої освіти визначається завданням на проектування в залежності від кількості учнів та нормативної наповнюваності класів, встановлених Міністерством освіти і науки України. Заклади дошкільної освіти місткістю до 160 місць дозволяється об'єднувати із закладами загальної середньої освіти, створюючи тим самим комплекси, а в селищах міського типу та селах при місткості до 120 місць - з житловими приміщеннями для обслуговуючого персоналу. Для дітей, які проживають у сільських населених пунктах, що розташовані в зонах впливу	Мережа закладів загальної середньої освіти Авангардівської ТГ складається з чотирьох закладів загальної середньої освіти: • ЗЗСО «Авангардівська гімназія»; • ЗЗСО «Новодолинський ліцей»; • ЗЗСО «Прилиманський ліцей»; • ЗЗСО «Хлібодарський ліцей». На кінець 2023 року кількість дітей в громаді становила 4 564 дитини, з них в початковій школі (6-10 років) – 1 420 дітей; в базовій середній школі (10-15 років) – 1 580 дітей. Громада забезпечена 5 автобусами для підвезення дітей до закладів освіти. селище Авангард: Стратегією ТГ (п. 19) передбачено будівництво автономної загальноосвітньої школи II-III ступенів разом із завершенням будівництва Авангардівського НВК – дитячого садка – загальноосвітньої школи I ступеня.

ДБН В.2.2-4:2018 <i>Будинки і споруди. Заклади дошкільної освіти.</i> Дата початку дії: 01.09.2022 Наказ від 25.04.2018 № 107	центрів міжселенного обслуговування і не мають середніх шкіл, транспортна доступність не повинна перевищувати 30 хв. - У сільській місцевості радіус пішохідної доступності початкових шкіл не повинен перевищувати 2 км і не більше 15 хв в один бік при транспортному забезпеченні учнів. Максимальний радіус обслуговування учнів гімназій, ліцеїв слід приймати не більше 15 км. - Заклади дошкільної освіти розміщуються у сільських населених пунктах, де є 12 і більше дітей дошкільного віку. - Для обслуговування сіл з меншою кількістю дітей організовується підвезення дітей спеціальним транспортом до найближчих більш великих сіл. У сільській місцевості радіус пішохідно-транспортної доступності закладів дошкільної освіти не повинен перевищувати 15 хв.	Наприкінці грудня 2023 року завершено будівництво об'єкта та отримано дозвіл на введення в експлуатацію. Мережа закладів дошкільної освіти складається з трьох закладів, а саме: • ЗДО «Берізка» Авангардівської селищної ради; • Хлібодарського ЗДО «Берізка»; • Авангардівського ЗДО «Мадагаскар» того ж підпорядкування. Освітні послуги надаються також приватними закладами: • ТОВ «Школа майбутнього урбан-скул»; • ТОВ «Діти-впевнений старт»; • ТОВ «Дисконт-02»; • ТОВ «Урбан-скул Арт-вілл»; • Новодолинський приватний дошкільний навчальний заклад «Центр розвитку дитини Веселка». селище Авангард: Стратегією ТГ передбачено: - (п. 19) завершення будівництва Авангардівського НВК – дитячого садка – загальноосвітньої школи І ступеня з будівництвом автономної загальноосвітньої школи II-III ступенів; - (п. 21) будівництво дитячого садочку на території житлового масиву «Сьоме небо»; - (п. 23.) будівництво/ придбання загальноосвітньої школи I-III ступенів ЖК «Сьоме небо»; - (п. 27) створення інклюзивно-ресурсного центру на базі Авангардівської гімназії
ДБН В.2.2-9:2018 <i>Будинки і споруди. Громадські будинки та споруди. Основні положення.</i> Дата початку дії: 01.09.2022 Наказ від 28.09.2018 № 260	Організації та установи управління, центри адміністративних послуг: - розмір земельної ділянки залежно від поверховості будинку, м² на одного співробітника: 44-18,5 за поверховості 3-5; - селищних і сільських рад, м² на одного співробітника: 60-40 за поверховості 2-3. При проектуванні громадських будівель та споруд слід застосовувати принципи універсального дизайну щодо приміщень і ділянок, придатних для використання усіма категоріями населення без додаткової адаптації, у тому числі МГН згідно з ДБН В.2.2-40. У разі неможливості універсальних рішень під час реконструкції, пристосування будівель і споруд для МГН застосовуються допоміжні пристрої, які мають бути запроектовані та розташовані таким чином, щоб не заважали іншим користувачам.	Громадські будинки та споруди на території громади: • Громадська споруда Авангардівської селищної ради; • 3 2016 року працює Центр надання адміністративних послуг. У 2022 році перелік адміністративних послуг, що надаються через ЦНАП складав 218 адміністративних послуг. • Центр культурних послуг, вул. Добрянського, 28 – адміністративна будівля, в якій зараз розташований Центр надання адміністративних послуг (облаштований ліфтом для маломобільних громадян), бібліотека і декілька виконавчих органів Авангардівської селищної ради.

ДБН В.2.2-28:2010 Будинки і споруди. Будинки адміністративного та побутового призначення Дата початку дії: 01.10.2011 Наказ від 30.12.2010 № 570	Норматив місць відвідування на 1000 осіб населення у клубних закладах та центрів дозволя по містах з кількістю населення: - 20-100 тис. осіб – 60-50 місць; - менше 20 тис. осіб, і райцентр 190-140 місць. Норматив місць відвідування на 1 000 осіб населення у клубних закладах по сільських населених пунктах з кількістю жителів: - більше 1 000 осіб – 400-300 місць; - 500-1000 осіб – 500-300 місць; - в центрах об'єднаних громад – 20-30 місць на 1 тис. населення.	До мережі закладів культури, розміщених на території громади належать: • виставкова зала «Авангард», вул. Добрянського, 28; • освітній медіа-простір, с Авангард, вул. Добрянського, 28, 3-й поверх; • комунальне підприємство «Будинок культури та відпочинку», в якому працює 18 студій; • комунальний заклад «Прилиманський будинок культури та мистецтв» в якому працює 11 клубних секцій; • Центр культурних послуг з 11 культурними секціями, медіа-освітній простір у складі бібліотеки з доступом до мережі інтернет, читальної зали, конференц-зали, ко-воркінгу. Цей Центр має чотири філії: Хлібодарську, Радісниську, Прилиманську та Новолинську. селище Авангард: (п. 39) реконструкція та оснащення КП «Будинок культури та відпочинку»; - (40) будівництво Палацу спорту по вул. Спортивна, 18.
ДБН В.2.2-10:2022 Заклади охорони здоров'я. Основні положення Дата початку дії: 01.03.2023 Наказ від 26.12.2022 № 278	При проєктуванні закладів з надання первинної медичної допомоги (центрів первинної медичної допомоги, амбулаторій групової практики та монопрактики, фельдшерсько-акушерських пунктів, пунктів здоров'я), центрів екстреної медичної допомоги і медицини катастроф, а також приміщень медичного призначення для забезпечення надання екстреної медичної допомоги та медицини катастроф, поряд з положеннями цих норм слід також керуватись положеннями відповідних ДБН	Заклади охорони здоров'я та соціального утримання: • комунальне некомерційне підприємство «Авангардівська амбулаторія загальної практики-сімейної медицини» з філіалами у ж\м «Сьоме небо», с. Прилиманське, с. Нова Долина та селище Хлібодарське. Загальна кількість середнього медичного персоналу – 21 особа, кількість лікарів усіх спеціалізацій – 16 осіб. Станом на 01.01.2024 лікарями КНП «Авангардівська АЗПСМ» укладено (в системі eHealth) 20 185 декларацій з населенням Авангардівської ТГ, що складає 98% населення громади. Для порівняння в 2019 році було заключено 9 720 декларацій. В Авангардівській громаді діють також приватні лікувальні заклади: • ТОВ «Ритм життя»; • ТОВ «Бестздрав»; • ТОВ «Логопедичний центр «Дитячий вулик». селище Авангард: Стратегією ТГ передбачено: - (п. 29) завершення будівництва амбулаторії загальної практики сімейної медицини; - (п. 31) будівництво приміщення для служби медицини катастроф, придбання транспорту, обладнання, техніки.
ДБН В.2.2-13:2003 Будинки і споруди. Спортивні та фізкультурно-оздоровчі споруди Дата початку дії:	У сільських населених пунктах з кількістю жителів до 2 тис. осіб передбачається один спортивний зал площею не менше 300 м² за нормою 100-200 м² загальної площі підлоги на 1 тис. осіб.	Спортивні та фізкультурно-оздоровчі споруди: • Комунальний позашкільний навчальний заклад «Комплексна дитячо-юнацька спортивна школа «Авангард» (секції боксу, боротьби, дзюдо та настільного

01.03.2004 Наказ від 10.11.2003 № 184	Доступність фізкультурно-спортивних споруд міського значення не повинна перевищувати 30 хв.	тенісу; футбольне поле з системою автоматичного поливу і спортивні майданчики; два відкритих поля для міні-футболу і поле-трансформер (для гри у волейбол, баскетбол і великий теніс; • Комунальний заклад «Центр олімпійської підготовки зі стендової стрільби»; Приватне підприємство «Атлетичний клуб «Олімпік»; ТОВ «Еко-тріал»; Спортивно-оздоровчий Туристський клуб «Галс»; ТОВ «Парк розваг «Авангард»; майданчик для гри у міні-футбол, гандбол, волейбол, баскетбол; поле-трансформер, яке передбачає на ньому заняття з гри у волейбол, баскетбол та поле для гри у міні-футбол і спортивна площадка Workout, а також скейтпарк. Стратегією громади передбачено: сел. Авангард: - (90) будівництво та облаштування парку відпочинку по вул. Фруктова; - (91) реконструкція парку відпочинку «60-річчя Перемоги».
--	--	---

Додаток К1

Надходження до загального фонду бюджету Авангардівської селищної
територіальної громади за 2021-2023 роки

Найменування доходу	Фактичні доходи загального фонду бюджету, тис. грн.			Питома вага, %			Абсолютний приріст (+,-), тис. грн.	
	2021	2022	2023	2021	2022	2023	2022	2023
А	1	2	3	4	5	6	7	8
Всього	275 433	361 614	467 714	100	100	100	86 181	106 100
1. Податкові надходження	269 099	358 378	461 706	97,7	99,1	98,7	89 279	103 328
1.1. ПДФО	108 832	222 771	254 661	40,4	62,2	55,2	113 939	31 890
1.2. Податок на прибуток	38	24	127	0,0	0,0	0,0	-14	103
1.3. Рентна плата	11	9	13	0,0	0,0	0,0	-2	4
1.4. Акцизний податок	43 944	22 206	46 486	16,3	6,2	10,1	-21 738	24 280
1.5. Місцеві податки і збори	116 274	113 369	160 420	43,2	31,6	34,7	-2 906	47 051
✓ Податок на майно	93 019	82 101	119 311	34,6	22,9	25,8	-10 918	37 210
✓ Збір за місця для паркування транспортних засобів	515	397	552	0,2	0,1	0,1	-117	155
✓ Туристичний збір	18	7	13	0,0	0,0	0,0	-11	6
✓ Єдиний податок	22 722	30 863	40 543	8,4	8,6	8,8	8 141	9 680
2. Неподаткові надходження	6 334	3 236	6 008	2,30	0,89	1,28	-3 098	2 772

Джерело: Складено автором на основі даних фінансового відділу Авангардівської селищної ради

Видаткова частина бюджету Авангардівської селищної Авангардівської
селищної територіальної громади за функціональною класифікацією, 2021 -
2023 рр.

За функціональною класифікацією	Фактичні видатки, тис. грн.			Видатки на 1-го мешканця, тис. грн			Абсолютний приріст (+, -) видатків на 1 мешканця, тис. грн.		Питома вага, %		
	2021	2022	2023	2021	2022	2023	2022	2023	2021	2022	2023
А	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
РАЗОМ	307 998	320 318	667 834	15,716	15,761	32,569	0,045	16,809	100,0	100,0	100,0
Загальнодержавні функції	45 642	49 483	135 757	2,329	2,435	6,621	0,106	4,186	14,8	15,4	20,3
Громадський порядок, безпека та судова влада	13 545	29 455	59 796	0,691	1,449	2,916	0,758	1,467	4,4	9,2	9,0
Економічна діяльність	57 559	38 519	158 391	2,937	1,895	7,724	-1,042	5,829	18,7	12,0	23,7
Охорона навколишнього природного середовища	1 902	904	763	0,097	0,044	0,037	-0,053	-0,007	0,6	0,3	0,1
Житлово-комунальне господарство	31 623	44 244	50 467	1,614	2,177	2,461	0,563	0,284	10,3	13,8	7,6
Охорона здоров'я	9 126	3 592	6 501	0,466	0,177	0,317	-0,289	0,140	3,0	1,1	1,0
Духовний та фізичний	23 493	24 829	29 251	1,199	1,222	1,427	0,023	0,205	7,6	7,8	4,4
Освіта	116 408	105 451	200 974	5,940	5,189	9,801	-0,751	4,613	37,8	32,9	30,1
Соціальний захист та соціальне забезпечення	8 700	23 842	25 933	0,444	1,173	1,265	0,729	0,092	2,8	7,4	3,9

Джерело: Складено автором на основі даних фінансового відділу Авангардівської селищної ради



КОПІЯ

УКРАЇНА

АВАНГАРДІВСЬКА СЕЛИЩНА РАДА ОДЕСЬКОГО РАЙОНУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Р І Ш Е Н Н Я

Про затвердження Звіту про результати громадського обговорення з питань адміністративно-територіального устрою Авангардівської селищної територіальної громади

Керуючись нормами статей 10, 26, 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», статей 10, 16 Закону України «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України», рішенням Авангардівської селищної ради від 08.05.2024 року № 2714-VIII, розпорядженням селищного голови від 07.06.2024 року № 113, Порядком проведення громадського обговорення (громадських слухань, зборів громадян, інших форм консультацій з громадськістю) при прийнятті окремих рішень з питань адміністративно-територіального устрою Авангардівської селищної територіальної громади, затвердженого рішенням Авангардівської селищної ради від 08.05.2024 року № 2715-VIII, заслухавши рекомендації Постійної комісії з питань прав людини, законності, депутатської діяльності, етики, регламенту та цивільного захисту населення від 12.07.2024 року, Авангардівська селищна рада

ВИРІШИЛА:

1. Затвердити Звіт про результати громадського обговорення з питань адміністративно-територіального устрою Авангардівської селищної територіальної громади у період з 12 червня 2024 року по 11 липня 2024 року (додається).

2. Контроль за виконанням цього рішення покласти на постійну комісію Авангардівської селищної ради з питань прав людини, законності, депутатської діяльності, етики, регламенту та цивільного захисту населення.

Селищний голова

Сергій ХРУСТОВСЬКИЙ

№2918 -VIII
від 26.07.2024



ЗГІДНО З АУТИГРАЛОМ
Авангардівська селищна рада
Одеського району Одеської області
селищної ради
Валентина ЩУР

15.10.2024

Додаток
до рішення Авангардівської селищної
ради Одеського району Одеської області
від 26.07.2024 р. №2918 -VIII

З В І Т

про результати громадського обговорення з питань адміністративно-територіального устрою Авангардівської селищної територіальної громади у період з 12 червня 2024 року по 11 липня 2024 року

1. Найменування органу виконавчої влади, який проводив обговорення:

Авангардівська селищна рада Одеського району Одеської області.

2. Зміст питань, що виносилися на обговорення:

З метою врахування думки мешканців Авангардівської територіальної громади щодо зміни статусу населених пунктів та залучення громадськості, різних зацікавлених сторін до процесу прийняття рішень на засадах прозорості та відкритості, робочою групою з питань зміни категорій населених пунктів Авангардівської селищної територіальної громади, створеною, відповідно до рішення виконавчого комітету від 21.12.2023 року № 400, на основі науково-дослідної роботи «Вивчення підстав, обґрунтування доцільності зміни категорії населених пунктів Авангардівської селищної територіальної громади, у відповідності з вимогами Закону України від 28 липня 2023 року № 3285-IX «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України» та визначення перспектив подальшого розвитку населених пунктів і громади в цілому» проведена робота з підготовки та винесення на громадське обговорення питань:

1) щодо обговорення проєкту звернення Авангардівської селищної ради до Кабінету Міністрів України стосовно віднесення селища Авангард до категорії міста (відповідно до частини 3 пункту 2 статті 16 Закону України «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України»);

2) щодо обговорення проєкту звернення Авангардівської селищної ради до Кабінету Міністрів України стосовно віднесення села Прилиманське до категорії селища (відповідно до частини 4 пункту 2 статті 16 Закону України «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України» на громадське обговорення виносилося питання).

3. Інформація про осіб, що взяли участь в обговоренні:

Громадське обговорення проводилося відповідно до статті 16 Закону України «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України» та Порядку проведення громадського обговорення (громадських слухань, зборів громадян, інших форм консультацій з громадськістю) при прийнятті окремих рішень з питань адміністративно-територіального устрою Авангардівської селищної територіальної громади, затвердженого рішенням Авангардівської селищної ради від 08.05.2024 року № 2715-VIII.

Громадське обговорення проводиться шляхом зустрічей із громадськістю, наданням пропозицій у письмовій чи усній формі.

Строк проведення громадського обговорення склав 30 календарних днів з дня публікування інформаційного повідомлення про його проведення.

Пропозиції (зауваження) учасників громадського обговорення збиралися у письмовій та усній формі, шляхом надсилання електронною поштою або шляхом заповнення запропонованих google-форм протягом 30 календарних днів з дня оголошення інформаційного повідомлення про його проведення.

Інформаційні повідомлення про проведення громадського обговорення були поширені різними комунікаційними засобами зв'язку: за допомогою веб-сайту Авангардівської селищної ради, газети «Сучасний Авангард», меседжерів громади, шляхом розміщення оголошень.

Відповідно до розпорядження Авангардівського селищного голови щодо проведення громадського обговорення, отримати консультацію, надати пропозиції та зауваження із зазначенням особи та контактної інформації учасники обговорення мали змогу:

1) у письмовій формі:

- в Авангардівській селищній раді за адресою: 67806, Одеська область, Одеський район, с-ще Авангард, вул. Добрянського, 26;

- в адміністративному приміщенні Прилиманського старостинського округу Авангардівської селищної ради, за адресою: 67820, Одеська область, Одеський район, с. Прилиманське, вул. Центральна, 120.

2) у електронній формі на електронну адресу: avangardtg@od.gov.ua;

3) у електронній формі шляхом заповнення google-форм;

3) в усній формі на контактним телефоном: 048-797-23-52.

Очні зустрічі із громадськістю відбулися:

- 25 червня 2024 року, за адресою: с-ще Авангард, вул. Добрянського, 30, виставкова зала Центру культурних послуг.

Участь у обговоренні звернення Авангардівської селищної ради до Кабінету Міністрів України щодо надання селищу Авангард статусу міста взяло 52 жителя с-ща Авангард. Учасники висловилися за підтримку звернення щодо надання селищу Авангард статусу міста одноголосно;

- 28 червня 2024 року, за адресою: с-ще Авангард, ЖМ «Сьоме небо», вул. Торгова, 15, зала філії Центру культурних послуг.

Участь у обговоренні звернення Авангардівської селищної ради до Кабінету Міністрів України щодо надання селищу Авангард статусу міста взяло 10 жителя с-ща Авангард. Учасники висловилися за підтримку звернення щодо надання селищу Авангард статусу міста одноголосно;

- 2 липня 2024 року, за адресою: село Прилиманське, вул. Центральна, 120, зала філії Центру культурних послуг.

Участь у обговоренні звернення Авангардівської селищної ради до Кабінету Міністрів України щодо надання селу Прилиманське статусу селища взяло 32 жителів села Прилиманське. Учасники висловилися за підтримку звернення щодо надання селу Прилиманське статусу селища одноголосно.

За період громадського обговорення шляхом заповнення google-форм участь в обговоренні взяли:

- 1) щодо обговорення проєкту звернення Авангардівської селищної ради до Кабінету Міністрів України стосовно віднесення селища Авангард до категорії міст – 137 жителів Авангарду, з яких за підтримку надання Авангарду статусу міста висловилося 129 осіб, 3 осіб не визначилися та 5 виступили проти;
- 2) щодо обговорення проєкту звернення Авангардівської селищної ради до Кабінету Міністрів України стосовно віднесення села Прилиманське до категорії селища – 34 жителі села Прилиманське, з яких за підтримку надання селу Прилиманське статусу селища виступило 32 осіб, 1 особа – не визначилася, 1 – виступила проти.

Таким чином, загалом за період з громадського обговорення участь в обговоренні взяли:

- 1) щодо обговорення проєкту звернення Авангардівської селищної ради до Кабінету Міністрів України стосовно віднесення селища Авангард до категорії міст – 199 жителів Авангарду (95,97 % від числа осіб, що взяли участь в опитуванні), з яких за підтримку надання Авангарду статусу міста висловилося 191 особа, 3 осіб не визначилися та 5 виступили проти. ;
- 2) щодо обговорення проєкту звернення Авангардівської селищної ради до Кабінету Міністрів України стосовно віднесення села Прилиманське до категорії селища – 66 жителів села Прилиманське, з яких за підтримку надання селу Прилиманське статусу селища виступило 64 особи (96,9 % від числа осіб, що взяли участь в опитуванні), 1 особа – не визначилася, 1 – виступила проти.

4. Інформація про пропозиції, що надійшли за результатами обговорення:

Результати громадського обговорення (пропозиції та зауваження) узагальнені та оприлюднені на офіційному сайті Авангардівської селищної ради (<https://avangard.od.gov.ua/>) протягом двох тижнів після його закінчення.

Отримані пропозиції стосувалися розвитку інфраструктури Авангарду, зокрема, інфраструктури, що відповідає міській, а саме: влаштування велодоріжок, зон відпочинку та паркових зон на житловому масиві «Сьоме небо», відкриття багатопрофільної лікарні, запровадження транспортних маршрутів, що з'єднуюватимуть населені пункти громади, громаду та місто Одеса.

Від жителів Прилиманського надійшли пропозиції щодо включення садових кооперативів до меж села, вирішення питань з безперебійним водопостачанням.

5. Інформація про рішення, прийняті за результатами обговорення:

За результатами громадського обговорення проєкт звернення було доопрацьовано у частині додатків до звернень Кабінету Міністрів України, надано вичерпні відповіді жителям на порушені питання в усній та письмовій формах.

Секретар ради



Валентина ЩУР



ЗГІДНО З ОРИГІНАЛОМ
Відділення селищної ради
Одеського району Одеської області
Секретар ради
Валентина ЩУР

15.10.2024



АВАНГАРДІВСЬКА СЕЛИЩНА РАДА

вул. Добрянського, 26, смт. Авангард, Одеський район, Одеська область, 67806
тел. (048) 797-25-04, e-mail: avangardtg@odessa.gov.ua, ЄДРПОУ 23211248

16.10. 2024 № 01-671

Кабінет Міністрів України

вул. Михайла Грушевського,
12/2, м. Київ, 01008

З В Е Р Н Е Н Н Я

**Авангардівської селищної ради Одеського району Одеської області щодо
віднесення селища Авангард Одеського району Одеської області
до категорії міста**

Відповідно до статті 10 Закону України «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України», враховуючи наявність підстав щодо відповідності селища Авангард вимогам, визначеним частиною 3 статті 1 цього Закону, а також результати громадського обговорення при прийнятті окремих рішень з питань адміністративно-територіального устрою згідно статті 16 згаданого Закону, Авангардівська селищна рада Одеського району Одеської області звертається до Кабінету Міністрів України щодо розгляду зазначеного питання та ініціювання подання до Верховної Ради України проекту рішення про віднесення селища Авангард Одеського району Одеської області до категорії міста.

Селище Авангард є адміністративним центром Авангардівської територіальної громади Одеського району Одеської області, знаходиться у передмісті міста Одеса та безпосередньо з ним межує.

Виходячи із загальних демографічних показників, за результатами комплексної оцінки наведеної в розділі 6 «Демографічна ситуація» науково-дослідної роботи «Вивчення підстав, обґрунтування доцільності зміни категорії населених пунктів Авангардівської селищної територіальної громади, у відповідності з вимогами Закону України від 28 липня 2023 року № 3285-IX «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України» та визначення перспектив подальшого розвитку населених пунктів і громади в цілому» (додається), оціночні показники чисельності жителів селища Авангард Одеського району Одеської області станом на 01.01.2024 року складають 21 300 осіб.



За актуальними методиками оцінки компактності забудови селища Авангард (зіставлення довжини його кордонів та площі території; показником індексу довжини адміністративних кордонів у розрахунку на 100 кв. км. площі; з урахуванням порівняння площі поселення з ідеальними фігурами (коло, трикутних, квадрат, шестигранник); індексом витягнутості території), селище Авангард характеризується середніми значеннями, що збігається із більшістю з малих міст Одеської області. Крім того, основна частина земель в межах Авангарду належать до земель житлової та громадської забудови, а також до земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення. Домінуючою житловою забудовою Авангарду є багатоквартирна забудова з невеликою кількістю садиб, що характерно для міських поселень.

За встановленими соціокультурними характеристиками для селища Авангард є характерним міській спосіб життя, демографічні та інші особливості, що притаманні міським спільнотам. За зазначеними характеристиками селище Авангард переважає більшість з малих міст Одеської області, попри своєму статусу сільського поселення. До набрання чинності Законом України «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України» селище Авангард було віднесене до категорії селищ міського типу, що сформувало у жителів позиціонування себе як мешканців міського населеного пункту.

В селищі Авангард розвинена мережа закладів надання адміністративних, медичних, освітніх та інших послуг, побутового та соціально-культурного обслуговування населення, що задовольняє відповідні потреби жителів селища та, за необхідності, – мешканців навколишніх населених пунктів. У селищі Авангард у грудні 2023 року введено в експлуатацію збудовану з нуля школу, яка сьогодні забезпечує освітніми послугами 823 здобувачі освіти, функціонують два заклади дошкільної освіти, Центр надання адміністративних послуг, Центр надання соціальних послуг, Центр безпеки громадян, що обслуговує частину сусідніх Таїровської селищної та Одеської міської територіальних громад.

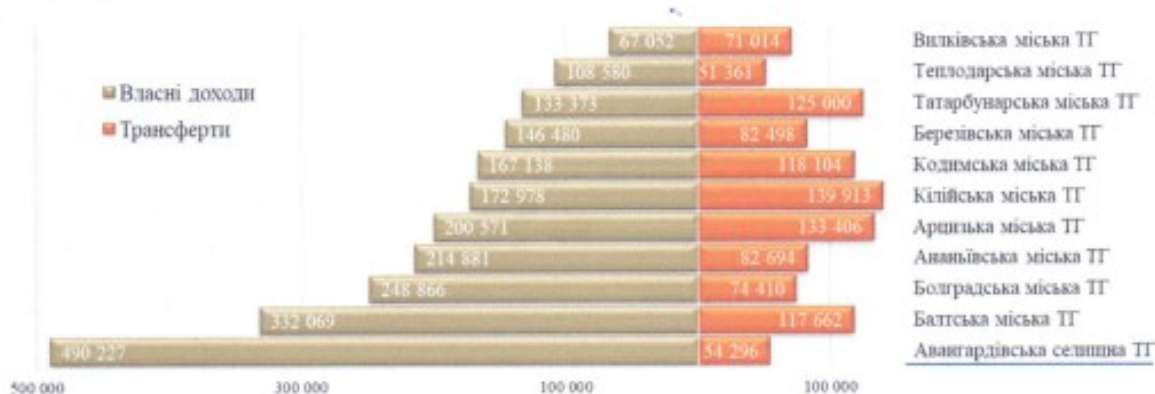
За екологічними та природними характеристиками в селищі Авангард домінує так звана «друга природа» (штучно утворені об'єкти природи), що притаманно міським утворенням.

За характером економічних відносин та зайнятості селище Авангард відповідає типу міської економіки, зокрема, переважна більшість жителів селища зайнята поза сферою сільського господарства.

Селище Авангард характеризується найбільшим в Одеській області показником фінансової спроможності в категорії колишніх СМТ, розвинутою інфраструктурою міського типу, що дозволяє ефективно здійснювати визначені законом повноваження за показниками, які перевищують більшість малих міст Одеської області. Фінансова спроможність селища Авангард також дозволяє здійснювати розширені вимоги щодо здійснення повноважень у зв'язку із набуттям міського статусу.

Аналіз формування дохідної частини бюджету громад Одеської області, що мають статус міста, порівняно із Авангардівською селищною громадою показав, що обсяг власних доходів у бюджеті Авангардівської селищної територіальної

громади у 2023 році складає 490,2 млн. грн, що у 1,5 рази більше, ніж у Балтської міської ТГ (332,1 тис. грн), у 3 рази більше, ніж у Кодимської міської ТГ (167,1 млн.грн), у 4,5 рази більше, ніж у Теплодарської міської ТГ (108,6 млн. грн) та у 7 разів більше, ніж у Вилківської міської ТГ (67,1 млн. грн), що зображено на рисунку.



Доходи громад Одеської області (власні та трансферти).
за 2023 рік, тис. грн

Маштабним за дослідженням є оцінка фінансової спроможності місцевих громад, що проводилася в рамках програми «U-LEAD з Європою» з використанням розробленого експертами методологічного підходу. Для визначення індивідуальних та граничних значень фінансових показників використовувався алгоритм розрахунку «інтегрального показника фінансової спроможності». Оцінювання здійснювалася по 1 438 громадам на основі звітних даних за 2023 рік та включала 11 показників, розрахованих на основі інформації про населення та виконання бюджету відповідних громад. Аналізуючи калькулятивні дані, громади були розділені на рівні: високий (495 громад), оптимальний (314 громад), задовільний (200 громад), низький (247 громад), критичний (182 громади).

При цьому, Авангардівська селищна територіальна громада, виходячи з отриманих даних, посіла третю стрічку в переліку громад (із 495), що віднесено до рівня фінансової спроможності «ВИСОКИЙ». Нижче за сходинками у даній категорії знаходяться Березівська міська ТГ, Балтська міська ТГ, Ананьївська міська ТГ, Болградська міська ТГ та Арцизька міська ТГ. До категорії «оптимальний» віднесено такі міські громади, як Кодимська, Теплодарська та Татарбунарська. «Задовільний» рівень спроможності визначено по Вилківській міській ТГ, а «низький» – по Кілійській міській ТГ (додається).

У період з 12 червня 2024 року по 11 липня 2024 року проведено громадське обговорення з питань адміністративно-територіального устрою Авангардівської селищної територіальної громади, за результатами якого 95,9 % жителів, які взяли участь у опитуванні висловилися за підтримку зміни статусу Авангарду з селища на місто.

У разі отримання селищем Авангард статусу міста воно буде належати до категорії малих міст (до 50 тис. жителів) у коротко- та середньостроковій перспективі в територіальній мережі України та Одеській області. У разі утворення місто Авангард буде перебувати у складі Одеської агломерації, як

об'єктивного елементу системи розселення України. За оцінками місто Авангард буде характеризуватися лідерськими характеристиками соціально-економічного розвитку та забудови території у порівнянні із іншими малими містами Одеської області. На території Одеського району Одеської області відсутні міста із назвою «Авангард».

До звернення додаються:

1. Обґрунтування доцільності віднесення селища Авангард Одеського району Одеської області до категорії міста (Науково-дослідна робота «Вивчення підстав, обґрунтування доцільності зміни категорії населених пунктів Авангардівської селищної територіальної громади, у відповідності з вимогами Закону України від 28 липня 2023 року № 3285-IX «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України» та визначення перспектив подальшого розвитку населених пунктів і громади в цілому») в 1 прим. на 178 арк.

2. Відомості про чисельність жителів селища Авангард Одеського району Одеської області в 1 прим. на 6 арк.

3. Інформація про результати громадського обговорення в 1 прим. на 6 арк.

4. Рішення Авангардівської селищної ради Одеського району Одеської області від 08.05.2024 року № 2714-VIII «Про затвердження Звіту за результатами виконання науково-дослідної роботи»; від 26.07.2024 року № 2918- VIII «Про затвердження Звіту про результати громадського обговорення з питань адміністративно-територіального устрою Авангардівської селищної територіальної громади», від 26.07.2024 року № 2919-VIII «Про схвалення тексту звернення Авангардівської селищної ради Одеського району Одеської області до Кабінету Міністрів України щодо надання селищу Авангард статусу міста» в 1 прим. на 4 арк.

5. Листи про підтримку ініціативи Авангардівської селищної ради щодо віднесення селища Авангард Одеського району Одеської області до категорії міста від Народного депутата України Сергія Колебошина від 12.08.2024 року № 341д9/12-2024/176621 та Одеської обласної ради від 17.05.2024 року № 1907/0/03-14/24/879 в 1 прим. на 3 арк.

З повагою,

Селищний голова

Сергій ХРУСТОВСЬКИЙ

Акти та довідки про впровадження

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Слобожанський селищний голова



Іван КАМІНСЬКИЙ

«__» _____ 2026 р.



А К Т

впровадження результатів наукового дослідження Хрустовського Сергія Григоровича на тему «Категоризація населених пунктів в механізмі оптимізації територіальної основи місцевого самоврядування в Україні»

Основні теоретичні та практичні результати дисертаційного дослідження Хрустовського Сергія Григоровича на тему «Категоризація населених пунктів в механізмі оптимізації територіальної основи місцевого самоврядування в Україні» впроваджено в роботу Слобожанської селищної ради Дніпровського району Дніпропетровської області.

Основні теоретичні положення, методичні підходи та прикладні рекомендації, викладені у дисертаційному дослідженні Хрустовського Сергія Григоровича, були використані у діяльності Слобожанської селищної ради Дніпровського району Дніпропетровської області як аналітично-методологічна основа для підготовки та прийняття управлінських рішень у сфері територіальної організації влади та просторового розвитку.

Зокрема, результати дослідження впроваджено під час:

- аналізу відповідності фактичних демографічних, просторових та функціональних характеристик селища Слобожанське його чинній категорії населеного пункту;
- формування позиції органу місцевого самоврядування щодо доцільності ініціювання процедури зміни категорії населеного пункту;
- підготовки обґрунтованих матеріалів для проведення громадських слухань;
- розроблення аналітичних довідок, пояснювальних записок та звернень до органів державної влади;
- оцінювання управлінських ризиків, пов'язаних із можливим приєднанням селища до міста Дніпра.

У практичній площині використано авторське трактування категоризації населених пунктів як інструменту оптимізації територіальної основи місцевого самоврядування, що дозволяє узгоджувати формально-правовий статус населеного пункту з його реальним соціально-економічним, просторовим і управлінським потенціалом.

Кейс селища Слобожанське Дніпровського району Дніпропетровської області. Селище Слобожанське має складну та динамічну історію розвитку. У 1987 році на базі одного з мікрорайонів міста Підгороднє Дніпропетровської області було створено селище міського типу Ювілейне та відповідні органи

місцевого самоврядування. Селище розвивалося як зона активної житлової забудови, що здійснювалася підприємствами та організаціями міста Дніпропетровськ (нині – м. Дніпро). За даними перепису населення 1989 року, чисельність населення селища перевищувала 10 тис. осіб.

Розташоване безпосередньо на межі з містом Дніпропетровськом, селище виконувало як адміністративні функції (розміщення органів влади Дніпровського району), так і функції «спального району» обласного центру.

У 2015 році шляхом об'єднання із Степнянською сільською радою була утворена Ювілейна територіальна громада. У 2016 році відповідно до Постанови Верховної Ради України Ювілейне було перейменовано на селище Слобожанське. У 2019 році до складу територіальної громади увійшли Олександрівська, Балівська та Партизанська сільські ради. Станом на 2024 рік чисельність лише зареєстрованого населення селища досягла близько 15 тис. осіб. Позитивна демографічна динаміка зумовлена активним будівництвом багатоповерхових житлових будинків.

Загальна площа селища становить близько 971,6 га, при цьому понад 90 % мешканців проживають у багатоповерховій забудові, що є характерною ознакою міського типу розвитку.

Під час розгляду питання надання селищу Слобожанське статусу міста результати дисертаційного дослідження були використані як науково-методичне підґрунтя для комплексної оцінки відповідності населеного пункту критеріям міської категорії.

Зокрема, у процесі підготовки управлінських рішень застосовано розроблену автором Методику комплексної оцінки умов і показників категоризації населених пунктів, яка передбачає системний аналіз таких груп критеріїв:

- демографічні (чисельність населення, динаміка зростання, структура населення);
- економічні (характер зайнятості, рівень економічної активності, податковий потенціал);
- просторові та інфраструктурні (тип забудови, щільність населення, розвиток транспортної та інженерної інфраструктури);
- соціальні (забезпеченість об'єктами освіти, охорони здоров'я, культури, спорту);
- інституційні (рівень управлінської спроможності органів місцевого самоврядування, виконання адміністративних функцій).

Застосування зазначеної методики дало змогу обґрунтовано довести, що селище Слобожанське за сукупністю ключових показників фактично функціонує як міський населений пункт, незважаючи на формальне збереження селищного статусу.

Крім того, у практичній діяльності Слобожанської селищної ради були використані наукові висновки дисертації щодо правової природи категорії населеного пункту та її відмінності від статусу територіальної громади.

Це дозволило уникнути ототожнення адміністративно-територіальних і муніципальних категорій та сформуванню юридично коректну позицію у взаємодії з органами державної влади.

Окрему прикладну цінність мали положення дисертації, що стосуються аналізу прогалин і суперечностей чинного законодавства у сфері найменування та категоризації населених пунктів. Саме ці результати були використані під час аналізу причин відкликання проекту постанови Верховної Ради України щодо надання селищу Слобожанське статусу міста у жовтні 2025 року та підготовки пропозицій щодо подальших управлінських дій.

Дисертаційна робота Хрустовського Сергія Григоровича є завершеним, цілісним і самостійним науковим дослідженням, виконаним на високому теоретико-методологічному та прикладному рівні. Її положення відзначаються актуальністю, науковою новизною та практичною значущістю для органів місцевого самоврядування.

Результати дослідження мають прикладний характер і можуть бути використані у діяльності органів публічної влади при прийнятті рішень у сфері територіальної організації влади, просторового розвитку та оптимізації територіальної основи місцевого самоврядування.

Голова комісії:

Члени комісії:







УКРАЇНА

ОДЕСЬКА РАЙОННА РАДА ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Україна, 65012, Одеська обл., місто Одеса, вул. Канатна, 83
Код ЄДРПОУ 43995888, e-mail: rr_odesa@od.gov.ua, веб-сайт: www.odeska-rayrada.gov.ua

№ _____
На № _____ від _____

Сергію ХРУСТОВСЬКОМУ
здобувачу ступеня доктора філософії зі
спеціальності 281 «Публічне управління
та адміністрування» Національного
університету «Одеська політехніка»

Л И С Т

**впровадження результатів наукового дослідження Хрустовського Сергія
Григоровича на тему «Категоризація населених пунктів в механізмі
оптимізації територіальної основи місцевого самоврядування в Україні»**

Основні теоретичні та практичні результати дисертаційного дослідження Хрустовського Сергія Григоровича на тему «Категоризація населених пунктів в механізмі оптимізації територіальної основи місцевого самоврядування в Україні» впроваджено в роботу Одеської районної ради, в межах її повноважень, визначених Конституцією України та Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Одеський район після адміністративно-територіальної реформи 2020 року включає 22 територіальні громади, які є базовою ланкою місцевого самоврядування в межах району відповідно до чинного законодавства України. З цих 22 громад: міських громад (міст) - включно громада м. Одеса, м. Чорноморськ, м. Біляївка, м. Південне та м. Теплодар (разом 5 міських ТГ, враховуючи Одеську) — вони переважно зосереджені на узбережжі Чорного моря та виконують економічно-соціальні функції великих центрів. Крім того, в районі функціонують 6 селищних громад (центр - селища міського типу), серед яких Авангардівська, Таїровська, Овідіопольська та інші, які об'єднують середні й невеликі поселення із розвинутою інфраструктурою базового рівня. І нарешті - 11 сільських громад, які об'єднують переважно села та селища, зосереджені на аграрному секторі та територіальному розвитку сільських територій.



СЕД АСКОД Одеська районна рада Одеської області
ДОКУМЕНТ № 01.2/01.01-18/26/29 від 20.01.2026
Сертифікат 5E984D526F82F38F04000000ED044301A902E105
Підписувач МКРТИЧЯН АРКАДІЙ МИСАКОВИЧ
Дійсний з 21.01.2025 10:09:48 по 21.01.2026 23:59:59

Така структура громад (міські, селищні та сільські) відображає різноманітність функціональних ролей і просторових характеристик населених пунктів Одеського району та є важливою при застосуванні методик категоризації населених пунктів у системі місцевого самоврядування України.

Важливою ілюстрацією практичної релевантності результатів дослідження є ситуація з чисельністю населення в територіальних громадах Одеського району, яка характеризується суттєвою внутрішньою диференціацією. Міські громади району акумулюють переважну частину населення, при цьому громада міста Одеси має домінуюче демографічне значення та виконує функції потужного регіонального й міжрегіонального центру. Інші міські громади (Чорноморська, Біляївська, Теплодарська) демонструють різні демографічні траєкторії - від відносної стабільності до помірного скорочення або зростання населення залежно від економічної спеціалізації, транспортної доступності та близькості до обласного центру. Селищні громади Одеського району характеризуються, як правило, середнім рівнем чисельності населення, водночас окремі з них (зокрема ті, що розташовані в приміській зоні Одеси) демонструють тенденції до зростання чисельності жителів і фактично виконують функції міських поселень. Натомість більшість сільських громад району мають відносно невелику чисельність населення та стикаються з демографічним скороченням, старінням населення і зменшенням трудового потенціалу, що обмежує їхню інституційну та фінансову спроможність. Така асиметрія чисельності населення між громадами та всередині окремих типів громад підтверджує висновок дисертаційного дослідження про невідповідність формальної категорії населених пунктів їх фактичній демографічній та функціональній ролі й обґрунтовує необхідність застосування комплексної методики категоризації при підготовці управлінських рішень на районному рівні.

Актуальність і практична значущість результатів дослідження зумовлена сучасними трансформаціями системи місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою України, що відбуваються в умовах децентралізації, воєнного стану та планування післявоєнного відновлення. У цих умовах районні ради відіграють важливу роль у забезпеченні узгодженості державної регіональної політики та інтересів територіальних громад, координації просторового розвитку, формуванні пропозицій щодо адміністративно-територіальних змін, а також у підготовці аналітичних і консультативних матеріалів для органів державної влади та органів місцевого самоврядування базового рівня.

Результати дисертаційного дослідження були використані Одеською районною радою під час:

- аналітичного супроводу питань адміністративно-територіального устрою та просторового розвитку громад району;

- підготовки узагальнених пропозицій і висновків щодо доцільності зміни категорії окремих населених пунктів з урахуванням їх функціональної ролі, інфраструктурної забезпеченості та фактичної спроможності;

- формування рекомендацій органам місцевого самоврядування територіальних громад щодо обґрунтування ініціатив зі зміни категорії населених пунктів відповідно до вимог Закону України «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України»;

- оцінювання наслідків зміни категорії населених пунктів для системи надання публічних послуг, просторового планування та збалансованого розвитку територій району.

Практичну цінність для діяльності районної ради має запропонована автором Методика комплексної оцінки умов та показників категоризації населених пунктів, яка дозволяє:

- перейти від формально-демографічного підходу до багатфакторної оцінки населених пунктів;

- забезпечити об'єктивність та прозорість підготовки управлінських рішень і консультативних висновків;

- мінімізувати ризики суб'єктивного або кон'юнктурного тлумачення підстав для зміни категорії населених пунктів;

- узгодити рішення у сфері категоризації з документами просторового планування, регіональними програмами розвитку та європейськими підходами до класифікації поселень.

Окремо слід відзначити значення дисертаційного дослідження для виконання районною радою її координаційної та аналітичної функції, зокрема у частині узгодження інтересів територіальних громад, формування спільного бачення просторового розвитку та визначення перспективних центрів економічного зростання й післявоєнного відновлення.

Таким чином, результати наукового дослідження Хрустовського Сергія Григоровича мають високу практичну цінність, відповідають сучасним викликам розвитку місцевого самоврядування та можуть бути рекомендовані для подальшого використання в діяльності районних рад України, органів місцевого самоврядування територіальних громад, а також при формуванні та реалізації державної політики у сфері адміністративно-територіального устрою.

**В.о. голови районної ради,
заступник голови районної ради**

Аркадій МКРТИЧЯН



АСОЦІАЦІЯ МІСТ УКРАЇНИ

ВСЕУКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
ОДЕСЬКЕ РЕГІОНАЛЬНЕ ВІДДІЛЕННЯ

вул. Катерининська, 14, м. Одеса, Одеська обл., 65026
+38 048 716 58 69
a.s.o.d.e.s.s.a@ukr.net
t.me/auc_ua auc.org.ua

№ 05-д/26 від 19.01.2026 р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Одеське регіональне відділення Асоціації міст України підтверджує, що результати дисертаційного дослідження **Хрустовського Сергія Григоровича** на тему: *«Категоризація населених пунктів в механізмі оптимізації територіальної основи місцевого самоврядування в Україні»* були використані та впроваджені у практичній діяльності Одеського регіонального відділення Асоціації міст України, зокрема під час аналітичного та консультативного супроводу органів місцевого самоврядування територіальних громад Одеської області.

Інституційні рамки впровадження.

Одеське регіональне відділення Асоціації міст України у межах статутної діяльності здійснює: аналітичну та експертну підтримку територіальних громад, підготовку узагальнених позицій органів місцевого самоврядування щодо питань адміністративно-територіального устрою, консультативний супровід громад з питань просторового розвитку та територіальної організації влади, підготовки та впровадження нормативно-правових актів, розробки аналізів регуляторного впливу, тощо.

У межах зазначених напрямів діяльності були застосовані результати дисертаційного дослідження.

Основні напрями використання результатів дослідження.

Положення, висновки та рекомендації дисертаційного дослідження застосовувалися при аналізі відповідності формально-правової категорії населених пунктів їх фактичним демографічним, економічним, просторовим та функціональним характеристикам, у процесі підготовки аналітичних довідок, консультаційних висновків та узагальнених рекомендацій для органів місцевого самоврядування, під час оцінювання управлінських і правових ризиків, пов'язаних із дисбалансом між категорією населеного пункту та умовами його розвитку, а також при формуванні позицій Асоціації міст України щодо вдосконалення законодавства, у тому числі, у сфері категоризації населених пунктів.

Кейс Таїровської селищної територіальної громади Одеського району Одеської області.

У ході аналітичного супроводу діяльності Таїровської селищної територіальної громади результати дисертаційного дослідження були використані для комплексної оцінки характеристик населеного пункту з урахуванням інтенсивної житлової забудови, демографічної динаміки та функціональної інтеграції з м. Одеса, аналізу співвідношення формального статусу населеного пункту з його реальними соціально-економічними та управлінськими функціями, підготовки аналітичних рекомендацій щодо врахування особливостей урбанізованого розвитку у процесах територіального планування та організації місцевого самоврядування.

Кейс Овідіопольської селищної територіальної громади Одеського району Одеської області.

У межах консультативної роботи з Овідіопольською селищною територіальною громадою результати дослідження були використані під час аналізу ролі селища як локального адміністративного та сервісного центру для навколишніх населених пунктів, для оцінювання відповідності категорії населеного пункту його демографічному потенціалу, інфраструктурному забезпеченню та функціям міжпоселенського обслуговування, при формуванні рекомендацій щодо узгодження просторового розвитку громади з її адміністративно-територіальним статусом.

Кейс Любашівської селищної територіальної громади Подільського району Одеської області.

Результати дисертаційного дослідження були також застосовані у роботі з Любашівською селищною територіальною громадою, зокрема під час аналізу розвитку селища як опорного населеного пункту з переважно аграрною та транспортно-логістичною спеціалізацією, для оцінки впливу демографічних та економічних факторів на доцільність збереження існуючої категорії населеного пункту, а також у процесі підготовки рекомендацій щодо забезпечення збалансованого розвитку громади з урахуванням просторових, соціально-економічних та управлінських чинників.

Узагальнююча оцінка.

Одеське регіональне відділення Асоціації міст України відзначає, що результати дисертаційного дослідження мають прикладний, науково обґрунтований характер і сприяють підвищенню якості аналітичної та консультативної діяльності Асоціації, а також удосконаленню практики управління територіальним розвитком громад Одеської області.

в.о. виконавчого директора
Одеського РВ АМУ



Юрій ЯМКОВОЙ

Реалізація зазначених наукових положень сприятиме подальшому розвитку та поглибленню реформи децентралізації, зокрема шляхом удосконалення територіальної основи місцевого самоврядування, підвищення спроможності громад, забезпечення відповідності статусу населених пунктів їх реальному потенціалу та функціональному навантаженню. Це, у свою чергу, створює передумови для більш ефективного розподілу повноважень і ресурсів, посилення фінансової самодостатності громад та формування збалансованої системи місцевого розвитку, що відповідає цілям і принципам децентралізаційної реформи в Україні.

Результати наукового дослідження можуть бути використані органами місцевого самоврядування - членами Всеукраїнської асоціації громад - у процесі підготовки управлінських рішень, розроблення програм соціально-економічного розвитку, стратегій розвитку територіальних громад, а також при формуванні аналітичних матеріалів для взаємодії з органами виконавчої влади та міжнародними партнерами. Це підвищує обґрунтованість управлінських рішень та зменшує ризики суб'єктивного підходу при визначенні перспектив розвитку населених пунктів.

Розроблена методика комплексної оцінки умов та показників категоризації населених пунктів була інтегрована у практичні рекомендації ВАГ. Це дозволяє громадам всебічно оцінювати свій потенціал, враховуючи демографічні, економічні, інфраструктурні, просторові та соціальні характеристики. Використання багатофакторного підходу підвищує точність визначення категорії населеного пункту та сприяє збалансованому розвитку територій, уникаючи формального підходу на основі лише чисельності населення.

ВАГ активно застосовує результати дослідження при наданні експертних висновків щодо змін категорій населених пунктів, укрупнення територіальних громад та визначення адміністративних центрів. Практика показала, що застосування науково обґрунтованих критеріїв дозволяє уникнути конфліктів між громадами та забезпечує прийняття рішень, що відповідають реальним просторовим, економічним та соціальним умовам.

Впровадження методики сприяє зміцненню управлінських спроможностей органів місцевого самоврядування. Категоризація населених пунктів стає інструментом стратегічного планування, дозволяючи прогнозувати розвиток територій, оцінювати потенціал громад та визначати пріоритети для інвестицій у соціальну, економічну та інфраструктурну сферу. Це сприяє підвищенню ефективності надання публічних послуг та розвитку громад в умовах децентралізації.

Застосування багатофакторної методики дозволяє ВАГ формувати рекомендації щодо планування інфраструктурних об'єктів, транспортного

сполучення, закладів освіти та охорони здоров'я. Це забезпечує ефективне використання ресурсів та сприяє вирівнюванню рівня розвитку урбанізованих і периферійних територій. При цьому враховується функціональна роль населеного пункту у системі розселення, його інтеграція в регіональні та міжрегіональні мережі, а також здатність до сталого розвитку.

Впровадження результатів дослідження передбачає розробку навчальних дисциплін і програм підвищення кваліфікації для посадових осіб ОМС. Це забезпечує системну підготовку фахівців у сфері управління населеними пунктами та територіальним розвитком, інтегрує академічні знання з практикою та сприяє формуванню компетентних управлінців, здатних приймати стратегічні рішення.

Вивчення зарубіжного та вітчизняного досвіду через конкретні кейси, наведені в дисертаційному дослідженні, має практичне значення для ВАГ, оскільки дозволяє обґрунтовано приймати управлінські рішення щодо розвитку громади, враховуючи її унікальні історичні, соціальні, економічні та географічні особливості.

Таким чином, практичне впровадження результатів дослідження у діяльності Всеукраїнської асоціації громад створює ефективний механізм підтримки органів місцевого самоврядування у прийнятті науково обґрунтованих рішень, сприяє збалансованому територіальному розвитку, посиленню інституційної спроможності громад та підвищенню ефективності реалізації державної політики у сфері місцевого самоврядування. Перспективи подальшого впровадження включають створення єдиної національної практики категоризації населених пунктів, інтегрованої із європейськими стандартами, що забезпечить стратегічну оптимізацію територіальної основи місцевого самоврядування та стійкий розвиток територіальних громад.

Виконавчий директор
Всеукраїнської асоціації громад



Іван СЛОБОДЯНИК



АСОЦІАЦІЯ ДОСЛІДНИКІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

неприбуткова громадська організація
офіс 135К, 5, вул. Дюківська, м. Одеса, 65029, Україна
ЄДРОПУ 25997827, зареєстрована 02.05.2001

ASSOCIATION OF PUBLIC ADMINISTRATION RESEARCHERS

5, Diukivska Street, Office 135K, Odesa, 65052, Ukraine,
DUNS 364552248, CCR (NCAGE) – A0JHJ, SAM registration

тел./tel. +380487059764; +380634808158

E-mail: aparukr2001@gmail.com



За місцем вимоги

28 листопада 2025 р. №45

ДОВІДКА

про використання результатів наукового дослідження Хрустовського Сергія Григоровича на тему «Категоризація населених пунктів в механізмі оптимізації територіальної основи місцевого самоврядування в Україні» при реалізації проєктів Асоціації

Асоціація дослідників державного управління у процесі реалізації проєктів, спрямованих на підтримку реформи децентралізації влади та розвиток територіальних громад Півдня України, використовувала результати наукового дослідження «Категоризація населених пунктів в механізмі оптимізації територіальної основи місцевого самоврядування в Україні» (автор - Хрустовський С. Г.).

Матеріали дослідження були застосовані під час реалізації таких проєктів:

1. «Створення єдиного соціального, економічного та управлінського простору в територіальних громадах Півдня України». У межах проєкту використано теоретико-методологічні положення щодо розгляду територіальної громади як інтегрованої соціально-просторової системи. Наукові висновки про взаємозв'язок категорії населених пунктів, їх функціональної ролі та інституційної спроможності були використані для:

аналізу просторової структури громад;

обґрунтування ролі опорних населених пунктів у формуванні єдиного управлінського та сервісного простору;

підготовки рекомендацій щодо збалансування доступу до публічних послуг і управлінських рішень у межах громади.

2. «Об'єднання територіальних громад в умовах поліетнічності». Положення дослідження щодо багатофакторного підходу до категоризації населених пунктів були використані для оцінки впливу просторових, соціальних та інституційних чинників на процеси об'єднання громад у поліетнічному середовищі. Матеріали дослідження дозволили:

врахувати специфіку історично сформованих поселень та їх фактичні функції;

знизити ризики конфліктності під час формування нових управлінських конфігурацій;

обґрунтувати управлінські рішення з позицій просторової цілісності та функціональної взаємодоповнюваності населених пунктів.

3. «Куцурубська територіальна громада як модель ефективного управління та стратегічного планування». У процесі реалізації проекту були використані прикладні напрацювання дослідження щодо:

стратегічного цілепокладання розвитку територіальної громади;

визначення ролі населених пунктів різної категорії у системі розселення громади;

застосування методичних підходів до оцінки управлінської та інфраструктурної спроможності населених пунктів при формуванні стратегічних документів розвитку.

4. «Запровадження в діяльність територіальних громад Півдня України системи управління якістю ISO 9001». Результати дослідження були використані як аналітична основа для адаптації системи управління якістю до просторово неоднорідних територіальних громад. Зокрема, наукові висновки щодо розмежування понять «категорія населеного пункту», «статус населеного пункту» та «статус територіальної громади» дозволили:

коректно ідентифікувати управлінські процеси на різних територіальних рівнях;

узгодити внутрішні процедури управління якістю з реальною функціональною структурою громад;

забезпечити стандартизацію управлінських рішень із урахуванням просторових та інституційних особливостей населених пунктів.

Загалом матеріали дослідження сприяли підвищенню наукової обґрунтованості управлінських рішень, що приймалися у межах реалізації зазначених проєктів, а також посилили аналітичну складову діяльності Асоціації дослідників державного управління у сфері децентралізації та просторового розвитку територіальних громад.

Заступник голови



О.О. Долженков



ДОВІДКА

про використання матеріалів наукового дослідження у діяльності Центру підвищення кваліфікації кадрів Національного університету «Одеська політехніка»

Центр підвищення кваліфікації кадрів Національного університету «Одеська політехніка» у процесі реалізації програм підвищення кваліфікації та професійного розвитку посадових осіб органів місцевого самоврядування, державних службовців, працівників комунальних установ і організацій використовував результати наукового дослідження Хрустовського С.Г. «Категоризація населених пунктів в механізмі оптимізації територіальної основи місцевого самоврядування в Україні».

Теоретичні положення дослідження щодо категоризації населених пунктів, просторового розвитку та територіальної організації місцевого самоврядування використано при формуванні навчальних модулів і тематичних блоків програм підвищення кваліфікації, присвячених реформі децентралізації та трансформації територіальних громад; просторовому плануванню та стратегічному розвитку громад; інституційній спроможності органів місцевого самоврядування.

Результати дослідження були використані також під час розроблення навчально-методичних матеріалів, презентацій, аналітичних кейсів і практичних завдань для слухачів програм підвищення кваліфікації. Зокрема, застосовувалися авторські підходи до розмежування понять «категорія населеного пункту», «статус населеного пункту» та «статус територіальної громади»; методичні підходи до оцінки функціонально-просторової спроможності населених пунктів; прикладні кейси аналізу територіальних громад.

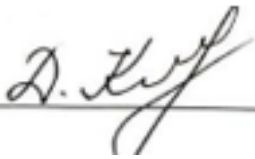
Матеріали дослідження використовувалися під час проведення практичних занять, тренінгів і дискусій зі слухачами з метою формування уявлення про реальні управлінські наслідки зміни категорії населених пунктів; аналізу типових управлінських помилок у сфері територіального розвитку; розвитку навичок комплексного аналізу просторових, соціально-економічних та інституційних характеристик громад.

Використання результатів дослідження сприяло поглибленню розуміння слухачами програм підвищення кваліфікації:

сучасних підходів до управління розвитком територіальних громад;

ролі категоризації населених пунктів як інструменту публічної політики, а не суто формально-статистичної процедури;

необхідності узгодження управлінських рішень із реальними просторовими та функціональними процесами.

Т.в.о. директора Центру _____ 

Дар'я КОСТЕНКО

Хрустовському Сергію Григоровичу,
здобувачу ступеня доктора філософії
зі спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування»
Національного університету «Одеська політехніка»

Л И С Т

впровадження результатів наукового дослідження Хрустовського Сергія Григоровича на тему «Категоризація населених пунктів в механізмі оптимізації територіальної основи місцевого самоврядування в Україні»

Повідомляємо, що основні теоретичні положення, аналітичні висновки та практичні рекомендації дисертаційного дослідження Хрустовського Сергія Григоровича на тему «Категоризація населених пунктів в механізмі оптимізації територіальної основи місцевого самоврядування в Україні» впроваджено в діяльність Одеської обласної ради в межах її повноважень, визначених Конституцією України, Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» та іншими нормативно-правовими актами.

Практична релевантність результатів дослідження підтверджується їх використанням під час здійснення Одеською обласною радою аналітичної, координаційної та консультативної діяльності у сфері адміністративно-територіального устрою, регіонального та просторового розвитку, а також взаємодії з органами місцевого самоврядування базового рівня.

Одеська область характеризується значною різноманітністю типів територіальних громад і населених пунктів, що зумовлено історичними, соціально-економічними, демографічними та просторовими чинниками. У складі області функціонують міські, селищні та сільські територіальні громади, які істотно відрізняються за чисельністю населення, функціональним призначенням, рівнем інфраструктурної забезпеченості, економічною спеціалізацією та роллю в регіональній системі розселення. Така диференціація об'єктивно ускладнює застосування формального підходу до класифікації та категоризації населених пунктів і потребує використання комплексних аналітичних інструментів.

Результати дисертаційного дослідження дали змогу обґрунтувати висновок про наявність невідповідностей між формально закріпленою категорією окремих населених пунктів та їх фактичною демографічною, соціально-економічною й функціональною роллю в системі розселення області. Зазначені положення були використані при аналізі демографічних процесів, просторової асиметрії розвитку громад, а також під час підготовки узагальнених аналітичних матеріалів щодо перспектив регіонального розвитку.

Результати дослідження застосовувалися Одеською обласною радою під час:

- аналітичного супроводу питань адміністративно-територіального устрою та просторового розвитку територій області;

- формування рекомендацій і консультативних висновків для органів місцевого самоврядування територіальних громад щодо обґрунтування ініціатив зі зміни категорії населених пунктів;
- підготовки пропозицій з урахуванням положень Закону України «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України»;
- оцінювання можливих соціально-економічних та управлінських наслідків зміни категорії населених пунктів для системи надання публічних послуг, просторового планування та збалансованого розвитку територій.

Практичну цінність для діяльності Одеської обласної ради має розроблена автором Методика комплексної оцінки умов та показників категоризації населених пунктів, яка дозволяє:

- перейти від суто формально-демографічного підходу до багатофакторної оцінки населених пунктів;
- підвищити об'єктивність і прозорість підготовки управлінських та аналітичних рішень;
- зменшити ризики суб'єктивного тлумачення підстав для зміни категорії населених пунктів;
- узгодити рішення у сфері категоризації з документами просторового планування, регіональними програмами розвитку та європейськими підходами до класифікації поселень.

Окремо слід відзначити значення результатів дисертаційного дослідження для виконання Одеською обласною радою її координаційної та стратегічної функції, зокрема в частині узгодження інтересів територіальних громад, формування спільного бачення просторового розвитку області, визначення перспективних центрів економічного зростання та післявоєнного відновлення.

Таким чином, результати наукового дослідження Хрустовського Сергія Григоровича мають високу практичну значущість, відповідають сучасним викликам розвитку місцевого самоврядування та можуть бути рекомендовані для подальшого використання в діяльності обласних рад, органів місцевого самоврядування територіальних громад, а також при формуванні й реалізації державної регіональної політики у сфері адміністративно-територіального устрою України.

Керуючий справами апарату
Одеської обласної ради



Олександр БАЛАН

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**Наукові праці, які відображають основні результати дисертації:**

9. Хрустовський С., Слободянюк Ю. Просторове планування розвитку територій громад під час та після війни: правові аспекти. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*: електрон. наук. фах. вид. Вип. 27. Одеса: Асоц. досл. держ. упр.; Одес. ін-т соц. технол., 2022. С. 128-134. DOI: <https://doi.org/10.35432/tisb272022276820>

10. Хрустовський С. Планування й організація відновлення та розвитку територіальних громад в умовах збройної агресії. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*: електрон. наук. фах. вид. Вип. 29. Одеса: Асоц. досл. держ. упр.; Одес. ін-т соц. технол., 2023. С. 423-425. DOI: <https://doi.org/10.35432/tisb292023289790>

11. Хрустовський С., Куспляк Г., Куспляк І. Фінансова спроможність Авангардівської селищної територіальної громади здійснювати визначені законом повноваження на відповідній території. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*: електрон. наук. фах. вид. Вип. 31. Одеса: Асоц. досл. держ. упр.; Одес. ін-т соц. технол., 2024. С. DOI: <https://doi.org/10.35432/tisb312024307382>

12. Хрустовський С.Г. Еволюція категорій населених пунктів в адміністративно-територіальному процесі України. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*: електрон. наук. фах. вид. Вип. 34. Том 1 Одеса: Асоц. досл. держ. упр.; Одес. ін-т соц. технол., 2025. С. 291-308. DOI: <https://doi.org/10.35432/tisb342025351538>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

Khrustovskyi S.. Spatial planning of the development of territories: The experience of european countries: Сучасний менеджмент : моделі, стратегії, технології : матеріали XXIV Всеукр. щоріч. студент. наук.-практ. конф. за міжнарод. участю. 27 квіт. 2023 р. Одеса : Одеська політехніка. 2023. С. 207-208.

Хрустовський С.Г., Саханєнко С.Є. Зміцнення довіри до місцевої влади через комунікацію у процесах просторового розвитку. Зміцнення потенціалу державної служби та громадян щодо співпраці через комунікацію: Матеріали літньої школи. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2025. URL: <https://www.youtube.com/@ipacsknu>